Autor câștigător al Premiului Pulitzer pentru nonficțiune
Carte vândută în 9 țări

David E. Hoffman

UN SPION DE MILIARDE

O POVESTE ADEVĂRATĂ DESPRE SPIONAJ ȘI TRĂDARE ÎN TIMPUL RĂZBOIULUI RECE

„Hoffman excelează
în redarea calităților
profesionale și
a vulnerabilităților umane
ale meseriei de spion."
The New Yorker

cpt

Autor câștigător al Premiului Pulitzer pentru nonficțiune
Carte vândută în 9 țări
David E. Hoffman
UN SPION DE MILIARDE
O POVESTE ADEVĂRATĂ DESPRE SPIONAJ ȘI TRĂDARE ÎN TIMPUL RĂZBOIULUI RECE
„Hoffman excelează în redarea calităților profesionale și a vulnerabilităților umane ale meseriei de spion."
The New Yorker
cpt

Cuprins

Prolog

Ieșirea din jungla de oglinzi

Stația de la Moscova

Nume de cod: Sphere

„În sfârșit, te-am găsit“

„Suflet de disident“

Șase cifre

Aparatul de fotografiat spion

Reușite și pericole

Un spion de miliarde

Utopia își ia zborul

Nevăzut

Aparate și dorințe

Chinuit de trecut

„Totul este periculos“

Să nu mă prindă viu

Semințele trădării

Vanquish

Trădarea

Luat prin surprindere

Pe fugă

„Pentru libertate“

Epilog

Notă despre informațiile secrete

Mulțumiri

Note

Fotografii

David E. Hoffman este editor-colaborator la The Washington Post și corespondent al companiei PBS pentru cunoscutul serial de investigații Frontline. A fost editor pe probleme de politică externă, șef al biroului de la Moscova și corespondent al The Washington Post la Casa Albă. Este autorul cărților: The Dead Hand: The Untold Story of the Cold War Arms Race and Its Dangerous Legacy, pentru care a câștigat Premiul Pulitzer, și The Oligarchs: Wealth and Power in the New Russia.

DAVID E. HOFFMAN

Un spion de miliarde

O poveste adevărată despre spionaj și trădare din timpul Războiului Rece

Traducere din limba engleză
de Monica Pîrvulescu

LITERA
București
2020

The Billion Dollar Spy

A True Story of Cold War Espionage and Betrayal

David E. Hoffman

Copyright © 2015 David E. Hoffman

Toate drepturile rezervate

carte Pentru Toți este parte a Grupului Editorial Litera

O.P. 53; C.P. 212, sector 4, Bucureşti, România

tel.: 021 319 63 93; 0752 101 777

e-mail: comenzi@litera.ro

Un spion de miliarde

O poveste adevărată despre spionaj

și trădare din timpul Războiului Rece

David E. Hoffman

Ne puteți vizita pe

www.litera.ro

Traducere din limba engleză:

Monica Pîrvulescu

Editor: Vidrașcu și fiii

Redactori: Gabriela Mitrovici, Georgiana Harghel

Corectori: Georgiana Enache

Copertă: Flori Zahiu

Tehnoredactare și prepress: Mihai Suciu

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

HOFFMAN DAVID E.

Un spion de miliarde. O poveste adevărată despre spionaj

și trădare din timpul Războiului Rece / David E. Hoffman;

trad.: Monica Pîrvulescu. – Bucureşti: Litera, 2018

ISBN 978-606-33-4145-8

ISBN EPUB 978-606-33-5573-8

I. Pîrvulescu, M. (trad.)

821.111-31=135.1

Pentru Carole

Tot ce facem este periculos.

Adolf Tolkacev

către ofițerul său de contact de la CIA

11 octombrie 1984

Moscova
în vremea lui
Tolkacev
1977–1985
Fizotron, locul de muncă al lui Tolkacev
Stația de benzină de pe Ulița Krasina, unde a avut loc contactul din 1977
Traseul pe care îl făcea Tolkacev pe jos de acasă la serviciu și de la serviciu acasă
Grădina zoologică din Moscova, locul de întâlnire cu CIA în decembrie 1980
Locul întâlnirii din 10 noiembrie 1981
Cabina telefonică unde a fost lăsat primul pachet, în 1978
Locuința lui Tolkacev (într-un bloc-turn)
Traseul de alergare matinală al lui Tolkacev (în jurul ambasadei)
Ambasada SUA și biroul CIA Moscova
Tolkacev înmânează pachetul către CIA, în martie 1978
Sediul central KGB
Biblioteca Lenin
Kremlin
Moscova
Cronologie
12 ianuarie 1977
Adolf Tolkacev (A.T.) își oferă serviciile CIA la Ierusalim
Februarie–mai 1977
A.T. mai întreabă de 3 ori
1 martie 1978
A.T. se prezintă într-un bilet către CIA
5 martie 1978
Ofițerul CIA îl telefonează lui A.T. de la Teatrul Bolșoi
24 august 1978
CIA îi lasă primul pachet
1 ianuarie 1979
A.T. se întâlnește pentru prima dată cu CIA
17 februarie 1979
CIA îi lasă un pachet în dulciuri și un aparat foto
4 aprilie 1979
A.T. dă CIA un film și o actrițoare lungă
6 iunie 1979
Transmite CIA un film și mai îți va fi întâlnire
15 octombrie 1979
A.T. se întâlnește cu CIA, solicită o pastilă letală
27 decembrie 1979
A.T. dă CIA electronice, primește 150 000 de ruble
11 februarie 1980
A.T. se întâlnește cu CIA, care refuză pastila letală
17 iunie 1980
A.T. dă CIA 171 de role de film
Iulie 1980
Air Force afirmă că materialele valorează 2 milioane dolari
14 octombrie 1980
A.T. se întâlnește cu CIA, vrea muzică occidentală pentru fiul său
10 martie 1981
CIA îi dă lui A.T. dispozitivul Diana
10 noiembrie 1981
A.T. se întâlnește cu CIA în mașină
8 decembrie 1981
A.T. ajută CIA să falsifice permisul de acces în clădire
15 februarie 1982
A.T. dă CIA placa cu circuite
24 mai 1982
CIA îi dă lui A.T. bere de rac, walkman
7 decembrie 1982
Ofițerul CIA felicitează locul Omului lui pe-Aeurl ca să scape de KGB, se întâlnește cu A.T.
16 martie 1983
A.T. cere cărți de Solzenițîn și alte cărți
23 aprilie 1983
A.T. refuză planul CIA de plecare din țară
26–27 aprilie 1983
De teamă să nu fie prins, distruge materialele CIA
16 noiembrie, 1983
Împărtășește CIA temerile privind siguranța sa
19 aprilie 1984
A.T. se întâlnește cu CIA, spune că totul e în regulă
11 octombrie 1984
A.T. spune că mai întâlnire cu documentele fotografiate în toaletă
18 ianuarie 1985
A.T. se întâlnește cu CIA, foto înlocuit/falsificat
13 iunie 1985
Ofițerul CIA este arestat în drum spre locul întâlnirii cu A.T.

Prolog

Spionul dispăruse.

Fusese cel mai eficient și mai apreciat agent pe care îl avuseseră Statele Unite în Uniunea Sovietică în ultimii douăzeci de ani. Prin documentele și schițele furnizate de acesta fuseseră dezvăluite secretele radarului sovietic și planuri confidențiale de cercetare a sistemelor de armament pentru următorii zece ani. Își asumase riscuri extraordinare ca să fure plăci cu circuite și planuri din laboratorul său militar, pe care le dăduse CIA. Activitatea sa de spionaj a ajutat Statele Unite să domine cerul în luptele aeriene și a confirmat vulnerabilitatea apărării aeriene sovietice: rachetele de croazieră și bombardierele americane puteau zbura pe sub aparatele radar.

La sfârșitul toamnei și începutul iernii anului 1982, CIA a pierdut legătura cu acesta. Nu s-a prezentat la cinci întâlniri care fuseseră programate. Trecuseră astfel luni întregi. În octombrie, a fost contramandată o întâlnire cu el din cauza filajului foarte intens al KGB de pe străzi. Nici măcar ofițerii „sub strictă acoperire“ din cadrul stației de la Moscova al CIA, invizibilă pentru KGB, nu au reușit să ia legătura cu el. Pe 24 noiembrie, un ofițer secret, de existența căruia KGB nu știa, ușor deghizat, a reușit să sune la apartamentul spionului de la o cabină telefonică, însă i-a răspuns altcineva. Ofițerul a închis.

În seara zilei de 7 decembrie, la următoarea întâlnire programată, întregul viitor al operațiunii i-a fost încredințat lui Bill Plunkert. După un stagiu ca aviator în marină, Plunkert se angajase la CIA, unde fusese pregătit ca ofițer de operațiuni clandestine. Avea treizeci și ceva de ani, 1,90 m înălțime și venise în vară la stația de la Moscova fiind însărcinat să gestioneze relația cu spionul. A cercetat cu atenție dosarele, a studiat hărțile și fotografiile, a citit telegramele și a discutat cu ofițerii de contact. Avea senzația că îl cunoaște pe tip, deși nu se întâlnise niciodată cu el față în față. Avea misiunea să scape de KGB și să îl contacteze.

Cu câteva zile înainte, folosind liniile telefonice locale despre care știau că sunt ascultate de KGB, câțiva diplomați americani au organizat o petrecere într-un apartament pentru seara de marți. În seara respectivă, la ora cinei, patru persoane s-au urcat într-o mașină aflată în parcarea Ambasadei SUA, sub urmărirea permanentă a unor milițieni în uniformă plasați în afara ambasadei și care raportau KGB. Una dintre cele patru persoane avea un tort mare. Când mașina a pornit de la ambasadă, o femeie aflată pe locul din spatele șoferului ținea tortul în poală.

Mașina era condusă de șeful stației CIA. Plunkert se afla lângă acesta, în față. În spate se aflau soțiile celor doi. Mai devreme, cei patru repetaseră ce aveau de făcut, cu ajutorul unor scaune din stația de la Moscova. Acum urma să înceapă adevăratul spectacol.[1]

Spionajul este arta iluziei. În seara aceea, iluzionistul era Plunkert. Pe sub hainele de stradă, acesta purta un rând de haine caracteristice unui bătrân rus. Tortul era fals: partea de sus semăna cu cea a unui tort, însă înăuntru se ascundea un aparat creat de experții tehnici ai CIA. Plunkert spera să poată să scape de filajul KGB cu ajutorul dispozitivului respectiv.

Dispozitivul de numea „Jack-in-the-Box“ (Omulețul-pe-Arcuri), cunoscut tuturor sub prescurtarea „JIB“. De-a lungul anilor, CIA observase că echipele de filaj ale KGB îi urmăreau aproape întotdeauna mașinile. Rar mergeau în paralel cu acestea. Astfel, mașina CIA ar fi putut să se strecoare după una-două curbe, ieșind astfel pentru o clipă din aria vizuală a KGB. În respectivul scurt interval de timp, ofițerul CIA ar fi putut să sară din mașină și să dispară. Totodată, Omulețul-pe-Arcuri ar fi sărit din cutie, conturul acestuia semănând cu cel al capului și torsului ofițerului care tocmai coborâse din mașină.

Ca să creeze Omulețul, CIA trimisese doi ingineri tineri de la Biroul tehnic la un sex shop dintr-o zonă sărăcăcioasă a Washington, D.C., să cumpere trei păpuși gonflabile în mărime naturală. Însă păpușile nu puteau fi umflate și dezumflate repede. Se spărgeau. Tinerii ingineri au mers din nou la magazinul respectiv pentru a testa și alte manechine, dar mereu apăreau probleme. Apoi, CIA și-a dat seama că, având în vedere distanța de la care urmăreau cei de la KGB mașinile la Moscova, nu era nevoie să pună o

păpușă tridimensională pe locul din față, fiind suficient un decupaj bidimensional. Iluzia triumfase și așa se născuse Omulețul-pe-Arcuri.[2]

Un astfel de dispozitiv nu mai fusese folosit la Moscova, însă oamenii de la CIA deveneau tot mai disperați pe măsură ce treceau săptămâni și nu reușea să dea de agent. De la sediul central a fost trimis un specialist în deghizări ca să îi ajute pe cei de la stația din Moscova să execute dispozitivul și ca să îi aducă lui Plunkert niște haine „sterile“, care nu mai fuseseră purtate, pentru a nu exista nici un miros care să poată fi depistat de câinii KGB și nici un fel de aparate de detecție sau de ascultare care ar fi putut fi ascunse în acestea.

În timp ce mașina înainta pe străzile Moscovei, Plunkert s-a dezbrăcat de hainele de stradă americane și le-a pus într-o sacoșă mică, de tipul celor pe care le aveau majoritatea rușilor. Purta o mască, care îi acoperea toată fața, și ochelari de vedere, fiind deghizat acum în bătrân rus. KGB îi urmărea de la distanță. Era ora 7 seara și se întunecase de-a binelea.

Mașina a făcut la un moment dat o curbă strânsă, ieșind din raza vizuală a urmăritorilor. Șeful biroului a încetinit cu frâna de mână, evitând aprinderea stopurilor. Plunkert a deschis ușa din dreapta și a sărit afară din mașină. În același timp, soția șefului stației a luat tortul și l-a pus pe locul din față unde stătuse Plunkert. Soția lui Plunkert s-a aplecat și a tras o manetă.

Partea de deasupra tortului s-a deschis cu un țăcănit scurt și dinăuntru au apărut capul și torsul momâii. Mașina a accelerat.

Afară, Plunkert a făcut patru pași pe trotuar. Când l-a făcut pe al cincilea, a apărut de după colț mașina KGB.

Farurile acesteia au luminat un bătrân rus aflat pe trotuar, apoi mașina și-a continuat în viteză urmărirea. Părea că în mașina CIA se aflau în continuare patru persoane. Cu ajutorul unui mâner mic, șeful stației îi mișca, în față și în spate, capul Omulețului-pe-Arcuri ca și cum ar fi purtat o discuție cu acesta.

Înșelăciunea funcționase.

Plunkert a simțit o ușurare de moment, însă următoarele câteva ore aveau să fie și mai solicitante. Agentul era extraordinar de prețios, nu numai pentru stația de la Moscova, ci pentru întregul CIA și pentru Statele Unite. Plunkert ducea pe umeri o greutate uriașă. O singură greșeală și întreaga operațiune ar fi fost compromisă pentru totdeauna. Spionul ar fi urmat să fie executat pentru trădare.

Nimeni din CIA nu știa de ce dispăruse spionul. Îl bănuiau de ceva? Nu era ofițer profesionist al serviciilor de informații; era inginer. Făcuse vreo greșeală din neglijență? Fusese oare arestat, interogat și i se descoperise trădarea?

Singur, Plunkert mergea pe jos pe străzile Moscovei – o scenă rece de gheață lucioasă și umbre de culoarea cernelii. Se gândea că era cadrul ideal pentru o operațiune de spionaj. Plunkert era catolic practicant și se ruga: spunea mici rugăciuni scurte. De fiecare dată când expira pe sub mască, i se abureau ochelarii. S-a oprit după puțin timp, și-a scos masca, rămânând puțin mai expus. A luat câteva troleibuze și autobuze pe un traseu circular până la punctul de întâlnire. S-a uitat în jur după un eventual filaj al KGB, dar nu a observat nimic.

Trebuia să îl găsească pe spion. Nu putea să dea greș.

Capitolul 1

Ieșirea din jungla de oglinzi

În primii ani ai Războiului Rece dintre Statele Unite și Uniunea Sovietică, Agenția Centrală de Informații (CIA) se confrunta cu un secret neplăcut despre ea însăși. Agenția nu reușise să aibă un avanpost real de spionaj pe străzile Moscovei. Agenția nu recruta agenți din Moscova, pentru că acest lucru era prea periculos – „extrem de periculos“, după spusele unui ofițer – pentru orice cetățean sovietic sau pentru orice persoană oficială pe care ar fi putut să o coopteze. Exista riscul ca procedura de recrutare în sine, încă din prima clipă în care ar fi fost identificat și abordat un potențial spion, să fie descoperită de KGB și, dacă ar fi fost prins că spionează, agentul ar fi fost condangat la moarte. Câțiva agenți care fie se oferiseră voluntari, fie fuseseră recrutați de CIA din afara Uniunii Sovietice, furnizau informații în condiții de siguranță după ce se întorceau acasă. Dar, în general, CIA nu coopta agenți de spionaj într-o zonă plină de pericole ascunse la tot pasul.

Aceasta este povestea unei operațiuni de spionaj care a schimbat mersul lucrurilor. Eroul poveștii este un inginer de la un laborator de proiectare strict secret, specializat în radare aeriene, care lucra în cadrul unei unități militare sovietice. Mânat de furie și de dorința de răzbunare, acesta a transmis Statelor Unite pagini întregi de documente secrete, deși nu fusese niciodată în America și știa puține lucruri despre aceasta. În șase ani, acesta s-a întâlnit cu ofițerii CIA de douăzeci și una de ori pe străzile Moscovei, un furnicar de agenți de filaj ai KGB, și nu a fost niciodată descoperit. Acest inginer a fost unul dintre cei mai eficienți agenți ai CIA din perioada Războiului Rece, furnizându-le Statelor Unite mai multe informații secrete decât oricare alt spion.

Operațiunea aceasta a marcat maturizarea CIA, momentul în care agenția a reușit un lucru considerat mult timp nerealizabil: să se întâlnească în persoană cu un spion, chiar sub nasul KGB.

Apoi, operațiunea a fost compromisă, însă nu de KGB, ci în urma unei trădări din interior.

*

Pentru a înțelege semnificația operațiunii, trebuie să analizăm eforturile îndelungate și dificile ale CIA de a se infiltra în Uniunea Sovietică.

CIA s-a născut în urma dezastrului de la Pearl Harbor. În ciuda semnalelor de avertizare, Japonia a reușit să deruleze un atac-surpriză, desăvârșit și copleșitor, la 7 decembrie 1941, atac care a dus la moartea a peste 2 400 de americani, la scufundarea sau la avarierea a 21 de nave ale Flotei SUA din Pacific și a împins Statele Unite spre război. Serviciile de informații au fost împărțite între diverse agenții, însă nici una dintre acestea nu punea informațiile cap la cap; o investigație efectuată de congres a ajuns la concluzia că procedura „era de vină". Înființarea CIA, în 1947, a reflectat mai clar decât orice altceva hotărârea Congresului și a președintelui Truman de a nu permite să se mai întâmple vreodată un nou Pearl Harbor. Truman dorea ca CIA să furnizeze analize de înaltă calitate și obiective.[1] Avea să fie prima agenție de informații la nivel central, formată din civili, din istoria Americii.[2]

Însă planurile inițiale ale CIA urmau să se schimbe în curând, în principal din cauza amenințării sovietice tot mai mari, care a inclus blocada Berlinului, creșterea dominației lui Stalin asupra Europei de Est și obținerea de către sovietici a bombei atomice. CIA și-a extins repede activitatea dincolo de simpla analiză a informațiilor, ocupându-se de spionaj și de acțiuni sub acoperire. Urmând o politică de îngrădire, care a fost mai întâi subliniată de George Kennan în lunga sa telegramă de la Moscova din 1946 și care a fost apoi extinsă în mod considerabil, Statele Unite au încercat să contracareze încercările sovietice de a se infiltra și de a submina guvernele din întreaga lume. Războiul Rece a debutat ca o rivalitate având drept subiect o Europă distrusă de război, dar s-a extins mult, transformându-se într-o întrecere de ideologii, politică, cultură, economie, geografie și putere militară. CIA a jucat un rol important. Lupta împotriva comunismului nu a escaladat într-o luptă deschisă între cele două superputeri; s-a purtat în zona gri dintre război și pace. S-a desfășurat, după cum spunea secretarul de stat Dean Rusk, „pe aleile dosnice ale lumii".[3]

Exista, însă, o alee dosnică, pe care era prea periculos să se intre: însăși Uniunea Sovietică. Stalin era convins că victoria din al Doilea Război Mondial împotriva naziștilor demonstrase stabilitatea statului sovietic. După război, acesta a extins în mod hotărât și conștient sistemul brutal și închis pe care îl perfecționase în anii 1930, creând astfel o continuă tensiune în rândul societății, o luptă constantă împotriva „dușmanilor poporului", a „spionilor", a „scepticilor", a „cosmopoliților" și a „degeneraților". Era interzis să primești o carte din străinătate sau să asculți posturi de radio străine. Era aproape imposibil pentru majoritatea oamenilor să călătorească în afara țării, iar contactele neautorizate cu străinii erau aspru pedepsite. Telefoanele erau ascultate, corespondența era citită, fiind încurajați informatorii. Poliția secretă era prezentă în toate fabricile și birourile. Era periculos pentru toată lumea să vorbească deschis, chiar și în cercurile de intimi.[4]

Era un mediu total neprielnic spionajului. În primii ani ai Războiului Rece, CIA nu și-a deschis o stație la Moscova și nu a avut ofițeri de contact pe străzile capitalei celui mai mare și mai secretos stat-partid din lume. Nu putea găsi și recruta agenți sovietici, după cum făcea în alte părți. Poliția secretă sovietică, care a primit denumirea de KGB (Komitet Gosudarstvennoi Bezopasnosti) era experimentată, bine pregătită, omnipotentă și nemiloasă. În anii 1950, KGB era deja o instituție puternică după trei decenii de experiență dobândită din epurările lui Stalin, din eliminarea elementelor care amenințau conducerea sovietică din timpul războiului și după aceea, precum și din furtul secretelor americanilor privind bomba atomică. Nu era nici măcar posibil ca un străin să deschidă o discuție cu cineva în Moscova fără să trezească suspiciuni.

CIA încă experimenta, fiind o organizație tânără, optimistă, naivă și hotărâtă să își facă treaba – o oglindă a caracterului american.[5] În 1954, aviatorul James Doolittle avertiza asupra faptului că Statele Unite ar trebui să fie mai dure și mai necruțătoare. „Trebuie să creăm servicii eficiente de spionaj și de contraspionaj și trebuie să învățăm să îi subminăm, să îi sabotăm și să îi distrugem pe dușmani folosind metode mai istețe, mai sofisticate și mai eficiente decât cele folosite împotriva noastră", spunea acesta într-un raport strict secret, adresat președintelui Eisenhower.[6]

CIA resimțea o tensiune intensă și constantă cu privire la informațiile secrete despre Uniunea Sovietică și sateliții acesteia. Politicienii de la Washington discutau înflăcărat despre un potențial război în Europa și erau nerăbdători să lanseze un avertisment cât mai curând. Aceștia aveau informații de la mai multe surse deschise, dar nu era același lucru ca obținerea de informații secrete cu adevărat din interior. „Presiunea de a obține rezultate provenea din multe surse: de la ordine repetate de a face «ceva» până la solicitări exasperate de a încerca «orice»“, își amintea Richard Helms, responsabil cu operațiunile secrete în anii 1950.[7]

În afara Uniunii Sovietice, CIA aduna conștiincios informații de la refugiați, persoane fugite din țară și emigranți. Peste tot în lume erau abordați diplomați, soldați și ofițeri de informații ruși. Din taberele de refugiați din Europa, unitatea de operațiuni secrete a CIA și-a recrutat o armată secretă. Astfel au fost pregătiți circa 5 000 de voluntari ca „efectiv postnuclear de gherilă“ menit să invadeze Uniunea Sovietică în urma unui atac atomic. În plus, Statele Unite plasau parașutiști izolați în interiorul blocului sovietic ca să spioneze sau ca să li se alăture grupărilor de rezistență. Cei mai mulți dintre aceștia au fost prinși și uciși. Șeful unității de operațiuni secrete, Frank G. Wisner, visa să pătrundă în blocul estic și să îl facă bucăți. Wisner spera ca, prin război psihologic și ajutor subteran – ascunzători de arme, aparate de radio, propagandă –, să reușească să convingă popoarele din Europa de Est să îi înlăture pe opresorii comuniști. Însă, aproape toate aceste tentative de a pătrunde în rândul inamicilor prin operațiuni secrete au eșuat. Informațiile obținute erau insuficiente, iar Uniunea Sovietică rămânea de neclintit.[8]

Sursele CIA erau în continuare pe din afară și trăgeau cu ochiul înăuntru. „Singura modalitate de a ne îndeplini misiunea era să ne creăm surse interne: spioni care să stea lângă politicieni, să le asculte dezbaterile și să le citească corespondența“, își amintea Helms. Dar posibilitatea de a recruta și de a coordona la Moscova agenți care să poată să îi avertizeze cu privire la deciziile luate de liderii sovietici „era la fel de puțin probabilă precum amplasarea de spioni pe planeta Marte“, spunea Helms.[9] O evaluare complexă a informațiilor CIA legate de blocul sovietic, finalizată în 1953, ajunsese la concluzii teribile. „Nu avem nici un fel de informații de încredere din interior cu privire la modul în care gândește Kremlinul“, scria

în evaluare. În privința armatei, se adăuga: „Practic nu există nici un fel de informații de încredere cu privire la planurile și intențiile pe termen lung“. În evaluare exista și avertizarea: „În cazul unui atac-surpriză, nu putem să sperăm că vom obține vreun fel de informații detaliate cu privire la intențiile militare ale sovieticilor“.[10] La începuturile existenței sale, CIA considera că „îi era imposibil să-și infiltreze agenți în statul polițienesc paranoic al lui Stalin“.[11]

„În perioada respectivă“, spunea Helms, „am avut, într-adevăr, foarte puține informații despre Uniunea Sovietică.“[12]

*

În ciuda tuturor dificultăților întâmpinate, CIA a înregistrat două succese în anii 1950 și la începutul anilor 1960. Piotr Popov și Oleg Penkovski, ambii ofițeri ai serviciilor de informații militare sovietice, au început să spioneze pentru Statele Unite. Își oferiseră singuri serviciile, nu fuseseră racolați, și veniseră separat unul de altul, furnizând secrete CIA în cea mai mare parte în afara Moscovei, ambii demonstrând avantajele uriașe ale agenților secreți.

În ziua Anului Nou 1953, la Viena, un rus scund și îndesat i-a înmânat un plic unui diplomat american care tocmai intra în mașină în zona internațională. Pe vremea aceea, Viena se afla sub ocupație americană, britanică, franceză și sovietică, fiind un oraș plin de spioni și înțesat de suspiciuni. În plic se afla o scrisoare datată 28 decembrie 1952, scrisă în rusă, în care se preciza: „Sunt ofițer sovietic. Doresc să mă întâlnesc cu un ofițer american ca să ofer anumite servicii.“

În scrisoare erau trecute locul și data întâlnirii. Asemenea oferte erau foarte frecvente la Viena, în acea perioadă; o mulțime de escroci încercau să facă bani din rapoarte false de informații secrete. Pentru CIA era greu să discearnă cine avea informații reale și cine false, dar, de data aceasta, scrisoarea părea adevărată. În următoarea sâmbătă seara, rusul aștepta la locul promis – stătea în umbra unei porți, singur, purtând pălărie și un palton voluminos. Era Piotr Popov, un maior în vârstă de douăzeci și nouă

de ani din cadrul serviciului sovietic de informații militare, așa-numitul Glavnoie Razvedivatelnoie Upravleniie (GRU), un văr mai mic al KGB. Popov a devenit prima și, pe vremea aceea, cea mai prețioasă sursă militară secretă a CIA cu privire la structurile din interiorul armatei sovietice și a serviciilor de securitate. Acesta s-a întâlnit cu ofițeri de legătură ai CIA de 66 de ori la Viena, în perioada ianuarie 1953–august 1955. Ofițerul său de contact din cadrul CIA, George Kisevalter, era un tip masiv și ciufulit, care se născuse în Rusia, într-o familie cunoscută din Sankt-Petersburg, și care imigrase în Statele Unite pe când era copil. În timp, Popov avea să îi spună lui Kisevalter că era fiu de țărani, crescuse pe podeaua murdară a unei cocioabe și că nu avusese o pereche normală de pantofi de piele până la vârsta de treisprezece ani. Ura acestuia provenea din ceea ce făcuse Stalin ca să distrugă țărănimea rusă, prin colectivizare forțată și foamete. Spiona împins de dorința de a răzbuna nedreptatea care le fusese făcută părinților săi și sătucului său din apropierea fluviului Volga. În casa secretă a CIA de la Viena, Kisevalter avea câteva reviste împrăștiate, precum Life și Look, însă Popov era fascinat numai de una dintre ele: American Farm Journal (Jurnalul fermei americane).[13]

CIA l-a ajutat pe Popov să contrafacă o cheie cu ajutorul căreia acesta a reușit să deschidă anumite sertare secrete de la rezidentura (stația) GRU din Viena. Popov i-a deconspirat pe toți ofițerii sovietici ai serviciilor de informații aflați la Viena, a furnizat o gamă largă de informații despre unitățile Pactului de la Varșovia și i-a dat lui Kisevalter adevărate nestemate, precum manualul din 1954 al serviciului sovietic militar cu privire la utilizarea armelor atomice.[14] Când Popov a fost mutat la Moscova, în 1955, cei de la sediul central al CIA au trimis acolo un ofițer sub acoperire ca să găsească locuri ascunse unde să poată avea loc schimbul de mesaje cu Popov. Însă omul CIA nu și-a făcut treaba cum trebuie, a fost prins în cursă de KGB și ulterior a fost concediat.[15] Prima încercare a CIA de a-și stabili un avanpost la Moscova eșuase lamentabil.

În 1956, a fost transferat în Germania de Est și a reînceput să spioneze pentru CIA, călătorind în Berlinul de Vest pentru întâlnirile cu Kisevalter într-o casă considerată sigură. S-a dovedit din nou a fi un agent eficient. Printre informațiile furnizate de el s-a numărat și un discurs grăitor din martie 1957 adresat de ministrul sovietic al apărării, mareșalul Gheorghi

Jukov, trupelor din Germania cu privire la utilizarea armelor nucleare în război. În 1958, Popov a fost chemat brusc la Moscova, unde a fost interogat fiindu-i descoperită trădarea. Cu toate acestea, KGB a ținut secret acest fapt și l-a folosit pe Popov pentru a transmite CIA informații false. Pe 18 septembrie 1959, Popov a strecurat ofițerului CIA un mesaj scris cu creionul pe opt fâșii de hârtie, pe care l-a introdus într-un cilindru de mărimea unei țigări. Mesajul relata CIA cele întâmplate într-un ultim act de curaj din partea spionului condangat. Mesajul a fost transmis de urgență la sediul central, unde Kisevalter a citit textul chirilic scris cu creionul pe bucățile minuscule de hârtie și a izbucnit în hohote de plâns. Popov a fost judecat în ianuarie 1960 și a ajuns în iunie în fața unui pluton de execuție.

A doua încercare reușită a început doar două luni mai târziu la Moscova, pe 12 august, în jurul orei 11 seara.

Doi studenți americani, Eldon Cox și Henry Cobb, se plimbau pe caldarâmul din Piața Roșie, încă ud după o ploaie ușoară, pe drumul de întoarcere la hotel, după ce vizionaseră un spectacol al Teatrului Balșoi, când un bărbat a venit din spatele lor și l-a tras pe Cobb de mânecă cerându-i un foc. Bărbatul era de statură mijlocie, purta costum și cravată și avea părul roșcat și puțin cărunt pe la tâmple. I-a întrebat dacă sunt americani, iar când aceștia i-au răspuns că da, a început să vorbească repede în timp ce se uita împrejur ca să se asigure că nu sunt urmăriți. I-a dat lui Cox un plic și l-a rugat să îl ducă neîntârziat la ambasada americană. Cox, care vorbea rusa, l-a dus la ambasadă chiar în acea seară. În plic se afla o scrisoare. „În momentul de față“, scria autorul, „am la dispoziție materiale foarte importante legate de mai multe subiecte de interes extraordinar și de mare importanță pentru guvernul dumneavoastră.“ Autorul nu scria cine este, dar menționase indiciul că lucrase în trecut la Ankara (Turcia), pentru serviciul militar de informații al Uniunii Sovietice. Dădea informații precise despre cum poate fi contactat – prin mesaje introduse într-o cutie de chibrituri ascunsă în spatele unui radiator aflat pe holul de la intrarea într-o clădire din Moscova. Inclusese și o schiță a punctului de schimb al mesajelor.[16]

Autorul scrisorii era Oleg Penkovski, colonel în cadrul GRU, un ofițer plin de imaginație, energic și cu încredere în sine care se evidențiase în cadrul unității lui de artilerie, în timpul celui de-al Doilea Război Mondial. Lucra

acum la Comisia de Stat pentru Coordonarea Lucrărilor de Cercetare Științifică, o instituție guvernamentală care coordona schimburile științifice și tehnice cu Statele Unite, Marea Britanie și Canada și asigura acoperire pentru spionajul sovietic și achizițiile secrete de tehnologie din Occident.

Scrisoarea a fost transmisă CIA, care, la început, a avut unele suspiciuni. CIA știa că rușii se simțiseră foarte deranjați din cauza cazului Popov. Nu cumva scrisoarea era o cursă? La sediul central s-a luat hotărârea să fie contactat autorul scrisorii, dar, la vremea respectivă, CIA nu avea un agent operativ de teren la Moscova. Ambasadorul SUA la Moscova, Llewellyn Thompson, se opunea cu fermitate aducerii la ambasadă a vreunui angajat al CIA. Cu toate acestea, în toamna anului 1960, s-a stabilit să fie trimis la Moscova un tânăr ofițer de la departamentul sovietic, din cadrul sediului central, special ca să ia legătura cu Penkovski. Ofițerul nu vorbea rusa prea bine. Cei de la CIA i-au dat numele de cod COMPAS. Acesta a dat-o-n bară, a băut mult și nu a reușit să ia legătura cu Penkovski.[17]

Penkovski era supărat. Le scrisese americanilor prima scrisoare în iulie 1960 și, timp de câteva săptămâni, căutase pe cineva care să le-o transmită. „Am dat târcoale Ambasadei Americane ca un lup, în căutarea unui străin de încredere care să fie patriot“, își amintea acesta.[18] După ce i-a dat scrisoarea lui Cox în Piața Roșie în luna august, a tot așteptat să îi răspundă. Dar n-a primit nici o veste. A încercat să transmită informații prin intermediul unui om de afaceri britanic, apoi printr-un canadian, însă fără nici un rezultat. Era de-acum disperat.

În cele din urmă, pe 11 aprilie 1961, Penkovski i-a strecurat unui om de afaceri britanic o scrisoare adresată conducătorilor Statelor Unite și ai Marii Britanii. Omul de afaceri respectiv, Greville Wynne, a dat mai departe scrisoarea Serviciului Secret de Informații Britanic, MI6, care a transmis-o către CIA. Serviciul american și cel britanic au decis să colaboreze la coordonarea lui Penkovski ca spion.

Nouă zile mai târziu, Penkovski sosea la Londra ca șef al unei delegații comerciale sovietice formată din șase persoane, venită să achiziționeze tehnologie occidentală – oțel, radare, aparate de comunicații și tehnică de procesare a cimentului. Era o perioadă stresantă; era imediat după eșecul invaziei CIA din Golful Porcilor, în Cuba. La sosirea sa, Wynne l-a

întâmpinat pe Penkovski la aeroport, unde acesta din urmă i-a dat un plic. În plic se aflau descrieri și schițe ale celor mai recente rachete și lansatoare sovietice. Mai târziu în seara aceea, Penkovski și-a părăsit camera din luxosul hotel Mount Royal de pe Oxford Street din Londra și a mers la camera 360. A bătut la ușă. Era îmbrăcat în costum, cu cămașă albă și cravată. Intrând în cameră, a fost întâmpinat de doi ofițeri de informații britanici și de doi americani.

– De-acum știi că te afli pe mâini bune, l-a liniștit pe Penkovski un american ciufulit și mătăhălos.

Era Kisevalter. Penkovski i-a răspuns:

– M-am gândit mult timp la asta.

În cursul conversației care a urmat, Penkovski le-a spus ofițerilor americani și britanici că întreaga sa carieră de ofițer sovietic de informații era un eșec și că era dezamăgit. Tatăl său murise când el avea doar patru luni, iar mama îi spusese că murise de tifos. Însă, din niște documente care fuseseră descoperite cu un an înainte, reieșea că tatăl său fusese locotenent în Armata Albă, unde luptase împotriva bolșevicilor, fapt care a început să umbrească loialitatea lui Penkovski. Acesta a fost acuzat că a încercat să ascundă faptul respectiv. Detașarea sa în India eșuase și fusese dat la o parte. Acum era împotriva KGB.

În timpul a două șederi prelungite la Londra, una în aprilie și mai, iar a doua în iulie și august, și a unei excursii la Paris, în septembrie și octombrie 1961, Penkovski a discutat cu ofițeri britanici și americani de informații timp de 140 de ore, în camere de hotel pline de fum, rezultând astfel 140 de pagini de stenograme. De asemenea, Penkovski le-a furnizat 111 role de film. La Moscova a folosit un minuscul aparat fotografic din comerț, marca Minox, fotografiind peste 5 000 de pagini de documente secrete, aproape toate referindu-se la armata sovietică și fiind luate de la GRU și din bibliotecile militare. Penkovski era plin de zel și risca: o dată a fotografiat un raport strict secret care se afla pe biroul unui colonel care ieșise pentru scurt timp din biroul său de la Moscova.

Nu toate discuțiile purtate cu ofițerii americani și britanici au decurs fără probleme. La una dintre întâlnirile inițiale, desfășurate la hotelul Mount Royal, Penkovski a prezentat un plan ciudat privind luarea ca ostatici a populației Moscovei și a tuturor liderilor sovietici. Voia să amplaseze 29 de mici arme nucleare, într-un mod aleatoriu, peste tot prin Moscova în serviete și pubele. Statele Unite ar fi urmat să îi furnizeze armele, să îl învețe cum să le sudeze pe fundul pubelelor și să îi dea detonatoare. Cu greu s-a lăsat convins să renunțe la acest plan fantezist.[19]

Însă Penkovski și-a luat în serios misiunea de spionaj și a demonstrat CIA că un singur agent secret poate să furnizeze cantități mari de materiale. Când a fost întrebat dacă poate să facă rost de ziarul statului-major sovietic Gândirea militară și a fost rugat să caute varianta secretă, Penkovski a întrebat dacă agenția nu vrea și varianta strict secretă. Cei din CIA nici nu știau că există așa ceva. Penkovski le-a dat aproape toate numerele ziarului, în care generalii sovietici discutau despre război în era nucleară.[20] Rapoartele sale cuprindeau observații-cheie cu privire la intențiile sovietice din timpul blocadei Berlinului din 1961, primele informații furnizate Occidentului cu privire la existența vitalei Comisii Militare Industriale, în cadrul căreia se luau deciziile cu privire la sistemele de armament, precum și detalii tehnice esențiale despre rachete R-12 cu rază medie de acțiune, pe care Uniunea Sovietică le-a trimis în Cuba în toamna anului 1962, cu indicarea razei de acțiune a rachetelor și a timpului necesar pentru punerea în funcțiune a acestora. Informațiile furnizate de Penkovski, cu numele de cod IRONBARK și CHICKADEE, au jucat un rol important la luarea deciziilor de către președintele Kennedy, în contextul confruntării acestuia cu Hrușciov, din timpul Crizei Rachetelor cubaneze.[21] Informațiile lui Penkovski despre rachetele sovietice cu rază medie de acțiune au fost cuprinse în Raportul zilnic al președintelui, din a treia săptămână din octombrie 1962. Mai mult decât atât, informațiile furnizate de Penkovski, împreună cu primele rapoarte de la noul satelit-spion Corona, au spulberat mitul potrivit căruia Uniunea Sovietică ar fi produs rachete balistice pe bandă rulantă, după cum se lăudase Hrușciov. „Diferența în materie de rachete“ nu exista.

Pe vremea aceea, Penkovski era cel mai eficient agent pe care îl avuseseră vreodată Statele Unite.[22] CIA și MI6 au convenit să îi dea 1 000 de dolari pe

lună, în schimbul unor informații care valorau milioane.[23] După întâlnirile din camerele de hotel de la Londra și Paris, operațiunea a intrat într-o a doua fază, în care Penkovski urma să lucreze la Moscova. Omul de afaceri britanic Wynne, care mergea în Uniunea Sovietică în mod regulat, s-a întâlnit cu Penkovski preluând informații de la acesta și transmițându-le către MI6. Dar Penkovski era dornic să lucreze direct cu serviciile de informații americane și britanice de la Moscova.

CIA nu era încă pregătit. După dezastrul COMPASS, se pregătea un nou ofițer care să îi ia locul, însă înlocuitorul a dat înapoi în ultima clipă lăsând agenția cu ochii în soare într-un moment critic. „Aveam un agent foarte prețios care devenea tot mai disperat și nu aveam pe nimeni în măsură să îl contacteze“, își amintea un ofițer CIA care era implicat în operațiuni în acea perioadă.[24] În plus, agenția nu dispunea de aparatura de spionaj necesară operațiunii.[25]

În vreme ce la întâlnirile din camerele de hotel de la Londra și Paris americanii jucaseră rolul principal, la Moscova, britanicii ajunseseră să conducă operațiunea. Potrivit ofițerului CIA, „MI6 era capabil să facă ceea ce noi nu puteam – a conceput și a coordonat un plan operațional de acoperire pentru cazul respectiv“. Britanicii au ales-o pe Janet Chisholm, soția șefului stației MI6, pentru rolul de ofițer de contact al lui Penkovski. Aceasta s-a întâlnit cu Penkovski de vreo douăsprezece ori, la recepțiile și petrecerile ambasadei britanice, la magazinul de delicatese aproape gol al restaurantului Praga, la un magazin second-hand, într-un parc, precum și în holuri de blocuri, adesea în împrejurări dificile, pentru că îi avea pe cei trei copii ai săi după ea. Penkovski îi dădea casete cu filme ascunse în cutii de bomboane de ciocolată pentru copii. Părea pasionat și motivat; cei de la CIA se temeau că se întâlnește prea des cu doamna Chisholm. Când CIA a trimis, în cele din urmă, un ofițer pregătit special pentru misiunea de la Moscova, la sfârșitul lui iunie 1962, ca să coordoneze cazul Penkovski, activitatea ofițerului nu avea să mai dureze mult. Penkovski a fost văzut ultima dată de CIA la o recepție a Ambasadei SUA, pe 5 septembrie 1962, după care a dispărut.[26]

Fusese luat la ochi de către KGB, care o urmărise pe doamna Chisholm. KGB-iștii făcuseră o găurică în tavanul biroului din apartamentul lui și

instalaseră o cameră ca să îl urmărească. O altă cameră, postată pe o clădire învecinată, îl fotografiase în timp ce se afla în apartamentul său. La o percheziție, au descoperit aparatul de fotografiat marca Minox, metodele de codificare a mesajelor, precum și un receptor radio pe care îl primise ca să comunice în secret cu Occidentul. Penkovski a fost arestat în septembrie sau octombrie 1962. A fost judecat în ședință publică și condangat pentru spionaj, după care a fost executat, pe 16 mai 1963.[27]

*

Cam în aceeași perioadă în care Penkovski discuta cu ofițerii americani și britanici prin camere de hotel, încă doi ofițeri sovietici își exprimau dorința de a deveni spioni pentru Statele Unite, ambii aflându-se în afara Uniunii Sovietice. În 1961, Dmitri Poliakov, ofițer în cadrul serviciului sovietic de informații militare, delegat la Națiunile Unite, și-a oferit colaborarea la New York devenind astfel agentul FBI cu numele de cod TOPHAT. Ulterior, în 1962, Aleksei Kulak, ofițer al KGB din domeniul tehnico-științific, și-a oferit, la New York, serviciile FBI contra cost, devenind agentul cu numele de cod FEDORA. Atât TOPHAT, cât și FEDORA au reprezentat achiziții importante și valoroase pentru CIA și FBI, în diverse perioade din anii 1960 și 1970, însă aceștia operau cu precădere în afara granițelor sovietice. CIA putea să recruteze agenți și spioni pe aleile dosnice ale lumii și să folosească voluntari, însă nu putea încă să facă același lucru în inima Uniunii Sovietice, pe străzile Moscovei.

*

După pierderea lui Penkovski, pentru CIA a început o lungă perioadă ineficientă la Moscova. Cauza principală a acesteia a fost influența covârșitoare a lui James Angleton, șeful contrainformațiilor de la sediul central. Acesta a împins CIA într-o stare de paranoia extremă și de paralizare a operațiunilor. Înalt, slab, cu înfățișare stranie, drăguț cu prietenii, dar enigmatic pentru ceilalți, Angleton avea o înfățișare aparte cu ochelarii săi ca de bufniță, costumele închise la culoare și pălăriile cu boruri

largi. Domnea peste biroul său autonom, ținându-și dosarele încuiate într-un loc separat de restul CIA, stând la un birou plin de mormane de hârtii, învăluit într-o ceață albastră de fum. Avea două hobby-uri: creșterea orhideelor și prinderea de muște mari pentru pescuitul de păstrăvi. Timp de douăzeci de ani, cât a fost șeful contrainformațiilor la CIA, din 1954 până în 1974, Angleton a creat un adevărat mit despre sine și munca sa. Secretos, suspicios și perseverent, acesta era obsedat de ideea că KGB reușise să manipuleze CIA potrivit unui „mare plan" de înșelătorie. Vorbea adesea despre „jungla de oglinzi", expresie împrumutată din poezia „Gerontion", din 1920, a lui T.S. Eliot, prin care dorea să descrie numeroasele straturi de duplicitate și de neîncredere pe care credea că le folosise KGB ca să inducă în eroare Occidentul. În 1966, Angleton scria că „un bloc socialist bine organizat și dirijat" încercase să răspândească într-un Occident derutat povești neadevărate despre „dezbinare, evoluție, lupte pentru putere, dezastre economice [și] Comunism bun și rău". Odată ce respectivul program strategic ar fi funcționat, Uniunea Sovietică ar fi doborât democrațiile occidentale una câte una. Numai experții de contraspionaj, susținea acesta, puteau ajuta la evitarea dezastrului. Suspiciunile lui Angleton au pătruns în spiritul și în structura departamentului operațiunilor sovietice al CIA în anii 1960, ducând la rezultate dezastruoase. Doi directori ai CIA, Allen Dulles și Helms, l-au lăsat pe Angleton să facă cum și ce dorea. Angleton considera că nu puteau să creadă în nimeni și nimic care provenea din KGB. Dacă nu puteau avea încredere în nimeni, atunci nu puteau avea spioni.[28]

Contraspionajul joacă un rol esențial în încercarea agențiilor de spionaj de a împiedica penetrarea prin aceleași metode de spionaj pe care acestea le folosesc împotriva altor agenții. În timpul Războiului Rece, acest lucru necesita o combinație de vigilență în exterior, adică urmărirea fiecărei mișcări a KGB și inducerea în eroare a acestuia pe cât posibil, și de scepticism în interior, adică verificarea faptului că nici CIA nu era victima vreunei înscenări sau a unor agenți dubli. Ideal ar fi fost ca serviciul de contraspionaj să se coordoneze cu cel de culegere a informațiilor, însă dintotdeauna a existat o tensiune naturală între cele două. Dacă un ofițer de contact reușea cu mari eforturi să recruteze un agent care le-ar fi furnizat o întreagă serie de „informații pozitive", adică roadele spionajului, un ofițer de contraspionaj venea și punea întrebări cu privire la credibilitatea noii

surse. CIA avea nevoie de ambii ofițeri, însă colosul de contraspionaj al lui Angleton a devenit extrem de puternic în anii 1960; totul era etichetat drept suspicios sau compromis.

Anii de maturitate ai lui Angleton au fost marcați de un mediu duplicitar. După absolvirea Universității Yale, acesta a devenit ofițer de constraspionaj la Londra, în cadrul Biroului de Servicii Strategice (OSS) din timpul războiului. Atunci a asistat la incredibila operațiune britanică de inducere în eroare a naziștilor, cunoscută sub numele de Double Cross. Britanicii au racolat agenți germani pe care i-au folosit împotriva inamicului, împiedicând astfel în mod eficient naziștii să culeagă informații. După ce a coordonat agenți în Italia, Angleton a revenit la sediul central, unde a devenit ofițer-șef de contrainformații în cadrul CIA. Acesta credea că KGB derula un plan masiv de „inducere în eroare strategică“ a Statelor Unite. Este posibil ca la această convingere să fi contribuit și prietenia sa cu Kim Philby. În anii 1950, ofițerul britanic de la MI6 fusese confidentul lui Angleton. Ulterior, în 1963, s-a aflat că Philby era spion al KGB, acesta fugind la Moscova. Cei de la CIA îl suspectaseră de mult pe Philby, dar este posibil ca Angleton să fi primit confirmarea exact când tot mai multe elemente arătau că KGB avansa – peste tot.

Însă Angleton a fost influențat cel mai mult de Anatoli Golițîn, ofițer de rang mediu al KGB, care fugise din țară în 1961. Golițîn prezenta o întreagă serie de teorii și ipoteze care i-au alimentat suspiciunile lui Angleton cu privire la un „plan general“ al KGB de a induce în eroare Occidentul. La CIA, unii îl numeau „conspirația monstruoasă“ a lui Angleton. Golițîn susținea că fiecare transfug și voluntar care venea la el făcea parte din planul general. Cu siguranță că KGB încercase să îi inducă în eroare, însă teama lui Angleton a luat proporții tot mai mari. În 1964, acesta a inițiat o vânătoare de cârtițe în interiorul CIA, despre care Golițîn bănuia că erau între cel puțin cinci până la 30 de ofițeri ai agenției și colaboratori care fuseseră infiltrați de KGB. N-a fost găsit nici unul, dar câteva cariere au fost distruse în acest proces. Printre cei suspectați s-au numărat și primul șef al stației de la Moscova și șeful departamentului sovietic; celor doi li s-au retras ulterior acuzațiile. Când, în 1964, un alt ofițer al KGB, Iuri Nosenko, a fugit din țară, acesta a fost închis și interogat de CIA mai mult de trei ani

din cauza unor suspiciuni legate de buna sa credință, ridicate de Angleton și de Golițîn.

De-a lungul timpului, suspiciunile lui Angleton s-au răspândit în tot departamentul sovietic al CIA. Neîncrederea otrăvitoare și interpretarea eronată a faptelor au devenit adevărate obstacole pentru operațiunile de spionaj din interiorul Uniunii Sovietice. Nici potențialii agenți, nici informațiile utile nu puteau trece peste Angleton. Stația de la Moscova era mică, formată din patru sau cinci ofițeri, iar aceștia erau extrem de precauți, consumând mult timp cu pregătirea locațiilor secrete pentru schimbul de mesaje – pentru eventualitatea în care ar fi avut vreun spion. Un ofițer de contact a stat doi ani la Moscova fără să se întâlnească vreodată cu vreun agent adevărat. Robert M. Gates, care se angajase la CIA ca specialist pe probleme sovietice în 1968 și care a devenit mai târziu directorul CIA, își amintea că „din cauza excesului de zel al lui Angleton și al personalului de la contrainformații, în acea perioadă am avut doar foarte puțini agenți sovietici în URSS demni de a primi acest nume.“[29]

*

O generație mai tânără de ofițeri de contact ai CIA – care s-au angajat la agenție în anii 1950 și s-au confruntat cu restricțiile impuse de Angleton – își doreau să scoată agenția din starea de letargie și de timiditate. Burton Gerber era unul dintre ei. Acesta era un băiat deșirat și ciudat, care crescuse în prosperul orășel Upper Arlington, din Ohio, în timpul celui de-al Doilea Război Mondial. În fiecare dimineață mergea cu bicicleta și distribuia Ohio State Journal, un ziar de dimineață din Columbus. În timp ce mama sa pregătea micul dejun la ora 5.15 dimineața, acesta împăturea unul câte unul cele o sută de ziare și le îndesa într-un sac pregătindu-se de drum. Citea adesea poveștile de război de pe prima pagină. Avea treisprezece ani în 1946 și era plin de patriotism, întrebându-se adesea cum era viața pe acele meleaguri îndepărtate despre care citea pe prima pagină a ziarelor. Era hotărât să meargă într-o zi și să vadă cu ochii lui. A urmat Universitatea Statului Michigan din East Lansing beneficiind de bursă și luându-și licența în relații internaționale. S-a gândit să se angajeze la serviciul de relații internaționale, însă, la sfârșitul primăverii anului 1955, în ultimul trimestru

al anului său terminal, a acceptat să participe la un interviu ținut de un recrutor al CIA. Pe vremea aceea nu se vorbea despre CIA și nici nu se știau prea multe despre agenție. Recrutorul nu avea voie să îi spună prea multe despre funcție, dar l-ar fi interesat? Gerber a spus că da, a luat cu el cererea de angajare, a completat-o și a expediat-o prin poștă. Înainte de sfârșitul anului, Gerber avea să fie angajat de CIA, la vârsta de 22 de ani. După un scurt stagiu militar, a fost pregătit de CIA pentru activități de spionaj, după care a fost trimis la Frankfurt și la Berlin.[30]

Berlinul era un cazan în fierbere, aflat chiar în prima linie a Războiului Rece. Baza de Operațiuni din Berlin, cunoscută ca BOB, era localizată în mijlocul celei mai mari concentrări de trupe sovietice din întreaga lume. CIA încerca să recruteze sovietici ca agenți sau dezertori, însă aceasta era o muncă dificilă și care necesita eforturi deosebite. Între timp, una dintre cele mai mari operațiuni ale bazei era de natură tehnică: un tunel secret subteran cu o lungime de 450 de metri, săpat în sectorul sovietic al Berlinului de Est și folosit pentru amplasarea de aparate de interceptare pe cablurile militare de comunicații sovietice și est-germane. Au fost interceptate foarte multe convorbiri și mesaje de la distanță; 443 000 de conversații, dintre care 368 000 sovietice, au fost consemnate de Statele Unite și Marea Britanie. Aparatele de interceptare au funcționat din mai 1955, până când au fost descoperite, în aprilie 1956.[31]

Gerber învățase metodele tradiționale de gestionare a agenților de spionaj: găsirea de ascunzători și lăsarea de pachete, transmiterea scrisorilor codate, transmiterea și primirea de semnale și efectuarea de tururi de identificare a eventualilor urmăritori. În Berlinul anilor 1950, metoda frecventă de spionaj consta în convingerea surselor din est să vină în locații sigure din Berlinul de Vest pentru informare, după cum procedase Kisevalter cu Popov. Depindea, însă, de câtă libertate de mișcare avea sursa ca să se deplaseze din est în vest, lucru posibil până la construirea Zidului Berlinului, în 1961. După aceea, ofițerii de informații aveau să se confrunte cu o nouă serie de dificultăți: cum să îi coordoneze de la distanță pe agenți. CIA încă avea puțină experiență în societățile închise din blocul sovietic. Modul de gândire al celor de la sediul central al CIA era dictat de mentalitatea veteranilor Biroului de Servicii Strategice, agenția de informații din timpul celui de-al Doilea Război Mondial, care avuseseră realizări paramilitare

îndrăznețe în timpul războiului, dar care credeau că sunt mai sigure metodele impersonale, precum lăsarea și ridicarea de pachete din diverse locuri (dead drop).

Așa-numita metodă dead drop constă în schimbul de mesaje și de informații într-o locație secretă, cunoscută de agent și de intermediar, care lasă materialele și le ridică fără să se întâlnească vreodată. Pentru noua generație de agenți angajați la CIA după război, metoda dead drop reprezenta întruchiparea precauției. Aceștia erau neliniștiți și nerăbdători și începuseră să inventeze și să experimenteze noi metode. Baza de la Berlin devenise astfel un laborator de coordonare a spionilor aflați de cealaltă parte a Cortinei de Fier. În loc să îi invite pe spioni în locații sigure, ofițerii au creat tehnici mai originale de spionaj pentru a pătrunde în zonele interzise.

Întâmplător, suspiciunile lui Angleton nu se răsfrângeau și asupra Europei de Est. Părea să nu îi pese sau să nu dea prea mare importanță Europei de Est, deși statele-satelit ale sovieticilor înființau organizații de represiune inspirate de modelul KGB și al predecesorilor săi.[32] Aleile dosnice din Berlin, Varșovia, Praga, Budapesta, Sofia și din alte orașe din Europa de Est au devenit un teren de testare pentru ofițerii de contact mai tineri din cadrul CIA. Aceștia au inventat noi moduri de a desfășura activități de spionaj în „zone interzise“, după cum le numea agenția. Erau importante metodele, însă și mai important era modul de gândire al acestora. Gerber avusese inspirația de a desfășura cea mai importantă activitate la vremea respectivă: combaterea comunismului și a Uniunii Sovietice. El și colegii săi, în cursul primelor deplasări în străinătate, nu au vrut să stea în banca lor. Nu s-au lăsat intimidați de Cortina de Fier. Deciseseră să se ocupe de spionaj și refuzau să rămână pasivi. Lui Gerber nu i-a plăcut niciodată termenul „zone interzise“. Interzise cui? Nu lui, nu colegilor săi.

Nici lui Haviland Smith. Când a sosit prima dată la baza de la Berlin, în 1960, acesta era plin de idei și a devenit curând un pionier al noii filosofii pe care o inventase inițial la Praga.

Absolvent al Universității Dartmouth, Smith lucrase la Agenția de Securitate a Armatei pe post de ofițer specializat în codul Morse și în interceptările în limba rusă, din 1951 până în 1954, după care absolvise programul postuniversitar de limba rusă de la Universitatea din Londra,

unde desfășurase o serie de activități neobișnuite pentru CIA. Smith avea un talent deosebit pentru limbile străine, vorbind franceza, rusa și germana. S-a angajat la CIA în 1956 și a fost selecționat să fie detașat în Cehoslovacia. În timp ce învăța intensiv limbi străine, cei de la sediul central l-au însărcinat pe neașteptate, în 1958, să preia funcția de șef al stației de la Praga. Predecesorul său nu fusese prea activ și plecase intempestiv. La sosirea sa în luna martie, Smith vorbea destul de bine limba cehă, dar nu era pregătit pentru genul de operațiuni secrete pe care voia să le preia. Nu fusese pregătit în tehnica spionajului – cum să trimită scrisori secrete, cum să găsească și să folosească locuri ascunse (dead drop), cum să își dea seama dacă era urmărit și cum să scape de urmăritori sau cum să conducă întâlnirile cu agenții – într-un mediu ostil și foarte monitorizat. Așa că Smith trebuia să învețe singur toate aceste lucruri.[33]

Smith a descoperit că la birou se aflau zeci de aparate de radio sofisticate, iar experiența sa de interceptare din armată s-a dovedit utilă. A identificat frecvența radio folosită de serviciul ceh de securitate în vehiculele care filau Ambasada SUA și a reușit să spargă codurile de voci ale acestora. Dacă trebuia să lase ceva în vreun loc ascuns sau să transmită o scrisoare, Smith deschidea mai întâi radioul, după care dădea drumul la casetofon ca să înregistreze transmisiile. Depunea pachetul sau mesajul, după care se întorcea și asculta înregistrarea. Dacă fusese urmărit la depunerea pachetului, renunța la operațiune. Dacă nu fusese urmărit, îi semnaliza agentului să se ducă să îl ridice. „Praga era locul ideal pentru genul de operațiuni pe care doream să le desfășurăm“, își amintea acesta. „Un oraș vechi, în stil baroc, care nu fusese atins de război. Era plin de străduțe vechi, de arcade și alei.“ Tot încercând, Smith a descoperit că de multe ori era urmărit. Odată, când credea că nu este urmărit, a descoperit că era filat din 27 de vehicule. A fost șocat de acest fapt și și-a dat seama că orice activitate de spionaj ar fi urmat să desfășoare, trebuia să o facă în ciuda faptului că era urmărit. Nu putea niciodată să plece de la premisa că nu era urmărit. Aceasta a fost una dintre primele lecții importante pe care le-a învățat despre munca în „zonele interzise“.

Smith a început să experimenteze. Încerca să își stabilească anumite tipare comportamentale regulate și evidente, menite să adoarmă vigilența echipelor de filaj. A început, astfel, să conducă încet și cu atenție pentru a-i

convinge pe urmăritorii săi cehi că oriunde s-ar fi dus, fie pe jos, fie cu mașina, aceștia știau deja ce va face și aveau să îl lase în pace. Mergea la tuns o dată la două săptămâni, marțea, la ora 10 dimineața, după care se întorcea la birou, conducând încet. După șase luni, și-a dat seama că nu mai era urmărit când se ducea la tuns, dacă nu stătea acolo mai mult de 45 de minute. Smith o ducea în fiecare seară pe dădacă acasă, făcând 45 de minute cu mașina. După un timp, urmăritorii săi s-au plictisit și de acest traseu. Smith își crease două ocazii pentru a acționa – un interval de timp – și putea astfel să se strecoare în acel interval ca să expedieze ceva, să lase ceva într-un loc secret sau să facă orice altceva. În timpul acestor activități repetate, neschimbate și desfășurate cu atenție, Smith a descoperit un comportament al poliției secrete de care nu fusese conștient până atunci. Polițiștii erau uneori leneși, tradiționaliști și conformiști. Iluzionistul putea să îi păcălească.

În ciuda tuturor informațiilor adunate, Smith era în continuare neliniștit. Tiparele respective puteau crea un interval liber de timp, dar rămâneau prea rigide. Își dorea mai multă flexibilitate ca să poată primi instrucțiuni de la sediul central într-un timp scurt, chiar și atunci când era urmărit. Acest lucru l-a făcut să extindă ideea de gol de timp. Și-a dat seama că, atunci când mergea pe jos sau cu mașina pe alei dosnice, putea să dispară pentru moment din aria vizuală a poliției. Putea astfel să dispară pentru o perioadă foarte scurtă de timp într-un mod aparent firesc pentru urmăritori și, dacă făcea acest lucru cum trebuie, ar fi avut suficient timp pentru o scurtă întâlnire, pentru a trimite o scrisoare sau pentru a lăsa un pachet într-un loc secret, fără să fie văzut deloc. Ideea era simplă: urma să dea colțul străzii. Când era urmărit pe jos, dacă dădea de două ori colțul la dreapta urmăritorii ar fi rămas atât de mult în urmă încât se plasa în afara razei lor vizuale din momentul în care dădea al doilea colț și până în momentul în care urmăritorul din față l-ar fi ajuns și ar fi dat același colț – poate doar între 15 și 30 de secunde. Dar era suficient.

Smith a perfecționat și trecerea razantă, în cadrul căreia agentul apare exact la momentul potrivit din cadrul intervalului liber de timp. Agentul trece razant pe lângă ofițerul de contact, dându-i sau luând un pachet, după care dispare. Poliția secretă nu avea cum să-l vadă pe agentul care trecea razant, dacă mișcarea era bună; agentul urma să dispară într-o clipă. Totul depindea

de găsirea unei locații potrivite, unde să existe colțuri care să blocheze raza vizuală a urmăritorilor și cu o cale de fugă pentru agent.

Apoi Smith a fost trimis la Berlin. Orașul era diferit, mult mai mare, dar Smith acționa în continuare în golul de timp când era urmărit. Ideile sale demonstrau faptul că practicile vechi puteau fi schimbate: exista capacitatea de a desfășura acțiuni de spionaj în mediul tensionat al zonelor închise. La propunerea celor de la sediul central, Smith a început să îi pregătească pe alții la Berlin ca să îi folosească metodele, pornind de la tot ceea ce învățase despre munca în „golul de timp“. În anii următori, folosirea „golului de timp“ a devenit un cuvânt de ordine și o metodă de încredere pentru ofițerii de contact ai CIA.

În 1963, Smith s-a întors în Statele Unite și pus bazele unui curs pentru ofițerii care urmau să plece în Europa de Est și în Uniunea Sovietică, curs care cuprindea noile metode de spionaj. Dar a constatat că și cei de la CIA erau încă precauți și timizi. Smith a cerut să pregătească o sursă cehă de informații care se afla în Statele Unite. Agentul respectiv refuza categoric să folosească ascunzători de tipul dead drop pentru că asta ar fi însemnat să lase undeva mesajele secrete și filmele incriminatoare, care ar fi putut fi descoperite de poliția secretă cehă. Când Smith i-a arătat metoda de trecere razantă, agentul a fost imediat de acord să o folosească, pentru că astfel urma să predea materialul direct în mâinile CIA. La sediul central, la Helms, a fost depusă o cerere prin care i se solicita permisiunea privind folosirea tehnicii în operațiunile de la Praga. Smith își amintea că, fără să pună nici o întrebare, Helms a respins cererea, spunând că încă „își linge rănile“ după cazul Penkovski și că nu se mai bagă în „asemenea“ povești. Agentul ceh a plecat la Praga, fără să aibă aprobarea de a folosi tehnica de trecere razantă și a trecut astfel un an. Smith și-a continuat munca de convingere la sediul central, încercând să obțină aprobarea. În Europa de Est apăreau în mod constant agenți valoroși, iar Smith considera că procedurile de folosire a ascunzătorilor de tipul dead drop nu se mai potriveau deloc.

În 1965, Helms a aprobat un experiment. Și-a trimis adjunctul, pe Thomas Karamessines, să asiste la o demonstrație a metodei „trecerea razantă“. Smith a aranjat ca întâlnirea să aibă loc în holul marelui și vechiului hotel

Mayflower din centrul Washingtonului. În cursul demonstrației, trecerea razantă s-a desfășurat atât de abil, încât Karamessines nici n-a observat-o. Fusese o adevărată demonstrație de prestidigitație: ofițerul de contact și-a scuturat brusc impermeabilul cu mâna stângă în timp ce i-a dat pachetul lui Smith cu dreapta. Karamessines văzuse impermeabilul, nu însă și pachetul. Smith învățase trucul respectiv de la un magician profesionist. A doua zi, Helms a aprobat folosirea metodei de trecere razantă la Praga. Ulterior, agentul ceh a predat CIA sute de role de film. Trecerea razantă, cu anumite modificări, a fost mai târziu folosită în toate țările din Europa de Est și în Uniunea Sovietică.

Tânăra generație se adapta din mers. David Forden, un ofițer de contact pregătit de Smith, a mers la Varșovia, unde a inventat o tehnică în cadrul căreia folosea o mașină care mergea încet, se strecura după colț și, în golul de timp, schimba pachete cu agenții. Era un fel de trecere razantă, dar cu mașina. „Am înaintat o propunere privind un instrument de spionaj pe care îl consideram util pentru întâlnirile din zonele în care spionii americani erau foarte intens urmăriți“, își amintea Forden. „Am primit următorul răspuns de la biroul central: «Riscant. Periculos. Nu va funcționa.» La care am răspuns: «Uitați ce: toate astea sunt riscante și periculoase. Dar va funcționa.»“ Ulterior, Forden a devenit ofițerul de contact al unuia dintre cei mai eficienți și importanți agenți ai CIA, Ryszard Kuklinski, un colonel din armata poloneză care a furnizat informații extrem de importante despre Pactul de la Varșovia.[34]

Gerber a experimentat o idee chiar mai radicală decât trecerea razantă – întâlnirea în persoană cu agentul. Trecerea razantă presupunea un schimb foarte rapid în condiții de filaj. Gerber se ambiționa să realizeze o întâlnire adevărată cu un agent, departe de urmăritori. Cei de la sediul central erau îngroziți de idee, însă Gerber considera că o va putea pune în practică în cursul următoarei sale misiuni la Sofia, în Bulgaria. Întâlnirile în persoană nu aveau să dureze mult, iar Gerber se gândea că acestea urmau să fie gestionate cu multă atenție. Un mesaj scris, lăsat într-un loc secret, se limita la ceea ce era scris în mesaj, pe când, la o întâlnire în persoană, Gerber se putea uita în ochii agentului, îi putea pune întrebări, putea observa limbajul corpului și dispoziția acestuia. De asemenea, a ajuns la concluzia că a fi ofițer de contact și șef de stație implică asumarea anumitor riscuri bine

evaluate. Spionajul genera uneori situații periculoase. Dorința lui Gerber de a organiza întâlniri în persoană cu agenții nu a scăzut niciodată.

În primii ani ai Războiului Rece, lipsa de informații provenite de la surse umane din interiorul Uniunii Sovietice a determinat Statele Unite să apeleze la tehnologie, un punct forte al americanilor. Mai întâi – cu avioanele de spionaj U-2 în anii 1950, iar apoi – cu sateliții cunoscuți sub numele de Corona, Gambit și Hexagon, lansați în anii 1960 și 1970, fotografiile aeriene și informațiile prin semnale au deschis noi orizonturi în spionaj. Cel mai avansat sistem de satelit, Hexagon, putea să fotografieze între 80% și 90% din zonele construite din Uniunea Sovietică, de două ori pe an, în timp ce aparatele de pe o singură latură a Hexagonului acopereau o suprafață de la 550 până la 12 800 de kilometri. Pentru factorii de decizie americani, sateliții reprezentau o mană cerească pentru localizarea armelor strategice și o protecție împotriva eventualelor surprize.[35]

Dar cum să furi secrete din subsolurile și din mințile oamenilor – secrete pe care sateliții nu le puteau vedea? CIA căuta să descopere tehnici de identificare, recrutare și coordonare de agenți care să lucreze împotriva țintei sovietice. La un moment dat, o analiză internă a CIA propunea căutarea de valori atipice, persoane neintegrate și frământate sufletește, din rândul diplomaților sovietici.[36] Potrivit altei teorii, era posibil, mai degrabă, ca noua generație de tineri răsfățați, „tineretul de aur“ sovietic, să devină agenți și dezertori.[37] O a treia idee, dată de un psiholog de la CIA, era să îi urmărească pe cei cu probleme în mariaj sau care erau nemulțumiți la serviciu, care erau jigniți personal sau care erau marginalizați într-un fel sau altul.[38]

Gerber, care s-a întors la sediul central înainte de 1971, nu a crezut niciodată în vreuna dintre teoriile de mai sus. El credea mai degrabă în pragmatism: vezi cine are secrete, și încearcă să ajungi la el. „Dacă funcționează, funcționează“, spunea acesta. Dar Gerber mai știa faptul că CIA, încă sub influența suspiciunilor moștenite, nu era foarte deschis față de voluntarii de la Moscova. Rușilor care îndrăzneau să se prezinte la ușa ambasadei li se puneau, de obicei, câteva întrebări, după care erau dați afară. Rar se depuneau eforturi pentru a verifica dacă aceștia spuneau

adevărul sau minteau. Influența lui Angleton se întinsese pe o perioadă lungă de timp.

Având o echipă mică și bazându-se exclusiv pe propriile instincte, Gerber începuse să analizeze în mod sistematic dosarele tuturor persoanelor care se oferiseră să furnizeze informații la Moscova, până la un deceniu și jumătate în urmă, iar ale celor din Europa de Est – până la un deceniu în urmă. Scotea dosare și înregistrări de telegrame, analizând fiecare fragment din acestea. Per ansamblu, din dosare reieșea că Angleton se înșelase, fiind exagerat de suspicios. Gerber și-a dat seama că CIA refuzase serviciile unor voluntari adevărați, renunțând astfel la informații secrete prețioase. Ajunsese la concluzia că era mult mai eficient să îi verifice pe cei care își ofereau serviciile decât să considere din start că făceau cu toții parte dintr-un complot al KGB. Simțea că agenția trebuia să fie suficient de isteață la Moscova și să discearnă care erau surse adevărate și care nu. În plus, remarcase un anumit tipar. Cei care își ofereau serviciile și pe care îi folosea KGB ca momeală – sau ca o cursă – erau, de obicei, cunoștințe ale persoanelor vizate, poate persoane pe care le întâlniseră o dată sau de două ori în viață. Așa funcționa KGB; ca să prindă pe cineva în cursă, KGB-iștii puneau ca momeală cunoștințe ca să ambaleze bine capcana. Tot din dosare, Gerber a dedus ce tipuri de persoane nu folosea KGB pentru înscenări. KGB-iștii nu abordau niciodată ofițeri din propriul stat-major; nu aveau încredere în propriii oameni ca să îi pună să stabilească relații cu ofițerii de contact ai CIA. Concluzia lui Gerber: nu te teme să accepți ceva de la o persoană pe care nu ai mai întâlnit-o; probabil că nu e periculoasă. Cu toate acestea, se gândea Gerber, dacă un cunoscut sovietic părea dornic să îți bage un plic în mână, ai grijă; e posibil să fie o înscenare.[39]

Concluziile de mai sus au devenit cunoscute în cadrul CIA drept regulile lui Gerber și au marcat un moment decisiv. Acestea au lărgit modul de gândire al lui Angleton. Nu orice persoană care își oferea serviciile era o momeală. În mai 1971, Gerber a întocmit un raport pornind de la propriile concluzii. Helms se săturase până la urmă de influența lui Angleton și a numit un nou șef la departamentul sovietic, pentru a face ordine. Acesta era David Blee, veteran al OSS, care rămăsese în urmă, în spatele liniilor inamice, în timpul celui de-al Doilea Război Mondial, și care, ulterior, se angajase la CIA de la înființarea agenției în 1947. Blee, care părea blând și sobru, ofițer de

informații de modă veche, fost șef de stație în Africa de Sud, Pakistan și India și ulterior șef al departamentului Orientului Apropiat, nu avusese nici un fel de experiență legată de Uniunea Sovietică și exact de asta avea nevoie Helms: de cineva care să nu facă parte din cercul suspicios al lui Angleton. Blee a dat sfoară-n țară: era timpul să ia în serios posibilitatea de a se infiltra în Uniunea Sovietică. Angleton a fost nevoit să se pensioneze în decembrie 1974, dar, chiar dinainte de a părăsi sediul central, începuse o nouă epocă. Abordarea mai agresivă a problemelor începea să dea roade.[40]

În acel ianuarie, CIA a recrutat un diplomat sovietic care lucra la Bogotá, în Columbia. Aleksandr Ogorodnik era fiul unui ofițer naval sovietic de rang superior, avea 38 de ani, era înalt și atrăgător, având o constituție atletică și păr închis la culoare. Ogorodnik lucra ca atașat pe probleme economice la Bogotá. Întâmpina multe probleme. Era presat de KGB să devină informator, rol pe care nu și-l dorea, dar se temea să îl refuze. Era însurat, dar avea o amantă columbiană. Își cumpărase mașină, lucru neobișnuit pentru un diplomat sovietic, și părea să îi placă viața mondenă. În plus, avea nevoie de bani.

Un ofițer al CIA i-a făcut o propunere lui Ogorodnik într-o baie turcească dintr-un mare hotel din centrul Bogotei. Ogorodnik nu a stat pe gânduri și a acceptat. I-a spus ofițerului că era împotriva KGB și că dorea să schimbe sistemul sovietic. Dar avea și motive personale. Voia să fie bine plătit bine. El a fost de acord ca CIA să îi țină salariul într-un cont escrow, dar a folosit o parte din bani ca să cumpere bijuterii cu smaralde pentru mama sa și mici obiecte de lux pentru sine, precum lentile de contact, care nu puteau fi procurate pe vremea aceea în Uniunea Sovietică.[41]

Plin de elan, Ogorodnik a început pregătirea în spionaj la Bogotá. În mod normal, potrivit unui fost înalt oficial al CIA, o asemenea pregătire în operațiuni necesita luni de studiu și ani de perfecționare, dar Ogorodnik a reușit să asimileze totul în câteva săptămâni. A învățat să fotografieze documente, mai întâi cu un aparat de fotografiat de 35 mm, iar apoi cu un aparat miniatural al CIA, cunoscut sub numele de T-50. Aparatul minuscul era ascuns într-un stilou mare cu rezervor. Filmul din aparatul T-50 nu era foarte sensibil la lumină. Era nevoie de o lumină puternică deasupra documentelor și ca acestea să stea într-un loc fix.

Într-o zi, Ogorodnik le-a transmis intermediarilor săi de la CIA un anunț surpriză. Ambasada sovietică primise un document strict secret despre China, care putea fi citit numai într-o încăpere închisă de la sediul KGB. Ogorodnik a încercat de două ori să intre în încăpere cu stiloul cu rezervor, dar nu a reușit să scape de privirile scrutătoare ale paznicului. În cele din urmă, a apărut la ușa camerei de hotel și i-a declarat agentului care îl pregătise:

– Cred că am reușit.

Tipul de la CIA a fugit cu aparatul și i l-a dat unui curier care aștepta și care l-a dus cu avionul direct la sediul de la Langley, din Virginia. Fotografiase 50 de pagini, din 52.[42]

Ogorodnik a fost transferat înapoi la Moscova în 1974, ceea ce l-a pus într-o și mai bună poziție de a deveni agent al Statelor Unite. Le-a spus celor de la CIA că are o singură pretenție: o pastilă letală, pentru cazul în care ar fi fost prins. Cei de la CIA erau rezervați, iar Ogorodnik s-a întors acasă la Moscova fără pastilă. Dar avea la el o carte; înăuntru erau ascunse un program și instrucțiuni pentru comunicațiile cu CIA.

Agenția începuse să își găsească drumul de ieșire din jungla oglinzilor. Ogorodnik a fost primul agent din perioada respectivă, dar nu și ultimul.

Capitolul 2

Stația de la Moscova

Marti Peterson ducea o viață dublă și stresantă la Moscova. La Ambasada SUA avea o slujbă solicitantă, lucrând cinci zile pe săptămână, câte opt ore pe zi. Ambasada a angajat zeci de lucrători sovietici, iar Peterson lucra cot la cot cu opt dintre aceștia, toate femei, posibile informatoare ale KGB. Peterson își făcea bine treaba, venea la serviciu la timp, iar, după program, ieșea în oraș cu alți angajați la ambasadă. Toate lucrurile din apartamentul său – haine, genți, pantofi, sacoșe de cumpărături, scrisori de acasă, muzică și cărți – erau lucrurile obișnuite ale unei tinere angajate la ambasada americană. Însă, la prânz, se strecura adesea afară din birou și, prefăcându-se că se duce la masă, își petrecea o oră în stația din Moscova a CIA dactilografiind vreun raport sau pregătind vreo operațiune. Noaptea și în weekenduri verifica și fotografia locuri de întâlnire, livra și prelua pachete de la agenți, manevra echipamente electronice ca să comunice cu spionii și urmărea încontinuu dacă există vreun semn care să indice că KGB a aflat de activitatea ei. Viața sa era ca un monitor împărțit în două: în timpul zilei își desfășura activitatea de angajat obișnuit la ambasadă, iar în restul timpului desfășura o activitate complexă în slujba CIA. Cele două roluri se desfășurau în paralel, trebuind să fie în primul rând convingătoare, în cel de-al doilea – invizibilă.

Peterson era prima femeie care lucra ca ofițer de contact la stația din Moscova. Aceasta fusese special aleasă de șeful stației, Robert Fulton, care s-a gândit că KGB nu va suspecta o femeie, pentru că, de obicei, numai bărbații îndeplineau asemenea funcții. Fulton, care pe vremea aceea avea 49 de ani, își dedicase cariera luptei din umbră împotriva comunismului. Servise în Războiul din Coreea ca ofițer de informații militare și se angajase la CIA în 1955. Ulterior, a desfășurat activități de spionaj în Finlanda, Danemarca, Vietnam, Thailanda și Uniunea Sovietică. Spionajul era totul pentru el. Acesta reprezenta un punct de sprijin pentru Peterson, așteptând-o răbdător la birou la ora prânzului, mereu atent, și pregătind-o în arta spionajului. Avea o sclipire în ochi și nu se lua niciodată pe sine însuși prea în serios.

Când a venit la Moscova, în 1975, Peterson avea 30 de ani și abia reușise să scape din propriul iad de durere și nesiguranță. La douăzeci și ceva de ani, ea și-a însoțit soțul, pe John Peterson, în Laos, unde acesta desfășura activități paramilitare în cadrul CIA în timpul Războiului din Vietnam. Pe 19 octombrie 1972, elicopterul în care se afla John a fost doborât, iar el a fost ucis. Pierderea soțului a copleșit-o și o vreme s-a simțit pierdută, întristată fiind și de protestele antirăzboi din Statele Unite. În cele din urmă, a decis să îi calce pe urme lui John și s-a angajat la CIA în 1973. Era fiica unui afacerist din Connecticut, cu o educație liberală, un produs al anilor Războiului Rece, care păstra vie amintirea manevrelor aeriene din timpul școlii. Pe ea o stimula mai degrabă un spirit de tipul „orice e posibil“ decât orice alt fel de ideologie. Când un prieten i-a propus să desfășoare operațiuni secrete, nu a stat deloc pe gânduri. Peterson era atrăgătoare și necăsătorită, iar Fulton anticipase corect: când aceasta a sosit la Moscova, cei de la KGB nu și-au dat seama că era ofițer de informații.[1]

Stația de la Moscova se afla într-o cameră ca o cutie îngustă de la etajul 7 al ambasadei și era singurul loc unde Peterson se simțea în largul ei. Afară, trebuia să joace un rol ale cărui reguli erau foarte stricte; nu putea nici măcar să bea o cafea la bufet cu ceilalți colegi de la CIA sau să vorbească cu ei, pentru că peste tot se aflau angajați sovietici care ar fi putut să informeze KGB. Însă, odată aflată în birou, putea să se relaxeze, să se calmeze și să vorbească deschis. Făcuse cursuri de pregătire la CIA înainte de a pleca din Statele Unite, exersând tehnici precum transmiterea de mesaje destinate agenților, cu ajutorul unei pungi aruncate dintr-o mașină aflată în mișcare, la garajul magazinului universal Hecht din Virginia de Nord. Pungile sale nimereau ținta, însă operațiunile adevărate erau mult mai grele și mai solicitante. Și-a petrecut primele săptămâni la Moscova învățând străzile de prin tot orașul la volanul unui Jiguli pătrățos, adesea în compania unei prietene.

Un mic aparat de radio făcut de CIA le permitea ofițerilor de contact să urmărească transmisiunile de urmărire ale KGB de pe stradă. Peterson nu auzea nimic. Bărbații din stație o indiviau pentru că circula liberă și nestingherită. Peterson și-a dat seama că unii credeau că, de fapt, ea nu își vede urmăritorii. Era hotărâtă să le arate ce poate, însă avea și ea temerile ei. Era posibil să nu vadă că KGB-iștii o urmăreau de la fereastra vreunui

apartament sau poate o urmărea milițianul din „cuibul“ din intersecție. I-ar fi venit mai ușor să cedeze și să spună că da, era urmărită, pentru ca apoi să încerce să dovedească opusul. Însă nu vedea nici un urmăritor și asta le tot spunea colegilor săi. Adesea, Peterson folosea aparatul de fotografiat marca Nikon SLR al lui John, care avea lentile cu deschidere unghiulară mare, ca să fotografieze locații pentru eventuale operațiuni de tipul dead drop sau pentru întâlniri secrete. Nimeni de pe stradă nu a întrebat-o niciodată ce face.[2]

Când a sosit Peterson la biroul de la Moscova, operațiunea Ogorodnik era deja în plină desfășurare. Spionul primise numele de cod CKTRIGON. CK indica stația de la Moscova. După ce a plecat din Bogotá și s-a întors la Moscova, Ogorodnik a primit o slujbă în cadrul Ministerului sovietic de Externe. Nu era la nivel înalt, dar îi asigura accesul la telegrame secrete care soseau de la ambasadele sovietice din întreaga lume sau le erau adresate acestora. Pentru CIA era perfect. După o pauză, Ogorodnik le-a furnizat constant documente secrete de la Ministerul de Externe. S-a descurcat cu aparatul T-50, pozele sale fiind mereu bine focalizate și încadrate. Acesta urma procedurile convenite la Bogotá și le semnaliza celor de la CIA parcându-și mașina între orele 7.00 și 7.15 seara în fața blocului mamei sale.

Odată, când Ogorodnik a semnalizat că e gata să predea un pachet, s-a dus Fulton în persoană să îl ridice. Calm, acesta și-a băgat în mașină câinele, pe Goliath, și a pornit-o spre un deal împădurit cu vedere spre oraș, aflat lângă Universitatea de Stat din Moscova. Pe drum, Fulton i-a văzut pe KGB-iștii care îl urmăreau în ritm lent. Își plimba adesea câinele în pădure, de aceea aceștia nu îl suspectaseră de nimic. Când Fulton a deschis ușa de la mașină, cățelul a sărit brusc afară fugind în pădurea de mesteceni și pini, iar Fulton a fugit după el. Cățelul a urinat la un copac, exact în locul în care fusese lăsat pachetul. Fulton l-a înșfăcat repede și l-a îndesat în buzunarul hainei înainte să-și dea seama KGB-iștii ce se întâmplă. A luat pachetul acasă, dar nu l-a deschis de teamă să nu fi instalat KGB vreo cameră video în apartamentul său. L-a deschis a doua zi la stație. Acesta conținea zece role de film și un bilețel.[3]

În 1976, au apărut noi probleme. Inexplicabil, Ogorodnik nu a dat semnale în februarie și martie. Apoi, în aprilie, Peterson a fost însărcinată să lase un pachet într-o ascunzătoare – prima sa acțiune la Moscova. Urma să lase pachetul la baza unui stâlp de iluminat, într-o seară rece în care ningea. Construit cu mare atenție de ofițerii de operațiuni tehnice ai CIA, pachetul semăna cu un pachet de țigări strivit, însă înăuntrul său se aflau un aparat foto miniatural, role de film și un mesaj. Peterson a pus jos pachetul cu îndemânare, în timp ce se prefăcea că se oprise ca să își șteargă nasul și să își aranjeze cizma. Înfrigurată și stresată, s-a plimbat timp de o oră, potrivit planului stabilit dinainte la stația de la Moscova, după care s-a întors la locul respectiv ca să vadă dacă fusese luat pachetul.

Era încă acolo. Ogorodnik nu venise. L-a luat și a pornit-o spre casă, nesigură și îngrijorată.

Când Peterson a făcut o nouă încercare pe 21 iunie, a dus cel mai important pachet pe care i-l pregătise vreodată agenția lui Ogorodnik: pastila letală pe care le-o ceruse. Într-un mare butuc găurit, făcut de CIA, erau ascunse un superb stilou negru cu rezervor, care conținea o capsulă cu cianură lichidă, precum și un stilou care arăta identic cu primul pe din afară, dar care conținea un aparat miniatural de fotografiat T-50. Rezervorul de cianură din stilou era extrem de fragil și putea fi distrus foarte ușor prin mușcare. Peterson a luat butucul sub braț, l-a lăsat lângă un felinar dintr-o zonă împădurită și a plecat. Apoi a sosit Ogorodnik, l-a luat și a lăsat în loc ceva ce semăna cu o cutie de lapte din carton mânjită cu ipsos de culoarea mușstarului – ca să pară vomă și să îi facă pe toți să evite să o ridice. O oră și jumătate mai târziu, Peterson s-a întors la felinar, a luat cutia de lapte, a aruncat-o repede în geantă și s-a îndreptat spre cea mai apropiată stație de autobuz. Era binedispusă. Următorul pas era să traseze o linie roșie subțire cu rujul în stația de autobuz ca să îl înștiințeze pe Ogorodnik că ridicase pachetul de la el. Însă din cauza entuziasmului, a apăsat prea tare, rujul i s-a rupt între degete și a lăsat o pată roșie. A simțit o explozie de adrenalină datorită schimbului reușit, dar totodată a avut și o senzație de gol. În timp ce mergea pe jos, Peterson a avut mult timp la dispoziție să se gândească la Ogorodnik. Nu se întâlnise niciodată cu el în persoană. Probabil că acesta se simțea foarte singur. Se întreba dacă nu se temea că va fi arestat. Ar fi avut

curajul să ia pastila letală? Ar fi putut să creadă în mod eronat că i se apropie sfârșitul și să se sinucidă prematur?[4]

Ulterior, în 1976, crezând că este suspectat, Ogorodnik a intrat în panică și și-a aruncat stiloul care conținea capsula de cianură. A cerut încă unul. Peterson s-a pregătit să i-l ducă în același loc, tot într-un butuc găurit. Dar de data aceasta, cu o oră înainte de ora la care urma să îl ridice din pădure, Peterson l-a văzut pe Ogorodnik la volanul mașinii sale, chiar când aceasta se apropia de parc. I-a recunoscut mașina după numărul de înmatriculare, dar ceea ce a pus-o pe gânduri a fost faptul că pe locul din dreapta se afla o femeie cu coadă de cal. Cine era? Peterson a găsit un loc îndepărtat și s-a ascuns în pădure, străduindu-se să stea nemișcată, în ciuda stresului. La ora stabilită, Ogorodnik a venit singur, având asupra lui o servietă, și a luat butucul. „Coada de cal“ nu era nicăieri.

Când munca devenea stresantă, în lunile lungi și întunecate de iarnă, Peterson își găsea refugiul în schiatul pe pârtiile din pădurile aflate în afara orașului. Stația de la Moscova a ales astfel o ascunzătoare din pădure pentru schimbul de pachete cu Ogorodnik. Acesta dăduse semnalul că era pregătit să lase un pachet în ziua de sâmbătă, 29 ianuarie 1977, la ora 9.00 dimineața. Locul stabilit era lângă un bolovan. Peterson văzuse o schiță a locului.

În dimineața convenită, se abătuse viscolul asupra Moscovei. Peterson a pornit cu mașina în afara orașului și, cum nu a văzut pe nimeni, a parcat mașina și a străbătut pădurea pe schiuri. Bolovanul, de mărimea unui Volkswagen, era îngropat în zăpadă. Spera să vadă urmele lui Ogorodnik prin zăpadă, însă zăpada era imaculată precum zahărul pudră. Nici țipenie de om. Peterson a căutat pachetul, dar nu a găsit nimic. Era sigură că se afla acolo; poate Ogorodnik îl lăsase de cealaltă parte a stâncii. A început să sape – dar în zadar. Devenind tot mai agitată, a îndepărtat toată zăpada și a examinat fiecare porțiune din jurul bolovanului.

Nu exista nici un pachet. Peterson a plecat acasă, îngrijorată și epuizată.

*

La începutul lui ianuarie, Fulton, șeful stației, își făcea plinul la o benzinărie frecventată de diplomați și de alți străini din Moscova. Era un chioșc mic în fața căruia se aflau pompele și un indicator în rusă cu „Fumatul interzis“. Fulton tocmai se întorcea în mașină, la ora 6.00 seara, în timp ce în spatele său așteptau cinci vehicule. În jur erau mai multe persoane, care stăteau de vorbă.

Când Fulton a deschis ușa, l-a abordat un bărbat. I s-a adresat în engleză.

– Sunteți american? Aș dori să vă vorbesc.

Fulton nu îl observase pe bărbat înainte ca acesta să-i vorbească. Fulton i-a răspuns că este greu să vorbească acolo și l-a întrebat ce dorește.

– Aha, ar fi greu? a spus bărbatul, lungind cuvintele, de parcă se așteptase ca Fulton să îi spună asta.

Dând-o pe rusă, bărbatul a spus:

– Îmi cer scuze, și s-a aplecat ușor în mașină, punând pe scaun o bucată de hârtie împăturită.

Fulton și-a dat seama că omul ținuse până atunci biletul în palmă și că se gândise bine la ceea ce făcuse.

Schimbul nu a durat mai mult de cincisprezece secunde. Bărbatul s-a îndepărtat de benzinărie și a luat-o pe o străduță lăturalnică. Fulton s-a îndreptat spre stație, asigurându-se că nu îl urmărește nimeni.[5]

Odată ajuns la adăpostul biroului, Fulton a examinat biletul. Era scris în rusă, pe ambele părți ale unei singure foi de hârtie albă, care fusese împăturită și învelită într-o altă foaie albă de hârtie. Fulton a telegrafiat biroului central al CIA, descriindu-l pe bărbat ca având între 55 și 65 de ani, 1,68 m înălțime, 80 kg, fiind îmbrăcat „ca un rus obișnuit, cu un palton închis la culoare și o căciulă de blană“. Fulton a precizat că mașina sa era singura de la benzinărie cu numere de înmatriculare care indicau faptul că era american. În stilul succint al telegramelor de acest tip, Fulton a adăugat faptul că bărbatul „în mod evident, aștepta să apară un american“. Bărbatul

„nu părea deloc să fie stresat, iar abordarea sa a fost cu siguranță bine gândită“.

În bilețel, bărbatul spunea că dorește „să discute anumite chestiuni“ într-o modalitate „strict secretă“ cu „o persoană oficială americană competentă“. În bilețel nu se menționa cine este sau despre ce anume dorește să discute, însă schițase un adevărat plan pentru următorul pas, propunând fie o întâlnire la stația de metrou, fie într-o mașină.[6]

Fulton avea anumite rețineri. Se întâmpla destul de frecvent ca unii cetățeni sovietici să le dea americanilor bilețele, iar diplomații americani, care își lăsau geamurile de la mașini întredeschise pe timpul verii, găseau mesaje strecurate. Însă Fulton se obișnuise să fie precaut. KGB încerca adesea să îi ademenească pe ofițerii CIA cu diverse momeli. Uneori capcana era atât de evidentă încât era cu ușurință ignorată, însă în alte dăți era mai greu de detectat. KGB avea o îndelungată experiență în înșelăciuni reușite. KGB-iștii îi ademeneau pe ofițerii CIA la o întâlnire, apoi le întindeau o cursă, sovieticii îi declarau persona non grata, după care îi expulzau.

Fiecare mișcare făcută la stația de la Moscova era aprobată de sediul central. Fulton le-a spus celor de la sediul central că în bilețelul primit de la bărbatul din benzinărie era descris un plan „elaborat cu grijă“ cu privire la o eventuală întâlnire, fără însă să se furnizeze prea multe amănunte. Bilețelul este „conspirativ, ceea ce poate să însemne o experiență în domeniul informațiilor“, scrisese acesta. Fulton a spus că era „foarte conștient“ de faptul că abordarea respectivă putea să reprezinte o cursă întinsă de KGB și că dorea să afle mai multe despre ce dorea omul respectiv. Fulton a mai spus că îi va da de veste bărbatului că îl interesa varianta „mașina“, dar că încă nu intenționa să participe la vreo întâlnire. Dacă omul era o momeală, Fulton n-avea de gând să intre în capcană.

Dar Fulton era și curios. Biletul avea o notă de autenticitate. Fulton credea că, dacă ar fi făcut primul pas, era posibil ca bărbatul să le furnizeze mai multe informații. A mers cu mașina la locul indicat de bărbat, dar nu l-a văzut nicăieri pe acesta. Ulterior, cei de la CIA i-au spus că nu vor să păstreze legătura cu respectivul, de teamă că era o capcană, și i-au ordonat astfel lui Fulton să nu mai facă nimic.[7]

Pe 3 februarie, bărbatul a apărut din nou. De această dată, omul a venit spre mașina lui Fulton de pe o stradă din imediata apropiere a ambasadei, la ora 7.00, după lăsarea serii. În momentul respectiv, Fulton era din întâmplare în mașină, cu motorul pornit. În apropiere se afla un post de miliție, însă mașina era ascunsă în spatele unui morman mare de zăpadă de pe stradă. Omul a apărut la geamul șoferului și a bătut în el. Când Fulton a coborât geamul, bărbatul a aruncat un bilețel în mașină. Apoi s-a întors și a plecat. Nu îl urmărea nimeni.

În bilețel se propunea din nou un semnal și o întâlnire. Bărbatul spunea că semnalul urma să fie dat în seara următoare, prin parcarea mașinii pe o stradă învecinată. Fulton a trimis o telegramă la sediul central, în care spunea că motivele bărbatului „rămâneau neclare", așa că nu i-a răspuns.

După două săptămâni, pe 17 februarie, Fulton a plecat de la ambasadă în jurul orei 6.45 seara și, în timp ce se apropia de mașina sa, l-a observat pe bărbat ieșind dintr-o cabină telefonică ascunsă lângă un bloc, aflat la o distanță de circa nouă metri de el. Fulton tocmai se urca în mașină când bărbatul s-a apropiat de el.

– Ce doriți? l-a întrebat Fulton.

Bărbatul i-a spus că vrea să îi mai dea un bilet. A aruncat în mașină o scrisoare împăturită, s-a întors și a plecat repede. Fulton nu a văzut pe nimeni în jur, și-a luat mașina și a plecat liniștit spre casă. Nu a observat pe nimeni care să-l urmărească.

Când a deschis scrisoarea, Fulton a văzut că aceasta avea patru pagini scrise de mână. A doua zi dimineață a trimis la sediul central o traducere grosieră. Bărbatul scria că înțelege de ce îi ignoraseră cererile repetate. „Poate că acțiunile mele au dat naștere la suspiciuni", scria acesta, adăugând că înțelege teama CIA de a nu cădea victima capcanelor KGB. Însă, a adăugat bărbatul, dacă ar fi avut un asemenea gând, ar fi făcut-o deja. Dar nu era acesta scopul sau metoda sa. „Sunt inginer, nu specialist în chestiuni secrete", a spus acesta, promițând să le furnizeze mai multe informații despre sine pentru a le spulbera îndoielile, însă cu rugămintea ca agenția să trateze cu mare grijă următorul său mesaj. „Lucrez într-o întreprindere închisă", spunea, ceea ce însemna un obiectiv sovietic secret, care probabil

că avea legătură cu activitatea de apărare sau militară. Pentru a le putea transmite bilete, scria bărbatul, aștepta ore întregi în mai multe locuri ca să prindă momentul potrivit, o veghe care îi consuma timpul și nervii. Implora CIA să îl ajute și să se prezinte pentru următorul bilet vinerea următoare.

Fulton a cerut aprobare de la sediul central ca să meargă mai departe. Era impresionat de perseverența bărbatului. Le-a explicat celor de la sediul central că nu era foarte riscant să-și parcheze mașina pe stradă și să aștepte ca bărbatul să strecoare un plic pe geam. Bărbatul „deja făcuse efectiv acest lucru de două ori", a spus el, iar cei de la KGB ar fi putut să îi prindă mai devreme dacă ar fi avut o asemenea intenție.

Fulton și-a dat seama că cei de la sediul central vor avea anumite rezerve. Puteau să întrebe dacă nu cumva era neobișnuit ca un rus din Moscova, fără nici un fel de ajutor, să îl aleagă tocmai pe șeful stației CIA ca să îi dea un bilet? În momentul în care îi dăduse primul bilet în ianuarie, SUA tocmai expulzaseră un ofițer KGB de la Națiunile Unite – nu cumva acum era o înscenare în scop de răzbunare? Cu toate acestea, ceva la acest bărbat îl făcea pe Fulton să creadă că era sincer. Fulton le-a spus celor de la sediul central că el credea că este o coincidență faptul că bărbatul îl alesese la stația de benzină a diplomaților și că, probabil, atunci reținuse numărul mașinii sale, de aceea „nu era neobișnuit" ca acesta să continue să îl caute. Fulton a mai spus că „în nici un caz" nu avea să se ducă la alte locații care ar fi putut fi capcane.[8]

Cei de la sediul central erau precauți și i-au spus lui Fulton să nu îi dea semnalul bărbatului.

La numai câteva luni după aceea, în mai 1977, bărbatul l-a abordat pe Fulton pentru a patra oară. Se ascunsese într-o cabină telefonică de lângă mașina americanului și avea la el un pachet. Fulton i-a văzut pe KGB-iști în apropiere, așa că n-a luat pachetul.

Bărbatul s-a izbit de mașina lui Fulton ca să îi atragă atenția.

Fulton nu l-a băgat în seamă, după cum i se ordonase de la sediul central.[9]

*

Șederea lui Fulton s-a încheiat înainte de venirea verii. Noul șef al stației de la Moscova era acum Gardner „Gus“ Hathaway, care a adus cu el un nou stil. Crescuse în Virginia de Sud și nu își pierduse ușorul accent, cu r-urile puțin tărăgănate, și nici manierele de domn, care erau completate de un puternic simț al datoriei. În vârstă de 53 de ani, Hathaway lucrase la CIA la Berlin la sfârșitul anilor 1950 și ulterior în America Latină, fiind un tip care își asuma multe responsabilități și dădea dovadă de zel în îndeplinirea operațiunilor.

Toată primăvara și la începutul verii anului 1977, stația de la Moscova s-a confruntat cu probleme în cazul Ogorodnik. Un buștean gol îi fusese lăsat în februarie, însă acesta nu își făcuse apariția. Lăsase în aprilie un pachet la o ascunzătoare, dar, când ofițerii de la stație l-au deschis, au tras concluzia că acesta fusese pregătit de altcineva. Pozele sale, de obicei perfecte, păreau acum făcute într-un mod neglijent.

Hathaway dorea să îl contacteze din nou pe Ogorodnik și să repună pe picioare operațiunea. Ofițerul CIA îi trimisese agentului un mesaj prin intermediul unei transmisiuni radio codificate pe lungimi de unde scurte, mesaj prin care îi cerea să lase un semn mic și roșu pe un indicator de circulație „Trecere pentru copii“ în cazul în care era gata să preia un nou pachet dintr-un loc anterior stabilit.

Dimineața devreme, pe 15 iulie 1977, Peterson a mers cu mașina la indicatorul cu pricina și a observat semnul, însă părea să fie ceva în neregulă cu acesta. Era accentuat, de un roșu aprins, de parcă ar fi fost ștanțat într-un mod aparte. Or, un agent adevărat nu are timp să ștanțeze un semn în acest mod. S-a dus la stație și le-a spus celorlalți ce văzuse. Da, semnul era acolo, însă părea ciudat. Peterson le-a propus să se ducă altcineva să pună pachetul în ascunzătoare. Avea un nod în stomac. Semnul ștanțat ar fi trebuit să-l facă pe Hathaway să fie mai precaut, însă nu s-a întâmplat asta. Acesta era nerăbdător să continue.

În ziua aceea, Peterson și-a urmat programul obișnuit la serviciul său de acoperire. La ora 6 seara, aceasta a mers la stația CIA și s-a uitat pe planul

operațiunii aflat pe mica masă de conferință din biroul lui Hathaway. Apoi s-a dus acasă, și-a pus niște haine lejere, o bluză de vară și sandale cu platformă. Și-a strâns părul la spate ca să își ascundă șuvițele blonde. Nu avea cum să pară rusoaică, orice ar fi făcut, însă dorea să aducă cât mai bine cu una. Și-a prins la sutien, cu Velcro, un radioreceptor minuscul al CIA menit să detecteze transmisiunile KGB. L-a conectat la o antenă circulară din jurul gâtului și apoi și-a pus o cască foarte mică fără fir, ascunsă cu totul în păr.

A pornit cu mașina într-un lung și încâlcit tur de detectare a unui eventual filaj, menit să o scape de orice monitorizare din partea celor de la KGB. Apoi a parcat mașina, a intrat la metrou, a schimbat la a treia stație, ieșind la stadion chiar în momentul în care se terminase un meci de fotbal. S-a strecurat în mulțime, ajungând, în cele din urmă, la ascunzătoare, aflată într-un turn mic de piatră de pe un pod de cale ferată de peste râul Moscova.

A urcat patruzeci de trepte până la un punct al podului unde mai lăsase pachete pentru Ogorodnik. Avea în geantă o bucată de asfalt negru fărâmicios care avea un compartiment secret pentru mesaje, precum și un aparat foto miniatural pentru Ogorodnik. La 10.15 seara, când abia se înserează în timpul verilor la Moscova, Peterson a lăsat bucata mare de asfalt negru într-o deschizătură îngustă și pătrată din turnul de piatră al podului, împingând-o la o distanță de exact un braț de la margine. A început să coboare treptele când a observat trei bărbați în cămăși albe venind în viteză spre ea. Nu avea pe unde să fugă și nu voia să se arunce în râu. Bărbații au înșfăcat-o și s-a înfuriat la gândul că erau KGB-iști. A apărut o furgonetă, din care au mai ieșit niște bărbați. Peterson l-a lovit tare pe unul dintre ei, dar ei au imobilizat-o. Un ofițer KGB a început să facă poze cu un bliț. Apoi au pipăit-o și au descoperit radioreceptorul, însă nu au știut cum să dezlipească Velcro-ul. Au adus bucata mare de asfalt negru pe care o găsiseră în turn. Peterson striga întruna că este cetățean american, că trebuie să sune la ambasadă și că nu au dreptul să o rețină.

– Dați-mi drumul! a strigat ea.

Unul dintre KGB-iști i-a spus:

– Te rog să nu strigi.

Peterson repeta întruna numărul de telefon al ambasadei. În cele din urmă, i-au desprins radioreceptorul de sutien și au găsit antena de la gât. Însă nu au găsit casca fără fir.

Peterson a fost dusă la sediul KGB, Lubianka, unde a fost interogată. A simțit că se prăbușește când au scos bucata mare de asfalt, au desfăcut cele patru șuruburi prinse invers, au înlăturat capacul de la cavitatea ascunsă și au golit-o în fața sa, un tehnician scoțând fiecare articol în timp ce persoana care o interoga se uita la ea. Era un mesaj pentru Ogorodnik imprimat cu litere minuscule pe un film de 35 de mm, lentile de contact și soluție, suluri de ruble strâns înfășurate și bijuterii cu smaralde. Când au scos stiloul cel mare și negru cu rezervor, responsabilul cu interogatoriul i-a ordonat tehnicianului să îl lase jos și să nu îl atingă. Din tonul său reieșea că știa de capsula cu cianură pe care CIA i-o dăduse lui Ogorodnik. De fapt, Peterson știa că în stiloul acesta ascunseseră un aparat foto, nu o capsulă de cianură, dar și-a dat seama foarte repede, după modul în care o interogau, că Ogorodnik fusese prins.

A fost eliberată mai târziu în seara aceea, potrivit procedurii obișnuite din cazurile de arestări sub acuzația de spionaj. Ofițerul pentru probleme consulare de la ambasadă a venit să o ia. A privit-o cu neîncredere; crezuse că era funcționară, nu ofițer de contact de teren. Ofițerul pentru probleme consulare a dus-o cu mașina la ambasadă, de unde Peterson s-a dus imediat la stația CIA, știind că în curând avea să fie declarată persona non grata în Uniunea Sovietică. În orele care au urmat, până mult după miezul nopții, așezată în mijlocul stației, a povestit cele întâmplate, fără să-și reprime uneori înjurăturile, în timp ce colegii săi o ascultau, unul dintre ei notând ca să trimită o telegramă la sediul central. Telegrama a fost trimisă la ora 3.30 dimineața, ora Moscovei.

Tristă, epuizată și fără să știe cum fusese descoperit Ogorodnik, Peterson nu a reușit să doarmă prea mult înainte de a lua avionul a doua zi, duminică, 16 iulie, părăsind pentru totdeauna Moscova.

La sediul central, vestea a fost primită ca o adevărată lovitură. Ogorodnik era un agent apreciat, primul care demonstrase că epoca lui Angleton se încheiase, în cele din urmă. Îl pierduseră și nu știa nimeni de ce. James Olson, ofițer de contact, își amintea scena de la sediul central imediat după

ce vestea ajunsese la departamentul sovietic. „Întregul departament URSS, de la cel mai mărunt funcționar și până la ursuzul șef în vârstă, cu toții plângeau“, își amintea Olson. „Pentru că îl pierdusem pe TRIGON. Știam că TRIGON murise.“[10]

Mai târziu, Peterson avea să afle că Ogorodnik fusese arestat în apartamentul său. Fusese dezbrăcat la piele. Știind că cei de la KGB vor dori să afle în cel mai mic detaliu despre colaborarea sa cu CIA, se oferise să își scrie declarația. I-au dat stiloul, iar acesta a mușcat cilindrul în care se afla capsula de cianură. A murit pe loc, înainte ca ofițerii KGB să mai afle ceva.[11]

Capitolul 3

Nume de cod: Sphere

Pe lungul drum spre casă, Marti Peterson a fost frământată de întrebări fără răspuns. Nu înțelegea cum fusese compromis cazul. Deși turul său de detectare a eventualilor urmăritori fusese lung și meticulos și nu văzuse nici urmă de KGB-iști, totuși aceștia o așteptaseră la pod. Și chiar și după ce o prinseseră, tot nu știuseră că era de la CIA; le scăpase vreme de doi ani. Deci, cum aflaseră ora și locul exacte la care avea să lase pachetul? Îi scăpase ceva? Fusese urmărită fără să bage de seamă? Avusese loc vreo scurgere de informații? Făcuse vreo greșeală Ogorodnik? Sau chiar mai rău?[1]

Peterson a părăsit Moscova în grabă, în hainele pe care le purta în seara ambuscadei. La Washington și-a cumpărat o rochie nouă. Luni, pe 18 iulie, la mai puțin de 72 de ore de la dezastrul de la Moscova, urca treptele care duceau la intrarea principală a sediului CIA din Langley. În fotografia din buletin făcută în acea dimineață zâmbea ușor reținut, având ochii limpezi și luminoși. Discuțiile s-au învârtit în jurul acelorași întrebări pe care și le pusese și ea cu privire la întâlnirile la care nu se prezentase Ogorodnik, la fotografiile de tot mai proastă calitate, la incidentele neașteptate din pădure și la femeia cu coadă de cal. Apoi, pe coridoarele sediului central, se întâlni cu mentorul ei, Fulton, pentru prima dată de când părăsise stația din Moscova. S-au îmbrățișat și s-au abținut cu greu să nu plângă, neputând să-și exprime durerea pe care o simțeau.

La etajul 7 al sediului central al CIA, Peterson a intrat în biroul amiralului Stansfield Turner, noul director al serviciilor centrale de informații, care încă era în perioada de acomodare după patru luni de la preluarea postului. Turner făcea o impresie foarte puternică în public, însă, în particular, era prietenos și reținut. S-a așezat în capul lungii mese de conferință, i-a făcut semn ofițerului CIA care o condusese pe Peterson că poate să plece și i-a arătat acesteia un scaun aflat la dreapta lui. Ea i-a relatat cele întâmplate, Turner cerându-i să îl însoțească la întâlnirea zilnică de rutină cu președintele Jimmy Carter de a doua zi. Urma să aibă nouă sau zece minute la dispoziție ca să își spună povestea.

Marți au mers în Biroul Oval. Peterson a pus pe măsuța de cafea din fața lui Carter o copie a bucății de asfalt negru pe care o folosise ca să ascundă mesajele secrete pentru Ogorodnik și schițele locului făcute de CIA, ca să îi poată prezenta mai bine cele întâmplate. Președintele era absorbit de prezentarea ei. La un moment dat, a intervenit consultantul pe probleme de siguranță națională, Zbigniew Brzezinski, adăugând detalii, precum numele agentului, Ogorodnik, și numele podului de cale ferată de la Moscova unde avusese loc ambuscada. Brzezinski, al cărui tată fusese un aristocrat polonez și diplomat în guvernul polonez anticomunist înaintea celui de-al Doilea Război Mondial, își dedicase cariera de profesor întocmirii unei cronici a declinului comunismului sovietic. Știa, poate mai bine decât toți ceilalți din încăpere, cât de valoros și de rar fusese acest spion.

– Te admir foarte mult pentru curajul tău, i-a spus Brzezinski lui Peterson la plecarea acesteia.

Cele zece minute s-au făcut 20. Peterson a plecat neînsoțită din Biroul Oval și a trebuit să întrebe un secretar al Casei Albe cum să iasă în stradă. Mai târziu, în ziua aceea, Turner i-a trimis un bilet prietenos de mulțumire, scris de mână: „Ești singura persoană care a stat față în față cu cei din KGB și cu președintele Statelor Unite în interval de trei zile“, i-a spus. „Te admir și te felicit.“

Însă, în sinea sa, Turner era frământat de expulzarea acesteia. Cele întâmplate la Moscova demonstrau faptul că ceva nu era în regulă.

*

Stansfield Turner crescuse în Highland Park, Illinois, un orășel prosper de pe malul lacului din nordul orașului Chicago, având case impunătoare și străzi străjuite de copaci. Tatăl său, Oliver, era un afacerist care pornise de la zero și care își umpluse casa cu cărți. Mama sa îl învățase despre importanța sincerității și a integrității. Turner a fost cercetaș și șef de clasă la liceu, a urmat Colegiul Amherst și, după o campanie de convingere dusă de tatăl său, a fost admis la Academia Navală a SUA. În iunie 1946, a absolvit al 25-lea într-o serie de 841. A fost în fruntea clasei datorită

calităților sale demonstrate în serviciul militar – abilități de conducător, integritate, loialitate și alte trăsături de ofițer superior. Dar Turner se enerva la cursurile academiei, care erau foarte multe orientate spre inginerie, marină și științe. Pe el îl interesau altele. În loc să își înceapă imediat cariera navală, Turner a câștigat o bursă Rhodes la Universitatea Oxford, unde a studiat științe politice, filosofie și economie.[2]

La întoarcerea în marină, Turner a plecat în misiune pe distrugătoare, însă nu i-a plăcut viața pe mare. Dorea să își facă planuri mari și să contribuie la schimbare. În anii 1950, a fost selectat împreună cu alți ofițeri juniori să îi spună lui Burke ce nu mergea bine în marină și cum puteau fi remediate neregulile, sarcină care l-a fascinat pe Turner. Apoi, în anii 1960, când era la modă analiza sistemică, a fost desemnat să lucreze cu grupul de experți condus de Robert McNamara. Când, în 1970, amiralul Elmo Zumwalt a devenit noul șef al operațiunilor navale, acesta l-a însărcinat pe Turner cu noi inițiative încă din primele 60 de zile de la numirea sa. În tot acest timp, Turner s-a convins că armata era lipsită de perspectivă și că necesita reorganizare. La un moment dat, a folosit analiza sistemică pentru a studia dragarea navală de mine, demonstrând că aceasta s-ar realiza mai bine și mai repede din elicopter decât de pe nave. Însă uneori zelul lui Turner se transforma repede în inerție, în special în anii Războiului din Vietnam, când moralul și disciplina militară erau vlăguite de înfrângeri și de pierderea susținerii celor din țară. Numit comandant al Colegiului Naval de Război, în 1972, Turner a folosit ocazia respectivă ca să revizuiască programa, făcând-o mai riguroasă și mai solicitantă. În îndeplinirea tuturor atribuțiilor pe care le-a avut, acesta a promovat ca valori disciplina și responsabilitatea.

În promoția lui Turner de la Academia Navală a SUA se afla și un tip cam timid și slăbuț care venea de la o fermă de alune de lângă gura de vărsare a unui râu din Georgia, pe nume Jimmy Carter, care depusese și el cerere pentru Bursa Rhodes, însă fără succes. Carter a terminat al cincizeci și nouălea din serie. Pe vremea aceea, Carter și Turner nu se cunoșteau. Mai târziu, Carter a devenit marinar pe un submarin, fermier și guvernator al Georgiei. În 1973, Turner l-a invitat pe Carter să țină un discurs la colegiul de război și a fost impresionat de acesta. În anul următor, în octombrie 1974, cei doi s-au reîntâlnit la sediul lui Carter din Atlanta. Carter l-a

bombardat pe Turner timp de jumătate de oră cu întrebări despre starea armatei și a forțelor navale ale SUA. La final, Carter i-a spus:

– Apropo, poimâine îmi anunț candidatura la președinția Statelor Unite.

Carter a câștigat alegerile prezidențiale din 1976 inspirând încredere unei națiuni afectate de Războiul din Vietnam și de Afacerea Watergate. A venit cu o abordare nouă și morală a ideii de guvern – „N-am să mint vreodată“ – delimitându-se de scandalurile sordide de la Washington. Printre acestea, se număra, în opinia lui Carter, și dezvăluirea publică, cu începere de la sfârșitul anului 1974, a urmăririi ilegale de către CIA a unor cetățeni americani, printre care s-au numărat și activiști antirăzboi. În următoarele 16 luni au avut loc trei investigații separate ale CIA, care au scos la iveală și alte operațiuni de prost gust. Când și-a preluat Carter funcția, în ianuarie 1977, agenția era încă zguduită de aceste anchete.[3] Agenția a avut trei directori în patru ani. Directorul de atunci, George H.W. Bush, un republican numit de președintele Ford, era afabil și plăcut de către angajații CIA și dorea să își păstreze funcția, însă Carter voia un nou început. Mai întâi, Carter l-a ales la conducerea CIA pe Theodore Sorensen, avocat democrat care îi scria discursurile lui Kennedy, însă Sorensen s-a retras când s-a aflat că fusese un contestatar conștiincios și opozant al nominalizării sale din Congres.

La vremea aceea, Turner era amiral cu patru stele, fiind comandantul-șef al forțelor aliate din sudul Europei. Când a fost chemat prima dată la Washington, Turner a sperat că este candidat la funcția de comandant al operațiunilor navale sau de locțiitor al comandantului. Carter l-a salutat cu căldură pe Turner în biroul său privat de la Casa Albă, după care i-a propus să preia șefia CIA.[4] Turner nu era pregătit pentru o astfel de funcție și a protestat, spunând că i s-ar potrivi mai degrabă o funcție militară. Însă Turner și-a dat seama imediat că președintele Carter luase deja hotărârea. De fapt, tocmai cariera militară și reputația sa legată de disciplină și de integritate îl atrăgeau pe noul președinte, care promisese să întoarcă pagina la CIA. Turner a acceptat funcția de la CIA, dar „am plecat de acolo cu totul în ceață“.[5]

În primele luni de la instalarea lor în funcție, Turner și Carter au fost fascinați de progresul tehnologic impresionant, cum ar fi cazul

revoluționarului satelit KH-11, care transmitea imagini direct la sol, spre deosebire de metoda greoaie folosită anterior, prin care cutiile cu filme erau ejectate din satelit și colectate la coborâre de avioane. Imaginile transmise de KH-11 puteau fi văzute în timp real, nu după zile sau săptămâni. Ca o coincidență, primele imagini au fost primite de CIA doar cu câteva ore înainte de numirea oficială a lui Carter în funcția de președinte. A doua zi, i-au arătat lui Carter fotografiile în Centrul Operativ (Situation Room) de la Casa Albă. „Era un sistem minunat", avea să își amintească ulterior Turner, „un fel de televizor din spațiu care ne transmitea imagini aproape instantaneu."[6] Turner a văzut în latura tehnică a colectării de informații valul viitorului. Voia să i se furnizeze informațiile atunci când avea nevoie de ele.

În calitatea sa de director al CIA, Turner lua acasă în timpul weekendurilor proiectele de evaluări naționale ale informațiilor și făcea însemnări cu pixul roșu pe marginea lor. Evaluările reprezintă produsul cel mai desăvârșit de informații „prelucrate" pe care CIA le pune la dispoziția factorilor de decizie din guvern și care reflectă atât rezultatele activității de spionaj, cât și analiza acestora, fiind, de obicei, elaborate și prelucrate de zeci de înalți funcționari înainte să fie diseminate. Nu se mai pomenise ca directorul să le ia acasă și să le editeze singur. Pe lângă aceasta, Turner părea să aibă un mod aparte de a vedea lumea și o plăcere deosebită de a o analiza. El avea mari îndoieli cu privire la sumbrele estimări ale armatei SUA legate de amenințarea militară sovietică tot mai mare. Acest lucru deranja Pentagonul, însă Turner a insistat asupra aspectelor care îi confereau un avantaj armatei americane și de care trebuia să se țină cont. Dorea un bilanț real, nu un simplu catalog care inventaria cele mai recente amenințări sovietice.[7]

Cu toate acestea, Turner era cât se poate de nepregătit pentru riscanta lume a spionajului. Spionajul însemna să îi convingă pe oameni să își trădeze patria și să fure secrete. Spre deosebire de majoritatea agențiilor subordonate guvernului SUA, scopul CIA era acela de a încălca legile altor state. În cadrul serviciilor secrete, oamenii care se îndeletniceau cu toate acestea considerau că slujesc o cauză nobilă. Turner nu i-a înțeles niciodată, iar aceștia îl considerau rece și distant. Robert Gates, care a fost o vreme asistentul executiv al lui Turner, își amintea că „diferențele culturale și

filosofice dintre Turner și serviciile secrete erau, pur și simplu, atât de mari încât nu puteau fi depășite“.[8] Turner spunea că dorea ca agenția să aibă principii etice mai înalte și o organizare eficientă, precum o corporație. Însă oamenilor din serviciile secrete li se făcea lehamite de prelegerile sale și de moralismul său. Activitatea acestora era adesea necurată și lipsită de scrupule. Le displăcea, de asemenea, modul în care unul dintre asistenții lui Turner, Robert „Demodatul“ Williams, își băga nasul în viețile lor private, punând întrebări despre aventuri amoroase și divorțuri, frecvente în lumea plină de stres a operațiunilor secrete.[9] În plus, în 1977, Turner a eliminat sute de posturi din organigrama serviciilor secrete. Reducerile de posturi erau necesare – directoratul era supraîncărcat după Războiul din Vietnam –, însă Turner le-a făcut brusc și fără tact. Mulți angajați vechi s-au simțit ofensați, iar resentimentele acestora erau profunde.[10] „N-a crezut niciodată în informațiile furnizate de oameni“, avea să își amintească un înalt funcționar de la CIA, care a lucrat îndeaproape cu Turner. „Ba era bine, ba era rău. Credea că obținem mai multe informații folosind tehnologia, că aceasta ar fi mai de încredere.“

În săptămânile care au urmat întâlnirii sale cu Marti Peterson din Biroul Oval, Turner a început să se teamă tot mai mult că în stația de la Moscova ceva era în neregulă.

*

În seara zilei de 26 august 1977, Dick Combs, atașat pe probleme de politică, lucra peste program la Ambasada SUA de la Moscova, redactând un raport. Biroul său se afla tot la etajul 7, ca și stația CIA. Un pușcaș marin aflat de gardă a dat buzna la el în birou și l-a întrebat pe Combs:

– Simțiți miros de fum?

Combs pufăia din pipă, așa că nu simțea alt fum în afară de cel al pipei sale. Dar imediat și-a dat seama că, la etajul de deasupra, al optulea, se extindea un incendiu. Incendiul a izbucnit după program, când a luat foc un transformator din departamentul economic. Ambasada fusese în pericol să ia foc de mulți ani. Aceasta fusese redecorată de curând, iar plăcile de lemn

folosite erau extrem de inflamabile, pușcașii marini de gardă nefiind în stare să oprească focul cu ajutorul extinctoarelor. Pompierii nu au sosit imediat, iar primii care au ajuns la fața locului nu păreau prea bine pregătiți, având echipamente învechite și furtunuri găurite. Ambasadorul Malcolm Toon a venit în fugă de la un dineu diplomatic, purtând în continuare smokingul, și se afla pe strada din fața clădirii, în timp ce șeful adjunct al misiunii, Jack Matlock, s-a repezit la etajul 9. Matlock iubea cărțile, așa că a încercat să își salveze biblioteca pe măsură ce focul se întețea. Mai târziu, au sosit pompieri mai experimentați, unii dintre ei ofițeri KGB, evident conștienți de faptul că în clădire se afla stația moscovită a CIA și sperând că vor aduna documente secrete sau că vor pătrunde în zone interzise. La un moment dat, când părea că întreaga clădire va fi mistuită de flăcări, ambasadorul a dat ordin să fie găsit șeful misiunii CIA și să i se ordone să plece. Un funcționar l-a găsit pe Hathaway păzind biroul de la etajul 7, îmbrăcat într-un impermeabil London Fog, cu fața mânjită de funingine, împiedicându-i pe „pompierii“ KGB să intre în birou. Acesta a refuzat să se miște din loc, în ciuda ordinelor ambasadorului.[11]

Cum a izbucnit focul? La sediul central al CIA era cunoscut faptul că sovieticii bombardau în mod frecvent Ambasada SUA cu semnale cu microunde. Turner adusese în discuție acest subiect de multe ori, declarând că se teme de „razele“ de la ambasadă. În plus, după incendiu, Turner s-a întrebat dacă nu cumva KGB ar fi putut să provoace în mod intenționat scânteia care a declanșat focul, dacă nu prin folosirea de „raze“, poate în alt mod. Ce se întâmplase la Moscova? Mai întâi, pierderea lui Ogorodnik. Acum un incendiu misterios și „pompierii“ KGB-iști.

Aveau să urmeze probleme și mai mari. În septembrie, stația de la Moscova a mai pierdut un agent, pe Anatoli Filatov, colonel în cadrul serviciului militar sovietic de informații, care începuse să colaboreze cu CIA în timp ce se afla în Alger, cu câțiva ani în urmă. Filatov efectua un schimb de pachete cu un ofițer de contact al CIA, o „aruncare din mașină“, adică un schimb rapid între două vehicule trase unul lângă altul. KGB-iștii stăteau la pândă. Aceștia îl arestaseră pe Filatov, iar ofițerul CIA și soția sa fuseseră expulzați.[12]

Turner era șocat. Le interceptau cei de la KGB comunicațiile? Se infiltraseră în stația de la Moscova? Era vreun turnător printre ei? Dacă un sistem nu funcționa, Turner considera că reacția normală era să îl repare. Același lucru intenționa să facă și în cazul propriei agenții. A luat atunci o decizie extraordinară. A ordonat înghețarea operațiunilor de la Moscova – o suspendare totală a activității. Stația de la Moscova a primit astfel sarcina de a înceta să mai lucreze cu vreun agent sau să desfășoare vreo acțiune operațională.

Suspendarea activității era ceva total nou pentru departamentul sovietic. Turner a subliniat faptul că suspendarea va continua până când departamentul reușea să garanteze că nu vor mai exista niciodată alte situații periculoase. Această decizie i-a uluit pe mulți din serviciile secrete. Oare Turner nu înțelegea esența operațiunilor de spionaj? Ofițerii de contact și agenții acestora nu erau niciodată în afara pericolului. Aceștia nu puteau să îi garanteze că nu aveau să mai apară situații periculoase.[13]

La Moscova, Hathaway era furios; acțiunea lui Turner părea de neînțeles. Era cu totul împotriva convingerilor lui Hathaway – împotriva simțului datoriei al acestuia și a dorinței sale de a desfășura operațiuni de spionaj agresive. În loc să coordoneze agenți, ofițerii lui Hathaway se vedeau nevoiți să stea cu mâinile-n sân. Hathaway îi ținea ocupați pe cât putea: căutau noi ascunzători pentru schimburile de pachete și făceau hărți, pregătindu-se pentru ziua când aveau să înceapă din nou să coordoneze spioni.[14]

Între timp, biroul a început să piardă surse de informații secrete, printre care și pe valorosul Aleksei Kulak, care își oferise în mod voluntar serviciile la începutul anilor 1960 și care era om de știință și ofițer tehnic în cadrul KGB, cunoscut la FBI sub numele de cod FEDORA. Erou de război în Uniunea Sovietică, Kulak se angajase la KGB și fusese detașat la New York, unde se prezentase la biroul FBI în martie 1962, oferindu-se să lucreze pentru Statele Unite contra cost. Era un tip supraponderal, care bea mult și căruia îi plăceau mesele îmbelșugate. Kulak a stat în două rânduri în Statele Unite și era considerat, pe atunci, de FBI drept un agent adevărat, însă, pe la mijlocul anilor 1970, FBI începuse să își piardă încrederea în el suspectându-l că era controlat de KGB.[15] În 1976, Kulak se pregătea să se

întoarcă la Moscova și probabil n-ar mai fi revenit niciodată în Statele Unite. Hathaway, care era pe punctul să preia conducerea biroului de la Moscova, s-a dus la New York ca să îl recruteze personal pe Kulak pentru CIA. Întâlnirea a avut loc într-o cameră de hotel, într-o atmosferă extrem de tensionată, pentru că un agent al FBI îl mustrase aspru pe Kulak, în timp ce Hathaway se străduia să îi câștige încrederea. Hathaway a reușit să îl convingă și astfel Kulak a fost de acord să lucreze pentru CIA la întoarcerea sa la Moscova. Acesta a părăsit Statele Unite înarmat cu informații privind locuri secrete pentru ascunderea pachetelor și modul de semnalizare. Numele său de cod în cadrul CIA era CKKAYO.

La începutul lunii iulie 1977, a depus pentru prima dată un pachet într-un loc secret, iar conținutul acestuia era uimitor. Kulak le-a furnizat o listă scrisă de mână cu oficiali sovietici aflați în Statele Unite și care încercau să fure secrete tehnico-științifice. Și, chiar mai promițător, acesta a spus că, în toamnă, urma să le furnizeze „liste cu oficiali și oameni de știință sovietici din întreaga lume care erau implicați în colectarea de informații tehnico-științifice aparținând SUA“, precum și planurile pe cinci și zece ani ale directoratului tehnico-științific al KGB. Aceasta ar fi reprezentat o adevărată mină de aur: un plan al KGB pe zece ani referitor la unul dintre cele mai importante subiecte ale zilei – furtul sovietic de tehnologie occidentală.

Potrivit programului stabilit, în toamnă, Kulak le-a dat semnalul privind depunerea unui pachet într-un loc secret. Însă, la momentul respectiv, era în vigoare suspendarea impusă de Turner, așa că stația de la Moscova nu i-a răspuns. Kulak le-a dat semnalul pentru a doua oară. Biroul nu a dat nici un semn. Hathaway s-a văzut nevoit să vadă cum era irosită o sursă prețioasă. Operațiunea Kulak a fost astfel abandonată.[16]

*

Bărbatul care îl abordase prima dată pe Fulton la benzinărie stătea la colțul străzii de lângă o piață din Moscova, pe 10 decembrie 1977, citind numerele de înmatriculare ale tuturor mașinilor, în căutarea prefixului D-04, care indica faptul că vehiculul îi aparținea unui diplomat american.

Cu mai bine de un an în urmă, aflase o veste uimitoare de la Vocea Americii, post de radio pe care îl asculta pe unde scurte în apartamentul său. Aflase că un pilot sovietic, Viktor Belenko, zburase cu avionul său de interceptare MiG-25 de la o bază aeriană sovietică la un aeroport civil din Japonia, fugind din țară. Fuga din Uniunea Sovietică a reprezentat un gest îndrăzneț, lui Belenko acordându-i-se azil politic în Statele Unite. Dezertând, Belenko le-a furnizat americanilor informații prețioase, precum detalii noi și surprinzătoare despre temutul și misteriosul avion sovietic de interceptare, conceput să vâneze și să doboare avionul cu reacție de recunoaștere al SUA SR-71 „Blackbird“, care zbura foarte sus. Avionul lui Belenko a fost dezmembrat în Japonia de o echipă japonezo-americană, care dorea să afle și mai multe secrete, mai ales cu privire la radarul și la sistemul electronic al avionului de interceptare.[17]

Rusul de la colțul străzii avea o scrisoare în buzunar. Din ianuarie tot încerca să contacteze ofițeri CIA identificând mașini folosite de americani. După ce îl abordase pe Fulton la benzinărie, acesta mai avusese patru tentative, însă toate fuseseră ignorate sau respinse. Apoi fusese plecat într-o lungă călătorie în afara orașului, pierzând urma prăzii. Acum îi căuta din nou pe americani.

La piață a observat o mașină cu numerele de înmatriculare căutate. Un angajat al ambasadei a ieșit din mașină. Rusul s-a dus repede la acesta, i-a înmânat scrisoarea și i-a spus să i-o dea unui oficial american.

Angajatul ambasadei care a primit scrisoarea la piață era majordomul Casei Spaso, un bărbat corpolent care administra reședința ambasadorului SUA de la Moscova. Când acesta a adus scrisoarea la stația CIA de la Moscova, Hathaway a deschis-o și a găsit două pagini dactilografiate cuprinzând informații despre aparatele radar destinate aeronavelor militare sovietice.

În scrisoare, bărbatul descria faptul că, după fuga lui Belenko, se dăduse ordin să se modifice radarul de pe aparatul MiG-25. Apoi scria ceva care îi atrăsese atenția lui Hathaway. Scria că avea acces la proiectarea sistemului de radar look-down, shoot-down. Mai spunea că poate să le pună la dispoziție scheme ale radarului care devenea unitatea de bază pentru interceptoare precum ultrarapidul MiG-25.

Le dădea din nou scenarii pentru o eventuală întâlnire, spunând că așteaptă ca aceasta să aibă loc pe 9 ianuarie 1978, după Anul Nou.

Voia „să facă ce a făcut Belenko“, scria. Dar tot nu spunea cine este.

*

A doua zi dimineață, Hathaway a mers la un prieten care era atașat militar la ambasadă.

– Ce naiba este radarul look-down, shoot-down? a întrebat Hathaway, trecând direct la subiect.

Prietenul său i-a răspuns:

– Glumești? Este unul dintre cele mai importante lucruri din lume![18]

Un astfel de radar le-ar fi permis avioanelor sovietice aflate la mare altitudine să identifice avioanele sau rachetele de joasă altitudine. Pe vremea aceea, se credea că avioanele de vânătoare sovietice nu aveau această capacitate; aparatul MiG-25 cu care zburase Belenko nu o avea. În plus, nici radarele sovietice de la sol nu puteau vedea ținte aflate la joasă altitudine, iar Statele Unite s-au pregătit ani întregi ca să exploateze acest punct vulnerabil, fie cu bombardiere de joasă altitudine, fie cu rachete de croazieră avansate care zburau pe sub radarele sovietice.

Hathaway era supărat din cauza suspendării operațiunilor și a temerilor lui Turner. „Ce naiba au pățit cei de la sediul central?“, se întreba. „Și-au pierdut mințile! Ce-o să facem, o să stăm cu mâinile-n sân?“

Deși avea un respect real față de KGB, Hathaway știa că acesta nu era perfect și era convins că CIA putea să coordoneze agenți la Moscova.

– Trebuie să înțelegeți că toți cei din stație erau convinși că putem să acționăm împotriva lor, spunea acesta.

Hathaway avea senzația că Turner nu era bine sfătuit. A insistat ca Turner să își trimită la Moscova asistentul de încredere, pe Williams. Odată ajuns la Moscova, Hathaway l-a luat într-un tur de descoperire a eventualilor urmăritori, ca să vadă cu ochii lui metodele KGB – metode care erau neglijente în ciuda omniprezenței urmăritorilor. Hathaway și Williams ascultau transmisiunile radio ale KGB cu niște scannere mici ale CIA.

– S-a făcut roșu la semafor și am auzit pomidor! Roșie! Erau atât de proști încât strigau „culoarea roșie“, își amintea Hathaway.

L-a trimis înapoi pe Williams la Langley cu mesajul: lăsați stația de la Moscova să revină la viață. Williams părea că înțelesese. Dar Turner era de neclintit și nu a schimbat nimic cu privire la suspendarea operațiunilor.

După ce le-a dat în decembrie 1977 biletul cu privire la radarul cu capacitate look-down, shoot-down, bărbatul de la benzinărie a primit din partea CIA numele de cod CKSPHERE.

Hathaway a insistat ca personalul de la sediul central să analizeze informațiile furnizate de CKSPHERE. Din biletele primite anterior în același an și în decembrie, Hathaway a tras concluzia că bărbatul era inginer la un laborator strict secret de cercetare militară.

Într-un raport intern din 29 decembrie, cei de la sediul central îi răspunseseră cu o evaluare. La momentul respectiv, era extrem de important să se decidă: inginerul avea cu adevărat ceva foarte important de oferit? Evaluarea de la sediul central era echivocă:

Este extrem de importantă tema propusă de sursă: stațiile de localizare radio aeriene, adică radarele. Când bărbatul vorbește despre un radar „care funcționează având ca fundal solul“, acesta se referă la un radar cu capacitate look-down, shoot-down. Cunoaștem faptul că sovieticii nu au un radar eficient cu capacitatea de a detecta, urmări și ataca ținte aflate la joasă altitudine și că se străduiesc din răsputeri să rezolve această problemă. Un astfel de radar eficient ar constitui o adevărată amenințare la adresa bombardierelor B-52 și a rachetelor de croazieră, iar informațiile privind evoluțiile sovietice în acest domeniu sunt de maximă prioritate. Oferta lui

de a ne furniza scheme și schițe ale sistemelor actuale le-ar fi de mare ajutor analiștilor.

Însă evaluarea se încheia astfel:

Informațiile furnizate de CKSPHERE sunt valoroase pentru serviciile secrete, însă deținerea acestora de către guvernul SUA nu prejudiciază în nici un fel URSS.[19]

Hathaway era șocat. Cum era posibil ca specialiștilor de la sediul central să le scape exact faptul evident că informațiile inginerului aveau să prejudicieze Uniunea Sovietică? Pe 3 ianuarie 1978, cu numai șase zile înainte de planificata întâlnire, Hathaway trimisese la sediul central propria argumentație:

Dacă informațiile lui CKSPHERE cu privire la stadiul actual al radarului LDSD sunt adevărate, realizarea unui radar LDSD trebuie să reprezinte o mare prioritate sovietică din perspectiva amenințării rachetelor de croazieră. Dacă sovieticii ar crea un radar LDSD eficient, s-ar putea spune că informațiile detaliate cu privire la acesta „ar prejudicia URSS-ul“? Informațiile detaliate cu privire la acesta le-ar permite Statelor Unite să-i conteste eficiența. Cu alte cuvinte, presupunând că CKSPHERE este cine susține că este și că este în măsură să observe încercările sovietice de a crea radarul eficient, ar merita riscul unui PNG?[20]

Ultimul rând, cel despre „PNG“, se referea la riscul ca un ofițer de contact să fie expulzat sau declarat persona non grata, după cum se întâmplase cu Peterson.

Hathaway considera că informațiile de la CKSPHERE erau prea valoroase ca să fie vorba despre o capcană întinsă de KGB. N-ar fi irosit KGB-ul asemenea secrete militare. Pregătindu-se pentru întâlnirea de pe 9 ianuarie, echipa lui Hathaway a trimis la sediul central un scenariu detaliat cerând aprobarea de a se întâlni cu CKSPHERE. Propuneau o plimbare cu acesta,

ca să-l poată întreba pe inginer cine este, ce dorește și dacă mai are informații de furnizat. Stația dorea, în principal, să-l întrebe cu privire la un sistem de armament pe care îl pomenise în biletul din decembrie. Inginerul menționase faptul că putea obține scheme ale unui sistem de radar sovietic având numele de cod AMETIST, pe care îl descrisese ca fiind pe cale să devină parte din dotarea de bază pentru aparatele aeriene de interceptie precum MiG-25. De asemenea, urmau să insiste să le spună mai multe despre radarul look-down, shoot-down. În funcție de cât urma să dureze întâlnirea, puteau să întocmească un program al viitoarelor întâlniri, cu patru posibile locuri de întâlnire, planificate la interval de 30 de zile una de alta. Inginerului urma să i se recomande să bage plicuri prin geamurile mașinii, după cum procedase anterior.[21]

Hathaway aștepta cu nerăbdare să reînceapă operațiunile de spionaj, să își reia activitatea de spion. Urma regulile lui Gerber, respectiv de a-ți verifica voluntarii, dar de a nu-i lăsa să-ți scape.

Planul ajunsese la Turner pe 3 ianuarie 1978, fiind ștampilat cu „SECRET“ și „ATENȚIE – CONȚINE SURSE DE INFORMAȚII ȘI METODE SECRETE“.

Într-un raport succint în care era descris planul, lui Turner și se spunea că CKSPHERE era „un inginer sovietic de vârstă mijlocie care a încercat să contacteze stația de la Moscova de cinci ori din ianuarie 1977“. În scurtul raport se amintea faptul că stația de la Moscova nu acționase ca urmare a respectivelor abordări pentru că bărbatul „nu făcuse nimic“ la primele patru încercări prin care să demonstreze cine este, dar și pentru că se temuseră că era o capcană întinsă de KGB. În plus, se dorea evitarea vreunui incident chiar la inaugurarea administrației Carter. Dar raportul menționa faptul că CKSPHERE dezvăluise mai multe în ultimul său bilet, pe care îl transmisese în piață, pe 10 decembrie 1977.

Informațiile sale erau chiar atât de bune? Scurtul raport, ca și evaluarea precedentă a sediului central, nu era foarte entuziast. Noutățile despre radarul MiG-25 „nu prejudiciază prea mult guvernul sovietic“, se scria în raport, deși radarul look-down, shoot-down prezintă „un interes extrem de mare“.

La capitolul intitulat „Riscuri“, raportul îndruma la prudență. I se spunea lui Turner:

Nu avem dovezi că CKSPHERE ar reprezenta o momeală, însă modul în care ne-a contactat prezintă multe semne comune cu cazuri anterioare care s-au dovedit a fi fost conduse de KGB. Chiar dacă la început a fost de bună credință, este posibil ca acele câteva încercări ale sale de a ne contacta să-l fi condus sub acoperirea discretă a KGB. În cel mai fericit caz, considerăm că CKSPHERE nu și-a dovedit buna-credință și potențialul – spre deosebire de sursele existente la Moscova pe care nu am putut să le contactăm din cauza suspendării operațiunilor.

Lui Turner i s-au dat două opțiuni: Varianta B era să dea drumul la operațiune și să aprobe întâlnirea cu inginerul pe 9 ianuarie. Dar raportul succint se încheia astfel: „Recomandăm Varianta A – nu faceți nimic“. Motivul? Era prea riscant. Dacă operațiunea eșua, scria în raport, ar fi condus la o a treia expulzare, la prelungirea suspendării operațiunilor sau poate chiar la închiderea stației de la Moscova. În loc să îl contacteze pe inginer, Turner era sfătuit: „Este obligația noastră și obiectivul nostru principal să reluăm legătura sigură și eficientă cu sursele verificate de la Moscova“.

Turner a fost de acord – decizia sa a fost Varianta A.

„Nu faceți nimic.“[22]

Capitolul 4

„În sfârșit, te-am găsit“

Inginerul tot nu s-a lăsat păgubaș. Pe 16 februarie 1978, după mai bine de un an de la prima sa apariție la benzinărie, Hathaway a ieșit cu mașina din complexul ambasadei, intrând pe o stradă lăturalnică. A încetinit într-o intersecție întunecată. Deodată s-a auzit un ciocănit în geam. Soția sa, Karin, care se afla lângă el, a încercat să vadă afară și a coborât fereastra. Afară se afla inginerul, care s-a apropiat și a strecurat un plic în mașină.

– Dați-i-l ambasadorului, a spus acesta grăbit în rusă.

Plicul a căzut în poala lui Karin. Inginerul a făcut stânga-mprejur și a dispărut. Hathaway a întors mașina, a condus direct la ambasadă și a dus plicul sus, în biroul stației CIA.

Plicul conținea o nouă scrisoare de la inginer. Acesta scria că se simțea prins într-un cerc vicios: „Din motive de siguranță, mă tem să scriu prea multe despre mine, dar, fără astfel de informații, tot din motive de siguranță, vă temeți să mă contactați, fiindu-vă frică să nu fie vorba despre o cursă“. În continuare, își mâzgălise numărul de telefon de acasă, mai puțin ultimele două cifre. A promis că, la o anumită oră într-una dintre săptămânile care urmau, se va afla pe o anumită stradă, într-o stație de autobuz, și că va ține în mână un carton. Pe carton vor fi scrise ultimele două cifre.

Fără să-și asume vreun risc, stația moscovită a trimis un ofițer de contact la plimbare pe jos ca să vadă cifrele și a trimis-o și pe soția lui Hathaway, Karin. Aceasta a mers cu mașina până la stația de autobuz, l-a reperat pe bărbat și a reținut cele două cifre.[1]

Hathaway a insistat din nou pe lângă cei de la sediul central ca să îi dea voie să îi răspundă. Suspendarea operațiunilor era încă în vigoare, însă Hathaway dorea să i se aprobe efectuarea unei simple acțiuni – stabilirea unui contact. Ca o coincidență, exact când inginerul i-a făcut ultima propunere lui Hathaway, Pentagonul a trimis CIA un memoriu prin care își exprima interesul pentru orice fel de informații legate de sistemele electronice și sistemele de control ale armelor de pe avioanele sovietice.

Acest fapt a dus la luarea unei decizii favorabile. Sediul central a lăsat-o mai moale și a dat stației de la Moscova undă verde ca să îl contacteze pe inginer.

Hathaway a decis să îl sune de la o cabină telefonică de pe stradă, dar era conștient că acest lucru ar fi fost periculos; dacă un ofițer CIA ar fi fost reperat de KGB în timp ce folosea un telefon public, acesta ar fi putut fi ascultat. Toate cabinele telefonice erau numerotate, iar filajul KGB putea foarte simplu să ceară ascultarea convorbirii. Pe 26 februarie, un ofițer de contact a făcut un lung tur menit să identifice un eventual filaj al KGB, după care l-a sunat pe inginer acasă de la o cabină telefonică. A răspuns soția bărbatului, așa că ofițerul a închis. După două zile, ofițerul a încercat din nou, dar rezultatul a fost același.[2]

În seara zilei de 1 martie, după lăsarea întunericului, inginerul a venit la Hathaway și la soția sa în timp ce aceștia se urcau în mașină pe Bolșoi Deviatinski Pereulok, o alee încadrată de copaci din jurul complexului ambasadei. Hathaway tocmai descuia portiera din partea șoferului când îl văzu pe inginer apropiindu-se, îl recunoscu și îi întinse mâna stângă. Inginerul îi puse repede în mână un pachet de hârtie legată. Inginerul îi spuse în rusă:

– Pojalusta, adică „Poftim“, la care Hathaway i-a răspuns:

– Spasibo, adică „Mulțumesc“.

Hathaway a observat un trecător la o distanță de circa 20 de iarzi în spatele inginerului, dar nu a crezut că acesta ar fi putut să vadă atingerea de mâini pe întuneric. Inginerul nu s-a oprit din mers și a traversat pe partea cealaltă a străzii. Hathaway s-a dus înapoi la birou – spunându-i pazniculuide la poartă că „uitase ceva“ – și a deschis pachetul.

Înăuntru a găsit 11 pagini scrise în rusă, pe ambele fețe ale celor șase coli mari de hârtie. Ca și până atunci, acestea erau îndoite și băgate în alte două coli de hârtie, formând astfel un pachet de circa 7,50 cm pe 10 cm, închis cu bandă adezivă de hârtie și lipici maro-deschis. Pe plicul improvizat erau scrise câteva cuvinte în engleză: „Rog a se trasmite persoanei competente de la ambasada americană“.

Scrisoarea a marcat schimbarea pe care o așteptau atât de mult.

Inginerul și-a dezvăluit identitatea. Scria:

De pe 21 februarie 1978 nu m-ați sunat nici între 11.00 și 13.00, nici mai târziu, și de vreme ce în aceeași seară autoturismul D-04-661… a fost parcat în fața casei de pe Bolșoi Deviatinski Pereulok nr. 5, am bănuit (deși pare puțin probabil) că nu ați putut observa dintr-o mașină în mișcare cifrele lipsă de la telefonul meu, afișate pe cartonul de la numărul 32, neputând să le notați. Ca să înlătur orice suspiciuni, vă trimit informații de bază cu privire la mine. Mă numesc Tolkacev Adolf Gheorghievici, m-am născut în 1927, în orașul Aktiubinsk (RSS Kazahă). Locuiesc în Moscova din 1929. În 1948 am absolvit școala tehnică (departamentul radare), iar în 1954 – Institutul Politehnic din Harkov (departamentul radio-tehnic). Din 1954, lucrez la NIIR (o.p. A-1427). În prezent lucrez într-un laborator complex, unde dețin funcția de proiectant-șef. (În laborator există următoarea ierarhie de funcții: asistent de laborator, inginer, inginer superior, inginer-șef, proiectant-șef, șef de laborator.) Numărul meu de telefon de la serviciu este: 254-8580. Programul de lucru este de la 08.00 la 17.00. Pauza de prânz este de la 11.45 la 12.30.

Familia mea: soția (Kuzmina, Natalia Ivanovna), un fiu de 12 ani (Tolkacev, Oleg).[3]

Ca să fie sigur, Adolf Tolkacev și-a mai scris o dată numărul de telefon de acasă: 255-4415. Le-a dat și adresa locuinței sale, Ploșciad Vosstaniia nr. 1, apartamentul 57, etajul 9, un bloc-turn foarte înalt și cu înfățișare deosebită din apropierea ambasadei, unde locuia din 1955. Clădirea avea mai multe intrări, așa că a adăugat: „Intrarea de la mijlocul clădirii, dinspre piață“.

De asemenea, Tolkacev le-a dat informații despre cum să îl sune fără să fie depistați. Dacă urma să îl sune un bărbat, acesta trebuia să se prezinte cu numele de Nikolai. Iar dacă era femeie – cu numele de Katia. Tolkacev spunea că își petrecuse „nenumărate ore bătând străzile“ în căutare de mașini diplomatice ale SUA și, chiar și când găsea vreuna, de multe ori, nu lăsa imediat un bilet de teamă să nu se dea de gol. Spunea că era de-acum

disperat să primească un răspuns pozitiv în urma efortului său îndelungat și, dacă nici de această dată nu avea să primească un astfel de răspuns, atunci avea să se lase păgubaș.[4]

Tolkacev le furniza în scrisoare noi informații secrete prețioase, mult superioare informațiilor pe care le-ar fi putut colecta prin alte mijloace. Reproducea fragmente din acte strict secrete și le oferea mai multe detalii despre radarul cu capacitate look-down, shoot-down, adică de a urmări și de a ataca ținte aflate la joasă altitudine. Biletul conținea o informație extrem de importantă de identificare: numărul cutiei poștale a institutului la care lucra Tolkacev – A-1427.

Acum CIA putea confirma faptul că Tolkacev era proiectant la unul dintre cele două institute de cercetare pentru radare militare sovietice, în special radare folosite pe avioane de vânătoare. Acesta lucra la Institutul de Cercetare Științifică pentru Inginerie Radio, cunoscut sub acronimul rusesc NIIR, și care se afla la o distanță de 20 de minute de mers pe jos de apartamentul său.

Era momentul să îi transmită un răspuns pozitiv. În sfârșit, stația de la Moscova acționa din nou.

*

Ofițerul de contact care sunase de la cabina telefonică era John Guilsher. Acesta era un bărbat frumos, în vârstă de 47 de ani, cu sprâncene închise la culoare și părul, care începuse să îi încărunțească, pieptănat pe spate. Era tăcut și reținut. Îi plăcea să stea în aer liber, dorindu-și cândva să se facă pădurar, însă Rusia îl condusese în altă direcție.

Părinții și bunicii lui Guilsher și-au văzut familiile și averile distruse de schimbările din ultimul secol din Rusia – război, revoluție și exil. Părinții lui Guilsher – George și Nina – crescuseră în Petrograd, fiind copii de nobili din anii de declin ai curții imperiale. Se cunoșteau din copilărie. George urmase Liceul Imperial și lucrase la Ministerul de Finanțe al țarului. Mai târziu, luptase împotriva bolșevicilor, după venirea acestora la putere,

înrolându-se în Armata Albă, care fusese sprijinită de americani și de britanici. Unul dintre frații săi luptase și el în Armata Albă, fiind ucis chiar la începutul conflictului. George a fost singurul din familia sa care a supraviețuit războiului. A plecat împreună cu soldații înfrânți ai Armatei Albe la Constantinopol, a ajuns la New York în 1923, unde s-a reîntâlnit cu Nina, care reușise și ea cu greu să fugă după cinci ani de trai disperat, în cea mai cruntă sărăcie, în Petrogradul revoluționar. S-au căsătorit la New York în 1927, George devenind director de producție la fabrica de echipamente Ingersoll Rand.

Au avut trei copii; John a fost al doilea lor fiu. Acesta a crescut pe 122nd Street din New York, în perioada dinaintea celui de-al Doilea Război Mondial, iar, după război, familia s-a mutat la Sea Cliff, în Long Island. Ca să scape de canicula verii, se duceau la casa unei mătuși din Cornwall, în Connecticut. Deși proveneau din familii înstărite din Rusia, în America sosiseră fără nici un ban, iar primii ani au fost plini de lipsuri. Când John și fratele său erau mici, își amintea sora lor, purtau adesea costume curate de marinari, ceea ce sugera un anumit grad de prosperitate. În realitate, fiecare dintre ei avea doar câte un costum, iar mama le spăla și le călca în fiecare seară. În casă vorbeau rusa, iar tatăl lor avea deseori discuții profunde cu prietenii despre literatura și politica din Lumea Veche. Acesta ținea un jurnal, în care nota toate evenimentele istorice din Rusia, inclusiv anumite decrete, datele de naștere a anumitor scriitori cunoscuți și a altor celebrități, precum și sfinții zilei. Colecționa timbre rusești și își ducea fiii la muzee. John Guilsher nu fusese niciodată în Rusia, însă era înconjurat de Rusia din toate părțile.[5]

În 1945, când John avea cincisprezece ani, tatăl său a murit brusc în urma unui atac de cord. În timp ce își întreținea mama muncind în timpul verii, curățând cuptoarele cu cărbuni, Guilsher a urmat Universitatea din Connecticut, beneficiind de bursă și studiind silvicultura. Fratele său se stabilise departe, în Alaska, iar John îl vizita, fascinat fiind de cerul nesfârșit și de spațiile întinse. La izbucnirea Războiului din Coreea, John s-a înrolat în armată, însă a fost trimis să-și efectueze stagiul militar la Agenția Națională de Securitate. În 1955, la sfârșitul stagiului militar, s-a angajat la CIA și a fost trimis la Londra, unde s-a ocupat de înregistrările din tunelul de la Berlin. Înainte de plecarea sa la Londra, cunoscuse și se îndrăgostise

de o tânără frumoasă, Catherine, cunoscută sub numele de Kissa, care era de asemenea descendenta unei familii de nobili ruși. Tatăl său fugise din Rusia bolșevică și se stabilise la Belgrad, unde se născuse Kissa. Familia fusese din nou dezrădăcinată de schimbările aduse de al Doilea Război Mondial și fugise în Statele Unite. Înainte de adolescență, Kissa simțise urgiile provocate de comuniști, dar și de naziști, așa că acum era dornică de o viață mai bună. L-a cunoscut pe John într-o seară de vară la Washington, unde studia la Universitatea George Washington. Au fost logodiți doi ani, timp în care el a lucrat la Londra, iar ea și-a terminat studiile. S-au căsătorit la Londra, în 1957. John își începuse deja cariera la CIA, însă în luna de miere a început să flirteze cu ideea de a renunța la serviciul de informații și de a-și urma visul de a lucra în silvicultură, în Alaska. Kissa a protestat cu vehemență. Guilsher a lucrat tot restul vieții la CIA.

John vorbea rusa cu un ușor accent, care sugera că provine din zona baltică, dar cunoștințele sale lingvistice erau superbe și s-au dovedit extrem de utile în acei ani de început ai Războiului Rece. În anii 1950 și la începutul anilor 1960, a participat la două dintre cele mai importante operațiuni ale CIA împotriva Uniunii Sovietice: tunelul de la Berlin și Penkovski.

Când Hathaway a fost desemnat șef al stației de la Moscova, în 1977, acesta i-a cerut personal lui Guilsher să i se alăture. Nu mai lucraseră împreună, dar Hathaway știa cât de bine vorbea Guilsher limba. Într-o zi, pe când Kissa și copiii erau în vacanța de vară la casa familiei sale din Connecticut, John îi sună și le dădu vestea: plecau la Moscova. Kissa a fost încântată, în ciuda dificultăților. Se întorceau pe tărâmul înaintașilor lor, nu în calitate de copii de nobili, ci ca să desfășoare activități de spionaj împotriva Uniunii Sovietice. Nu aveau sentimentalisme; Rusia strămoșilor lor fusese distrusă de bolșevici. John acționase împotriva țintei sovietice timp de douăzeci și doi de ani din diverse locații aflate în afara țării. Dar postul acesta urma să fie diferit. Până atunci fusese ofițer lingvist, care descâlcea cuvintele vorbite sau scrise. De data aceasta, urma să fie pentru prima oară ofițer de contact, trebuind să coordoneze agenții pe stradă, în Uniunea Sovietică. Iar Kissa urma să îl ajute.[6]

Au sosit la Moscova pe 16 iulie 1977. Un ofițer de la ambasadă a fost trimis să îi întâmpine la Aeroportul Internațional Șeremetievo. După controlul

pașapoartelor și după ce și-au luat câinele de la punctul veterinar, ofițerul de la ambasadă le-a dat o veste șocantă: Marti Peterson fusese prinsă în timp ce plasa un pachet într-un loc secret și pleca din Moscova chiar în acel moment, din același aeroport. John a evaluat imediat consecințele: Ogorodnik era compromis și probabil că avea să plătească cu propria viață.

După câteva săptămâni, a izbucnit incendiul de la ambasadă și apoi a fost prins un al doilea agent, după care Turner a dat ordinul de suspendare a operațiunilor. Guilsher a găsit stația de la Moscova într-o stare deplorabilă. Birourile erau în piuneze, iar de jur împrejur se efectuau lucrări de reparații ca urmare a incendiului.

Guilsher era și el urmărit îndeaproape de KGB – mai mult decât ceilalți. Îi puseseră microfoane în apartament. Când John și Kissa doreau să discute despre vreo temă mai confidențială, își scriau bilete, dar cu atenție, pe lemn sau pe metal, ca să nu lase urme pe pagina de dedesubt care ar fi putut fi citite ulterior de KGB. John îi spusese în repetate rânduri Kissei să ducă la Moscova o viață mai „așezată“ și mai banală, repetând aceeași rutină la nesfârșit astfel încât KGB să nu observe nimic ieșit din comun – urmând astfel lecțiile din anii 1950 ale lui Haviland Smith. Pe Kissa o scoteau din sărite restricțiile; era o persoană sociabilă și expansivă, în timp ce John era mai reținut.

Filajul KGB era uneori rudimentar. Nu o dată s-au dus John și Kissa să ia un pardesiu din dulap și să constate că acesta lipsea, fiind probabil luat de urmăritori ca să amplaseze un microfon. Haina reapărea mai târziu, în mod misterios. Într-o seară de vară, familia a decis să se întâlnească cu niște prieteni la un restaurant din afara Moscovei și au discutat despre detaliile traseului la telefon, știind că probabil KGB îi auzea. Pe drum, cuplul a văzut nu mai puțin de trei mașini de filaj în față și în spate. Apoi, au rătăcit puțin drumul. Una dintre mașinile de filaj ale KGB a luat-o brusc pe o străduță lăturalnică. Cuplul Guilsher nu știa unde se află, așa că s-au luat după mașină. Mașina KGB i-a dus exact la restaurant.

KGB putea fi, însă, și destul de versat. În 1978, inspectorii au descoperit o antenă în coșul clădirii ambasadei. Nu au aflat niciodată care era scopul antenei. În același an, au examinat mașinile de scris, însă nu au găsit nici un microfon ascuns. În realitate, sovieticii începuseră, încă din 1976, să

instaleze aparate secrete de ascultare în mașinile de scris IBM Selectric care erau trimise de Departamentul de Stat la ambasada de la Moscova și la consulatul de la Leningrad pentru a fi folosite de către diplomați. Microfoanele ascunse, care conțineau un circuit integrat, emiteau o transmisie instantanee de date de la tastele mașinilor de scris. Până la urmă, fuseseră instalate microfoane ascunse la 16 mașini de scris, acestea nefiind detectate timp de opt ani, însă nici unul dintre microfoane nu se afla în stația CIA.[7]

Guilsher a învățat să detecteze filajul pe stradă. Marele automobil Volga, pe care îl utiliza KGB, avea un motor V-8, cu un hârâit aparte față de motorul în patru cilindri al altor mașini. John a mai descoperit că mașinile de supraveghere mai mici, Jiguli, aveau adesea un mic triunghi specific de murdărie pe grilajul din față, probabil acolo unde nu ajungeau periile de la spălătoriile KGB.

În perioada când se afla încă la sediul central al CIA și se pregătea pentru misiunea sa de la Moscova, Guilsher a văzut primul bilet pe care i-l dăduse lui Fulton rusul la benzinărie. A considerat că acesta era sincer și că nu se comportase ca un provocator sau ca o momeală. Ulterior, pe vremea când lucra la stația de la Moscova, la sfârșitul anului 1977 și începutul anului 1978, Guilsher a tradus biletele primite de Hathaway de la inginer. Guilsher credea că era puțin probabil ca vreunul dintre biletele bărbatului să fi căzut pe mâna celor din KGB. Bărbatul avea grijă să i le dea lui Hathaway când acesta din urmă se afla în spatele unui copac sau al unui morman mare de zăpadă.

Acum știau că se numea Adolf Tolkacev. Dar ce dorea, de fapt? Guilsher urma să afle. A fost ales să fie primul ofițer de contact CIA al lui Tolkacev.

*

Pe 5 martie 1978, după patru zile din momentul în care Tolkacev îi dăduse pachetul lui Hathaway, John și Kissa Guilsher au mers la Teatrul Balșoi ca să urmărească spectacolul de balet Anna Karenina, în coregrafia celebrei balerine Maia Plisețkaia. Erau îmbrăcați festiv și au stat în loja diplomaților.

Kissa știa că John avea ceva de făcut în seara aceea, iar, când s-au așezat, a descoperit cu surprindere că lângă ea în lojă stătea o rusoaică care lucra la ambasadă, coordonând femei de serviciu, șoferi și ajutoare. Se numea Galina și era o femeie slăbuță, cu păr negru, pe care Kissa o știa bine și despre care credea că lucrează pentru KGB.[8]

John îi spusese Kissei că în pauză va da un telefon. Urma să scape de filaj preț de câteva minute, crezuse el, timp în care ar fi apucat să și iasă din cabina telefonică. De îndată ce s-au aprins luminile, și-a cerut scuze că trebuie să plece.

Când s-a ridicat John, Galina l-a văzut și a început să se ridice și ea de la locul său. Kissa trebuia să se hotărască repede.

– Unde te duci? a întrebat-o.

Galina i-a spus că se duce la toaletă. Atunci Kissa a încercat să o convingă să nu se ducă.

– E multă lume în timpul pauzei, i-a spus.

– Cine vrea să se înghesuie cu toată lumea?

A funcționat. Galina a fost de acord că era mai bine să aștepte câteva minute.

Întârzierea i-a fost suficientă lui John ca să ajungă la cabina telefonică și să îl sune pe Tolkacev.

Guilsher a decis să urmeze instrucțiunile lui Tolkacev și să se prezinte drept Nikolai. Trebuia să-l asigure pe Tolkacev că toate materialele pe care acesta le furnizase ajunseseră la cine trebuia și că Statele Unite doreau să afle mai multe. Însă trebuia să o facă într-un mod în care să nu poată da de bănuit în cazul în care convorbirea ar fi fost ascultată.[9]

Din cabina telefonică, Guilsher a dat telefon în jurul orei 10.00 seara.

Tolkacev: Alo.

Guilsher: Alo, aici e Nikolai.

Tolkacev: (scurtă pauză) Da, bună.

Guilsher: În sfârșit, te-am găsit. Am primit toate scrisorile, mulțumesc. Sunt foarte interesante. Aș vrea să te mai sun.

Tolkacev: Ca să știi, pe data de 9 mă duc în delegație la Reazan, sâmbăta e greu să mă prinzi, cel mai bine să mă suni duminica, ca azi.

(Pauză. Probabil că Tolkacev era gata să mai adauge ceva, dar nu a făcut-o.)

Guilsher: La revedere.

Tolkacev: La revedere.[10]

Guilsher s-a întors la teatru și s-a așezat la locul lui. Kissa l-a privit:

– Ești ok?

– Da, dădu el din cap în timp ce cortina se ridica și luminile se stingeau.

Hathaway era nervos din cauza suspendării activității. Considera că ordinul lui Turner de a opri operațiunile la Moscova era prost gândit și costisitor. Evident că ispititorul prim contact cu Tolkacev sugera faptul că era timpul să reia operațiunile de spionaj. În martie, a izbucnit o criză în care a fost implicat Aleksei Kulak, ofițerul KGB supraponderal, care fusese abandonat din cauza suspendării operațiunilor. Hathaway a primit un mesaj de la sediul central prin care era informat că Kulak, care trăia pe atunci la Moscova, risca să fie arestat și demascat ca spion al Statelor Unite. Hathaway se simțea răspunzător față de Kulak, pe care îl recrutase personal într-o cameră de hotel din New York. Cei de la sediul central spuneau că problema era legată de recenta apariție a unei cărți, semnate de Edward Jay Epstein, și care cuprindea suficiente indicii că Aleksei Kulak era agent american. Dacă ofițerii KGB ar fi urmărit detalii din carte și l-ar fi arestat, cu siguranță Kulak ar fi fost acuzat de trădare, faptă care se pedepsea cu moartea. Cei de la sediul central au decis să fie contactat Kulak și să fie avertizat de pericol. Au organizat în pripă o operațiune de extragere din

Uniunea Sovietică a lui Kulak, în caz de nevoie. În ciuda îndoielilor sale cu privire la operațiunile de la Moscova și în pofida suspendării operațiunilor, Turner a aprobat misiunea de avertizare a lui Kulak.[11]

Pentru a îndeplini respectiva misiune, Hathaway trebuia să scape cu orice preț de filajul KGB. O dată pe săptămână, secretara lui Hathaway obișnuia să se ducă la patinoar cu soțul ei. Hathaway s-a deghizat în secretara sa, purtând chiar și o mască, și a plecat din complexul ambasadei în locul acesteia, având patinele ei în poală, iar la volan aflându-se soțul ei. Milițienii de la poartă nu au observat schimbarea. După ce mașina s-a îndepărtat suficient de mult de poartă, și-a smuls masca și, fiind foarte stresat, s-a strecurat afară din mașină. Nu știa la ce să se aștepte. După ce a văzut că e liniște și pace în jur, a pornit într-un lung și întortocheat tur de depistare a eventualilor urmăritori prin noaptea rece din Moscova, tur care a durat câteva ore. Intenționa să îi ofere lui Kulak ocazia de a fugi din Uniunea Sovietică, adică o extragere. Hathaway avea la el un aparat de fotografiat ca să îi facă o poză lui Kulak pentru noul său pașaport. De fapt, stația CIA de la Moscova nu mai efectuase niciodată până atunci o extragere. O asemenea operațiune necesita pregătiri de luni de zile, or Hathaway avea doar câteva zile la dispoziție.

După ore de umblat pe străzile Moscovei ca să se asigure că nu este urmărit, Hathaway a urcat scările clădirii în care locuia Kulak, cu gândul să îi bată la ușă. Însă pe hol dădu peste o dejurnaia, o femeie de serviciu, care îl opri pe Hathaway. Acesta făcu stânga-mprejur, fiind nevoit să abandoneze acțiunea. În seara următoare a mai făcut o încercare sunându-l pe Kulak de la o cabină telefonică de pe stradă. Kulak a recunoscut imediat accentul lui Hathaway, specific Virginiei de Sud. Hathaway i-a spus despre scurgerea de informații, la care Kulak i-a răspuns calm, fără ezitare sau teamă. I-a mulțumit lui Hathaway pentru efortul depus, dar i-a spus să nu își facă probleme și că nu vrea să fugă din țară. Hathaway nu mai avea ce să facă. Hathaway și agenția îl pierduseră pe Kulak ca sursă de informații secrete.[12]

*

În ciuda obstacolelor, Hathaway era nerăbdător să continue cu Tolkacev. Pe 21 martie 1978, acesta a trimis o telegramă la sediul central propunând să continue „cu viteză maximă“. Mai întâi, a propus „să încropim un pachet obișnuit pe care să-l ascundă bine cineva“, adică un ofițer de contact care nu era urmărit de KGB. Apoi, CIA urma să îl sune pe Tolkacev și să îl informeze de unde să ridice pachetul. Pachetul îi oferea lui Tolkacev mijloacele de bază de care avea nevoie ca să poată trimite și primi mesaje de la CIA, permițând totodată agenției să vadă cât de multe știa și cât de mult putea să ofere. În pachet, Hathaway propunea să includă și un bilet operațional, cunoscut drept notă informativă, prin care Tolkacev era informat ce avea de făcut în continuare. Hathaway era de părere că ar fi obținut mai ușor răspunsuri dacă ar fi avut o întâlnire în persoană și își dorea foarte mult o asemenea întâlnire. Dar era cea mai riscantă cale.[13] Nu o dată au plutit îndoieli cu privire la plan. Stația încă nu știa prea multe despre agent, despre ce dorea acesta sau ce ar fi putut să facă.[14]

Hathaway a scris despre Tolkacev într-o telegramă, adresată celor de la sediul central:

Evident, cererile și condițiile acestuia ne vor afecta decizia privind modul de coordonare a operațiunii. Dorește să dea informații contra cost? O singură dată sau pe durată nedeterminată și în mod continuu? Ne cere să îl scoatem din țară? Nu negociază? Până când? Pe scurt, fără să știm mai întâi ce intenționează să facă, va fi greu să facem planuri detaliate și de lungă durată în privința sa. Cu toate acestea, avem impresia că, dincolo de remarca sa cu privire la „Belenko“, dorește să ne furnizeze informații pe termen lung, vrea un aparat de fotografiat care să îi crească eficiența și este dornic să stabilească relații de durată cu noi. Astfel, cu toate că suntem gata să fim flexibili până aflăm pretențiile lui CKSPHERE, credem că cel mai bun lucru de făcut acum este să ne planificăm un canal de comunicare directă și continuă cu acest agent motivat, ale cărui nevoi pot fi satisfăcute în mod rezonabil și eficient. Totodată, urmează să aflăm cât mai repede de ce are nevoie CKSPHERE și să ne adaptăm planurile astfel încât să îi satisfacem nevoile respective.[15]

În același mesaj, Hathaway a ridicat și problema dacă n-ar fi fost bine să îi dea lui Tolkacev încă de la începutul operațiunii un aparat miniatural de fotografiat al CIA. Un aparat i-ar fi fost util la fotocopierea documentelor, dar ar fi reprezentat un mare pericol dacă ar fi fost prins cu el. Un aparat de fotografiat de spionaj l-ar fi incriminat imediat. „Când îi dăm un aparat și ce fel de aparat să îi dăm?“, îi întreba Hathaway pe cei de la sediul central. „Evident, cu cât îi dăm mai repede lui CKSPHERE un aparat de fotografiat și, cu acesta, posibilitatea de a furniza o cantitate mai mare de informații, cu atât mai repede putem rezolva problema bunei-credințe“ – aluzie la nevoia agenției ca Tolkacev să dovedească ce poate.

Însă cei de la sediul central ezitau în continuare. I-au recomandat lui Hathaway să folosească „cea mai simplă abordare posibilă“. Momentan nu putea să folosească nici un aparat de fotografiat documente și nu urma să aibă loc nici o întâlnire.

Într-o telegramă venită de la sediul central pe 24 martie se recunoaște faptul că informațiile transmise de Tolkacev până atunci „sunt mai mult decât ne-ar transmite sovieticii în cazul în care ar fi vorba despre o înscenare“ sau despre o momeală. Aceasta era o veste bună; cel puțin informațiile de la Tolkacev trecuseră de primul filtru. În mod normal, CIA testa buna-credință a unei surse necunoscute verificând orice informații noi și căutând să vadă ce poate fi confirmat de ceea ce se știa din alte surse. Însă notițele lui Tolkacev cuprindeau informații atât de noi, încât nu puteau fi verificate. Putea fi vorba despre o adevărată achiziție, după cum putea fi vorba despre o capcană; problema nu era ușor de rezolvat.[16]

Hathaway nu a avut de ales, așa că a pornit pas cu pas. A întocmit, împreună cu Guilsher, un plan nou. Scopul principal al planului era să înlăture incertitudinea legată de adevărata identitate a agentului și de accesul acestuia la informații și, în al doilea rând, să afle ce altceva ar mai fi putut acesta să furnizeze ca „informații pozitive“, termenul de jargon care desemnează rezultatele spionajului. Hathaway și Guilsher scriau că speră să stabilească împreună cu Tolkacev modalități de comunicare „cu riscuri reduse pentru noi“, dar totodată „dorim să reducem cât mai mult riscurile lui CKSPHERE corespunzător propriei noastre protecții“. Au adăugat: „Din păcate, aici ne confruntăm cu un compromis: ce e cel mai sigur pentru noi e

cel mai riscant pentru el și viceversa. Așa că încercăm să obținem un echilibru optim pentru protecția noastră și a agentului.“[17]

Cu toate acestea, cei de la sediul central se încăpățânau să fie suspicioși. O investigație internă la sediul din Langley din data de 13 aprilie, a dat din nou naștere la suspiciuni, avertizându-i că, chiar dacă Tolkacev îi abordase inițial în mod sincer cu un an în urmă, era posibil ca și KGB să îl fi depistat în timpul încercărilor sale de a lua legătura cu CIA. Era posibil ca acesta să desfășoare o operațiune de inducere în eroare, menită să îi înșele pe americani. Concluzia raportului era că existau șanse de numai 50 la sută ca operațiunea lui Tolkacev să fie reală. Această concluzie reprezenta un mare steag roșu pentru conducerea CIA, îngreunând și mai mult declanșarea operațiunii de către Hathaway.

Turner, directorul CIA, a fost informat pe data de 7 mai. Două zile mai târziu, la Moscova, Guilsher l-a sunat pe Tolkacev rugându-l să mai aștepte două sau trei săptămâni, după care urma să fie convocat, la o dată prestabilită, la o întâlnire de o oră. Tolkacev i-a răspuns că nu are de gând să plece în concediu.

Aștepta.

Apoi, în mai 1978, cei de la sediul central au început să vadă lucrurile în culori mai luminoase. Unul dintre biletele scrise de mână de Tolkacev a fost trimis la Departamentul de servicii tehnice pentru a fi analizat de experții grafologi. Experții au constatat că: „Autorul este inteligent, motivat și, în general, are încredere în sine. Este disciplinat, dar nu la modul excesiv. Are o inteligență peste medie și are abilități organizatorice. Are spirit de observație, este conștiincios și acordă mare atenție detaliilor. Este sigur de sine și uneori poate răzbi într-un mod nu tocmai discret sau subtil. Una peste alta, este un tip chibzuit, bine integrat și pare să fie bine dotat din punct de vedere intelectual și psihologic ca să devină o achiziție utilă și adaptabilă.“[18]

Pe 17 mai, cei de la sediul central au trimis o telegramă către stația de la Moscova care cuprindea o evaluare mult mai pozitivă a materialelor furnizate de Tolkacev. Experții CIA nu au găsit nimic care să contrazică ceea ce le transmisese până atunci Tolkacev. Concluzia evaluării era că

„multe dintre detaliile din rapoarte corespund informațiilor provenite din alte surse și analizei tehnice disponibile“ și „nu s-au găsit alte informații care să contrazică detaliile din rapoarte“. Așa că, scria mai departe în telegramă, cei de la sediul central erau „foarte tentați“ să accepte noi informații de la Tolkacev, nu în ultimul rând pentru că acestea păreau să confirme propriile speculații anterioare cu privire la evoluția aparatelor de luptă sovietice. Însă, în același timp, cei de la sediul central aveau în continuare dubii. În telegramă mai scria: „Întrucât informațiile ne-ar putea afecta foarte mult evaluările legate de capacitatea defensivei aeriene, ne vom abține, cel puțin până la dovedirea bunei sale credințe, să acceptăm integral conținutul rapoartelor“.[19]

Făceau progrese – dar încă nu aveau unda verde pe care o voia Hathaway pentru genul de operațiune pe care dorea să îl desfășoare. Era nerăbdător. Trecuse deja un an și jumătate de când fuseseră contactați prima dată de Tolkacev la benzinărie, iar ei încă nu reușiseră să stabilească o relație funcțională cu acesta.

Împreună cu Guilsher și cu alții din stație, Hathaway a început să se gândească la ce urmau să îi pună lui Tolkacev în primul pachet. Dacă urma să includă o listă de întrebări legate de informații secrete, cum ar fi trebuit să le formuleze ca să nu sune prea sec? Unde să lase pachetul astfel încât să fie ușor de găsit de către Tolkacev fără să fie depistat de KGB? Ce trebuia să facă Tolkacev după aceea?

Cei de la stația de la Moscova deciseseră să folosească metoda dead drop, un schimb impersonal clasic, într-un loc secret. În pachet urmau să pună instrucțiuni despre cum să întocmească trei scrisori „cu scris secret“ către CIA. Pe o parte a scrisorii – partea de „acoperire“ – CIA redactase un text care semăna cu scrisoarea unei turiste occidentale exuberante, cu un scris înflorit și feminin. Scrisoarea începea cu „Dragă Buni, Incredibil! Nu-mi vine să cred. Sunt în Rusia! Mulțumesc, mulțumesc – de o mie de ori mulțumesc că ne-ai convins pe mine și pe Mikey să includem Rusia în itinerariul nostru. Este absolut fantastic.“ Însă, pe verso, adică pe partea „secretă“, i se spunea lui Tolkacev, acesta putea folosi un scris secret, răspunzând la întrebările CIA și furnizând astfel informații. Scrisul secret se imprima prin folosirea unui indigo tratat într-un mod special și pe care

agenția urma să i-l dea lui Tolkacev. După ce scria pe partea secretă a scrisorii „Dragă Buni“, lui Tolkacev i se spunea să o împăturească și să o pună la o cutie poștală obișnuită din Moscova, purtând o adresă din străinătate care părea inofensivă, dar care era, de fapt, controlată de CIA. Dacă totul mergea conform planului, scrisul secret ar fi fost invizibil în cazul în care KGB ar fi deschis scrisoarea, însă acesta ar fi putut fi descifrat de CIA la primire.

Hathaway a insistat, de asemenea, să i se dea lui Tolkacev o plăcuță de unică folosință. Aceasta conținea un tabel cu numere, reprezentând în ordine aleatorie litere și permițându-i astfel lui Tolkacev să își codifice scrisul secret. Mesajul putea fi descifrat numai de către cineva care avea aceeași plăcuță; agenția urma să aibă una. Aceasta avea să fie folosită o singură dată și apoi aruncată.[20]

Pe 1 iunie 1978, planul lui Hathaway a fost aprobat la sediul central. Pachetul care avea să fie plasat la locul secret trebuia să conțină instrucțiuni privind scrierea secretă, întrebări legate de informații secrete, precum și o notă informativă. Aceasta urma să fie prima comunicare adevărată a CIA cu Tolkacev, proiectul notei informative fiind trimis de la stația locală la sediul central și înapoi de mai multe ori, fiind astfel modificat și cizelat timp de câteva săptămâni. Nota informativă începea astfel:

În sfârșit, a venit momentul să îți împărtășim gândurile și planurile noastre și să facem primii pași în ceea ce sperăm să devină o relație de lungă durată și reciproc avantajoasă. Înainte de toate, îți mulțumim că ne-ai contactat și ne cerem scuze că ne-a luat atâta timp ca să răspundem într-un mod mai ferm la numeroasele tale încercări bine gândite de a lua legătura cu noi. Ne-am bucurat foarte mult că, dând dovadă de multă înțelepciune, ai înțeles de ce aveam nevoie ca să fim convinși de sinceritatea ta. Respectăm profund curajul și fermitatea de care ai dat dovadă transmițându-ne informațiile necesare despre tine și despre munca ta, precum și mostra excelentă de materiale prețioase și interesante. Toate acestea ne-au permis să începem să elaborăm un plan privind modul în care vom comunica pe viitor cu tine.[21]

Pe 24 august 1978, materialele pentru Tolkacev au fost ascunse într-o mitenă murdară, de genul celor folosite de muncitorii din construcții de la Moscova. La ora 9.15 în seara aceea, Guilsher a făcut un tur cu mașina prin oraș, a parcat și a luat cu el mitena, după care a mers cu metroul până în cartierul lui Tolkacev. A ascuns mitena în spatele unei cabine telefonice de pe o alee aflată pe Krasnaia Presnia, o piață cu o stație de metrou mare, aflată aproape de blocul lui Tolkacev.

Apoi, din cabina telefonică, Guilsher l-a sunat pe Tolkacev acasă.

Tolkacev: Alo.

Guilsher: Adolf?

Tolkacev: Da.

Guilsher: Sunt Nikolai. Poți să pleci de-acasă jumătate de oră?

Tolkacev: Da.

Guilsher: Atunci ieși din clădire și du-te în spatele acesteia, treci de o stație de metrou din dreapta și de una din stânga și mergi tot înainte pe strada principală…

Tolkacev: A, adică pe Krasnaia Presnia?

Guilsher: Da, mergi înainte până ajungi la strada Trekgornaia.

Tolkacev: Știi, locuiesc de mulți ani aici, dar nu știu toate străzile din zonă.

Guilsher: E a doua stradă, poate a treia, la stânga. După ce faci la stânga pe Trekgornaia, ai să vezi o cabină telefonică în dreapta. Am pus un pachet pentru tine… într-o mănușă, în spatele cabinei telefonice.

Tolkacev: Bine, mă duc imediat.

Guilsher: Aștept vești de la tine în curând, la revedere.[22]

Guilsher a pornit în direcția din care se aștepta să vină Tolkacev. A zărit o siluetă care corespundea descrierilor anterioare ale lui Tolkacev și care se îndrepta spre cabina telefonică. Guilsher a dispărut. În telegrama în care descria conversația purtată, acesta a spus că „a avut impresia“ că Tolkacev „era singur când i-a descris cum să ajungă la ascunzătoare“. În convorbirile anterioare, Tolkacev păruse mai circumspect.

Guilsher a remarcat, de asemenea, faptul că Tolkacev vorbea ca un „nespecialist“ și „cu siguranță nu“ ca un angajat al KGB. Tolkacev a urmat instrucțiunile pentru a semnaliza CIA primirea mitenei și a conținutului ei.

În septembrie, scrisorile cu „Dragă Buni“ au ajuns cu bine de la Tolkacev. Toate trei aveau urme că fuseseră deschise de KGB, dar scrisul secret nu fusese detectat. Scrisorile spulberaseră și ultimele suspiciuni ale celor de la sediul central. În fiecare dintre acestea se aflau materiale codificate, în majoritate de tip tehnic, menite să răspundă la întrebările CIA cu informații care corespundeau atât datelor furnizate anterior, cât și afirmațiilor lui Tolkacev privind accesul acestuia la documente strict secrete. Scrisorile cuprindeau informații cu privire la un nou radar aeropurtat sovietic și la un sistem de ghidare, rezultatele testelor de performanță ale unor noi sisteme aeriene de radar sovietice, precum și la stadiul lucrărilor la echipamentele de desemnare a țintei pentru diverse aeronave sovietice.[23]

Scrierea secretă și plăcuța de unică folosință fuseseră realizate perfect. CIA și-a dat seama că avea de-a face cu o persoană organizată și precisă, care respecta instrucțiunile, un adevărat voluntar cu un mare potențial.

Tolkacev le-a trimis și un indiciu ispititor: avea un caiet de 91 de pagini pline de informații, pe care dorea să-l trimită.

Odată cu sosirea scrisorilor secrete, CIA a reușit să realizeze schimbul secret de mesaje cu agentul, însă fusese dificil și nu aveau încă un plan pe termen lung privind modul de comunicare. Hathaway era nerăbdător să continue. Dorea să pună capăt suspendării operațiunilor o dată pentru totdeauna. Acesta le-a propus celor de la sediul central să organizeze o întâlnire în persoană, metodă care ar fi permis CIA să analizeze în profunzime ce putea și ce dorea agentul.

Într-o telegramă adresată sediului central, Hathaway și Guilsher au propus să repete în august acțiunea cu mănușa: să îl sune pe Tolkacev, dar de această dată să se întâlnească cu el lângă cabina telefonică. Urmau să îi ceară să aducă și caietul. Guilsher urma să facă o plimbare cu Tolkacev spre râul Moscova. Un mare avantaj îl constituia faptul că zona era întunecoasă și aproape pustie noaptea.[24] Pe 4 noiembrie, sediul central a aprobat propunerea lui Hathaway privind o întâlnire în persoană, al cărei „scop principal era să afle cine este CKSPHERE, ce anume vrea și să negocieze condițiile, mijloacele și cadrul general al viitoarei noastre colaborări". Turner a aprobat planul pe 21 noiembrie. Acest fapt a marcat efectiv sfârșitul perioadei de suspendare a operațiunilor, la mai bine de un an de la încetarea totală a acestora.

Sperau ca această întâlnire să deschidă o cale de lungă durată de legături cu Tolkacev, dar Hathaway se confrunta în continuare cu greutăți. Guilsher era supus unei urmăriri intensive, așa că probabil nu putea să participe la întâlnirea în persoană. Biroul de la Moscova dorea, de asemenea, să îi pună lui Tolkacev întrebări mai detaliate, iar sediul central a fost de acord. Multe depindeau de modul în care avea să răspundă Tolkacev la întrebări, urmând să se examineze astfel modul de viață și situația profesională ale acestuia, familia, cât de mult trebuia acesta să se ascundă acasă și la serviciu, planurile de vacanță, hobby-urile, asistența socială, sănătatea, dacă deținea un aparat de fotografiat și un radio, accesul acestuia la documente clasificate, descrierea biroului său de la serviciu, cu ce echipamente lucra, numele șefilor săi, precum și la ce ziare avea acces.

În cele din urmă, erau aproape gata. Un ultim pas era să îl informeze pe ambasadorul SUA, pe Malcolm Toon. Ambasadorului nu i-a plăcut ideea. Dacă întâlnirea eșua, ar fi fost jenant.

Însă Hathaway l-a convins că era necesară.

Capitolul 5

„Suflet de disident“

În ziua de 1 ianuarie 1979, Moscova era paralizată de un val extrem de frig. Ferestrele erau înghețate, mașinile nu mai porneau, iar străzile erau aproape complet goale. John Guilsher a observat că filajul KGB dispăruse aproape total, poate din cauza vacanței și a frigului paralizant. A decis că era ziua potrivită. John și Kissa și-au dus fiica, pe Ania, cu mașina de la apartamentul în care locuiau la o petrecere de zi de naștere care avea loc în clădirea Ambasadei SUA. Când s-a terminat petrecerea, pe la ora 5.30 după-amiaza, oră la care orașul era deja cufundat în întuneric, aceștia au pornit spre casă. Au oprit mașina nu departe de apartamentul în care locuiau. John a coborât tăcut de la volan și a dispărut pe o alee îngustă. Când a ieșit din mașină, purta un palton simplu și o căciulă de blană, aducând a pensionar rus, care ar fi trecut neobservat noaptea. Kissa a condus până acasă.

Guilsher a luat un autobuz și a coborât la o stație de metrou din apropierea apartamentului lui Tolkacev, în același loc în care pusese mitena în luna august. A cercetat cu atenție zona întinsă și deschisă și nu a văzut pe nimeni care să îl urmărească. Casca radio, care era programată să monitorizeze eventualele transmisiuni ale KGB, era tăcută. Guilsher a mers la o cabină telefonică, de unde l-a sunat pe Tolkacev. Guilsher s-a prezentat drept „Nikolai“ și i-a cerut lui Tolkacev să vină „imediat“ să îi aducă „materialele“. După 15 minute, a apărut Tolkacev.

Era îmbrăcat îngrijit, fiind puțin mai scund decât Guilsher, având o față lungă și ovală, cu mandibula ușor proeminentă, cu o înfățișare severă și cu câțiva dinți de aur sau de argint. Calm și disciplinat, Tolkacev nu s-a uitat în jur neliniștit. S-a concentrat asupra subiectului discuției răspunzând direct la întrebări.

Când Guilsher l-a întrebat dacă adusese caietul, acesta l-a scos ușor din haină. De obicei, Guilsher avea la el o servietă, dar acum o lăsase acasă gândindu-se că ar fi fost deplasat să o ia cu el într-o zi liberă ca aceea. Guilsher a ascuns caietul sub curea și a simțit înțepătura aerului rece în stomac.

Apoi, i-a pus lui Tolkacev întrebarea care îi frământa pe toți: De ce își asuma un risc atât de mare? Tolkacev i-a răspuns că întrebarea era complexă, iar răspunsul implica o lungă discuție.

Guilsher l-a împuns din nou:

– De ce?

Tolkacev i-a răspuns doar că avea „suflet de disident".

Și Tolkacev avea o întrebare pentru Guilsher. Dorea să știe cu cât îl plătiseră Statele Unite pe Belenko, pilotul de pe MiG-25 care fugise din Japonia în 1976. Guilsher se așteptase la această întrebare. I-a spus că nu știe cât primise Belenko, dar i-a oferit lui Tolkacev 1 000 de ruble pe lună pentru colaborarea sa. Tolkacev i-a cerut lui Guilsher 10 000 de ruble pentru munca sa de până atunci. Guilsher i-a spus că era de acord și i-a dat lui Tolkacev 1 000 de ruble. Era o sumă ridicol de mică, poate de trei ori salariul mediu al unui academician sovietic, aflat la mijlocul carierei sale, în timp ce informațiile deja furnizate de Tolkacev valorau zeci de milioane de dolari pentru Statele Unite. Guilsher i-a mai pus lui Tolkacev niște întrebări la care ar fi urmat să răspundă la următoarea lor întâlnire.[1]

Guilsher l-a avertizat pe Tolkacev asupra faptului că adesea banii reprezentau motivul pentru care erau prinși mulți agenți. I-a amintit de cazul din 1977 al arestării a doi agenți la Moscova, caz menționat și în presă, spunând că fuseseră prinși din cauza banilor. Era o denaturare a adevărului – fuseseră arestați din alte motive –, dar Guilsher s-a gândit că avea să îl facă pe Tolkacev să se gândească mai bine la asta. În plus, a adăugat Guilsher, nu prea avea ce să cumpere la Moscova, care suferea de o penurie de bunuri. Tolkacev a recunoscut faptul că era riscant, spunând că avea să fie atent și rezonabil. I-a spus lui Guilsher că, de fapt, familia sa nu avea nevoie de bani. Putea să justifice sumele respective ca provenind dintr-o moștenire de la mama sa, care decedase recent. Guilsher era convins că Tolkacev dorea banii în semn de respect, ca să i se arate că îi erau apreciate eforturile.

Străzile erau goale, iar cei doi se plimbau – doi bărbați în palton, care vorbeau încet, învăluiți în noaptea rusească de iarnă. Vorbele le erau clare și

concise. Guilsher, care nu mai fusese ofițer de contact pe teren, dorea să își facă bine treaba. L-a întrebat pe Tolkacev dacă are un birou al său, în care să poată folosi un aparat de fotografiat cu care să pozeze documente. Nu, a spus Tolkacev, dar dacă avea un aparat cât de cât silențios, putea să rămână la birou după sfârșitul programului, poate 20–30 de minute până se încuiau ușile, ca să fotografieze acte. Guilsher a fost impresionat de răspunsul său; demonstra faptul că Tolkacev își cunoștea limitele și știa cum să nu trezească suspiciuni. Tolkacev a mai spus că un aparat de fotografiat l-ar fi scutit de atâta scris de mână. Guilsher a promis să îi aducă în curând un aparat de fotografiat.

Tolkacev i-a spus că nu are un loc numai al lui în apartamentul său. Telefonul casei se afla în bucătărie și la el răspundeau și soția, și fiul său. Mai aveau încă două camere. I-a mărturisit că așteptase ore întregi lângă telefon ca să îl sune „Nikolai“. Când a trebuit să lucreze nederanjat, scriind pe caietul de 91 de pagini, s-a retras în biblioteca publică din Moscova, petrecând ore întregi singur, aplecat asupra caietului său.

Timp de 40 de minute s-au plimbat și au discutat în ciuda frigului cumplit. Guilsher a simțit că era momentul să se despartă. Și-au strâns mâinile, iar Tolkacev a dispărut în noapte.

Guilsher a luat autobuzul spre casă, având în continuare caietul îndesat sub centură. Nu i-a suflat nici o vorbă Kissei despre întâlnire și s-a dus la culcare punând caietul sub saltea. A doua zi l-a dus la birou. Primul lucru pe care l-a făcut a fost să trimită o telegramă la sediul central prin care informa că întâlnirea decursese bine, fără filaj, și că îi dăduse lui Tolkacev 1 000 de ruble și noi întrebări. Guilsher a scris: „N-au fost incidente neplăcute. CKSPHERE mi-a dat 91 de pagini cu ceea ce cred că reprezintă informații secrete inestimabile.“[2]

După aceea, Guilsher a descris întâlnirea într-o telegramă mai lungă. Guilsher a spus că era „extrem de impresionat de comportamentul degajat și profesionist“ al lui Tolkacev. „Într-o zi în care rusul de rând este mai mult sau mai puțin în stare de ebrietate, acesta părea absolut treaz“, scria Guilsher. Tolkacev îi permisese lui Guilsher să conducă discuția și părea să îl accepte ca „specialistul pe mâna căruia își încredința siguranța în viitor“.

În calitate de ofițer de contact, Guilsher se concentra exclusiv asupra detaliilor operațiunilor, precum corespondență, întâlniri și organizare. „Informațiile pozitive“, adică informațiile despre radarele militare sovietice și alte materiale cuprinse în caietul de 91 de pagini scrise de mână al lui Tolkacev, au fost trimise neîntârziat la sediul central, unde au fost traduse și analizate cu atenție.

Cei de la sediul central au avut imediat rezerve referitor la bani, făcându-și probleme legate de faptul că Guilsher ar fi urmat să dea teancuri întregi de bancnote. Cele spuse de Guilsher lui Tolkacev erau cu siguranță adevărate: traseul banilor îi făcuse de multe ori pe agenți să devină neglijenți, distrugându-i. Guilsher i-a asigurat din nou, pe 22 ianuarie, că Tolkacev era „cât se poate de conștient“ de riscuri și a convenit să îl avertizeze din nou, la următoarea lor întâlnire. În timp ce se plimbau, a spus Guilsher, îi menționase lui Tolkacev despre posibilitatea de a-i deschide un cont escrow pe numele lui, într-o monedă forte în Occident. Această modalitate ar fi fost mai sigură, însă Tolkacev a respins-o, spunând că astfel n-ar fi beneficiat niciodată de bani. Guilsher i-a implorat pe cei de la sediul central să nu refuze să îi dea cele 10 000 de ruble pe care le promisese. Nu îi câștigaseră încă încrederea lui Tolkacev. „În momentul de față, credem că este extrem de important să ne respectăm promisiunea și să îi dăm sumele de bani solicitate“, a scris acesta către sediul central. Dacă îi dăm banii cât mai repede, a adăugat, „sperăm să îi inspirăm un sentiment de încredere totală în noi și, odată ce are încredere că ne vom respecta partea noastră de înțelegere, putem începe să căutăm cu tact o posibilă rezolvare a acestui aspect dificil“. Guilsher le-a propus să aștepte șase luni înainte de a aduce din nou în discuție acest aspect.

Prima întâlnire a declanșat un val de agitație. Acum, în sfârșit, stația de la Moscova își relua operațiunile de spionaj. Toate acțiunile de colectare de informații – plasarea unui pachet într-o ascunzătoare, precum mitena cu înscrisul secret ascuns în ea, sau efectuarea unei convorbiri telefonice de la un telefon sau scrierea unei note informative – implicau o pregătire intensă din partea stației și un schimb frecvent de telegrame cu sediul central. Coordonarea unui spion se realiza cu o concentrare și o atenție la detalii asemănătoare unui zbor pe Lună: nici stația, nici sediul central nu doreau să lase nimic la voia întâmplării; și cea mai mică piuliță sau șurub trebuia să

fie la locul lui. Se pregăteau fotografii și hărți pentru fiecare locație; se organizau tururi de verificare a eventualului filaj; se scriau scenarii și se repetau; și își puneau întruna aceeași întrebare: „Ce ar putea să meargă prost?“

Rolul lui Guilsher era să vorbească în numele agentului în schimbul de corespondență cu sediul central; să devină prietenul și confesorul agentului; să acționeze ca sfătuitor și protector al agentului; să îi furnizeze echipamente, pregătire, bani și observații; să devină interfața de încredere a CIA și a Statelor Unite pentru cineva care nu fusese în viața lui în America – și toate acestea cu un om pe care nu îl cunoștea aproape deloc. Toți ofițerii de contact erau conștienți de faptul că nu vor cunoaște niciodată nici un agent la perfecție. Agenții reacționau imprevizibil, adesea neputând fi controlați de ofițerii lor de contact.

Următoare mișcare a lui Guilsher consta în a scrie personal o scrisoare pentru un pachet pe care voia să i-l dea lui Tolkacev în februarie. A redactat scrisoarea într-un mod pe care și-l dorea lipsit de orice ambiguitate, lăudându-l pe Tolkacev pentru că era „de încredere și calm“, exprimându-și credința că „vei acționa mereu în mod rațional“, că „va fi posibil să ne bazăm pe tine că vei respecta instrucțiunile“ din planul de comunicare și că „îți vei îndeplini cu calm rolul pe care ți l-ai ales“.

După aceea, Guilsher a schimbat nota adresându-i-se ca un mentor și spunând că Tolkacev trebuia să se străduiască „să nu atragă atenția în nici un fel“. A explicat: „Trebuie să arăți și să te comporți ca o persoană de rând pe stradă; la birou, nu trebuie să manifești un interes prea mare față de munca altora și nici să nu soliciți materiale de la Departamentul Unu care nu au legătură cu propria ta activitate și nici să nu stai prea des peste program, adică să rămâi singur la birou“. Departamentul Unu era, în cadrul institutelor de cercetare, arhiva pentru documentele secrete și, totodată, biroul securității, menit să urmărească lucrătorii și să controleze permisele de acces la materialele secrete. În continuare, Guilsher l-a instruit: „Este important să îți organizezi viața particulară astfel încât să maschezi întâlnirile noastre și să nu trezești suspiciuni acasă. În principal, este necesar să te comporți cu calm și să nu te grăbești.“

Guilsher îl ruga pe Tolkacev „să îmi împărtășești oricând orice gânduri despre care nu poți discuta cu soția și cu prietenii tăi“. Subliniase rugămintea ca spionul să îi spună răspicat dacă îl frământa ceva. Încheiase scrisoarea cu: „Te salut, Nikolai“.[3]

Pe 17 februarie 1979, Guilsher a pornit într-un tur de identificare a eventualilor urmăritori și, fără să fie văzut de KGB, a lăsat un pachet pentru a fi ridicat de Tolkacev. Din nou pachetul era ascuns în mănușa murdară de construcții. De această dată, conținea un aparat miniatural de fotografiat, cunoscut sub numele de Molly, un instrument de măsurare a intensității luminii, film, instrucțiuni privind aparatul foto, o notă informativă, scrisoarea personală de la Guilsher, nota de evaluare de la sediul CIA, noi întrebări sau „solicitări“ de la CIA, un plan de comunicare și 5 000 de ruble, adică jumătate din suma solicitată de Tolkacev pentru activitatea sa de până atunci.

Evaluarea era optimistă, dar nu foarte precisă, menționând că scrisorile cu scris secret fuseseră întocmite cu „o tehnică rafinată“ și că informațiile „au fost foarte bine primite“. Caietul de 91 de pagini din ianuarie demonstra „muncă minuțioasă și devotament“, iar CIA era „foarte impresionat“, însă evaluarea se încheia fără prea multe detalii, cu o singură excepție.

I se solicita un anumit lucru lui Tolkacev: să obțină orice fel de informații putea despre un radar cunoscut sub numele de RP-23. Acestea aveau să fie „extrem de valoroase“.

*

În martie, într-o telegramă de la stația din Moscova către sediul central, se menționa că Tolkacev era de-acum „complet funcțional“. Însă agentul CIA și ofițerul său de contact încă mai aveau de lucru.

Guilsher îl învățase pe Tolkacev procedura de confirmare a întâlnirilor neprevăzute. Potrivit planului, CIA i-a dat lui Tolkacev o serie de locuri de întâlnire aflate în apropierea blocului său. Fiecare locație a primit un nume de cod rusesc, precum NINOCIKA. Guilsher urma să îl sune pe Tolkacev

acasă și să ceară cu „Ninocika“, exprimându-și astfel dorința de a se întâlni cu el în locul respectiv. Dacă putea să ajungă repede, Tolkacev urma să îi spună că a greșit numărul, să închidă, pentru ca apoi să iasă pe ușă.

Însă, când Guilsher l-a sunat prima dată, într-o zi de februarie, și a cerut cu „Ninocika“, Tolkacev a greșit.

– Nikolai e la telefon? a spus acesta.

Nu era răspunsul corect. Guilsher a închis.[4]

Guilsher a făcut o nouă tentativă în seara de 4 aprilie, cerând cu „Valeri“, și de data aceasta a funcționat. Tolkacev a ieșit imediat pe ușă. Au avut o întâlnire de 15 minute la locația VALERI și au făcut schimb de pachete. Tolkacev i-a dat lui Guilsher cinci filme, cu 80 de cadre făcute cu miniaturalul aparat Molly, materiale de 56 de pagini scrise de mână, inclusiv o scrisoare lungă adresată CIA, precum și patru schițe.[5]

Șapte zile mai târziu, cei de la sediul central le-au dat de înțeles lui Hathaway și lui Guilsher că materialul lui Tolkacev era impresionant. „Trebuie să știți“, scria în telegramă, „că materialul din pachetul din ianuarie“ a fost reprodus în mod oficial „într-un document de peste 100 de pagini“ și „prima reacție a Forțelor Aeriene este foarte entuziastă, fiind evident că materialul a făcut mare senzație.“ De fapt, caietul din ianuarie conținuse o recoltă bogată de secrete. Tolkacev inclusese o descriere detaliată a activității secrete în care era implicat, precum și formule precise, diagrame, desene și detalii tehnice ale armelor și ale sistemelor electronice. Copiase de mână documente strict secrete prin care se aproba construirea de noi tipuri de aeronave necunoscute încă în Occident, precum avionul avansat de vânătoare Suhoi Su-27. Desenase cu atenție diverse tabele pe hârtie milimetrică de mari dimensiuni. Fiecare document era înregistrat cu grijă, fiecare cuvânt – lizibil. Caietul conținea detalii esențiale despre designul aeronavelor, viteza acestora, frecvențele radio, armele, sistemele electronice ale aparatelor de zbor, radare – o privire aruncată pe schițele aflate încă pe planșele de desen și o imagine rapidă asupra avioanelor care urmau să zboare abia peste zece ani.[6]

*

Cele două întâlniri ale lui Guilsher cu Tolkacev fuseseră fructuoase, însă cei doi nu ajunseseră să aibă genul de conversație relaxată care să dezvăluie motivația sau modul în care gândea Tolkacev în profunzime. Guilsher era dornic de mai mult. În lunga scrisoare pe care i-o dăduse Tolkacev pe 4 aprilie, erau indicii evidente că acesta avea o personalitate puternică și de neclintit, că era o persoană care privea lucrurile pe termen lung. În scrisoare, Tolkacev inclusese un plan de spionaj pentru Statele Unite pe 12 ani, în șapte etape. Descria ce materiale urma să furnizeze și când. Era un proiect extraordinar și o dovadă a seriozității sale. Tolkacev spunea că scopul său era să prejudicieze Uniunea Sovietică cât mai mult posibil. „Am ales o cale care nu îmi permite să dau înapoi și nu intenționez să mă abat din drum“, scria acesta. „De vreme ce mi-am propus să transfer volumul maxim posibil de informații, nu am de gând să mă opresc la jumătatea drumului.“[7]

Un alt indiciu legat de personalitatea sa, observase Guilsher, l-au constituit eforturile încăpățânate și hotărâte al lui Tolkacev de a lua legătura cu un american, eforturi pe care le descria acum în detaliu în lunga sa scrisoare către CIA: „Nu mi-a venit de la început ideea de a transmite un bilet în apropierea unei mașini sau într-o mașină“, scria acesta. „La început, am încercat să văd dacă pot să stabilesc o formă de comunicare la expozițiile la care participa SUA. S-a dovedit însă a fi dificil, pentru că expozițiile sunt relativ rare și întotdeauna sunt mulți oameni prezenți la acestea.“ După aceea, a început să se plimbe singur prin centrul Moscovei. Observase o mașină cu numărul de înmatriculare D-04-526, „04“ indicând că era condusă de americani. Aceasta l-a făcut să se hotărască să îi contacteze pe americani strecurând un bilet pe geamul deschis al unei mașini sau vorbind cu șoferul acesteia. „La început“, își amintea Tolkacev, „am fost naiv să cred că era suficient să găsesc momentul potrivit, să mă apropii de mașină, să cer să vorbesc și că apoi voi fi primit cu brațele deschise.“ A adăugat: „Am început să caut locuri în care mă puteam apropia de o asemenea mașină. Astfel au început plimbările mele în acest scop pe străzile Moscovei și pe Aleea Deviatinski, plimbări care au durat multe zile și multe

ore.“ Aceasta era o străduță aflată de-a lungul unei laturi a clădirii ambasadei, unde îl abordase pe Hathaway.

Tolkacev memorase câteva propoziții în engleză, pentru eventualitatea în care ar fi întâlnit vreun american. În final, a văzut mașina cu numărul de înmatriculare D-04-526 la benzinăria de pe Ulița Krasina, o stradă aflată la o distanță de numai câteva blocuri de locuința sa, în acea seară rece de ianuarie a anului 1977. „Era momentul potrivit“, avea să își amintească mai târziu, „locul era pustiu, la momentul respectiv neaflându-se la benzinărie mașini sovietice sau ale blocului socialist.“ Se dusese la Fulton și îi repetase propozițiile în engleză pe care le învățase pe de rost, inclusiv întrebarea: „Ești american? Aș vrea să-ți vorbesc.“

La auzul răspunsului lui Fulton, „i-am dat un bilet și am plecat grăbit“.

După ce lăsase biletul, își amintea Tolkacev, se așteptase ca lucrurile să evolueze rapid, însă nu se întâmplase nimic în următoarele luni. A continuat să încerce, iar și iar, dar fără nici un rezultat. Cu cât Guilsher afla mai multe despre Tolkacev, cu atât își dădea seama ce tip hotărât era. Nu îi era foarte clar ce îl motiva, dar Tolkacev sigur nu era un tip oarecare. Era perseverent și extrem de decis.

De asemenea, Tolkacev demonstra o precizie de inginer. În scrisoarea sa către CIA, a descris în detaliu cum erau manevrate documentele secrete la institutul său. A desenat schițe pentru a ilustra descrierea. Documentele secrete erau depozitate în Departamentele Unu, în două clădiri diferite – pe care Tolkacev le-a denumit clădirile unu și doi, aflate „în schița patru“. A descris modul în care un angajat putea să primească un document secret oricând în timpul programului de lucru și cum putea să îl țină toată ziua. Documentul trebuia restituit la ora 5.00 după-amiaza. „Drept urmare“, a adăugat, „poți să părăsești institutul cu un document secret pentru o oră și jumătate sau două ore în timpul zilei. Bineînțeles că acest lucru se poate face doar pe ascuns, de exemplu sub un palton, pardesiu sau sacou. Evident că numai actele de mici dimensiuni pot fi scoase în acest mod.“ Era interzisă intrarea în clădire cu serviete, iar pungile de cumpărături erau verificate prin sondaj, dar des. O altă bibliotecă secretă conținea studii și teze științifice strict secrete, scria Tolkacev. „Pot să folosesc toate

materialele din biblioteca secretă.“ Deci atât Departamentul Unu, cât și biblioteca adăposteau materiale confidențiale.

Tolkacev observase o mare scăpare în procedura de securitate. Putea, pur și simplu, să plece de la institut cu documente în buzunarul de la haină.

*

Guilsher folosise de două ori o ascunzătoare ca să comunice cu spionul, dar acum afla că Tolkacev își pierdea răbdarea. Tolkacev i-a spus că îi era greu să explice de ce fuge afară după fiecare apel telefonic. Tolkacev a făcut apel la Guilsher spunând că „din punct de vedere psihologic“ ar fi fost mai bine pentru el dacă agenția și-ar fi asumat riscul să se întâlnească regulat în persoană și să nu se mai prostească ascunzând o mănușă de construcții murdară într-o cabină telefonică, unde ar fi putut fi găsită de un străin. Și acesta era un indiciu că Tolkacev avea o personalitate neșovăielnică. Dacă urma să își rișteviața făcând spionaj, dorea să o cunoască pe persoana pentru care își asuma acest risc și să se întâlnească cu aceasta. Folosirea unei ascunzători nu îi dădea ocazia unui astfel de contact.

Apoi, Tolkacev le-a mai adresat o rugăminte. A cerut de la CIA o pastilă letală de cianură, ca să se sinucidă în cazul în care avea să fie descoperit. Aceasta era cunoscută în cadrul agenției drept pastila-L. L de la letal. Pastila-L îi fusese dată lui Ogorodnik cu doi ani în urmă și acesta o folosise ca să se sinucidă imediat după arestarea sa. Guilsher și-a dat seama că avea să fie foarte greu să obțină aprobarea de la sediul central al CIA ca să îi dea o astfel de pastilă lui Tolkacev. Cei de la sediul central se temeau mereu că un agent ar fi putut să intre în panică și să ia pastila fără să fie cazul sau că aceasta ar fi fost descoperită și l-ar fi putut da de gol pe agent. Pe 1 mai, sediul central a trimis telegramă: „Ca și în cazurile anterioare, dorim să amânăm răspunsul la această întrebare“. Telegrama sugera că era cel mai bine ca Guilsher să încerce să evite acest subiect cu ocazia următoarei întâlniri în persoană cu Tolkacev.[8] Guilsher a răspuns pe data de 4 mai că este de acord și că „vor face tot posibilul ca să amâne răspunsul la întrebare“.[9] Pe 7 mai, sediul central i-a transmis lui Guilsher „puncte de discuție“ menite să îl facă pe Tolkacev să se răzgândească:

A. Încărcătura mentală de a avea asupra sa obiectul respectiv tot timpul.

B. Problema ascunderii pastilei.

C. Riscul utilizării sale premature ca urmare a interpretării greșite a unei situații.

D. Posesia obiectului respectiv exclude orice posibile opțiuni în cazul în care autoritățile își dau seama de aceasta, chiar și din motive străine cauzei.[10]

Guilsher își formase de-acum o impresie parțială despre Tolkacev: o persoană devotată spionajului, care avea acces la documente secrete, având modul organizat și precis de a gândi al unui inginer. Însă pretențiile și dorințele lui Tolkacev puneau la încercare limitele externe ale spionajului de la Moscova. CIA considera că întâlnirile în persoană pe care le dorea Tolkacev erau cea mai riscantă metodă dintre toate; simplul fapt de a se întâlni cu un străin ar fi trezit suspiciuni, dacă ar fi fost văzuți de o echipă pregătită de filaj a KGB. Pretențiile lui Tolkacev de a primi mai mulți bani trezeau neliniște. „Cererea sa specială“, pastila-L, prezenta riscul unei eventuale evaluări greșite care l-ar fi costat viața.

Cu toate acestea, Guilsher ajunsese la concluzia că Tolkacev era o persoană foarte echilibrată, cu sânge rece, directă, o persoană cu care ar fi putut colabora.

Capitolul 6

Șase cifre

În lunga sa scrisoare din aprilie către CIA, Tolkacev vorbea cu dispreț despre ideologia și viața publică sovietice. Spunea că politica, literatura și filosofia „căzuseră de mult timp în plasa unei demagogii impasibile și ipocrite“ și a „vorbăriei ideologice goale“, încât încerca să le ignore. Tolkacev mărturisea că nu mai fusese de mult la teatru. Deși îi plăceau operele clasice, piesele sovietice contemporane erau „pline de o păsărească ideologică“. Aceasta era o atitudine des întâlnită. Pe străzi, declarațiile grandioase ale partidului erau gravate pe fațadele de ciment ale stațiilor de metrou și pe porțile fabricilor se vedeau afișe uriașe de autofelicitare. Dar majoritatea cetățenilor sovietici de la sfârșitul anilor 1970 uitaseră de mult de promisiunile unui viitor comunist luminos. Erau ani de stagnare. Uniunea Sovietică alocase resurse uriașe cursei înarmării, astfel încât se produceau pentru consum doar bunuri de cea mai proastă calitate. Lipsurile erau frecvente și frustrante. Oamenii așteptau la cozi ore întregi ca să își cumpere pantofi sau un palton. Blocul înalt al lui Tolkacev de pe Ploșciad Vosstaniia numărul 1, unul dintre cele șapte turnuri speciale, în spirală, ale Moscovei, fusese construit în 1955 și avea la parter patru magazine alimentare cu tavanul înalt, câte un magazin la fiecare colț, unde se vindeau carne, pește, produse lactate și pâine. Construite după modelul unui magazin gastronomic rusesc de la începutul secolului din Moscova, cele patru magazine erau splendide, fiind lucrate în mozaic roșu și alb, având ferestre mari din tavan până în pământ, candelabre strălucitoare și coloane puternice în centru. Bunurile nu erau niciodată din belșug, dar, în perioada imediat următoare construirii magazinelor, puteai să intri și să găsești pește afumat și cârnați. În 1979, magazinele resimțeau deja penuria, rafturile fiind aproape goale. Teoretic, statul sovietic oferea aproape totul – asistență medicală, educație, transport, locuri de muncă. Dar sistemul putrezea din interior. Lipsurile i-au determinat pe mulți să acționeze în vasta zonă a economiei subterane, în încercarea de a supraviețui prin intermediul prietenilor și al relațiilor, mereu în căutarea unei conserve de carne, a unui ceai bun sau a unei perechi de pantofi.[1]

Slujba lui Tolkacev de la institut îi oferea anumite privilegii care atenuau efectele sărăciei și ale trudei de zi cu zi. O dată pe săptămână, avea dreptul

să cumpere un zakaz, o rație modestă de mâncare care era distribuită la birou, poate o cutie de cafea instant sau puțin ceai sau poate chiar un cârnat afumat. Însă el nu făcea parte din elita privilegiată. Nu era membru al Partidului Comunist, nu voia asta, și devenise un fel de ascet. Nu avea mașină, nici casă la țară, nici o dacea pe vremea când se oferise să colaboreze cu CIA. Era la cheremul pieței negre pentru lucruri precum medicamente și îmbrăcăminte. La sfârșit de săptămână sau după program, căuta împreună cu soția sa alimente în magazine și în piețe. În spațiul îngust din hol, aduna materiale de construcție – cartoane, placaje, țevi pentru mici proiecte legate de casă. Îi plăcea să meșterească; repara singur aparatul de radio și televizorul. Ca activități de relaxare, prefera excursiile cu cortul, singur sau cu familia, în sălbăticia pădurilor și pe lângă lacuri, mai mult decât să folosească permisul gratuit oferit de institut într-o stațiune aglomerată de stat de la Soci, la Marea Neagră.

Când venea vorba despre ce își dorea, pe Tolkacev îl interesa în primul rând tot ce era legat de fiul său, Oleg, care avea 14 ani în 1979. Tolkacev făcea pentru acesta tot ce îi stătea în putință. Înconjurați de magazine pline de rafturi goale, tinerii din Uniunea Sovietică ajunseseră să tânjească după bunuri de consum. Erau influențați de ceea ce văzuseră sau auziseră despre Occident. Le plăcea muzica rock și ar fi dat orice pentru o pereche de blugi. Sistemul sovietic centralizat de planificare neglijase complet blugii și ulterior scosese pe piață doar niște imitații ieftine de blugi. Dar blugi se găseau pe piața neagră, fiind aduși fie de bișnițari, fie de călătorii străini. Oleg avea înclinații artistice și căuta muzică rock occidentală.

Tolkacev nu ducea lipsă de bani. Câștiga 250 de ruble pe lună, plus 40% spor de siguranță, adică circa 350 de ruble. Salariul soției era tot atâta. Pe vremea aceea, rusul de rând avea un salariu de circa 120 de ruble pe lună.[2] Dar nu putea cumpăra lucruri care nu existau. Există în limba rusă un cuvânt care înseamnă „a face rost de“, cuvânt care era pe atunci folosit mai des decât verbul „a cumpăra“. Puteai să faci rost de ceva nu în funcție de câți bani aveai, ci în funcție de relații sau de întâmplarea ca un anumit bun care se găsea rar să apară în mod neașteptat. Un timp nu se găsea ceai și, apoi, deodată apărea. Aceasta era lumea în care trăia Tolkacev, un stat-partid care se felicita pentru propria măreție, deși în ultimele decenii devenise o distopie.

*

Când a citit scrisoarea din aprilie a lui Tolkacev, lui Guilsher i-a atras atenția un anumit paragraf. Tolkacev își exprima iritarea față de propunerile CIA legate de remunerarea sa. Oferta lui Guilsher de 1 000 de ruble pe lună era „jenantă“, insuficientă, scria Tolkacev. Dorea mult mai mult ca dovadă a „semnificației și a importanței muncii și eforturilor mele“. Îi promitea lui Guilsher că nu va fi nechibzuit. Se plângea: „Până în prezent, nu am simțit că mi se recunosc cum se cuvine eforturile unilaterale de a înlătura zidul neîncrederii, precum și importanța informațiilor transmise de mine în 1978“. Guilsher știa că avea dreptate. Dar mai știa că agenția era pe bună dreptate precaută. Puteau să îl piardă pe spion dacă îi dădeau o remunerație prea mare, în timp ce vecinii săi erau blocați într-un trai zilnic plin de temeri și de lipsuri. Chiar și Hathaway, șeful de birou, avea îndoieli. „Ce naiba are de gând să facă cu atâția bani?“ îl întreba adesea Hathaway pe Guilsher. „O să și-i pună la saltea și o să stea cu fundul pe ei?“[3]

Dar Tolkacev se încăpățâna. Inițial ceruse 10 000 de ruble, apoi între 40 000 și 50 000 de ruble pentru secretele furnizate deja.[4] Insista ca pe viitor să fie bine plătit – în dolari. Cerea cel puțin aceeași sumă în dolari ca aceea primită de pilotul Belenko când zburase cu avionul sovietic MiG-25 în Japonia, în 1976. Tolkacev spusese că auzise la Vocea Americii că fusese o sumă de „șase cifre“.

Și el voia șase cifre.

*

În data de 1 mai 1979, cei de la sediul central le-au trimis o telegramă lui Guilsher și Hathaway în care subliniau noul plan potrivit căruia urmau să îi plătească lui Tolkacev un salariu de șase cifre. „În principiu, suntem gata să îi oferim o sumă totală de 300 000 de dolari“, era răspunsul din telegramă. Dar pentru că era imposibil ca Tolkacev să țină la Moscova o sumă atât de

mare, sediul central propunea să îi depună suma într-un cont purtător de dobândă din Occident, fie pe numele lui Tolkacev, fie pe alt nume, sau poate să deschidă contul cu suma de 100 000 de dolari și să îi plătească 50 000 de dolari pe an în următorii patru ani. Telegrama mai propunea o variantă: „De vreme ce este clar că nu îl motivează numai banii (a se vedea comentariile sale potrivit cărora are nevoie de «o recunoaștere») ne gândim dacă nu ar da rezultate și o altă formă de recompensare“, scria în telegramă. „Ne gândim că poate o medalie, statutul de membru în organizația noastră și/sau un certificat de apreciere… Ar funcționa din punct de vedere psihologic aceste «recompense»?“[5] Când a redactat nota informativă pe care urma să i-o dea lui Tolkacev la următoarea întâlnire, programată pentru luna iunie, Guilsher a avut grijă să includă o încurajare sub forma: „Bună treabă!“ Însă, în următoarele săptămâni, la sediul central au crescut îndoielile cu privire la recompensarea lui Tolkacev cu o sumă atât de mare. Pe 18 mai, Turner, directorul serviciilor centrale de informații, care cultivase un profund scepticism cu privire la resursele umane, a aprobat să i se dea lui Tolkacev 100 000 de dolari pentru cooperarea de până atunci și, „ca simbol al bunei noastre credințe“, următoarele plăți să fie făcute pe o perioadă de cinci ani în loc de patru. În decizia lui Turner, transmisă prin telegramă la Moscova de la sediul central, se adăuga o condiție: „cu condiția să continue colaborarea“.[6]

Guilsher a considerat că întreaga scrisoare de la sediul central era lipsită de sens. Tolkacev nu fusese niciodată un spion dificil. Le propusese un plan de spionaj pe doisprezece ani, structurat pe șapte etape, și părea că este cât se poate de hotărât să îl ducă la îndeplinire. Pe 22 mai, Guilsher le-a răspuns celor de la sediul central spunându-le că oferta „nu corespunde“ dorințelor lui Tolkacev. Era ridicol să-i condiționeze remunerarea de continuarea activității acestuia, spunea, „de vreme ce motivația principală a lui CKSPHERE nu o reprezintă banii“. A adăugat că Tolkacev prefera o înțelegere pe durată nedeterminată, în timp ce planul celor de la sediul central era pe cinci ani. Guilsher le propunea să îi ofere lui Tolkacev 100 000 de dolari și apoi câte 40 000 de dolari pe an – fără condiții.[7] Guilsher a continuat să lucreze la detaliile financiare, făcând tot posibilul să îi crească încrederea lui Tolkacev, pe de o parte, și să răspundă îndoielilor sediului central, pe de altă parte. Guilsher i-a scris lui Tolkacev în nota informativă pentru următoarea întâlnire că CIA avea să îi plătească 300 000 de dolari,

însă agenția nu știa cum să-i transmită suma și unde urma să țină el atâția bani. Guilsher a propus ca CIA să deschidă un cont de economii pentru Tolkacev în Occident, să îi plătească o dobândă anuală de 8,75%, să aibă dreptul să retragă bani și să îi arate extrasul bancar de câte ori se întâlneau. Guilsher a propus, de asemenea, să fie recompensat cu „altfel de bunuri de valoare“ pe lângă bani.[8]

*

La sfârșitul lui mai 1979, o serie de experți americani în spionaj, majoritatea specialiști în sisteme de armament sovietice, s-au reunit la un seminar la Washington, într-o sală de conferințe bine securizată. Participanții proveneau din forțele aeriene, navale, de la CIA și de la Agenția de Informații a Apărării. Citiseră cu toții raportul secret de 100 de pagini care circulase în aprilie și în care erau prezentate materialele din caietul lui Tolkacev scris de mână, pe care i-l dăduse lui Guilsher în acea seară geroasă de Anul Nou.

Venise momentul să răspundă la o întrebare dificilă: erau adevărate materialele lui Tolkacev? Scopul seminarului era acela de a analiza materialul și de a identifica orice indicii de informații false. Trecuseră doi ani și jumătate de la primul contact cu Tolkacev de la benzinăria din Moscova, iar agențiile de spionaj și armata încă mai aveau suspiciuni. Dacă Tolkacev era controlat de KGB, dacă documentele acestuia erau contrafăcute pentru a induce în eroare Statele Unite, ar fi fost dezastruos să muște din momeală. Cu siguranță că era riscant; KGB îi înșelase, îi dezinformase și îi indusese de multe ori în eroare în trecut. Statele Unite folosiseră, la rândul lor, aceleași metode împotriva Uniunii Sovietice.[9] Totodată însă, Statele Unite doreau să afle mai multe informații și să înțeleagă mai bine planurile și intențiile militare ale sovieticilor. Dacă Tolkacev avea cu adevărat acces la documente reale, răsplata putea să fie frumușică: planuri și dosare de cercetare de la cele mai avansate laboratoare din complexul militar-industrial sovietic. Statele Unite se bucurau de un avantaj asupra Uniunii Sovietice în tehnologia armamentului, dar se temeau mereu de vreo surpriză din partea cealaltă. Spionul acesta le putea furniza un avertisment timpuriu legat de evoluția viitoare a armelor sovietice.

După terminarea seminarului, sediul central le-a trimis la Moscova, lui Guilsher și lui Hathaway, un scurt rezumat al acestuia. În rezumat scria că documentele, notele și schițele lui Tolkacev ofereau o imagine revelatoare asupra lumii inaccesibile, până atunci, a strategiei militare sovietice. „Toți participanții au declarat că sunt încântați de produs, în condițiile în care toate informațiile care se pot verifica sunt considerate logice“, scria în rezumat. „Nu există nici o afirmație care să poată fi contestată. O să vă bucurați să aflați că produsul lui CKSPHERE a oferit posibilitatea pentru a fi puse cap la cap toate bucățile și fragmentele de informații colectate ce păreau disparate până acum, astfel încât acum se poate crea o imagine completă cu privire la progresul sovietic din acest domeniu. Estimăm că acest produs ne-a scutit de cinci ani de cercetare-dezvoltare.“[10] Domeniul specific de „progres“ sovietic la care se referea textul nu este clar, dar era probabil reprezentat de sistemele electronice pentru avioane și radare, inclusiv cele cu capacitate look-down, shoot-down, pentru că acesta era domeniul lui Tolkacev.

La momentul respectiv, bugetul anual total al Departamentului Apărării pentru cercetare și dezvoltare, testare și inginerie era de peste 12 miliarde de dolari, în majoritate alocat forțelor aeriene și navale ca să poată face față amenințării sovietice cu arme noi și moderne. Ajutându-i să economisească cinci ani, cu ocazia primei mari tranșe de informații, Tolkacev le dăduse Statelor Unite documente în valoare de cel puțin câteva milioane de dolari, dacă nu mult mai mult. Experții care participaseră la seminar fuseseră atât de încântați, încât redactaseră noi întrebări spre a-i fi date lui Tolkacev la următoarea întâlnire.[11] Hathaway își aducea aminte că, atunci când au ajuns la sediul central materialele lui Tolkacev, „Oamenii au înnebunit de bucurie. Armata a spus: «Dumnezeule, de unde le-ați obținut? Mai vrem!»“

La Moscova, Guilsher se pregătea pentru următoarea întâlnire. „După cum îți dai seama“, îi scria Guilsher lui Tolkacev, „informațiile de la tine sunt extrem de importante pentru noi, iar micul grup de persoane oficiale, de la cel mai înalt nivel, care au aflat despre activitatea ta m-au rugat să îți transmit marea lor admirație pentru efortul pe care îl depui, marele respect pe care ți-l poartă ție personal și să te asigur că produsul muncii tale este extrem de valoros.“ Guilsher știa că Tolkacev își asuma riscuri uriașe și îl asigura că „informațiile de la tine, datorită caracterului lor extrem de

confidențial, sunt distribuite în număr extrem de mic de persoane, în condiții de securitate maximă, și sunt văzute numai de specialiștii care trebuie să le vadă“.[12]

Rezumatul de 100 de pagini al informațiilor de la Tolkacev fusese imprimat în numai șapte exemplare, păstrate sub pază strictă. Numele celor care vedeau informațiile era înregistrat într-un registru numit „lista bigoților“, care era păstrată împreună cu rapoartele și materialele departamentului sovietic din cadrul CIA. După ce erau traduse și distribuite, materialele lui Tolkacev erau adesea combinate cu informații secrete provenite din alte surse din Uniunea Sovietică, astfel că, în caz de scurgere de informații, Tolkacev nu putea fi identificat ca sursă.[13] Când se trimiteau telegrame de la Moscova, biroul le codifica în mod obișnuit, dar, în cazul lui Tolkacev, lua măsuri suplimentare. Erau codificate toate datele de identificare din telegrame, cum ar fi nume, vârste, locații sau trăsături fizice. De exemplu, orice referire la Oleg era schimbată cu Alex înainte ca telegrama să fie complet codificată spre a fi transmisă la sediul central. La sediul din Langley telegrama era decodificată și se treceau la loc numele sau cuvintele corespunzătoare. În acest mod, dacă cei de la KGB reușeau să intercepteze telegrama, tot nu ar fi avut numele sau vreun indiciu cu privire la identitatea agentului. Numai o mână de oameni de la sediul central cunoșteau adevărata identitate a lui CKSPHERE.[14]

*

Pe 6 iunie, Guilsher s-a întâlnit personal cu Tolkacev pentru a treia oară. Când l-a zărit, Tolkacev purta un pardesiu maro închis și o cămașă cadrilată galben cu maro. După schimbul de parole – o propoziție știută numai de ei, precum „Salutări de la Boris“ – Tolkacev i-a dat lui Guilsher 29 de pagini de notițe scrise de mână și zece casete de film de la aparatul fotografic miniatural Molly.

Când au început să vorbească, Guilsher l-a întrebat pe Tolkacev cum stă cu sănătatea, amintindu-și că acesta pomenise în scrisoarea din aprilie că îl dureau picioarele, mai ales o pulpă, fiind diagnosticat cu tromboflebită. Tolkacev i-a răspuns că înțelesese greșit; de fapt, soția lui suferea de

afecțiunea respectivă. Se tratase la clinica din zonă cu comprese și niște unguente, dar Tolkacev dorea să afle dacă CIA n-ar putea să îi propună ceva mai eficient. Era o nouă imagine a lumii întunecate și pline de lipsuri în care își ducea traiul de zi cu zi Tolkacev. Guilsher i-a dat lui Tolkacev niște sfaturi legate de tratamente, pe care le primise, la rândul său, de la sediul central.[15]

Apoi, Guilsher i-a dat lui Tolkacev nota informativă pe care i-o scrisese, o listă de întrebări sau de „cereri" de la experți americani, un program al viitoarelor întâlniri și un aparat fotografic monoobiectiv Pentax ME, cu o cameră de 35 mm, și un obiectiv pentru copierea actelor, cu o clemă pentru fixarea acestuia pe scaun sau pe masă. Guilsher a făcut o paranteză ca să îi dea câteva detalii legate de bani: agenția urma să îi deschidă un cont de economii în dolari, purtător de dobândă, și să îi dea lui Tolkacev un salariu cu „șase cifre", după cum solicitase. Guilsher a subliniat faptul că era mai bine să fie plătit în dolari decât în ruble; dolarii erau siguri în comparație cu rublele, care se puteau devaloriza din cauza repetatelor confiscări sau devalorizări ale monedei din Uniunea Sovietică. Reacția lui Tolkacev a fost neutră. Guilsher a constatat că Tolkacev își păstra întotdeauna calmul. În ziua respectivă era impenetrabil.

Tolkacev i-a spus lui Guilsher, într-o reacție întârziată, că oricum nu știa ce să facă cu atâția bani.

Guilsher i-a mai dat 5 000 de ruble. Au stat, în total, împreună doar 15 minute.[16]

*

Pe 18 iunie 1979, președintele Jimmy Carter a semnat tratatul SALT II privind armele strategice, cu secretarul general sovietic Leonid Brejnev, la finalul unei întâlniri la nivel înalt de trei zile de la Viena. Carter își preluase funcția plin de idealism cu privire la controlul armelor nucleare, însă, până în 1979, a reușit să semneze doar un tratat care de-abia încetinea cursa înarmării. În timpul negocierii tratatului SALT II, sovieticii și-au exprimat în mod repetat îngrijorarea cu privire la o nouă armă pe care o construiau

Statele Unite, racheta de croazieră strategică, un proiectil fără pilot, cu un focos nuclear minuscul, care putea zbura la mare altitudine deasupra teritoriului inamic, pentru ca apoi să coboare în picaj la nivelul solului și să se îndrepte spre țintă datorită unui sistem de coordonare complicat și adaptat la tipul de teren. Ceea ce nemulțumea Uniunea Sovietică era joasa altitudine. Aceasta nu avea radare eficiente la joasă altitudine, un gol al defensivei sale aeriene pe care, pur și simplu, nu reușea să îl acopere. Acest punct vulnerabil constituia unul dintre subiectele cele mai importante la care se refereau informațiile transmise de Tolkacev. În cursul unei întâlniri de la Casa Albă, din timpul mandatului președintelui Ford, subsecretarul de stat al apărării William Clements îl informase pe președinte: „Proiectele noastre legate de rachetele de croazieră îi scot din minți, pentru că apărarea lor nu îi poate proteja de rachetele noastre de croazieră și ei știu acest lucru. Rachetele de croazieră le dau multe bătăi de cap și frământări.“[17] În cei aproape trei ani ai mandatului lui Carter, au început să fie folosite rachetele de croazieră americane. Pe 17 iulie, la o lună de la data la care Carter semnase tratatul cu Brejnev, o rachetă de croazieră Tomahawk a reușit să zboare pentru prima dată în cadrul unui test de zbor liber realizat de General Dynamics, care se afla la concurență cu Boeing pentru construirea noului sistem de armament. Racheta de croazieră nu zburase la fel de repede precum o rachetă balistică intercontinentală, dar era agilă și aproape de neoprit. Teste secrete ale armatei SUA, realizate în septembrie 1978, demonstraseră că defensiva aeriană sovietică era neputincioasă în fața acesteia.

Cu toate acestea, îi preocupa întrebarea: Ce aveau de gând să facă sovieticii în această privință?[18]

*

Notele și filmul lui Tolkacev, de la întâlnirea acestuia cu Guilsher de pe 6 iunie, au fost trimise la sediul central. Notele au fost traduse, iar, până pe 25 iunie, detaliile acestora se aflau pe biroul lui George T. Kalaris, șeful departamentului sovietic. Kalaris era un tip înalt, cu o înfățișare impunătoare, care își petrecuse cea mai mare parte din carieră în serviciile secrete ca ofițer de operațiuni, lucrând în Grecia, Indonezia, Laos, Filipine

și Brazilia. Era admirat în mod deosebit pentru că obținuse în Indonezia un manual privind focoasele și funcționarea acestora la rachetele sovietice antiaeriene SA-2. Ulterior, a fost adus ca să facă curățenie în rândul angajaților de la contrainformații, după domnia paranoică a lui Angleton. Apoi, în 1976, Kalaris a fost numit șeful departamentului sovietic. Cu un comportament și un limbaj direct, acesta inspira încredere celor care lucrau cu el.[19]

Din momentul în care primise notele lui Tolkacev, Kalaris își dăduse seama că erau extraordinare. În ciuda tuturor lamentărilor sovieticilor cu privire la rachetele de croazieră americane, Tolkacev raporta că strategii în apărare de la Moscova și proiectanții de arme de acolo „tocmai începuseră să studieze problema“ legată de modul în care aveau să riposteze.

Abia începuseră? Acest fapt le dădea Statelor Unite timpul de a acționa și încrederea că sistemul lor de armament urma să fie eficient vreme de încă mulți ani. Kalaris le-a scris imediat un bilet lui Turner, directorul serviciilor centrale de informații, și celor doi directori adjuncți, în care le descria întâlnirea lui Guilsher de la Moscova, notele care le fuseseră furnizate și cele zece role de film. „Informațiile de la CKSPHERE sunt în continuare extrem de apreciate“, scria acesta. Pe lângă informațiile privind rachetele de croazieră, notele lui Tolkacev cuprindeau informații privind un nou sistem de rachete sol-aer și confirmau rapoartele CIA potrivit cărora sovieticii puneau la punct un nou sistem de identificare pentru unitățile militare. „Toate acestea vor afecta evaluările naționale viitoare“, spunea Kalaris, referindu-se la cele mai importante rapoarte de informații prelucrate, destinate politicienilor din guvern.[20]

Pe fișa de traseu a documentului, Kalaris a solicitat ca nota sa să nu fie înregistrată în sistemul obișnuit; cu cât o vedeau mai puțini oameni, cu atât mai bine. A solicitat ca aceasta să le fie înmânată personal lui Turner și celor doi directori adjuncți. Unul dintre aceștia a scris un singur cuvânt pe fișa de traseu.

„Fabulos.“

Capitolul 7

Aparatul de fotografiat spion

Tolkacev avea acces la documente extrem de importante și secrete, însă acest lucru nu avea prea mare importanță pentru CIA atâta timp cât nu le putea copia. La început memora ceea ce vedea și scria de mână textele într-un caiet, însă această metodă nu era practică pentru cantitățile mai mari de informații pe care își propusese să le furnizeze în următorii doisprezece ani. Cheia ca să realizeze ceea ce doreau atât CIA cât și el însuși consta în capacitatea sa de a copia documente fără a fi depistat.

Primul aparat de fotografiat pe care i l-a dat agenția ca să copieze materiale era un aparat miniatural Molly, însă acesta nu era cel mai bun aparat al CIA. Cei de la sediul central au informat stația de la Moscova, pe 4 iunie 1979, că zece filme date de Tolkacev lui Guilsher erau „practic ilizibile“, cu excepția câtorva pagini care puteau fi citite. Aceasta din cauză că focalizarea nu fusese bună și că Tolkacev mișcase aparatul minuscul în timp ce-l ținea în mână. Era un eșec supărător, nu numai pentru că se pierduseră 800 de cadre cu documente, dar și pentru că dădea naștere la suspiciuni cu privire la operațiunea lui Tolkacev.

Tolkacev nu putea să intre, pur și simplu, într-o încăpere dosită din institut ca să facă fotocopii. Autoritățile sovietice se temeau de mult timp de copiatoare. În primul rând, fotocopiatorul facilita răspândirea informațiilor, iar pentru Partidul Comunist deținerea puterii implica un strict control al informațiilor. În majoritatea birourilor, fotocopiatoarele era încuiate.

„Un fotocopiator se află într-o încăpere specială și este folosit de patru sau cinci angajați“, scria Tolkacev CIA despre situația de la locul său de muncă. „Numai persoanele care lucrează acolo au voie să intre în încăperea respectivă.“ Documentele secrete puteau fi copiate numai dacă erau depuse de Departamentul Unu, în vreme ce documentele nesecrete puteau fi trimise de orice angajat. Dar a adăugat: „Înainte de trimiterea unui document nesecret la departamentul de fotocopiere, trebuie să se completeze o cerere. Formularul include confirmarea din partea Departamentului Unu a tipului documentului, adică faptul că documentul nu este secret. În actele respective, nu pot exista cuvinte sau expresii care să divulge tipul

întreprinderii sau al institutului. De exemplu, Departamentul Unu nu permite o asemenea propoziție: «Stația radar are câteva moduri de funcționare». Propoziția trebuie schimbată astfel: «Articolul 4003 are câteva moduri de funcționare».“[1]

Din nota lui Tolkacev rezulta clar că fotocopiile nu puteau fi luate în calcul. CIA trebuia să se bazeze pe aparate de fotografiat și pe film.

Pe vremea când spionase pentru CIA și pentru britanici, la începutul anilor 1960, Penkovski se bazase pe aparatul foto Minox Model III, care era disponibil în comerț și care era, de asemenea, folosit la scară largă de KGB și de alte servicii de informații. Aparatul respectiv avea o lungime de circa 8,1 cm, o lățime de 2,8 cm și o grosime de numai 1,5 cm, adică era suficient de mic încât să încapă într-o palmă de bărbat și avea o lentilă formată din patru elemente, care permiteau focalizarea de aproape. Minox era ideal pentru fotografierea de documente, scrisori, pagini de cărți și plicuri, dar nu era ușor de folosit sub privirile altora. Închizătorul făcea zgomot; necesita două mâini și lumină adecvată – nu era varianta cea mai bună pentru fotografii făcute pe ascuns.[2]

Arestarea lui Penkovski a fost provocată, în parte, și de lipsa de echipamente mai avansate de spionaj. Rapoartele de după arestarea sa au subliniat absența aparatelor eficiente necesare operațiunii, în special a celor care să faciliteze comunicarea cu agentul. „Pur și simplu, nu existau deloc pe rafturile Agenției aparate potrivite pentru acest gen de operațiune“, își aminteau Robert Wallace și H. Keith Melton într-o istorie oficială despre activitatea de spionaj a CIA. „De exemplu, abia în 1962 a început CIA să realizeze un aparat de copiat mic și eficient pentru a fi folosit de agenți.“[3] Însă, în anii următori, tehnologia se dezvoltase. Înainte de 1970, specialiștii de la CIA începuseră să lucreze la un aparat extrem de mic și de silențios. Cerințele erau aproape de neimaginat: trebuia să funcționeze eficient într-un birou al KGB, fără să fie detectat. Această nevoie s-a acutizat când CIA l-a recrutat pe Ogorodnik în Columbia, în 1973. Sub pază strictă, agenția a contractat o companie de aparate optice de precizie, ca să creeze un aparat minuscul, denumit T-100, de șase ori mai mic decât Minox, de formă cilindrică, și care să poată fi ascuns în articole uzuale, precum pixuri, brichete sau chei electronice. Aparatul era „o bijuterie care avea precizia

unui mecanism de ceas și cu miniaturizare optică“, scriau Wallace și Melton. Lentila era formată din opt elemente minuscule de sticlă mată, fixate cu precizie unul peste altul pentru a obține claritate la fotografierea unui document de mărimea unei scrisori obișnuite. Filmul, lentila și închizătorul se aflau împreună într-o carcasă de aluminiu. Pe măsură ce era făcută câte o fotografie, filmul trecea automat la următorul cadru, până la al o sutălea. Ansamblul era mai aproape de precizia necesară fabricării ceasurilor decât de orice alt proces de fabricare; fiecare aparat se făcea individual, sub o lupă mare. Producția era extrem de redusă. Când serviciul secret de informații britanic le-a cerut proiectele de execuție ca să deschidă o a doua linie de producție, agenția a fost de acord – însă aparatul era atât de complicat, încât britanicii nu l-au putut reproduce.

Dimensiunea redusă a aparatului i-a forțat pe proiectanți să folosească un film extrem de subțire. Soluția le-a fost dată de stocurile retrase de la vânzare ale unui film Eastman Kodak făcut pentru sateliții de spionaj, care a fost tăiat în fâșii și băgat în cutia miniaturală. După anumite probleme tehnice legate de încărcarea filmului, CIA a creat un aparat de a doua generație, T-50, care avea 50 de expuneri. Cu acest aparat foto agentul nu trebuia să-și piardă timpul ca să schimbe filmul; trebuia doar să folosească aparatul și apoi să-l restituie. Pentru Ogorodnik, fusese ales un stilou cu rezervor ca ascunzătoare pentru aparatul foto. Ogorodnik fusese învățat cum să fotografieze documente: să își sprijine coatele de birou, să își împreuneze mâinile și să îndrepte vârful stiloului spre document. Distanța perfectă era de 28 de centimetri de pagină. Aparatul se numea Tropel, după Rochester, din New York, compania care o producea pentru CIA, iar aparatul respectiv a funcționat splendid în cazul lui Ogorodnik, pe la jumătatea anilor 1970.[4]

Când s-a apucat Tolkacev de spionaj, la începutul lui 1979, CIA nu a vrut să îi dea micul și elegantul Tropel. Tolkacev era pe atunci un agent nou, nepregătit și netestat. În schimb, i-au dat aparatul Molly. Acesta era de mărimea unei cutii de chibrituri, era inspirat de Minox, fiind fabricat de un contractor la indicațiile CIA și primind numele fiicei contractorului. Aparatul pe care i l-au dat lui Tolkacev avea numărul de serie 018 și avea un fotometru distinct. Filmul era înfășurat în casete speciale, fiecare a câte opt expuneri, împachetate în cutii.[5]

În aprilie, Tolkacev anunțase deja CIA că are probleme cu Molly. Și-a dat seama că aparatul era depășit. „După ce m-am familiarizat cu aparatul de fotografiat, am fost cam dezamăgit, poate și pentru că aveam o imagine mai optimistă cu privire la dezvoltarea tehnologică din acest domeniu“, scria către CIA.

Drept urmare, sediul central a decis să îi dea lui Tolkacev aparatul Pentax, de 35 mm, împreună cu clema, acestea fiindu-i înmânate de Guilsher pe 6 iunie. Era clar că Pentaxul nu era un aparat de spionaj; era folosit în întreaga lume și probabil că nu ar fi trezit suspiciuni dacă ar fi fost găsit acasă la un inginer sovietic. Cu Pentaxul și clema, Tolkacev avea mari șanse ca pozele sale să nu aibă pete sau imagini tremurate. Utilitatea acestuia se dovedise cu ani în urmă, cel puțin în al Doilea Război Mondial, când un spion al Germaniei folosise un aparat Leica de 35 mm, pe care îl fixase cu o clemă improvizată ca să fotografieze documente.[6]

CIA a stat în cumpănă dacă să îi dea și lui Tolkacev aparatele complicate de fotografiat Tropel. În cele din urmă, sediul central a decis să-i dea două aparate Tropel, dar cu precizarea că urmau să fie folosite doar pentru „testare“ acasă; nu trebuia să riște să le ia cu el la birou. La Moscova, Guilsher se confrunta cu aceste cereri și incertitudini. A aprobat să i se dea lui Tolkacev aparatele Tropel, dar a insistat ca sediul central să trimită la Moscova instrucțiuni scrise cu privire la modul de folosire a acestora, în limba rusă. Aparatul putea fi ascuns în diverse obiecte: stilou, breloc și ruj. Era important să se asigure că Tolkacev este de acord dinainte cu ascunzătoarea și că aceasta se va potrivi cu ce avea în buzunar. Tolkacev le-a spus că are, de obicei, în buzunar un stilou și chei.

Totul trebuia să meargă șnur. Aparatul Tropel putea să fie o adevărată condangare la moarte dacă ar fi fost descoperit de KGB. Nu avea altă întrebuințare decât pentru spionaj.

*

La întâlnirea de pe 15 octombrie 1979, în pachetul pe care i l-a dat Guilsher lui Tolkacev se aflau două aparate miniaturale de fotografiat Tropel. Unul

era roșu, iar celălalt – negru, pentru ca Tolkacev și CIA să le poată deosebi. Fiecare avea incluse câte 120 de cadre de film și era ascuns în câte un stilou, pentru a fi „testat“ acasă.

La întâlnire, Guilsher a simțit că Tolkacev era iritat din alt motiv. Trecuseră mai bine de patru luni de când se văzuseră. Tolkacev s-a plâns că îi fusese ignorată timp de jumătate de an cererea din primăvară legată de pastila letală. Tolkacev l-a presat pe Guilsher spunându-i că o vrea cât mai repede. I-a povestit lui Guilsher un incident în care un șofer moscovit de troleibuz frânase brusc ca să evite un accident și, drept urmare, pasagerii căzuseră și unii dintre ei fuseseră grav răniți. I-a adus aminte lui Guilsher că și el circula adesea cu autobuzul și cu tramvaiul având ascunse în haină documente secrete. Dacă i s-ar întâmpla și lui așa ceva? Tolkacev i-a promis că va lua la el pastila letală numai când va avea asupra lui documente secrete. În restul timpului o va ascunde acasă. I-a mai promis că o va folosi numai în ultimă instanță. Nu voia să sufere chinurile unui interogatoriu și ale unui proces. Dacă avea să fie prins, voia să își ia singur viața.[7]

Tolkacev a spus că nu vrea să irosească timp prețios discutând despre finanțe, dar că a scris un răspuns către agenție pe acest subiect în nota informativă. Guilsher a băgat nota în buzunar.

*

A doua zi dimineață, la biroul de la Moscova, Guilsher a deschis nota lui Tolkacev. După câteva pagini, a ajuns la punctul 7 „Referitor la finanțe“ și a înțeles că existau probleme. „Ultimele propuneri financiare pe care mi le-ați făcut în iunie nu m-au entuziasmat“, scria Tolkacev. „Propunerile respective sunt foarte departe de dorințele mele, pe care vi le-am comunicat într-una dintre note. Când m-am referit la remunerația lui Belenko ca fiind o sumă de șase cifre, nu m-am exprimat corect, pentru că nu am vrut să spun un număr format din șase cifre, ci un număr cu șase zerouri. Potrivit informațiilor pe care le dețin, suma primită de el a fost de șase milioane de dolari.“

Guilsher a citit și a tradus toate notele scrise de mână ale lui Tolkacev încă din primele sale zile la biroul de la Moscova. Se întâlnise cu Tolkacev de patru ori și credea că îl înțelege. Însă existau momente când se simțea perplex.

Tolkacev voia milioane de dolari?

A citit mai departe.

„Uneori am senzația că, în ceea ce privește partea financiară, se folosește o anumită tactică împotriva mea“, se plângea Tolkacev. „Înțeleg abordarea graduală a chestiunii financiare pe care o folosiți în ceea ce mă privește. Cu toate acestea, pentru ca tactica voastră în această privință să nu creeze blocaje sau întârzieri în transmiterea informațiilor și să nu aibă consecințe negative ireversibile, vă rog să țineți cont de următorii factori la analizarea propunerii mele financiare.“ Tolkacev scrisese apăsat și subliniase cuvintele referitoare la consecințele negative.

„Scopul principal al colaborării mele cu voi“, continua Tolkacev, „este să vă transmit cantitatea maximă de informații în cel mai scurt timp. Nu vă transmit numai informații despre documente care au o legătură directă cu activitatea mea, ci caut mereu noi documente importante și încerc să obțin acces la acestea ca să pot să fac fotocopii. După cum știți, am început să lucrez cu voi din proprie inițiativă. Ca să intru în legătură cu voi mi-a luat exact doi ani din momentul transmiterii primului bilețel și până la prima întâlnire. În cursul acestor doi ani m-am obișnuit cu ideea eventualelor consecințe ale acțiunilor mele. Astăzi, la fel ca înainte, am înțeles că sfârșitul poate să vină în orice moment, dar nu mă sperie și voi lucra până la sfârșit. Cu toate acestea, nu voi lucra mereu pe bază de voluntariat.“

Guilsher a observat din nou sublinierea îngroșată.

„Dacă am să îmi dau seama că vă jucați cu mine sau că mă presați, atunci am să încetez colaborarea și înțeleg perfect că voi putea pune capăt colaborării numai prin sinucidere.“ Tolkacev accentua presiunea cu amenințarea că va renunța, însă sugera în mod vag că, dacă va renunța, se va confrunta cu multe incertitudini – precum arestarea sa de către KGB – astfel încât va fi nevoit să se sinucidă.

„V-am scris părerea mea despre partea materială în mod sincer și deschis. Sper să îmi răspundeți în același fel. Oricare ar fi răspunsul vostru, nu voi fi descurajat. Bănuiesc că“, spunea Tolkacev, „câteva milioane de dolari nu sunt un preț exagerat pentru asemenea informații.“[8]

*

În săptămânile următoare, cei de la CIA s-au frământat în legătură cu pretenția lui Tolkacev de a primi milioane de dolari. Se întrebau dacă nu cumva îi punea doar la încercare. Guilsher simțea că era un moment delicat. Răspunsul lor trebuia să îl impresioneze pe Tolkacev, dar nu putea să accepte sumele solicitate de el. CIA nu plătise niciodată vreun spion la un asemenea nivel.

Pe 16 noiembrie, Guilsher și Hathaway au trimis un mesaj la sediul central, în care analizau cum să îi răspundă lui Tolkacev. Poate că ar fi trebuit să-l întrebe de ce îi crescuseră pretențiile de la sute de mii de dolari la milioane? Sau să se prefacă surprinși? În final, s-au gândit că era mai bine să nu îl contrazică pe Tolkacev, ci mai degrabă să o ia ca pe o „totală neînțelegere“ și să încerce să o rezolve.[9]

CIA știa că Tolkacev avea dreptate. Câteva milioane de dolari nu reprezentau un preț extraordinar pentru activitatea de spionaj desfășurată de acesta, practic furtul bijuteriilor coroanei cercetării militare sovietice. Însă nu puteau să îl plătească atât de mult, în primul rând pentru că se temeau că își va etala avuția punându-și astfel în pericol propria siguranță.

Pe 12 decembrie, Kalaris, șeful de departament, i-a scris lui Turner referitor la necesitatea rezolvării problemei „celor șase zerouri“. Raportul său ilustra cât de importantă devenise operațiunea Tolkacev.

„După cum știți“, îi spunea Kalaris directorului, „m-am implicat în această operațiune încă de la început. Nu am mai avut un asemenea caz în Departamentul SE.“

Kalaris a spus că departamentul său încerca să respecte regulile operaționale aplicate spionilor precedenți, însă Tolkacev era deosebit. În cadrul operațiunilor precedente, precum Popov, Penkovski și Poliakov, agenții respectivi își oferiseră serviciile și lucraseră în principal în afara Uniunii Sovietice. Tolkacev însă spiona chiar în centrul Moscovei. Kalaris i-a amintit, de asemenea, lui Turner cu câtă încăpățânare încercase Tolkacev să ia legătura cu CIA și l-a descris pe Tolkacev ca fiind un „tip matur, discret", spre deosebire de agenții tinerei și exuberanți cu care avuseseră de a face.

„Încă nu știm sigur ce l-a determinat pe SPHERE să ne caute și să lucreze cu noi", a spus Kalaris. „Din informațiile de până acum, credem că este mânat de răzbunare. Până în prezent și în viitorul apropiat, Departamentul intenționează să trateze acest caz cu maximă prudență pentru că există mari șanse de „a fi înșelați." Dar acesta a scris și că Tolkacev „ne-a furnizat anumite informații secrete extrem de valoroase, care sunt deja folosite de Forțele Aeriene; și ne-a promis și altele pe viitor".

Miza era mare, dar Kalaris a subliniat faptul că divergențele legate de bani creau „suspiciuni grave legate de noi în mintea lui SPHERE". Kalaris a recomandat ca CIA să îi plătească lui Tolkacev la întâlnirea din decembrie o sumă atât de generoasă încât să îi înlăture orice îndoieli: 300 000 de ruble, adică circa 92 000 de dolari. „Cred că este important să îi demonstrăm că nu îl vom plăti prost de-acum înainte", mai scria Kalaris.

A adăugat că, în vreme ce banii urmau să îi fie dați ca o dovadă a bunei-credințe, Tolkacev trebuia totodată să fie avertizat din nou cu privire la „riscul mare la care se expune prin simplul fapt că deține o asemenea sumă". Cu toate acestea, „faptul că îi dăm pentru prima dată exact suma cerută constituie o bună bază pentru viitoarele discuții".

Apoi, Kalaris a trecut în mod delicat la problema mai dificilă.

„SPHERE a cerut circa zece milioane de dolari în următorii zece ani", scria acesta. „Nu ne-am dat acordul și propun să nu ni-l dăm încă pentru o asemenea sumă." În schimb, Kalaris propunea să lase lucrurile în coadă de pește. CIA putea să pună accentul pe cele 300 000 de ruble și să îi spună lui Tolkacev că „ne angajăm să îl plătim corespunzător pe viitor, însă valoarea

plății va depinde de cât de util este produsul pentru noi“. A mai spus: „Cred că ar trebui să adăugăm că, dacă ne furnizează ceea ce a promis, estimăm că materialul va fi evaluat la o sumă de șapte cifre. N-aș spune mai mult de-atât. Menționând suma de șapte cifre, putem să revenim la ideea de cont escrow din motive de siguranță. Dacă refuză, după cum cred, ideea de cont escrow, putem să îi spunem să se gândească la posibilitatea de a fugi din URSS cu ajutorul nostru.“

Aceasta era o abordare cu totul nouă. Kalaris l-a informat pe Turner că CIA nu avea să se angajeze să îl scoată din țară, ci avea doar să sugereze această idee. Deși Kalaris nu o spunea, agenția nu reușise niciodată să ajute pe cineva să fugă de la Moscova. Kalaris a spus că nu știa dacă Tolkacev se gândise să plece sau dacă l-ar fi interesat să o facă. Asta l-ar fi putut face pe Tolkacev să se răzgândească în privința pastilei letale. „Vrem să trăiască și să se bucure de roadele muncii sale“, scria Kalaris. „Dacă insistă iar că vrea pastila și că nu acceptă nici un refuz, putem să fim de acord în principiu. Putem să întârziem să i-o dăm cu aproape un an, cerându-i părerea cu privire la ascunzătorile potrivite etc.“[10]

Charles Battaglia, un asistent apropiat al lui Turner, se afla în biroul acestuia când a venit vorba despre solicitarea lui Tolkacev de a i se plăti o sumă atât de mare de bani. După părerea lui Turner, agenții erau supuși greșelilor și imprevizibili, iar acesta solicita milioane de dolari. „N-am să uit niciodată privirea lui Turner“, își amintea Battaglia. „I se pusese un nod în gât.“ După aceea a dat undă verde.[11]

Pe 15 decembrie, sediul central a trimis vorbă stației de la Moscova că „am primit aprobarea de la director“ ca să îi dea lui Tolkacev 300 000 de ruble la următoarea întâlnire, „ca dovadă a bunei noastre credințe și a prețuirii față de informațiile pe care ni le-a furnizat“. Sediul central avertiza asupra faptului că Tolkacev „nu putea cu adevărat să se aștepte că ne vom angaja să îi plătim o anumită sumă pentru produsul viitor, deși, dacă ne va furniza ceea ce a promis, suma totală poate ajunge la șapte cifre. Intenționăm cu adevărat să îl plătim corespunzător pe viitor, dar noi vom decide valoarea fiecărei plăți“, scria în telegramă, „în funcție de valoarea pe care o au informațiile respective pentru noi.“[12]

De fapt, „valoarea“ informațiilor secrete furnizate de Tolkacev pentru armata și agențiile de informații ale SUA era extrem de mare, ajungând deja la sute de milioane de dolari. Dar cei de la sediul CIA nu doreau să îi divulge acest lucru lui Tolkacev. Trebuiau să găsească o modalitate de a-l impresiona, de a-i arăta că activitatea sa era apreciată, fără să trebuiască să scoată milioane de dolari din buzunar. Potrivit planului, urmau să îi dea un teanc impresionant de ruble. 300 000 însemnau mult pentru un inginer sovietic al cărui salariu lunar era de 350 de ruble. (Valoarea acestora era însă mult mai mică decât 300 000 de dolari, suma care fusese aprobată de sediul central pentru Tolkacev cu câteva luni în urmă.) Guilsher, care urma să îi dea banii, a primit ordin să îl întrebe din nou pe Tolkacev despre varianta plății în pietre prețioase sau în alte obiecte de valoare sau despre aceea cu depozite într-un cont escrow deschis în Occident. Guilsher a primit, de asemenea, instrucțiuni să îi propună ca CIA să întocmească un plan prin care să îl ajute pe Tolkacev să fugă din Uniunea Sovietică, o fugă viitoare, nu imediată.

În legătură cu problema delicată a pastilei letale, i-au spus lui Guilsher să se eschiveze și să încerce să îl facă pe Tolkacev să se răzgândească. Era lucrul la care Tolkacev ținea cel mai mult, dar față de care sediul central avea cele mai mari rezerve. „Îi poți spune lui CKSPHERE că analizăm cu seriozitate cererea sa“, i-au spus cei de la sediul central lui Guilsher, „dar credem în continuare că ar fi o greșeală să aibă în posesia sa așa ceva.“

Capitolul 8

Reușite și pericole

În geroasa zi de 27 decembrie 1979, Guilsher s-a întâlnit cu Tolkacev pentru a cincea oară și s-au plimbat timp de 20 de minute într-o zonă pustie de lângă niște garaje vechi. Tolkacev era binedispus și părea bucuros să îl vadă din nou pe Guilsher. În scrisoarea sa din octombrie, amenințase că nu va mai spiona pentru CIA, însă Guilsher și-a dat imediat seama că făcuse exact opusul. Lucra cu mai multă energie și hotărâre decât oricând. În timp ce se plimbau, Tolkacev i-a strecurat lui Guilsher un pachet. Înăuntru se aflau cinci componente electronice de la un radar sovietic și o schemă liniară cu fiecare dintre acestea. Tolkacev i-a spus lui Guilsher că i-au rămas de „pe vremea când lucram la experimentele de finalizare a complexului RP-23“. Era radarul pe care CIA îl descrisese la începutul anului ca fiind „de valoare supremă“. Componentele electronice reprezentau o adevărată achiziție de informații secrete care urmau să ajute Statele Unite să afle cum funcționau radarele și aparatele electronice de pe avioanele sovietice – și să ia măsuri ca să le anihileze.

Tolkacev i-a mai dat lui Guilsher 81 de role de film de 35 mm, care conțineau sute de pagini de documente secrete. Aparatul de fotografiat Pentax se blocase, iar filmul nu mai înainta, așa că i l-a restituit lui Guilsher cerându-i două aparate în schimb. Continuându-și plimbarea, Guilsher i-a dat lui Tolkacev un pachet cu patru aparate de spionaj miniaturale Tropel pentru lunile următoare, având culori diferite: albastru, auriu, argintiu și verde. Tolkacev i-a înapoiat aparatele Tropel roșu și negru pe care i le dăduse în octombrie ca să le „testeze“, cu filmul expus înăuntru.

Guilsher, care avea la el o servietă, i-a dat lui Tolkacev un teanc mare de bani: 150 000 de ruble. Agenția procurase bancnotele de la un bancher din Elveția, ca să nu se poată face legătura între acestea și Statele Unite. Era numai jumătate din suma propusă de Kalaris, dar efectul a fost imediat. Tolkacev a fost încântat de bani și a spus că suma corespundea valorii muncii sale – nu ca suma neînsemnată de 5 000 de ruble pe care i-o dăduse la întâlnirea precedentă din acel an. Tolkacev a spus că, de fapt, nu avea nevoie de atâția bani și că probabil că îi va ascunde, pur și simplu, undeva.

Apoi i-a mărturisit lui Guilsher că solicitarea sa de milioane de dolari „nu era realistă“ și că nu trebuia să o ia în serios.

Guilsher i-a menționat din nou varianta deschiderii unui cont escrow în Occident. De această dată, Tolkacev nu a mai respins automat ideea.

Cu atenție, Guilsher a adus în discuție o eventuală fugă din țară. Tolkacev a respins varianta plecării. A spus că nu s-ar gândi niciodată la așa ceva.

Tolkacev i-a dat și niște vești îngrijorătoare. La birou, procedurile privind manipularea documentelor secrete fuseseră înăsprite. Înainte, putea lua rapoarte secrete de la Departamentul Unu semnând doar pe un permis de acces care rămânea la dosar în cadrul departamentului respectiv. La prânz, putea să ascundă documentele în haină, să părăsească clădirea, să le fotografieze acasă, unde era singur, să le aducă înapoi la institut după prânz și să le pună la loc. La poarta principală, unde prezenta permisul de acces în clădire, rar era controlat pentru a se verifica dacă avea ceva asupra lui.

Acum, însă, a spus Tolkacev, ca să poată scoate documente din Departamentul Unu trebuia să își lase permisul de acces în clădire la funcționarii din departament. Fără permis nu putea să plece din clădire la prânz, nici să fotografieze acasă documentele. Putea să ia acasă doar publicații tehnice de importanță redusă. Tolkacev i s-a lăudat lui Guilsher că reușise să păcălească sistemul – apelând la un „șiretlic“ – pe 24 decembrie, și că se strecurase afară din clădire cu niște documente strict secrete. Le-a fotografiat în apartamentul său. Însă s-a confruntat cu o mare problemă; nu era posibil să-și mai continue obiceiul de a ieși, pur și simplu, cu documente ascunse în buzunarul hainei.

Tolkacev i-a amintit lui Guilsher pe un ton dur despre cererea sa încă nesatisfăcută legată de pastila letală. Simțea că pericolul crescuse. Semna pentru documente care, în mod evident, nu aveau nici o legătură cu activitatea sa de zi cu zi. Dacă apăreau probleme legate de scurgerea de informații, permisul său de acces la bibliotecă era plin de semnăturile lui. L-a implorat pe Guilsher să îi aducă neîntârziat pastila letală.

Înainte de a pleca, Guilsher i-a făcut o surpriză lui Tolkacev. I-a dat cadou de vacanță două cărți ale unor disidenți, care nu se găseau la Moscova,

dintre care una era scrisă de Aleksandr Soljenițîn, care fusese exilat din Uniunea Sovietică în 1974. În ciuda tuturor celor întâmplate în acel an, urma să povestească Guilsher mai târziu, Tolkacev „a fost încântat.“[1]

După ce s-au despărțit, Guilsher a luat-o de-a lungul terenului viran, însă Tolkacev a venit brusc în fugă spre el. Guilsher a tresărit, temându-se că urma să fie victima unei ambuscade. Însă Tolkacev l-a liniștit spunându-i că scrisese o notă informativă pe care uitase să i-o dea. I-a dat nota lui Guilsher și s-a strecurat în întuneric.[2]

*

Guilsher s-a întors la birou, unde a citit nota informativă. Tolkacev insista asupra faptului că pastila letală era „tot mai importantă pentru mine“. Îi spunea lui Guilsher că se simte tot mai vulnerabil la „împrejurări neprevăzute“, poate chiar la o scurgere de informații din partea Statelor Unite. Apoi, îi explica faptul că de fiecare dată când lua un document de la Departamentul Unu semna pe un permis de acces, trecându-și numele și semnătura. Aceasta se afla la dosarul său, în cazul în care KGB avea să investigheze situația. Scria:

Numărul de documente pe care le-am împrumutat depășește cu mult nevoile legate de propria activitate. De exemplu, nu am să pot explica vreodată de ce am avut nevoie de descrierile tehnice pentru AVM RLS RP-23, N-003, N-006, N-005… Este greu de explicat și pentru că laboratorul nostru nu mai supraveghează RLS RP-23, N-003, N-006 din septembrie 1978 și nu a contribuit niciodată la elaborarea documentației privind RLS N-005 sau la producția în serie a acestui dispozitiv. Din motivele de mai sus revin, pentru a treia oară, cu rugămintea să îmi puneți de îndată la dispoziție mijloacele de autodistrugere.[3]

În spatele codurilor și al numerelor din nota lui Tolkacev se ascundeau informații extrem de prețioase. Le furnizase Statelor Unite planurile câtorva dintre cele mai moderne radare create la acea vreme și care erau instalate pe

avioanele sovietice de interceptare și de vânătoare. În decembrie, Departamentul Apărării a transmis CIA într-un raport că, datorită prețioaselor documente ale lui Tolkacev, forțele aeriene își schimbaseră complet abordarea în privința unui pachet de aparate electronice în valoare de 70 de milioane de dolari pentru unul dintre avioanele de luptă de ultimă oră ale SUA.[4]

Însă Guilsher întrevedea la orizont o problemă și mai mare. Tolkacev semnase pentru atât de multe documente încât lăsase în urmă o adevărată hartă a propriei trădări. Permisul acela de acces putea să compromită întreaga operațiune. Iar, acum, metoda simplă a lui Tolkacev de a copia documente acasă la ora prânzului era pusă în pericol de noile restricții, potrivit cărora trebuia să lase la birou permisul de acces în clădire.

*

Timp de doi ani și jumătate, Gus Hathaway se luptase din greu ca să mențină stația de la Moscova în funcțiune. I se opusese lui Turner și suspendării operațiunilor. Insistase în privința sincerității lui Tolkacev. Îl adusese la Moscova pe Guilsher. Stătuse de pază împotriva intrușilor de la KGB cu ocazia incendiului de la ambasadă. Suferise pentru pierderea lui Ogorodnik și a lui Kulak, însă știa că exista un risc continuu de a pierde agenți în lupta împotriva KGB. În cele din urmă, Hathaway a readus operațiunile de spionaj în stația de la Moscova și, în ciuda tuturor obstacolelor, CIA progresase mult de la paralizia sa din anii 1960, când nu existase nici un agent la Moscova demn de luat în seamă.

Hathaway se pregătea să-și încheie mandatul și să se întoarcă la sediul central, unde urma să devină șeful departamentului sovietic, însă ultimele sale săptămâni la Moscova erau pline de anxietate. La sfârșitul lunii decembrie 1979, Uniunea Sovietică a invadat Afghanistanul, deschizând o nouă perioadă tensionată cu Occidentul. Se sfârșea un deceniu de relaxare. Tratatul SALT II se afla în Senat, începea o nouă cursă europeană a înarmărilor, iar Statele Unite amenințau să boicoteze apropiatele Jocuri Olimpice de la Moscova.[5]

Invadarea Afghanistanului aducea probleme pentru stația CIA de la Moscova. Hathaway a avertizat sediul central pe 9 ianuarie 1980 despre faptul că KGB urma să-și sporească filajul pe stradă. Având în vedere că avansase atât de mult în relația cu Tolkacev, era hotărât să nu îl piardă și a promis să sporească măsurile de siguranță în acele „condiții politice tot mai grele“. A spus că stația CIA urma să controleze electronic „toate frecvențele de filaj cunoscute și suspecte“ în zilele în care urma să se întâlnească cu Tolkacev. Urmau, de asemenea, să acorde o atenție deosebită filajului din jurul ambasadei și să supravegheze ferestrele apartamentului lui Tolkacev ca să observe eventuale semne de acțiune.[6]

Cei de la sediul central erau îngrijorați de vorbele adresate de Tolkacev lui Guilsher și de scrisoarea acestuia din decembrie, în care descria noile proceduri de siguranță de la institutul său și avertiza în privința vulnerabilității sale provocată de faptul că semnase pentru atâtea documente și că folosea „șiretlicuri“ ca să continue să fure. „Se răcește vremea“, se menționa într-o telegramă trimisă de la sediul central.[7]

Noile restricții privind siguranța, care îl împiedicau pe Tolkacev să mai ia documente acasă ca să le fotografieze, puteau să îl facă să își asume riscuri mai mari, se temea CIA, cum ar fi să ducă pe ascuns la birou miniaturalul aparat Tropel. Hathaway și Guilsher își dăduseră deja seama că Tolkacev nu le respecta rugămintea de a fi prudent. Trebuiau să facă ceva ca să îi crească încrederea lui Tolkacev și să îl controleze mai bine. Pe 8 ianuarie, aceștia au scris către sediul central insistând că era momentul să îi dea lui Tolkacev pastila-L pe care o cerea atât de insistent. Sperau că aceasta avea să îi demonstreze lui Tolkacev că agenția acorda atenție nevoilor sale.

Solicitarea pastilei letale, făcută de către Tolkacev cu o lună în urmă, „era rezonabilă și de înțeles“, au spus aceștia adresându-se sediului central. Tolkacev se simțea expus pe bună dreptate, au adăugat. Siguranța îi era din ce în ce mai mult pusă în pericol din cauza tendinței sale de a furniza tot mai multe materiale, de a scoate documente fără o acoperire justificabilă și de a le lua acasă. Guilsher și Hathaway le-au spus celor de la sediul central: „CKSPHERE neglijează instrucțiunile noastre de a acționa prudent și continuă în același ritm ca urmare a propriei dorințe de a ne transmite cantitatea maximă de materiale în cel mai scurt timp“. Nu îi surprindea

faptul că își dorea să se sinucidă pentru o cauză, au mai scris. „Se pare că urmează un mod de a acționa inoculat cetățenilor ruși încă din copilărie, și anume faptul că este glorios, curajos și bărbătesc să faci un sacrificiu suprem pentru o anumită cauză. Cauza lui CKSPHERE este să le producă cea mai mare pagubă posibilă autorităților sovietice.“ Guilsher și Hathaway aminteau faptul că Tolkacev îi asigurase „în mod calm și logic“ că „deține controlul și puterea de voință“ ca să se abțină până în ultima clipă să folosească pastila letală. Le-au menționat celor de la sediul central faptul că, dacă ar fi fost descoperit, Tolkacev ar fi fost cu siguranță supus interogatoriului KGB, judecății și execuției. „Trebuie să reanalizăm cererea sa“ privind pastila letală, mai scriau aceștia.[8]

Problema i-a fost transmisă lui Turner, directorul CIA, pe 17 ianuarie 1980, într-un memoriu care i-a fost înmânat personal în biroul său de la etajul 7. Acesta era semnat de Warren E. Frank, care fusese șeful departamentului sovietic până la sosirea lui Hathaway. În memoriul său, Frank anticipa faptul că Tolkacev „va continua probabil să insiste foarte mult“ în privința pastilei letale și îi dădea un citat din nota lui Tolkacev din decembrie, în care acesta scria că pastila letală devenea „din ce în ce mai importantă pentru mine“.

Stația de la Moscova insistase în privința pastilei letale, însă insistențele i-au fost potolite de Frank înainte de a ajunge la Turner. Frank a propus ca Guilsher „să mai facă o încercare“ de a-l convinge pe Tolkacev de faptul că „nu era recomandabil să dețină pastila-L“. Ceea ce Guilsher deja făcuse. Frank a trecut patru „puncte de discuție“ pe care le putea folosi Guilsher în timpul conversației cu agentul din ce în ce mai neliniștit. Guilsher primise deja, cu opt luni în urmă, puncte similare de discuție din partea celor de la sediul central. Totuși, în această listă a apărut un nou punct: „Directorul organizației noastre are personal rezerve foarte puternice, atât din punct de vedere moral, cât și practic, cu privire la eliberarea respectivului bun“.

Stația de la Moscova dorea să se ia decizia clară și răspicată de a i se da lui Tolkacev ceea ce cerea. În schimb, sediul central răspundea ambiguu și precaut. Frank a propus să i se promită vag agentului că agenția îi va da ulterior pastila-L. Era un nou mod de eschivare. Chiar dacă Turner aprobase pastila-L în februarie, Frank a propus: „Vom putea lejer să amânăm să îi

dăm pastila până la iarnă, având în vedere faptul că lipsește vara, precum și întârzierile legate de fabricarea și ascunderea pastilei“. În memoriul lui Frank se solicita aprobarea de către Turner a unei soluții de compromis – o promisiune vagă că i se va da pastila într-o bună zi, dar numai dacă Tolkacev „o va considera în continuare necesară“.

Turner era complet nemulțumit de toate acestea. După cum scrisese Frank, Turner nu era de acord cu pastila letală nici din punct de vedere moral, nici practic și preciza în memoriul său motivele practice. „Suntem îngrijorați (și din cauza experiențelor avute anterior) că deținerea pastilei-L îl poate face pe agent să își asume riscuri prea mari.“ Mai scrisese: „KGB cunoaște faptul că dăm pastile letale agenților noștri și, cu siguranță, îl va controla meticulos“.

La sfârșitul memoriului, departamentul a scris: „SE APROBĂ“, lăsând un spațiu gol pentru semnătura lui Turner. Pe 24 ianuarie, Turner a scris „Nu“ înainte de „SE APROBĂ“ și a spus că Guilsher trebuie să se eschiveze în continuare și să mai încerce o dată să îl facă pe Tolkacev să se răzgândească.

„Nu vă asumați nici o obligație în acest sens.

Stan.“[9]

*

Guilsher și Hathaway au fost extrem de dezamăgiți. Guilsher simțea că înțelege modul în care gândea Tolkacev și se temea de o reacție de furie din partea acestuia. Le-a reamintit cu diplomație celor de la sediul central faptul că „punctele de discuție“ fuseseră deja atinse în conversațiile cu Tolkacev și că reluarea acestora „nu poate decât să îl îndepărteze“. În plus, a spus, dacă i-ar fi zis că cererea sa nu fusese încă rezolvată, acest fapt putea „duce la pierderea unei achiziții valoroase“.

„Vrem să ne asumăm acest risc?“ a întrebat acesta supărat.

Guilsher le-a mai amintit celor de la sediul central că Tolkacev îi avertizase în octombrie să nu se joace cu el, amenințând că încetează colaborarea. Pe vremea aceea, Tolkacev scria: „Înțeleg perfect că voi putea pune capăt colaborării numai prin sinucidere“. Guilsher a subliniat faptul că nu avea nevoie de pastilă ca să-și pună capăt zilelor. Era un mesaj dur adresat sediului central, care sugera faptul că operațiunea putea eșua și că puteau să îl piardă pe Tolkacev pentru totdeauna, atât ca om, cât și ca operațiune de spionaj, din cauza refuzului lui Turner de a-i aproba pastila letală. Într-o încercare finală, Guilsher a venit cu o nouă idee. La întâlnirea următoare, a spus, putea să îi zică lui Tolkacev că îi va scrie „personal o scrisoare“ șefului CIA rugându-l să aprobe pastila letală.

Cel puțin asta ar fi menținut vie „cererea specială“.[10]

*

Pe lângă pastila letală, Guilsher și Hathaway s-au mai confruntat, în ianuarie 1980, cu o dilemă supărătoare. Tolkacev le furniza informații secrete extrem de valoroase, dar își asuma prea multe riscuri. Ca să îi sporească siguranța, poate că ar fi trebuit să îi scadă ritmul de acțiune. Era un compromis destul de greu de realizat, dar mai exista un factor: orice încercare de a-l domoli pe Tolkacev ar fi fost în contradicție cu dorința sa de a prejudicia cât mai mult posibil Uniunea Sovietică. Era posibil să nu reușească să îl tempereze.

Stația de la Moscova și sediul central se luptau zi de zi cu această problemă neplăcută. Permisul de acces la bibliotecă reprezenta cel mai mare pericol. Dacă ar fi fost vreodată examinat de autorități, acestea ar fi observat imediat numărul impresionant și varietatea documentelor împrumutate de Tolkacev. Pe 12 ianuarie, cei de la sediul central le-au spus lui Guilsher și Hathaway că „și noi suntem foarte îngrijorați“ în această privință. „Din păcate, răul s-a produs deja, de vreme ce permisele de intrare în Departamentul Unu pot fi verificate oricând.“ Sediul central a propus ca Tolkacev să inventeze o poveste de acoperire, „oricât ar fi de neplauzibilă“, cu privire la motivul pentru care împrumutase atâtea documente.[11]

Însă problema era mai mare decât justificarea acțiunilor precedente. Tolkacev risca tot mai mult, de exemplu prin folosirea „șiretlicului“ din decembrie ca să scoată documente din institut. Pe 16 ianuarie, cei de la sediul central scriau: „Sigur că trebuie să încercăm să îi creștem siguranța, să îl domolim“.[12] Sediul central i-a propus să nu îi înlocuiască lui Tolkacev aparatul Pentax de 35 mm astfel încât acesta să nu mai poată lua documente acasă ca să le fotografieze. În acest mod, s-ar fi rezolvat anumite probleme legate de siguranța sa: nu ar mai fi scos din institut documente strict secrete. Însă aceasta ar fi însemnat și scăderea eficienței sale. Tolkacev furnizase deja CIA mii de pagini de informații valoroase ca urmare a folosirii aparatului Pentax. Fără să-și piardă din entuziasm, Tolkacev pomenise în nota sa din decembrie despre perspectiva „unei livrări rapide“ în ianuarie. Sediul central s-a opus ideii, spunându-le celor de la stația din Moscova: „Trebuie să evităm cu orice preț orice fel de acțiune pripită și care poate trezi suspiciuni, precum o «livrare rapidă»“.[13]

Instinctiv, Guilsher bănuia că ar fi fost o greșeală să nu-i dea aparatul Pentax. El și Hathaway erau „convinși“, scria acesta către sediul central, că „toate încercările noastre vor fi zadarnice“ pentru că „nimic nu îl va opri“ pe Tolkacev „să își atingă scopul de a produce pagube maxime în cel mai scurt timp“. Într-o serie de mesaje, cei de la sediul central și-au arătat îngrijorarea față de faptul că Tolkacev se îndrepta spre dezastru.[14] Guilsher a răspuns că trebuie să îl înfrâneze pe Tolkacev cu tact, „fără să îi afectăm motivația, fără să-l jignim și fără să-și piardă încrederea în noi“.

Pe lângă riscurile imediate legate de siguranța lui Tolkacev, Guilsher era preocupat și de un pericol pe termen lung. Pe măsură ce Tolkacev le furniza tot mai multe documente, acestea urmau să fie văzute de tot mai mulți specialiști din domeniul militar și al informațiilor. Treptat, s-ar fi schimbat designul armelor SUA, s-ar fi modificat tactica de luptă și ar fi fost luate contramăsuri, toate pornind de la informațiile furnizate de Tolkacev. Guilsher a scris către sediul central: „Nu este exclus ca rușii să afle, la un moment dat, că deținem un anumit gen de informații. Dacă sovieticii investighează posibilele scurgeri de informații, sigur se va ajunge la CKSPHERE.“[15] Primul lucru la care aveau să se uite rușii ar fi fost permisul de acces, care era plin de semnăturile lui Tolkacev.

Guilsher se simțea presat și nerăbdător. Sediul central voia să îi respingă cererea lui Tolkacev privind pastila letală. Sediul central voia să-i respingă cererea lui Tolkacev privind aparatul de 35 mm. Sediul central voia să îl domolească pe agentul care nu făcea altceva decât să meargă cu viteză tot înainte.

Minusculul aparat Tropel al CIA, deși era ingenios, nu era lipsit de neajunsuri. În ianuarie, sediul central a informat stația de la Moscova că filmul din aparatul Tropel cel negru, pe care îl expusese Tolkacev în toamnă – unul din cele două pentru „testare“ – era ilizibil. Toate cadrele erau subexpuse și multe informații prețioase se pierduseră.[16] Aparatele Tropel necesitau cel puțin între 3,5 și 5 candele pe metru pătrat ca să facă poze clare.[17] Tolkacev le-a spus că avea mare grijă când folosea aparatele Tropel. Prindea o andrea cu un mic lanț care îi atârna la încheietură, ca să îl ajute să estimeze distanța exactă pentru o bună focalizare, iar analiștii CIA au văzut umbra andrelei în poze. Și acasă, unde putea controla luminozitatea, tot avea dificultăți. Spunea că avusese o luminozitate adecvată la primele 80 de cadre făcute și ceva mai puțin la următoarele 40, însă expunerile de pe Tropel-ul negru erau indescifrabile. Specialiștii CIA lucrau la o versiune mai bună, experimentală, cu o deschidere mai mare a lentilei, care să funcționeze mai bine pe lumină redusă. Însă se afla, încă, în fază de proiectare și nu în mâinile lui Tolkacev.

Pe 28 ianuarie, stația de la Moscova a cerut sediului central două aparate Pentax de 35 mm și o lentilă curată – fără întârziere. De data aceasta, sediul central a spus da.

*

Stația de la Moscova a organizat o petrecere de adio pentru Hathaway în ianuarie, însă acestuia nu îi plăceau astfel de festivități și s-a scuzat pentru a merge la mașina de tocat hârtie de capacitate industrială aflată pe holul din fața biroului. Era mai mult decât o mașină de tocat hârtie: era un monstru care făcea documentele praf și putea să le distrugă repede, în eventualitatea în care ar fi fost nevoie să scape de tot deodată. Hathaway și-a petrecut

acolo ultimele sale ore la Moscova, băgând documente în mașina care huruia și vibra.

Succesorul său era un vechi prieten, Burton Gerber, care se numărase printre ofițerii ambițioși angajați la CIA în anii 1950 și care aveau o abordare mai agresivă în privința spionajului. Gerber lucrase la Teheran, Sofia și Belgrad și crease „regulile lui Gerber“ pentru verificarea potențialilor agenți. Având în vedere că tot timpul se făceau rotații de detașări și promovări, Gerber nu fusese sigur că îi va veni vreodată rândul să ocupe râvnitul post de la Moscova. Când primise oferta, a acceptat-o cu nerăbdare, devenind astfel șeful celei mai mari stații CIA din lume.

Gerber a sosit la Moscova în a treia săptămână din ianuarie 1980. Era un șef sever, muncitor, fără zorzoane și înfloriturі, cunoscut pentru faptul că își punea oamenii la muncă și le spunea când nu se ridicau la nivelul așteptărilor lui. Dar era, de asemenea, conștient de greutățile pe care le întâmpinau ofițerii și familiile lor – lucru până târziu, riscul de a dispărea și stresul constant în legătură cu faptul că erau urmăriți și că trebuiau să mențină confidențialitatea informațiilor. Hobby-ul său de o viață era să studieze lupii și avea pe birou o poză cu un lup. Mai avea și o poză cu Rem Krasilnikov, șeful contrainformațiilor din cadrul KGB. Gerber voia să își aducă aminte că Krasilnikov era prezent peste tot, în afara biroului, iar oamenii săi stăteau la pândă pe străzi. Gerber trebuia să îi învingă.

În loc să aibă, la fel ca alți câțiva din birou, o mașină de scris atrăgătoare marca IBM Selectric, Gerber și-a adus o mașină de scris veche, manuală, la care dactilografia cu viteză. Era de părere că ofițerii de contact trebuie să-și cunoască orașul și țintele. Unul dintre ofițerii din stație își amintea că uneori Gerber cumpăra vederi de propagandă cu poze ale membrilor din conducerea Partidului Comunist, pentru ca apoi să vină cu un aer răutăcios la ofițerii de contact de la birou și să le arate câte o ilustrată. „Să zicem că ești pe stradă și-l vezi pe tipul ăsta“, îl întreba pe ofițerul de contact. „Cine este?“

*

Guilsher se întâlnise cu Tolkacev vreme de un an și se simțea foarte responsabil să îi asigure siguranța și să continue operațiunea. Pregătindu-se pentru următoarea întâlnire, acesta a redactat o notă informativă foarte lungă pe care știa că Tolkacev o va citi după ce se vor despărți. În scrisoare, Guilsher scrisese mai mult decât ar fi putut să îi spună în cursul unei scurte întâlniri. Guilsher îl avertiza pe Tolkacev asupra faptului că invazia din Afghanistan îi putea determina pe cei din KGB să își întețească filajul de pe străzi și că astfel putea fi nevoit să folosească ascunzători ca să comunice, chiar dacă lui Tolkacev nu îi plăcea schimbul de mesaje prin intermediul ascunzătorilor. Guilsher îl asigura pe Tolkacev că agenția va înțelege dacă nu poate să furnizeze la fel de multe informații strict secrete ca înainte, cel puțin pentru o perioadă de timp. „Te rog să nu te simți prost din această cauză, lucrează liniștit și nu scoate din Departamentul Unu materiale care nu au legătură cu activitatea ta“, îi scria.

Totodată, scrisoarea lui Guilsher conținea un mesaj cu totul diferit și indubitabil: Statele Unite voiau – doreau cu ardoare – tot mai multe dintre valoroasele informații secrete de la Tolkacev. Guilsher descrisese o întreagă gamă largă de secrete pe care le putea sustrage Tolkacev. „Ne-am bucurat foarte mult că am primit de la tine componente electronice“, spunea Guilsher, cerându-i și altele lui Tolkacev, precum bucăți de metal de la avioane și de la aparatura tehnică. „Aliajele din care sunt fabricate avioanele ne interesează foarte mult“, scria acesta. „Îți vom rămâne recunoscători.“ Adăugase: „Îți reamintesc că dorim foarte mult să primim telefonul și alte manuale ale institutelor, ministerelor și ale altor instituții cu care colaborează institutul tău“. Guilsher a spus că CIA dorea să afle informații despre persoane fizice și „despre cine pleacă în străinătate, dacă știi“. CIA dorea să afle care ingineri sovietici aflaseră despre tehnologia americană – „te rog să ne dai detalii“ despre „ce date, materiale și informații“ ajungeau la instituțiile din industria de apărare sovietică. Agenția dorea ca Tolkacev să afle mai multe despre viitoarele sisteme de armament, cum ar fi despre eforturile sovietice tot mai mari de a fabrica un avion cu un sistem aerian de avertizare și control și unul de vânătoare cu decolare și aterizare verticale, ambele aflate în stadiu de proiecte. CIA ar dori să afle detalii despre „cele mai noi evoluții ale sistemelor aflate în fazele unu-cinci“ de cercetare-dezvoltare. „Îți reamintesc că ne interesează tot ce știi despre apărarea civilă atât din institutul tău, cât și din țară, în

general. De exemplu, există indicii care arată că se acordă mai multă atenție apărării civile?“[18] Lista de dorințe continua. CIA dorea să știe tot ce se putea despre ce se afla în biblioteca secretă a institutului, inclusiv despre cum puteau fi luate materiale de acolo, cum se folosea permisul de acces și cât timp puteau fi păstrate materialele. CIA voia să știe ce grad de confidențialitate aveau documentele păstrate în bibliotecă, dacă acestea se refereau la sisteme de armament viitoare sau actuale și dacă în bibliotecă se găseau și informații referitoare la aviație și radare, materialele din care erau fabricate avioanele, designul avioanelor și al rachetelor, lasere, cercetarea energiei direcționate, aerosoli, aliaje și materiale speciale, tactici de atacuri aeriene, electrooptică, tactici avansate de controlare a spațiului aerian și a operațiunilor de sprijin aerian nemijlocit, precum și la sisteme de comandă și control. CIA se întreba dacă Tolkacev ar fi putut să măsoare luminozitatea din biblioteca secretă și să fotografieze câteva mostre de tipuri de documente „pe care poți să le împrumuți în mod normal pentru propria activitate.“[19]

Guilsher se gândea, de asemenea, la o nouă idee despre cum să obțină documentele secrete. Potrivit noii proceduri de siguranță, Tolkacev trebuia să-și predea permisul de acces în clădire în momentul în care împrumuta documente secrete de la Departamentul Unu. Asta însemna că nu putea să părăsească institutul cu hârtiile asupra sa, pentru că nu ar fi avut permisul de acces ca să poată ieși și intra. Însă Tolkacev a avut o idee: Ce-ar fi fost dacă CIA ar fi putut să îi facă o copie după permisul de acces? Astfel putea să lase un permis la Departamentul Unu când lua documentele și să arate la intrare copia permisului. Guilsher se tot întreba: ce-ar putea să nu meargă bine? Ar fi fost ciudat dacă Tolkacev și-ar fi lăsat permisul de acces la Departamentul Unu la preluarea documentelor pentru ca apoi să fie văzut ieșind din clădire sau intrând cu un permis identic după numai câteva minute? Putea fi prins astfel? Cu toate acestea, agenției îi surâdea ideea unui permis fals de acces. Dacă planul le reușea, ar fi fost un act splendid de înșelăciune din activitatea celui mai prețios agent pe care îl aveau.[20]

În scrisoarea sa, Guilsher i-a dat lui Tolkacev un nou program de întâlniri pentru următoarele douăsprezece luni, precum și instrucțiuni despre cum să semnalizeze când era pregătit pentru o întâlnire după o lungă pauză. Instrucțiunile respective reflectau preocuparea ofițerului de contact față de

detalii. În prima zi a fiecărei luni, Tolkacev urma să facă un semn într-un anume loc „cu creionul acela galben cerat pe care ți l-am dat – un asemenea semn va fi mai sigur decât unul făcut cu creta, care ar putea fi spălat sau șters. Îți amintesc că semnul constă într-o linie orizontală de 10 cm lungime, făcut la nivelul taliei.“

*

În seara zilei de 11 februarie 1980, Guilsher a pornit într-un lung tur de depistare a eventualilor urmăritori. A ajuns cu 20 de minute mai devreme la locul stabilit, pentru cea de-a șasea sa întâlnire cu Tolkacev, un loc de pe lângă Leningradski Prospekt, o arteră principală care pornește din centru și se îndreaptă spre nord-vestul metropolei. Guilsher s-a învârtit în jurul locației, examinând-o cu atenție. După ce a apărut Tolkacev, au discutat în timp ce se plimbau, parcurgând rapid toate subiectele programate. Guilsher i-a dat lui Tolkacev două aparate de fotografiat Pentax de 35 mm. La rândul său, Tolkacev i-a restituit cele patru aparate Tropel – albastru, auriu, argintiu și verde – folosite la fotografierea documentelor. Tolkacev i-a mai dat lui Guilsher și o notă informativă de nouă pagini.

Tolkacev a spus că, de acum înainte, pentru a confirma data unei întâlniri, urma să țină aprinsă lumina de la bucătăria apartamentului său de la ora 12.00 la 2.00 după-amiaza. Sigur se vedea lumina din stradă. Au convenit să se întâlnească din nou în mai. Guilsher l-a avertizat pe Tolkacev în privința sporirii filajului KGB.

Atunci Tolkacev l-a întrebat despre pastila letală. Guilsher i-a spus, cu reținere, că cei de la sediul central îi refuzaseră „cererea specială“.

Tolkacev a fost distrus. A bâiguit că aceasta este o mare lovitură psihologică pentru el. Guilsher a văzut că Tolkacev, care până atunci stătuse drept și fusese în vervă, s-a schimbat brusc. Părea dărâmat și lipsit de vlagă.

Guilsher a schimbat imediat subiectul. L-a pus pe Tolkacev să scrie o scrisoare „la cel mai înalt nivel“ din Statele Unite, cu rugămintea să i se reanalizeze cererea.

Guilsher i-a spuse adio lui Tolkacev pentru că mandatul său se apropia de sfârșit și pentru că avea să plece din Moscova la sfârșitul verii. S-au despărțit după numai 20 de minute. Guilsher a pornit pe jos în întuneric, având în buzunar aparatele miniaturale Tropel și scrisoarea și gândindu-se la imaginea lui Tolkacev prăbușindu-se sub ochii lui.[21]

*

A doua zi dimineață, Guilsher a venit devreme la birou, unde îl aștepta Gerber. Guilsher i-a povestit cum Tolkacev aproape că leșinase când auzise că îi refuzaseră cererea privind pastila letală. Reacționase chiar mai rău decât se așteptase. Într-o telegramă către sediul central, Guilsher și Gerber au raportat faptul că agentul „a suferit o lovitură psihologică foarte puternică, care va afecta viitorul operațiunii dacă nu ne schimbăm decizia". Însă nu aveau altceva de făcut înainte ca Tolkacev să scrie scrisoarea cu rugămintea respectivă. Aceștia le-au spus celor de la sediul central că eșecul fusese înrăutățit de solicitarea lui Guilsher ca Tolkacev „să își reducă activitatea și să stea liniștit" și de apropiata plecare a lui Guilsher. Guilsher era singura persoană de la CIA pe care o întâlnise Tolkacev vreme de mai bine de un an.

Guilsher a deschis nota informativă de la Tolkacev. Era profesionistă și bine structurată, cu detalii exacte privind modul în care folosise aparatele colorate Tropel ca să fotografieze documentele. Tolkacev numerotase totul; de exemplu, „Documentul RE10 a fost fotografiat cu aparatul auriu". De asemenea, amintea despre faptul că se afla într-o situație extrem de periculoasă din cauza lungii liste de documente pe care le împrumutase de la Departamentul Unu. Dacă ar fi avut loc vreo scurgere de informații din Statele Unite, scria acesta, „atunci situația mea ar fi fără ieșire". Guilsher era cu totul de acord.

În notă, Tolkacev revenea la tema controversată a banilor, însă de această dată se scuza. Spunea că se produsese o neînțelegere, „din vina mea". Recunoștea faptul că dăduse naștere la confuzie când „a început să vorbească despre o sumă de șase cifre când de fapt se gândea la șase zerouri". Tolkacev a explicat faptul că fusese sigur că Belenko primise șase

milioane de dolari și că aceasta l-a influențat, însă nu ceruse niciodată o sumă anume. A spus că lăsa decizia referitoare la remunerația sa la latitudinea CIA, în funcție de valoarea informațiilor furnizate. Se aștepta în continuare la o sumă mare. A cerut CIA să îi pună banii în valută forte într-un cont escrow, cu condiția să-i poată retrage oricând.[22]

Guilsher și-a exprimat mila față de Tolkacev cu privire la tema banilor într-o notă către sediul central. „Ne putem lesne imagina în ce situație dificilă se află CKS atunci când negociază cu noi remunerația ce i se cuvine pentru efortul depus“, scria Guilsher. „Sigur se teme că profităm de el (o organizație guvernamentală mare împotriva unui individ de rând) în condițiile în care se face vinovat de trădare și deja ne-a furnizat materiale.“ Guilsher a adăugat că Tolkacev vorbea în continuare despre „milioane“.

*

În primăvara aceea, forțele aeriene au anunțat că materialul lui Tolkacev corespunde cu alte informații despre sistemele de armament sovietice și că o mare parte din materialul respectiv era destul de prejudiciabil pentru Moscova. Forțele aeriene spuneau că Tolkacev le furnizase informații bogate din domeniul științific și tehnologic, iar valoarea sa principală consta în faptul că oferea o imagine detaliată a noilor sisteme sovietice de armament pe care nu ar fi avut cum să o obțină din alte surse în următorii ani, dacă nu cumva niciodată. În martie, Guilsher și Gerber i-au întrebat pe cei de la sediul central cât valora Tolkacev în realitate. Într-o telegramă, aceștia au subliniat faptul că evaluările anterioare din partea armatei fuseseră excepționale. Evaluările respective apreciau materialele lui Tolkacev ca fiind „primele informații“ despre anumite arme, „singurele informații“, „primele informații sigure“, și menționau că „Timpul economisit cu cercetarea-dezvoltarea americană a contramăsurilor față de respectivele sisteme a fost redus cu cel puțin 18 luni, iar la un anumit sistem chiar cu cinci ani“. Într-o altă evaluare, informațiile lui Tolkacev erau numite „mină de aur“ și „o schimbare de 180 de grade într-un proiect de 70 de milioane de dolari.“

Guilsher și Gerber au întrebat dacă putea comunitatea informațiilor secrete să indice o valoare concretă în dolari a întregii contribuții:

De exemplu, cât estimăm să economisim la R și D? Am descoperit puncte slabe la sistemele noastre pe care acum putem să le corectăm? Putem să creăm noi contramăsuri la sistemele sovietice? Avem o imagine clară a potențialului sovietic din domeniu? Ne-a furnizat CKS informații despre sisteme despre care înainte nu aveam nici un fel de date?[23]

Răspunsul la toate aceste întrebări era că Tolkacev le furnizase informații care erau, după spusele celor de la sediul central, „pur și simplu, inestimabile“. Sediul central adăugase: „Bănuim că CKSPHERE însuși, conștient fiind de valoarea extraordinară a materialelor pe care ni le-a furnizat, își dă seama că nu îi putem plăti suma exactă care i se cuvine, chiar dacă am reușit să o calculăm“.[24]

Ulterior, sediul central a trimis la stația de la Moscova o evaluare internă a CIA referitoare la materialele lui Tolkacev. Evaluarea internă menționa: „Oportunitatea acestor rapoarte este deosebit de importantă din punctul de vedere al banilor economisiți astfel de comunitatea de informații. Prin folosirea altor sisteme nu se obțin asemenea detalii și lămuriri decât după ani de implementare. Concluziile cuprinse în aceste rapoarte vor conduce la economisirea multor ani de analiză și dezbateri în domeniul serviciilor de informații.“[25]

Deși cele 150 000 de ruble pe care Guilsher i le-a dat lui Tolkacev în decembrie 1979 i-au potolit neliniștea, CIA nu decisese, de fapt, cât avea să îi plătească pe termen lung. Tolkacev aștepta această decizie. În martie 1980, Gerber i-a scris lui Hathaway, care era acum șeful departamentului sovietic, și i-a spus că înaintea următoarei întâlniri cu Tolkacev trebuie „să facă niște planuri realiste de viitor“ și „să decidă ce obligații urmau să-și asume față de el“.[26] Stația de la Moscova a sugerat să i se ofere în total 3,2 milioane de dolari. Aceasta era doar o mică parte din valoarea informațiilor furnizate de Tolkacev guvernului SUA, însă mult mai mult decât îi dăduseră până atunci.

Hathaway știa cât de presantă devenise problema; se frământase și el, ca șef de stație, pe această temă. La începutul lui aprilie, Hathaway a răspuns: „Problema care se pune este, de fapt, nu cât de mult valorează informațiile lui, ci cât poate să gestioneze și cât putem să îi plătim în realitate. Spun în realitate pentru că, dacă este să luăm întreaga valoare a informațiilor, am ajunge la o sumă astronomică. Nu vreau să fiu rău, dar nu suntem o societate comercială și putem să îl plătim rezonabil fără, însă, să îi dăm suma maximă."

Hathaway voia, de asemenea, să îl mai domolească pe Tolkacev. „Trebuie să facem cu toții tot ce ne stă în putință ca să îl mai potolim", scria acesta. „O sumă rezonabilă, cred eu, l-ar determina să o ia mai încet, în timp ce o sumă mare (care, într-adevăr, i se cuvine) l-ar putea incita ca să tragă și mai tare." CIA avea să îi deschidă un cont lui Tolkacev, însă „considerăm că suma propusă de voi, de 3,2 milioane de dolari, este prea mare".

La scurt timp după ce i-a scris acestea, Hathaway i-a spus lui Gerber că va merge la directorul CIA și îi va prezenta un plan potrivit căruia să îi plătească lui Tolkacev 200 000 dolari pentru activitatea sa din 1979, 300 000 dolari pentru 1980, 400 000 dolari pentru 1981 și jumătate de milion de dolari pentru fiecare din anii următori. Urma să fie, spunea acesta, „cel mai mare salariu plătit vreodată unei singure persoane din istoria acestei organizații".[27]

Din nou, Turner a apăsat pe frână. Pe 10 mai 1980, a aprobat o schemă de plată redusă: 200 000 dolari pentru 1979 și 300 000 dolari pentru fiecare din anii următori. Hathaway le-a spus lui Gerber și lui Guilsher că este sigur că vor fi dezamăgiți. „Și eu sunt dezamăgit", a spus acesta. Însă „este o sumă uriașă". Și-a exprimat încrederea în faptul că Guilsher va reuși „să își folosească puterea de convingere și relația specială pe care o are cu CKSPHERE ca să îl dea pe brazdă".[28]

Un alt element care îl frământa pe Guilsher era fuga din țară. Tolkacev spusese inițial că nu s-ar fi gândit vreodată să plece din Uniunea Sovietică. Însă, în nota sa informativă din februarie, își exprima brusc interesul față de această idee. „Nu m-am gândit niciodată la posibilitatea de a pleca din URSS", spunea acesta, dar „dacă există o posibilitate reală ca eu și familia mea să fugim din țară, indiferent de riscurile aferente, mi-ar plăcea să profit

de o asemenea șansă. Familia mea nu știe nimic despre activitatea pe care o desfășor.“ Tolkacev a cerut mai multe detalii – de cât timp ar avea nevoie ca să se pregătească?[29] Guilsher a avut senzația că faptul că, mai nou, Tolkacev manifesta interes față de o posibilă fugă din țară era un semn că acesta era tot mai pesimist în privința viitorului său la Moscova.[30] Poate că dacă CIA ar fi aprobat plecarea acestuia din țară, se gândea Guilsher, atunci Tolkacev ar fi lăsat-o mai moale cu pretențiile sale de milioane de dolari. La sediul central, în mai 1980, Turner a fost de acord să i se „promită lui Tolkacev că îl vor scoate din țară împreună cu soția și fiul său dacă și când vor fi obligați de împrejurări, urmând ca aceștia să se stabilească în Occident“.[31]

Guilsher s-a apucat să redacteze nota informativă pe care urma să i-o dea lui Tolkacev la următoarea lor întâlnire. Știa că Tolkacev fusese distrus de decizia legată de pastila letală. De data asta, urma să îi dea lui Tolkacev vești și mai proaste. Guilsher „nu avea nici cea mai mică îndoială“ că Tolkacev va fi „cât se poate de șocat și de nemulțumit“ de schema de plată.[32] Guilsher a încercat să îi dea vestea cât mai pe ocolite. „Materialele de la tine sunt foarte apreciate și s-a decis să ți se plătească cel mai mare salariu pe care l-a plătit vreodată organizația noastră“, scria Guilsher, trecând sumele aprobate de Turner. Erau multe zerouri, dar nu milioane. Guilsher dorea să „amortizeze“ lovitura cu promisiunea scoaterii din țară, dar și aceasta era discutabilă. Iar simpla discuție despre plecare i-ar fi crescut așteptările lui Tolkacev în această privință. Or ei doreau ca un agent eficient și bine integrat precum Tolkacev să rămână acolo cât mai mult posibil. Guilsher nu îi promitea nimic repede. Îi amintea lui Tolkacev despre faptul că trebuia să îi spună familiei sale despre plecare și, dacă aceasta ezita, „vom avea probleme“. I-a subliniat lui Tolkacev ce urma să facă CIA pentru el în privința stabilirii lor în Statele Unite.

Operațiunea Tolkacev devenea de acum destul de complexă – problemele legate de plecarea din țară, de bani, poze, siguranță și de pastila letală erau interdependente. Stația de la Moscova și sediul central au analizat în detaliu fiecare chestiune în parte, purtând o corespondență intensă, însă la orice mișcare exista riscul unei erori, care îl putea supăra pe Tolkacev, după cum se întâmplase cu pastila letală. CIA încercase să îl gestioneze pe Tolkacev făcându-i oferte bine dozate de bani și de fuga din țară, dar deasupra acestora plana realitatea faptului că Tolkacev nu asculta întotdeauna de

ofițerii săi. Acesta era cât se poate de hotărât să fure cât mai multe secrete cu putință. Nu dorea să încetinească ritmul.

*

În primăvara anului 1980, au crescut considerabil tensiunile dintre Uniunea Sovietică și Occident. Statele Unite au boicotat Jocurile Olimpice de Vară de la Moscova, ca urmare a invadării Afghanistanului de către URSS, ofensând astfel dur conducerea sovietică. După ce fizicianul disident Andrei Saharov a vorbit în public împotriva invaziei, acesta a fost arestat și exilat la Gorki.[33] Era programat ca Jocurile Olimpice să înceapă în iulie și, cu multe săptămâni înainte, străzile au fost pline de mai mulți milițieni, mulți fiind aduși la Moscova din provincie. Toate acestea îi îngreunau următoarea mișcare a lui John Guilsher, făcând-o mai riscantă și mai complicată.

În seara zilei de 12 mai, Guilsher s-a deghizat. Era prima dată când folosea metoda cunoscută drept transfer de identitate, un artificiu care miza pe punctele slabe ale celor din KGB. Deși KGB îi ținea sub observație pe toți americanii de la Moscova, nu putea să îi urmărească simultan pe toți, așa că îi ignora pe mulți dintre cei considerați funcționari de rând, care nu aveau legătură cu informațiile secrete. Un ofițer al CIA se putea deghiza într-unul dintre lucrătorii de la ambasadă pe care KGB nu îi băga în seamă și să se strecoare astfel afară din complex fără să atragă atenția. Înșelătoria a funcționat. Guilsher a ieșit din complex fără să fie identificat de KGB. Spera să poată să îl sune pe nepregătite pe Tolkacev pentru ca, apoi, să se întâlnească pe stradă. Însă când a sunat, Guilsher a auzit o voce care nu îi aparținea lui Tolkacev și a renunțat să mai încerce.[34]

Următoarea tentativă de a evita filajul KGB a fost un vicleșug mai complicat. Guilsher a anunțat autoritățile sovietice că intenționează să plece în străinătate pentru scurt timp. A plecat de la Moscova cu avionul, după cum era programat, însă s-a întors pe neașteptate, mai devreme decât anunțase autoritățile. Spera să se întâlnească cu Tolkacev înainte ca să-și dea seama KGB-ul că se întorsese. Însă, când Guilsher a ajuns la controlul pașapoartelor cu ocazia întoarcerii sale inopinate, a observat că i se acordă o atenție deosebită, așa că a decis să renunțe la întâlnire.

Cele două întâlniri ratate și filajul intens de pe stradă nu l-au oprit, însă, pe Gerber. Acesta i-a scris o telegramă lui Hathaway după cea de-a doua tentativă eșuată a lui Guilsher, de pe 21 mai. Deși „nu era optimist“ în privința unei evitări cât mai firești a urmăritorilor, Gerber a spus că era foarte important ca Guilsher să se mai întâlnească o dată cu Tolkacev. Guilsher urma să își încheie mandatul în vara aceea. Ținând cont de problemele delicate legate de bani și de fuga din țară, a scris Gerber în telegramă, „preferăm ca CKSPHERE să discute aceste aspecte importante cu o persoană cunoscută mai degrabă decât cu una complet străină la toamnă“. Deși Gerber considera că ofițerii de contact din cadrul stației trebuiau să se înlocuiască unul pe altul în operațiuni, acum Guilsher era singurul ofițer de contact pe care putea să-l trimită, singurul pe care-l cunoștea Tolkacev.[35]

Cele două tentative eșuate din mai de a se întâlni cu Tolkacev scoseseră la iveală un nou aspect important al operațiunii. Capacitatea tehnologică a CIA creștea și agenția dorea să folosească tehnologia pentru a evita supravegherea KGB și pentru a-și desfășura în mod nestingherit activitățile de spionaj. În anii 1960, comunicarea cu agenții din zone ostile se desfășura în principal prin folosirea unui număr mic de tehnici verificate, precum scrierea secretă, micșorarea la maximum a fotografiilor, transmisiile radio și schimbul de pachete prin intermediul ascunzătorilor. Însă, începând cu anii 1970, datorită revoluției în microelectronică, tehnologia începuse să schimbe modul în care ofițerii de contact comunicau cu ceilalți agenți, iar CIA încerca să folosească numai aparatură de ultimă oră. Un astfel de exemplu a fost primul dintr-o familie de aparate electronice mici, cunoscute sub numele de SRAC, pentru comunicații pe unde scurte între agenți. O versiune incipientă a aparatului, denumită Buster, îi fusese dată lui Dmitri Poliakov, generalul din cadrul serviciilor secrete militare sovietice, GRU, care își oferise în mod voluntar serviciile la New York, în 1961, și căruia FBI îi dăduse numele de cod TOPHAT. Ulterior, acesta fusese coordonat de CIA la Rangoon și New Delhi, iar acum se întorsese la Moscova, unde dorea să devină comandantul academiei de pregătire a GRU. Noul aparat, se spera, urma să îi ușureze comunicarea lui Poliakov cu CIA fără a fi interceptat de KGB. Aparatul era un sistem de comunicație care se ținea în mână și care cuprindea două stații de bază portabile – fiecare dintre ele de mărimea unei cutii de pantofi – și o unitate a agentului care putea fi ascunsă

în buzunarul de la haină. Cu ajutorul unei tastaturi mai mică de zece centimetri pătrați, agentul codifica textul mesajului, după care introducea codul cu ajutorul tastaturii. După încărcarea datelor – Buster putea să stocheze 1 500 de caractere –, agentul mergea undeva la o distanță de 300 de metri de stația de bază și apăsa butonul de trimitere. Stația de bază putea fi deplasată, așezată la fereastra unui apartament sau a unei mașini; agentul trebuia să spună cu aproximație unde se află. Buster era un fel de sistem incipient de mesagerie de texte. Prezenta avantajul siguranței: agentul putea comunica fără să se întâlnească pe stradă cu ofițerul său de contact. Cu toate acestea, existau probleme legate de folosirea aparatului pe teren. Era clar că Buster era un aparat de spionaj, deci l-ar fi pus în pericol pe agent dacă ar fi fost descoperit asupra sa.

Hathaway, care era acum șef de departament, era încântat de tehnologie, fiind dornic să folosească noi gadgeturi ca să împiedice filajul KGB. La modul ideal, Buster putea diminua riscul pe care îl prezentau întâlnirile în persoană cu agentul prin parcuri și pe la colțuri întunecoase de stradă. „Gândiți-vă cum îl vom scăpa pe bietul amărât de pericolul de a se duce să se întâlnească cu cineva de la agenție“, spunea Hathaway, făcând aluzie nu numai la Tolkacev, ci la toți agenții CIA care ar fi putut folosi gadgetul.

În timp, Buster a suferit modificări importante. Modelul următor a fost denumit Discus. Și acesta se ținea în mână, dar era mai ușor de folosit pentru agent și pentru ofițerul de contact. Discus nu mai necesita masiva stație de bază și transmitea mesajul către ofițerul de caz prin ținerea unei a doua mici unități la o distanță de câteva zeci de metri. Lucrul cel mai important era faptul că, în timp ce Buster presupunea ca agentul să-și cifreze mesajul transformându-l într-un text codificat, printr-un efort manual, înainte de a-l dactilografia la tastatură, Discus codifica automat mesajul. Tastatura era mai mare și putea transmite mult mai multe informații. În plus, Discus avea un sistem de verificare, astfel că agentul primea confirmarea că mesajul său fusese primit. Discus era extrem de avansat; pe vremea aceea nu existau în comerț astfel de aparate pentru comunicarea la distanță, precum BlackBerry sau iPhone.[36]

În iunie, Hathaway i-a rugat pe cei de la birou să se gândească la posibilitatea de a-i da lui Tolkacev un aparat Discus. A spus că Tolkacev ar

fi putut folosi aparatul ca să anunțe CIA când era disponibil pentru întâlniri și poate ca să „selecteze fragmente importante din documente și să ni le transmită“. A sugerat că Tolkacev putea să folosească Discus ca să anunțe stația de la Moscova la ce ascunzători să se ducă ca să ridice filme și alte materiale. Hathaway și-a exprimat încrederea în faptul că Discus „ar spori siguranța și eficiența operațiunii“. Discus era atrăgător asemenea unui covor fermecat imbatabil, gata să zboare peste capetele KGB. În timp ce, prin metoda tradițională de schimb de pachete prin intermediul ascunzătorilor, era nevoie, de obicei, de o zi sau mai mult pentru a semnaliza, a amplasa și a ridica mesajul, aparatul electronic de comunicare putea transmite aproape instantaneu informații secrete urgente.[37]

Cu toate acestea, Gerber a considerat că lui Tolkacev nu i-ar fi fost de folos Discus. Testase aparatul și știa că nu era suficient să apeși pe buton ca să funcționeze. A testat Discus într-o piață de legume din Moscova în timp ce căuta roșii și castraveți, iar soția sa, Rosalie, se afla cu a doua unitate într-o altă parte a pieței. Ca să aibă loc un schimb de mesaje trebuia ca atât expeditorul, cât și destinatarul să stea pe loc. Gerber a încercat să trimită un semnal. Și-a dat imediat seama că agentul trebuia să se uite în jos în buzunar până se aprindea luminița roșie de confirmare, în caz contrar nu ar fi știut dacă mesajul ajunsese sau nu. Luminița roșie se aprindea numai după un timp. Faptul că trebuia să se uite încontinuu în buzunar ca să vadă dacă se aprinde luminița roșie nu l-ar fi dat de gol pe agent? Merita să-și asume un asemenea risc? În plus, Gerber bănuia că agentul trebuia să avertizeze mai întâi agenția asupra faptului că urma să transmită un mesaj pe Discus. Transmiterea mesajului era o acțiune suplimentară. De asemenea, ar fi trebuit să aleagă și să verifice dinainte locațiile unde ar fi putut să aibă loc transmisiile prin intermediul Discus; undele radiofonice aveau tendința de a ricoșa, așa că nu orice loc era potrivit. În plus, operațiunea de verificare presupunea transmiterea unui scurt semnal pe calea aerului, pe care ar fi putut să îl sesizeze cei de la KGB, ceea ce i-ar fi expus pe ofițerii de contact. Merita să își asume un asemenea risc?

Gerber nu credea că Discus i-ar fi redus riscurile lui Tolkacev legate de siguranța sa, ci considera că i-ar fi adus altele în plus. „Să nu-ți închipui că este momentul să discuți cu el despre asta“, i-a răspuns Gerber lui Hathaway. Și a adăugat: „valoarea materialelor produse de CKSPHERE

constă în reproducerea unei mari cantități de întregi documente detaliate, nu doar câteva pasaje“ pe care le-ar putea transmite prin Discus. Gerber a insistat să continue întâlnirile în persoană datorită cantității mari de materiale furnizate de Tolkacev. Gerber dorea să aibă un curs sigur și constant. A spus că, dacă i-ar da lui Tolkacev aparatul Discus, aceasta l-ar determina să prindă viteză și să riște. A subliniat și faptul că însuși Tolkacev prefera întâlnirile în persoană, nu schimburile de mesaje prin intermediul ascunzătorilor. Tolkacev „are o nevoie psihologică de contact personal direct“.[38]

Pe 11 iunie, Gerber i-a trimis lui Hathaway o a doua telegramă dură, în care îi spunea că discutase despre folosirea Discus cu ofițerii de contact de la stația din Moscova. „Concluzia noastră este că în cazul operațiunii de față avem mai mult de pierdut decât de câștigat“, scria acesta. Aparatul nu era prea util pentru trimiterea sau primirea de mesaje complexe, cum ar fi cele privind „solicitările“ sau alte materiale secrete pe care le-ar fi putut aduna Tolkacev. În plus, Discus i-ar fi putut face pe Tolkacev și pe ofițerii de contact să se apropie foarte mult unii de alții pe stradă, în mod frecvent, ceea ce ar fi putut fi remarcat de KGB. Pentru a evita supravegherea KGB, trebuia să aleagă pentru fiecare transmisie câte o locație diferită. Pur și simplu, nu merita efortul. Gerber se gândise că poate Turner voia să elimine factorul uman din activitatea de spionaj și să se axeze pe tehnologie, însă acest lucru nu se putea realiza.

Trebuiau să se uite în ochii agentului, iar Tolkacev simțea nevoia să îi strângă mâna unui ofițer de contact în care putea să aibă încredere.[39]

Capitolul 9

Un spion de miliarde

Pe 17 iunie 1980, Guilsher s-a deghizat din nou și a pornit-o la drum. KGB-iștii care îl urmăreau nu l-au văzut; deghizarea sa a funcționat exact așa cum se aștepta. După un tur de detectare a eventualilor urmăritori, s-a întâlnit pentru a șaptea oară cu Tolkacev la ora 10.55 seara. Cerul era luminos. Binedispus, Tolkacev i-a spus lui Guilsher că nu întâmpinase nici un fel de dificultăți. Se bucura că se putuseră întâlni înainte de vacanța de vară pentru că fusese foarte ocupat. Avea vești bune: în februarie, fuseseră brusc anulate măsurile de securitate. Ca și înainte, nu mai era nevoie să-și lase permisul de acces în clădire când împrumuta documente. Motivul era un blocaj birocratic: funcționarii din departament, în majoritate femei, erau copleșiți de primirea atâtor permise de acces în clădire, încât nu mai puteau ieși la prânz, pauză pe care o foloseau, de obicei, ca să caute de mâncare și alte bunuri de consum. Așa că directorul institutului a revenit la vechile reguli: documentele puteau fi împrumutate dimineața și returnate după-amiaza târziu.[1]

Plin de același zel, Tolkacev a profitat de noua permisibilitate a regulamentului. Din februarie până în iunie, a luat acasă mii de pagini de documente secrete pe care le-a fotografiat cu Pentaxul. I-a spus lui Guilsher că avea 179 de role de film în servietă. Însă Guilsher nu avea în ce să le pună.

Guilsher a spus că are o sacoșă de plastic la el și a scos-o din buzunar.

Tolkacev a scuturat din cap. Nu ar fi încăput filmele. Tolkacev i-a dat lui Guilsher servieta lui personală, plină de casete de 35 mm. „Ia-o cu totul“, a insistat el.

Guilsher i-a dat lui Tolkacev noile aparate îmbunătățite ale CIA, marca Tropel, spunându-i că agenția spera că va putea să fotografieze cu acestea și pe lumină mai slabă, poate chiar la el în birou. Însă, Tolkacev a dat din mână în semn de negație. I-a spus lui Guilsher că nu e posibil să folosească micile aparate Tropel la serviciu. Nu avea suficient timp nici la începutul, nici la sfârșitul programului, când nu era lume prin preajmă. I-a dat înapoi

aparatele vechi Tropel și le-a refuzat pe cele noi.[2] Se pare că își găsise ritmul optim cu aparatul Pentax de 35 mm. Guilsher a raportat la sediul central că Pentaxul „permite fotografierea în cantități mari“, mult mai mari decât aparatele Tropel.[3] Pentaxul devenise cea mai de temut armă a lui Tolkacev în încercarea sa de a provoca prejudicii Uniunii Sovietice.

Guilsher i-a prezentat pe scurt lui Tolkacev ultima ofertă a CIA privind remunerația. A subliniat faptul că salariul propus era mai mare decât cel al președintelui Statelor Unite. I-a reamintit lui Tolkacev faptul că CIA urma să suporte cheltuielile considerabile legate de mutarea sa în America, dacă vor decide să fugă din țară. Tolkacev avea o expresie împietrită și nu a reacționat în nici un fel. Guilsher îl mai văzuse așa.

Era un moment dulce-amărui pentru Guilsher, istoria familiei sale desfășurându-se în aceste seri magice de vară rusească. Și-a dedicat întreaga carieră țintei sovietice, ascultând casete din tunelul de la Berlin și interogând transfugi și agenți. Harul lui consta în buna stăpânire a limbii. Acum, cu Tolkacev, ca ofițer de contact pe teren, realizase una dintre cele mai profunde penetrări în Uniunea Sovietică.

Venind momentul să își ia rămas-bun, Guilsher știa că, probabil, nu îl va mai vedea niciodată pe Tolkacev. Se cunoscuseră cu 18 luni în urmă la un colț rece de stradă din Moscova. Acum le mai rămăseseră doar câteva minute la dispoziție și ambii bărbați, reținuți și stoici, se străduiau să își găsească cuvintele.[4]

Tolkacev l-a întrebat pe Guilsher dacă va mai veni la Moscova. Guilsher i-a spus că lucrurile bune nu durează mult. Era puțin probabil să mai revină vreodată. Tolkacev i-a spus că citește pe îndelete, când poate, cărțile despre disidenți făcute cadou de Guilsher. Și-au strâns mâinile și și-au luat adio. Tolkacev părea agitat și nerăbdător să încheie întâlnirea. Guilsher le-a spus a doua zi celor de la sediul central că „motivul principal pare să fi fost dorința sa de a ajunge acasă la o oră rezonabilă“.

Era aproape miezul nopții.

*

Informațiile secrete „preluate“ în urma întâlnirii lui Guilsher cu Tolkacev erau neprețuite; filmul conținea circa 64 de pagini de documente secrete. Hathaway i-a trimis lui Turner, directorul CIA, un rezumat cu ultimele informații, marcate „SECRET/CONFIDENȚIAL“, în care acesta raporta:

M-am întâlnit cu CKSPHERE pe 17 iunie 1980, dată la care acesta a furnizat 179 de role de film de 35 mm cu informații documentare confidențiale despre radarele aeriene sovietice și despre sistemele de control al armamentului.

Mai exact, materialul cuprinde:

– prima documentație cu privire la caracteristicile tehnice de proiectare ale noului AWACS sovietic (CKSPHERE a fost cel care ne-a atras atenția asupra existenței acestui sistem și ne-a ajutat să îl localizăm în fotografiile aeriene);

– documentație bogată despre noua modificare a MiG-25, prima aeronavă sovietică care va fi dotată cu radar având capacitatea look-down, shoot-down; această aeronavă, folosită împreună cu AWACS, va lărgi în mod eficient perimetrul de apărare aeriană sovietică împotriva aeronavelor NATO și a rachetelor de croazieră lansate din aer;

– documentație cu privire la câteva noi modele de sisteme de rachete aeriene și caracteristicile tehnice ale altor avioane de vânătoare sovietice și avioane de vânătoare/bombardiere care urmează a fi utilizate de acum și până în 1990.

În memoriul său, Hathaway a adăugat: „Acest volum de informații de documentare este dublu față de toate materialele livrate de CKSPHERE în ultimele 18 luni de colaborare cu noi“.[5]

Pe lângă documente, Tolkacev i-a dat lui Guilsher o notă informativă cu un aer oarecum melancolic. Spunea că permisul pe care îl semnase ca să ia documente secrete era, la momentul respectiv, de câteva ori mai lung decât

al oricărui alt angajat. „Atât timp cât KGB nu suspectează nimic cu privire la scurgerea de informații în ce privește sistemele de radar sovietice pentru interceptoare, atunci activitatea mea la NIIR și cartela mea de «acces» pot trece neobservate. Dar, dacă se primește vreun semnal de suspiciune din America“, a adăugat acesta, „cartela mea va fi cu siguranță prima care va atrage atenția KGB“. Continua: „Bănuiesc că înainte să mă întrebe de ce am împrumutat o cantitate atât de mare de documente, KGB îmi va face percheziție în apartament. Lucrurile pe care pot să le ascund în apartament de membrii familiei nu le-aș putea ascunde niciodată de KGB.“ Se referea la o ascunzătoare pentru recuzita de spionaj, ascunzătoare pe care și-o făcuse în apartament.

Apoi, și-a reiterat solicitarea de a fugi din țară. „Astăzi fac apel la voi cu rugămintea deosebită ca eu și familia mea să fim scoși din URSS. Așa stau lucrurile.“ Temerile lui Guilsher se adeveriseră; de când îi propuseseră varianta fugii din țară, speranțele lui Tolkacev prinseseră aripi. Cu toate acestea, Guilsher știa că Tolkacev nu spusese încă nimic familiei sale despre acest pas crucial, așa că probabil că mai aveau timp.

Tolkacev a spus că se află „sub o amenințare crescândă“ și, având în vedere de câte ori semnase pe permis, „viitorul meu este ca și pecetluit“. Dorea să înceapă „cât mai repede posibil“ pregătirile de plecare din țară. A adăugat: „Înțeleg perfect că pentru voi plecarea mea și a familiei mele din țară echivalează cu moartea unui agent care vă furnizează informații de bună calitate. Din păcate, însă, pierderea este inevitabilă. Este doar o chestiune de timp. Așadar, pentru mine este foarte important să îmi dați un răspuns sincer dacă veți încerca să ne scoateți din țară sau dacă ne veți lăsa în voia sorții.“

Nota informativă a lui Tolkacev era marcată de tristețe, sugerând faptul că acesta simțea că i se apropie sfârșitul. Referindu-se la următoarea întâlnire, programată în toamnă, spunea: „dacă aceasta va avea loc și eu voi mai fi activ“ și „dacă nu mă descoperă până atunci“.[6]

În nota sa informativă, Tolkacev inclusese și o notă intitulată „Către Conducerea Centrului“, care reprezenta cererea sa legată de pastila letală.

Sublinia că „relația mea cu voi nu a evoluat nici simplu, nici repede“, referindu-se la lungile întârzieri până când agenții CIA se întâlniseră cu el și

la neînțelegerile legate de remunerația sa și că „aproape un an și jumătate“ îi solicitase agenției pastila letală, „însă tot timpul în zadar“.

Tolkacev a adăugat că trecuseră câțiva ani de când începuse să lucreze ca spion. „În tot acest timp, în ciuda faptului că am avut momente foarte tensionate, nu m-am abătut niciodată de la planul stabilit. Vă amintesc toate acestea ca să înțelegeți că am nervi destul de tari. Am suficientă răbdare și autocontrol cât să amân calea sinuciderii până în ultimul moment. Insist să mi se pună la dispoziție, în cel mai scurt timp posibil, mijlocul de sinucidere pentru că situația legată de siguranța mea este precară.“[7]

În plus, Tolkacev amintea CIA faptul că motivul pentru care împrumutase atâtea documente fusese ca să răspundă la întrebările agenției. Prezenta apoi cu lux de amănunte „urmele“ lăsate de activitatea sa de spionaj și spunea că pastila letală reprezenta un mod de a împiedica KGB să descopere urmele respective. „Sinuciderea, fără nici o urmă de îndoială, poate proteja munca pe care am început-o, adică poate ajuta la păstrarea secretului cu privire la volumul activității mele și la metodele prin care am reușit să îmi desfășor activitatea.“

*

Guilsher mai avea de stat doar câteva săptămâni la stația de la Moscova și, împreună cu Gerber, au scris o lungă telegramă către sediul central în care făceau bilanțul operațiunii. Puteau să facă o pauză, pentru că Tolkacev urma să fie de negăsit în timpul verii, fiind plecat în concediu. În telegrama trimisă pe 24 iunie, Tolkacev era descris ca fiind „supus unui stres și unei tensiuni uriașe“, aflându-se într-o situație „sumbră“ în ceea ce privește propria siguranță. Au subliniat diversele moduri în care putea evolua situația. Au spus că „eventualele scurgeri de informații din partea noastră reprezentau o amenințare gravă“ și puteau conduce la o investigație „care ar fi dus la descoperirea sa“. Sau ar fi putut fi descoperit la un control de rutină al evidențelor cu persoanele care împrumutaseră documentele. Vreun „funcționar zelos de la Departamentul Unu“ ar putea remarca numărul mare de împrumuturi pentru care semnase. Și o „descoperire întâmplătoare“ a faptului că Tolkacev ascundea sub haină documente – sau chiar o

recunoaștere a obiceiului acestuia de a se duce acasă în fiecare zi la prânz, după ce împrumuta documente – „putea da de gol“ operațiunea, avertizau cei doi. Și, pe lângă toți acești „factori importanți“ care afectau siguranța lui Tolkacev, „mai existau cu siguranță și alții“.

„Cu părere de rău tragem concluzia că nu prea avem ce să facem“, le-au spus celor de la sediul central. „Avem de a face cu un om hotărât să provoace pagube cât mai mari regimului sovietic. Va produce în continuare, fie la Departamentul Unu, fie la biblioteca secretă, și probabil că nu va da ascultare rugăminților noastre să reducă ritmul.“

În privința problemei siguranței sale, „putem oare să ne așteptăm în mod realist ca operațiunea să mai dureze câțiva ani?“, au întrebat. Nu credeau asta. Au adăugat: „Se pare că CKS mai are puțin și își îndeplinește planul de producție pe care ni l-a propus și cu care am fost de acord“. Astfel, au spus, era „extrem de important“ să avem „o imagine cât mai clară în privința stadiului în care ne aflăm“ în legătură cu activitatea lui Tolkacev de până în acel moment și cu ce activități de spionaj va putea desfășura pe viitor. În condițiile în care Tolkacev insista în privința plecării din țară, Guilsher i-a întrebat pe cei de la sediul central care ar fi fost impactul plecării lui Tolkacev de la Moscova. Ar fi fost o pierdere uriașă? Guilsher i-a avertizat pe cei de la sediul central în mod direct: „Operațiunea nu va putea continua la nesfârșit“.

„Mohorâtă“ era termenul cu care Guilsher a descris scrisoarea lui Tolkacev prin care solicita pastila letală. „Dacă va fi descoperit“, i-a atenționat acesta, Tolkacev „va avea interacțiuni neplăcute cu organele securității și apoi cu siguranță va fi împușcat. Cum, în cazul compromiterii operațiunii, moartea este inevitabilă, ar trebui să i se dea lui CKS alternativa de a face uz de «cererea specială» și de a scăpa astfel de agonia confruntării cu autoritățile.“ Gândul că are la dispoziție pastila „în caz de nevoie“ i-ar fi conferit lui Tolkacev „necesara susținere psihologică și morală“. Guilsher a avertizat din nou sediul central asupra faptului că „alte amânări și respingeri ale «cererii speciale» l-ar înstrăina pe CKS într-o fază critică a operațiunii și ar putea genera probleme grave de gestionare a sursei sau chiar încetarea furnizării de informații“.[8]

La sediul central, lui Hathaway i s-a făcut milă. Spre deosebire de ultima dată când îi ceruse lui Turner să aprobe pastila letală – când cererea fusese temperată de șeful de departament în funcție –, de această dată, Turner nu a mai răstălmăcit cuvintele. A scris un memoriu ferm în care relua argumentele șefului stației de la Moscova și ale ofițerului de contact. Dacă i-ar fi furnizat lui Tolkacev pastila letală, aceasta ar fi însemnat „un sprijin psihologic semnificativ pentru el“, spunea Hathaway, care îl descria pe Tolkacev drept „un tip matur, rațional și prudent“ care avea nevoie de o portiță de scăpare în cazul în care ar fi fost arestat de KGB.[9]

*

În iulie, Hathaway a răspuns la întrebările anterioare venite de la stația de la Moscova cu privire la valoarea informațiilor furnizate de Tolkacev. A spus că, și dacă Tolkacev ar fi părăsit Uniunea Sovietică, „valoarea lucrurilor produse de el nu s-ar micșora pentru cel puțin 8–10 ani“. De ce? Sistemele de armament pe care Tolkacev le furase deja pentru Statele Unite abia acum erau puse în funcțiune sau se aflau încă pe planșetele de lucru, neputând fi lesne înlocuite. Pe de altă parte, dacă Tolkacev ar fi continuat să spioneze la Moscova, câștigul ar fi fost și mai mare, pentru că în fiecare an ajungeau pe masa sa de lucru noi și noi sisteme de armament.

Prada impresionantă de documente, planuri și diagrame a lui Tolkacev fusese pusă la dispoziția unui număr foarte mic de persoane din Washington în forma sa brută și netradusă. Una dintre aceste persoane era un asistent special din cadrul forțelor armate, care folosise informațiile ca „să oprească sau să redirecționeze“ cercetarea-dezvoltarea programelor armatei SUA. Tolkacev le furniza Statelor Unite o hartă menită să pericliteze și să înfrângă două sisteme sovietice de armament de bază: radarele de la sol, care apărau sovieticii de atacuri, și radarele de pe avioanele de vânătoare care le dădeau capacitatea de a-i ataca pe alții. Acesta era un avantaj incomparabil în competiția din timpul Războiului Rece. Hathaway le-a cerut Forțelor Aeriene ale SUA să evalueze cât valorau, în general, informațiile secrete furnizate de Tolkacev. Puteau stabili o anumită sumă în dolari corespunzătoare cu cât economisiseră din costurile pentru cercetare-dezvoltare? Răspunsul a fost „undeva în jur de două miliarde de dolari“, i-a

raportat Hathaway lui Gerber. Aceasta era înainte ca măcar să se fi uitat peste cele 179 de role de film livrate lui Guilsher în servietă.[10]

Tolkacev era un spion de miliarde de dolari.

Capitolul 10

Utopia își ia zborul

În ziua aceea de iulie a anului 1979, când a sosit la Moscova în calitate de nou ofițer de contact, David Rolph a luat liftul de la Ambasada SUA și a urcat până la etajul 9, a trecut de pușcașii marini aflați de gardă, a luat-o prin bibliotecă și apoi a coborât pe scări la etajul 7. Acolo, pe palier, ușa din dreapta dădea în secțiunea politică a ambasadei. În partea dreaptă, o ușă fără nici o inscripție avea o încuietoare cu cifru. Rolph a format codul. După prima ușă, a văzut o a doua ușă care semăna cu ușa seifului unei bănci. Avea cifru, însă ziua era deschisă cât timp se aflau oameni înăuntru. A străbătut un mic hol, a trecut de o mică firidă care se afla în partea stângă și unde se găsea tocătorul de hârtie. A luat-o la dreapta și a apăsat pe clanța unei alte uși care s-a deschis, scoțând un fâsâit ușor de dop pneumatic. A intrat într-un compartiment rectangular fără ferestre dintr-o cameră cu tavan jos, căptușită cu metal ondulat și izolată fonic de pereții ambasadei pentru a se evita ascultările și interceptările. Aceasta era stația CIA de la Moscova.

David Rolph avea 31 de ani și era plin de nerăbdare. Își începea prima misiune în cadrul CIA și tânjea să participe la propria operațiune, să iasă pe teren și să coordoneze un agent.

Într-un capăt al biroului, lucra șeful de stație într-un spațiu încărcat în care se aflau un birou, un seif și o masă mică de ședințe la care abia încăpeau ofițerii de contact, dacă se înghesuiau. Restul sălii era plină de birouri aliniate pe câte o latură, mașini de scris, fișete cu dosare cu încuietori cifrate și hărți ale Moscovei pe pereți. O hartă mare era plină cu puncte colorate și numerotate, care indicau locații de întâlniri, locații de transmitere de semnale, locații pentru ascunderea pachetelor și cine răspundea de fiecare dintre acestea. Se auzea muzică de la un casetofon. Pe aviziere se aflau ultimele telegrame sosite. Lui Rolph i-a fost repartizat biroul cel mai apropiat de cel al șefului de stație. În partea opusă a încăperii se afla Guilsher, care coordona operațiunea Tolkacev. Guilsher avea mereu un aer demn și purta adesea la serviciu costum și cravată. „Guilsher arăta mereu ca un președinte“, își amintea unul dintre colegii săi. Prin contrast, când nu se aflau la programul de lucru de acoperire, Rolph și ofițerii de contact mai tineri apăreau adesea în blugi. Prima impresie pe care și-o făcuse Rolph era

că Guilsher era puțin rigid și formalist, însă îndoielile i-au fost spulberate când a văzut cum lucrează acesta. Era cu totul absorbit de Tolkacev și se întorcea adesea de la întâlniri ca să reconstituie în detaliu spusele lui Tolkacev, în ciuda factorilor perturbatori, a stresului și a epuizării. Când vorbea Guilsher, Rolph îl asculta cu atenție. Avea multe de învățat de la el.

Călătoria lui Rolph până la stația de la Moscova începuse de pe vremea când era copil mic și se afla în prima linie a Războiului Rece din Europa. La vârsta de zece ani, își însoțea tatăl, pe Arthur, un locotenent-colonel care comanda un batalion al Armatei a Șasea Blindate, care era însărcinată să asigure siguranța frontierei Germaniei de Vest, la granița cu Cehoslovacia. Arthur și-a dus fiul să vadă granița, care era plină de turnuri de veghe, patrule cu câini, zone cu concentrare de arme letale și cuiburi pentru mitraliere. Dacă ar fi izbucnit un război adevărat în Europa, acest loc ar fi fost invadat de tancurile și trupele Pactului de la Varșovia. Granița l-a marcat profund pe Rolph: terenul de dincolo de gard părea învăluit în mister, ceea ce îl incita și îl speria. Mai târziu, când familia sa s-a întors în Statele Unite, Rolph a studiat rusa la Universitatea din Kentucky și și-a propus să studieze și istoria Rusiei, însă a izbucnit Războiul din Vietnam. Soarta îl împingea spre armată, așa că s-a înrolat. Pentru prima fază de pregătire, a ales ca limbă de studiu rusa. Ulterior a devenit ofițer. Nu o dată s-a aflat în preajma celor care urmau să fie trimiși în Vietnam, dar el nu a ajuns niciodată acolo. În schimb, armata l-a trimis în Berlinul de Vest ca ofițer de contact de informații.

Purta haine civile și lucra într-un mic birou din cadrul Brigăzii Berlin, garnizoana forțelor de ocupație ale Statelor Unite. Misiunea sa consta în colectarea listelor de refugiați care veniseră de curând din Germania de Est, Cehoslovacia și Ungaria, cărora le bătea la ușă încercând să afle crâmpeie de informații despre armatele Uniunii Sovietice și ale Pactului de la Varșovia. Era o muncă grea, adesea frustrantă. „Era ca și cum aș fi căutat prin cenușă și gunoi“, avea să își amintească mai târziu. „Încercam să punem cap la cap fragmente neimportante de informații strategice. Și, când găseam vreun doritor, atunci evident că marea întrebare era dacă ar fi fost dispus să se întoarcă pentru noi? Vrei să-ți vizitezi mătușa și unchiul de la Praga? Ai fi dispus să treci pe la bază ca să faci câteva poze?“ Uneori dădeau de o sursă bună, dar nu dura mult. Cazurile promițătoare treceau

imediat la CIA. Baza CIA se afla într-o clădire din apropierea Brigăzii Berlin. „La toate cazurile obișnuite ne spuneau: «Bravo, țineți-o tot așa!» După care apărea un caz bun și ni-l luau imediat.“

Chiar și în aceste împrejurări, Rolph savura activitatea de spionaj. Avea un instinct de a descoperi secrete în „zonele interzise“ din Est, în acele zone întunecoase pe care le văzuse de partea cealaltă a zidului. Însă ajunsese la concluzia că această colectare umană de informații secrete era o fundătură în cadrul armatei și că nu avea cum să facă vreodată carieră din asta. Plecase din armată după câțiva ani și se întorsese în Statele Unite, unde și-a dat doctoratul la Universitatea din Indiana în istoria rusă, în speranța că va deveni profesor universitar. La o analiză mai profundă, și această alegere părea fără perspective. Piața muncii era fragilă. Din motive practice legate de familie – așteptau al doilea copil –, a urmat facultatea de drept, cu speranța că ar fi avut, cel puțin, de lucru. Rolph și-a obținut licența în drept la Universitatea din Indiana și a început să profeseze în domeniul juridic, însă după un an ca avocat, a simțit că nu făcea ceea ce-și dorea. Se simțea atras de amintirile din copilărie. Când a aflat că urma să vină un recrutor într-un oraș din apropiere, a mers cu mașina acolo pentru interviu și a completat cererea de angajare. Nu s-a întâmplat nimic vreme de un an; după aceea, i s-a oferit o slujbă. S-a prezentat la CIA pentru stagiul de pregătire în anul 1977.

Era o perioadă în care mulți se îndoiau de rolul pe care îl juca America în lume, însă Rolph nu avea asemenea îndoieli. Credea cu convingere în lupta împotriva comunismului și pentru protejarea libertății, o atitudine născută nu atât din ideologie, cât din propria experiență. Știa că Uniunea Sovietică, în primele sale decenii, întreținuse un vast sistem de colonii penale în care trăiau mii de oameni încarcerați din cauza ideilor lor, și nu din alte motive. Cunoștea bine urâta realitate a Zidului Berlinului, murdara fâșie plină cu turnuri de observație, mine, sârmă ghimpată, arme automate, ziduri cu șocuri electrice, câini dezlănțuiți și proiectoare de supraveghere. Războiul Rece trebuia purtat, iar Rolph dorea să ia parte la acesta.

În timpul pregătirii sale inițiale de la CIA, Rolph a fost întrebat dacă are vreo preferință legată de locul unde ar vrea să fie trimis să lucreze. Agenția era împărțită în divizii geografice. Mulți tineri stagiari nu voiau să meargă

la stația de la Moscova, pentru că era foarte dificil să coordoneze agenți acolo. Moscova era plină de dificultăți, spuneau unii neîncrezători: lăsau pachete în ascunzători și comunicau impersonal în loc să îi coordoneze pe agenți față în față. Însă Rolph spunea același lucru tuturor celor care îl întrebau: voia la divizia sovietică.

Uneori, CIA trimitea la stația de la Moscova ofițeri de contact tineri care nu mai lucraseră în străinătate; în acest mod era mai puțin probabil că aceștia să fie descoperiți de KGB. Însă, la vremea aceea, era doar un loc liber la Moscova, care presupunea să lucreze sub acoperire în cadrul biroului atașatului pentru apărare. Agenția ezita. Cu doi ani în urmă, postul fusese ocupat de un ofițer de contact al CIA, care fusese victima unei ambuscade și fusese expulzat. Dacă apărea acum altcineva, KGB ar fi suspectat imediat că acesta este ofițer de informații. În ciuda îndoielilor, Rolph a primit postul. A urmat cursul de pregătire de bază al CIA și apoi a fost pregătit pentru operațiuni de spionaj în „zonele interzise“, învățând cum să se ferească de supravegherea necruțătoare a KGB.

Atunci a aflat că stația de la Moscova desfășura una dintre cele mai extraordinare operațiuni tehnice inițiate vreodată împotriva Uniunii Sovietice. Imagini de mare rezoluție din sateliții de spionaj arătau lucrători săpând șanțuri și punând o linie de comunicație de-a lungul unei șosele naționale, dintre Institutul de Cercetare a Armelor Nucleare Krasnaia Pahra, din Troițk, aflat la o distanță de 35 de kilometri sud-vest de Moscova, și Ministerul Apărării din capitală. CIA își propusese să amplaseze un aparat silențios de interceptare pe linia respectivă, un manșon electric menit să adune secrete și să le înregistreze, fără să fie detectat. Aparatul de interceptare urma să fie amplasat într-o trapă aflată de-a lungul autostrăzii unde era îngropat cablul. Rolph fusese repartizat să lucreze la proiectul aflat în stare incipientă pe vremea când era încă în perioada de pregătire. Lângă Washington, DC, s-a construit, în scopul antrenamentului, o copie exactă a trapei, de către un contractant al CIA. Primul pas consta în desfacerea capacului greu al acesteia. Rolph fusese pregătit să folosească ranga și cârligul ca să îndepărteze capacul. După ce intra, răbdarea și aptitudinile ofițerului de contact erau puse la grea încercare. Stagiarii erau pregătiți legați la ochi ca să vadă dacă pot intra în trapă și dacă pot desfășura operațiunea numai pe pipăite.

Rolph era încântat de faptul că fusese ales să participe la misiune. Într-o zi, în timp ce făcea exerciții, acesta a ridicat capacul greu de metal al trapei cu ajutorul răngii și al cârligului. Apoi, brusc, l-a scăpat din mâini. Capacul trapei i s-a prăbușit peste deget. Rolph a simțit cum îl fulgeră durerea. S-a întors către șeful său și a încercat să pară neperturbat.

Șeful s-a uitat la degetul său, care atârna inert, și l-a trimis la spital. Era rupt.

Câteva zile mai târziu, Rolph a revenit la sediul central cu degetul în ghips. S-a oferit să își reia pregătirea la trapă imediat ce avea să își dea jos ghipsul, adică în câteva săptămâni. Însă superiorii săi l-au descurajat, spunând că nu mai avea timp; nu voiau să întârzie plecarea la Moscova. Rolph s-a enervat pe sine însuși și s-a simțit prost din cauza accidentului, dar nu a insistat. Fusese ales pentru o misiune la Moscova și era foarte mândru că pleca acolo. Se simțea ca un astronaut ales pentru misiunea Apollo. În curând, după ce a scăpat de ghips și și-a terminat pregătirea, a plecat la stația de la Moscova.

Rolph a ajuns la Moscova după terminarea perioadei de inactivitate – perioadă în care nu existase nici un agent demn de a fi denumit astfel. Stația, a cărei activitate fusese cândva înghețată la ordinul de suspendare a operațiunilor dat de Turner, zumzăia acum de activitate. Tolkacev furniza volume uriașe de documente secrete, iar aparatul de interceptare din trapă era pe cale de instalare și conectare. Apoi, imediat după ce și-a preluat Rolph biroul, a început încă o operațiune îndrăzneață, iar acesta urma să ia parte la ea.[1]

În vara aceea, Viktor Șeimov profita de serile calde ca să se plimbe cu soția sa, Olga, pe bulevardele mari ale Moscovei. Șeimov avea 33 de ani, fiind unul dintre cei mai tineri maiori ai KGB. Deținea o funcție extrem de importantă în cadrul directoratului, fiind responsabil cu comunicațiile codificate ale agenției cu rezidențele acesteia – stațiile KGB fiind numite rezidentura – din întreaga lume. Șeimov lucra în „Turn“, o clădire aflată la sediul central al KGB care găzduia al Optulea Directorat Central, aflat în spatele Lubiankăi, o structură prerevoluționară de piatră, cu aer amenințător, care ajunsese să simbolizeze puterea KGB și a predecesorilor acestuia. Înainte de a veni la KGB, Șeimov lucrase la sistemele de

teleghidare ale rachetelor. Tatăl său fusese inginer militar, iar mama sa – medic. Avea reputația de tânăr geniu în electronică: fusese trimis de curând în China pentru a rezolva un caz de interceptare pe care nu-l putuse descifra nimeni, iar el reușise. Însă, în sinea sa, Șeimov fierbea.[2]

Este greu de spus când s-a risipit vraja. Fusese promovat atât de repede încât nu avusese niciodată parte de acea stare de relaxare lipsită de griji pe care o avea vechea generație. Era suficient de tânăr încât să se simtă ofensat când lucrurile nu mergeau cum trebuie. La începutul activității sale la KGB, fusese repartizat să lucreze într-o unitate secretă care pregătea rapoarte și analize pentru Politburo. Rapoartele erau modificate potrivit anumitor ordine și erau pline de minciuni și de născociri. Șeimov era scandalizat. A văzut discrepanțele dintre rapoartele transmise șefilor și realitatea străzii. Într-o zi, a mers la biblioteca KGB și i-a cerut femeii de la ghișeu o carte despre istoria Partidului Comunist. Se considera om de știință, inginer, o persoană care avea respect față de fapte. Poate că urma să găsească într-o asemenea carte răspunsuri la întrebările care îl frământau. Toată lumea care absolvise o facultate urma și un curs despre istoria partidului; ce putea să dovedească loialitate mai mult decât curiozitatea legată de istoria partidului? Bibliotecara i-a cerut actul de identitate, probabil ca să îi informeze pe șefii săi. Se vedea pe fața ei: De ce-ar citi cineva așa ceva? Șeimov s-a prefăcut relaxat, și-a manifestat interesul față de altă carte și a plecat cât a putut de repede.

Apoi, un prieten din KGB pe nume Valentin a murit brusc, în mod misterios. Valentin era tânăr și sănătos, fiind schior de fond. Tatăl său era membru al Comitetului Central. Însă Valentin era un tip nonconformist, care îi spunea lui Șeimov că își disprețuiește tatăl și ierarhia de partid. Îi numea „gașcă dezgustătoare“ în prezența tatălui său. După moartea sa, Șeimov a descoperit că prietenul său fusese omorât probabil de asasinii KGB. La înmormântarea lui Valentin, a stat lângă sicriu și a jurat în gând să îl răzbune.

În lunile următoare, Șeimov s-a gândit ce să facă. Era din ce în ce mai dezamăgit. Era la modă ca tinerii să fie cinici în privința sistemului, să imite îmbrăcămintea și cultura occidentale și să facă glume răutăcioase despre Brejnev și conducerea îmbătrânită și disfuncțională de partid. Dar

majoritatea vorbeau doar în particular; concret nu făceau, însă, nimic. În 1979, Șeimov a decis să acționeze. A început să organizeze o fugă. Era hotărât să dea o lovitură sistemului, o lovitură păgubitoare. Olga era speriată – fiica lor, Elena, abia împlinise patru ani –, însă a jurat să îl susțină.

La început, Șeimov a pus la cale un plan de a contacta un ofițer american de informații. Șeimov nu fusese niciodată în Statele Unite și nu își făcea iluzii. Din telegramele secrete pe care le citise știa că Statele Unite erau dușmanul, iar logica sa era simplă: dușmanul dușmanului meu îmi este prieten. Voia să se răzbune fugind în America.

Știa că era riscant. Avea acces la informații strict secrete. Dacă ar fi fost descoperit, ar fi fost imediat arestat și probabil executat. Cu toate acestea, cunoștea străzile Moscovei, era un ofițer de informații pregătit să se deplaseze fără să fie detectat. A dedicat ore întregi căutării unei mașini cu număr de înmatriculare de la ambasada americană. Însă Șeimov nu a reușit să găsească nici o mașină cu număr de înmatriculare D-04. Atunci s-a hotărât să scrie un bilețel pentru eventualitatea în care ar fi întâlnit vreun ofițer american de informații. „Bună“, începea bilețelul, „sunt ofițer KGB și am acces la informații strict secrete.“ Menționa faptul că nu era mulțumit de sistem și că dorea să „acționeze“ propunând o întâlnire la tutungeria de la o stație de metrou din Moscova. Dar Șeimov nu a găsit pe nimeni căruia să îi dea biletul. A inventat chiar un pretext pentru o întâlnire la Ministerul de Externe, în ideea că ar putea găsi o mașină diplomatică americană acolo. Și-a propus să lovească o mașină americană cu propria mașină, provocând astfel un accident minor de circulație care i-ar fi permis să se strecoare afară din mașină ca să îi dea șoferului biletul. La un moment dat, Șeimov a văzut o mașină americană, însă când a încercat să o zgârie, șoferul a tras de volan evitând la timp ciocnirea. Șeimov ținea biletul în mână în ziua aceea, însă nu l-a dat mai departe.

În cele din urmă, Șeimov a inventat un plan și mai ambițios.

În octombrie 1979, se afla într-o călătorie de serviciu având drept scop îmbunătățirea comunicării cu ambasada de la Varșovia. A luat la el ochelarii cu lentile groase ai tatălui său și s-a oprit la un optician, pe care l-a rugat să îi repare. Era doar o poveste născocită. Ochelarii aveau alt scop. Într-o

după-amiază, s-a dus la film cu niște colegi de la KGB. S-a scuzat chiar în momentul în care începea filmul și a luat un taxi către ambasada americană. Plănuia să se ducă la ușa ambasadei folosind ochelarii drept deghizare, însă a făcut o greșeală. Ochelarii tatălui său se dovediseră atât de groși încât nu vedea nimic prin ei. Aproape orb, dar fără teamă, s-a apropiat împleticindu-se de pușcașul marin aflat de gardă și a spus:

– Trebuie să vorbesc cu un reprezentant al serviciului american de informații.

Paznicul l-a privit și i-a răspuns:

– Eu sunt reprezentantul serviciului american de informații.

Șeimov a răspuns cu o replică de rezervă pe care o învățase pe de rost:

– Atunci trebuie să vorbesc cu diplomatul de serviciu.

Peste puțin timp, Șeimov s-a aflat față în față cu americanii, și-a scos ochelarii și le-a spus că vrea azil politic în Statele Unite. A scris pe o foaie de hârtie: „KGB“. L-au însoțit într-o cameră fără ferestre. Conversația a fost amuzantă: americanii vorbeau poloneza, nu și rusa; Șeimov știa doar frânturi de engleză. I-au fotocopiat pașaportul și i-au pus câteva întrebări, precum cine este șeful KGB la Varșovia. Au fost mulțumiți de răspunsurile lui Șeimov și au tras concluzia că era cu adevărat ofițer KGB.

– În ce domeniu lucrezi? a întrebat unul dintre americani.

– Comunicații cifrate, a răspuns Șeimov.

Americanii s-au uitat surprinși unul la altul.

– Te ocupi de cifrarea mesajelor? a întrebat unul dintre ei.

– Nu, sunt responsabil cu siguranța comunicațiilor cifrate ale KGB în străinătate, a răspuns.

Americanii au rămas trăsniți. Un om care avea cheile regatului, codurile ultrasecrete ale comunicațiilor sovietice, se oferea să trădeze. L-au întrebat

dacă dorește să fie scos imediat din Varșovia. Nu, a spus Șeimov – dorea să își ducă soția și fiica în Statele Unite. Le-a spus americanilor că urma să se întoarcă în curând la Moscova. I-au spus că e nebun, însă acesta a insistat. Le-a scris pe o coală de hârtie o propunere de întâlnire pentru începutul anului 1980 și i-a dat hârtia unuia dintre ei.

Apoi, cei de la CIA au întocmit un plan de comunicare cu Șeimov la Moscova. Le-a dat o adresă care nu îi aparținea. I-au spus să aștepte o scrisoare prin poștă. Dacă avea să o deschidă altcineva, scrisoarea părea că provine de la un prieten vechi, cineva cu nume neutru, cum ar fi Smirnov, care îi aducea aminte de exercițiile de pregătire din anii precedenți. Când va primi scrisoarea, i-au spus, trebuia să o ude și atunci ar fi apărut scrisul invizibil pe cealaltă parte, descriind cum să semnalizeze când era gata să se întâlnească cu cei de la CIA.

În timp ce se îndreptau spre ieșire, unul dintre americani l-a întrebat pe Șeimov dacă auzise vreodată de Halloween. Nu, spuse acesta, ce este? Americanul i-a explicat că este o sărbătoare, care avea loc chiar în seara aceea.

– Ai fost un nemaipomenit „ne dați sau nu ne dați“, a spus acesta.

– Poftim? a răspuns Șeimov.

– O, nimic. Ai să vezi.

L-au băgat într-o mașină, care l-a lăsat la film cu zece minute înainte de sfârșitul acestuia.

Când vestea despre cazul Șeimov a ajuns la Moscova, Hathaway era la sfârșitul zilei sale de lucru. Trebuia să decidă: Cine urma să se ocupe de noul agent? Nu putea să-i dea cazul lui Guilsher, care era ocupat cu Tolkacev. Celălalt ofițer superior de contact, James Olson, i-ar fi fost de mare ajutor, însă era implicat în operațiunea dificilă cu trapa. Se mai gândea la câțiva ofițeri de contact, toți înzestrați, dar care nu stăpâneau foarte bine limba rusă. Hathaway i-a încredințat cazul lui David Rolph, noul sosit, care vorbea bine rusa și care era dornic să arate de ce era în stare.

Stația de la Moscova primise de la sediul central un nume de cod pentru Șeimov: CKUTOPIA.

Numele de cod sugera așteptări uriașe, însă multe lucruri despre Șeimov rămâneau complet necunoscute. Chiar era șeful comunicațiilor externe din cadrul KGB? Cum puteau să verifice acest lucru? Cum puteau să își facă o idee despre tipul de informații secrete pe care le putea furniza acesta? Ce voia? Regulile lui Gerber, elaborate cu nouă ani în urmă, încă mai erau respectate.

Șeimov dorea să plece din țară, împreună cu familia. Existau la birou dosare cu numele de cod CKGO, care conțineau scenarii privind scoaterea din țară a agenților, însă stația de la Moscova nu avea experiență în această privință; nu scosese încă pe nimeni din Uniunea Sovietică. Nu se putea ca un om al KGB, care avea acces la atâtea informații ultrasecrete, să meargă, pur și simplu, la aeroport și să plece cu avionul. Călătoriile în străinătate ale tuturor cetățenilor sovietici erau controlate cu strictețe. În plus, era posibil ca Șeimov să fie monitorizat de serviciile de contraspionaj ale KGB din Moscova. Dacă acestea ar fi avut vreun fel de suspiciuni, ar fi fost arestat.

Rolph i-a făcut lui Hathaway o propunere destul de neobișnuită. I-a spus că ar trebui să îi dea lui Șeimov două aparate noi de fotografiat marca Tropel la una dintre primele întâlniri. Urmau să îi ceară lui Șeimov să fotografieze documentele cele mai confidențiale de pe biroul său și apoi să le returneze aparatele de fotografiat. Când ar fi developat filmul, ar fi aflat dacă acesta avea, într-adevăr, acces la documente, după cum susținea, și dacă merita să îi scoată din țară pe el și familia sa. Sediul central obiectase imediat la propunerea de a-i da aparatele de fotografiat unui agent complet necunoscut și netestat. Dacă era o momeală? Dacă urma să predea aparatele de ultimă oră chiar la KGB? Și dacă ar fi fost prins cu aparatele? Dar lui Hathaway îi plăcea ideea și l-a susținut pe Rolph. La un moment dat, acesta a scris o telegramă fermă către sediul central, în care spunea că el, Rolph și toți ceilalți ofițeri de contact considerau că este o idee bună să i se dea noului agent aparate de fotografiat Tropel. Era posibil să se înșele cu toții? Sediul central se lăsase înduplecat. Aparatele Tropel au fost expediate în curând.

Când Gerber a preluat, în ianuarie, conducerea biroului de la Moscova, biroul i-a trimis lui Șeimov o scrisoare cu scris invizibil. În scrisoare i se

explica faptul că urma să i se dea semnalul într-o duminică, într-un loc căruia CIA îi dăduse numele de cod BULOCINAIA, adică „brutăria“. În fiecare duminică, Rolph se ducea cu mașina la slujba de la biserică, trecând în drum pe lângă locul stabilit. Se uita mereu la un stâlp de ciment dintr-un colț al complexului de blocuri. Și, astfel, într-o duminică de sfârșit de februarie, a observat un V negru, scris pe ciment. Lumea trecea pe stradă ca și cum nu se întâmplase nimic. Dar acesta era semnalul din partea lui Șeimov. Urmau să se întâlnească în curând.

Înaintea fiecărei operațiuni, ofițerii de contact organizau și desfășurau câte o acțiune de detectare a eventualilor urmăritori. Rolph voia să fie absolut sigur că nu erau urmăriți de KGB. Cu ajutorul celorlalți ofițeri care lucrau la caz și al echipei de operațiuni tehnice, acesta a pregătit un plan. Era un plan mai ambițios decât de obicei și se baza pe ceva ce încercase și Guilsher odată, dar fără succes. Rolph l-a mai parcurs o dată, minut cu minut, împreună cu Gerber, care îl țintuia cu privirea la fiecare posibilă greșeală. Și dacă…? Și dacă…? În cele din urmă, șeful s-a declarat mulțumit.

Rolph și-a cumpărat un bilet dus-întors la compania aeriană sovietică Aeroflot de la Moscova la Frankfurt, urmând să plece vineri și să se întoarcă joia următoare. A înștiințat în mod corespunzător biroul administrativ sovietic care le furniza servicii diplomaților că urma să se întoarcă joi, fiind sigur că acesta avea să anunțe KGB. După aceea, și-a făcut bagajul și s-a îmbarcat în avion. De la Frankfurt, Rolph a luat trenul spre Viena sâmbătă. Era atât de stresat, încât nu a putut dormi. Luni a mers la aeroport și și-a cumpărat un bilet de întoarcere către Moscova pentru următorul zbor al companiei Austrian Airlines. Cei de la KGB au așteptat să se întoarcă joi, cu Aeroflot. După ce a aterizat luni după-amiază, s-a prezentat pentru controlul pașaportului, știind că urma să le ia ceva timp ca să informeze KGB despre sosirea sa. Acesta era „golul“ de care încerca să profite, o simplă slăbiciune birocratică, dar urma să îi ofere câteva ore. Era „negru“ – adică nu era urmărit.

În timp ce ateriza la Moscova, soția unui alt ofițer i-a adus soției lui Rolph, care era învățătoare, un mic sac de marinar. După ce și-a terminat orele, soția lui Rolph a luat sacul și a început, cu mașina, propria acțiune de detectare a eventualilor urmăritori prin oraș. Geanta conținea un costum cu

care Rolph să se deghizeze, o notă informativă, precum și întrebările CIA care trebuiau să ajungă la Șeimov.

De la aeroport, Rolph a luat un taxi spre centru. A coborât brusc la o stație aglomerată de metrou, Dinamo, aflată la mijlocul distanței până în centru. Stația se afla pe o parte a marii șosele Leningradski Prospekt. Rolph a ocolit relaxat stația de metrou îndreptându-se apoi spre o clădire pe care scria „Aeroflot“, aflată de cealaltă parte a șoselei, timp în care s-a uitat întruna dacă nu cumva era urmărit. Când a ajuns la clădire soția sa, l-a luat cu mașina. Au pornit într-un nou tur de detectare a eventualilor urmăritori. În cele din urmă, mulțumit că nu era deloc urmărit și după ce s-a deghizat, Rolph a coborât din mașină. Soția sa a accelerat îndreptându-se timp de câteva ore către o petrecere pe care o aranjase cu prietenii.

Cu puțin înainte de ora opt seara, Rolph se plimba pe lângă o statuie a lui Aleksandr Griboiedov, dramaturg și diplomat rus care fusese ucis de mulțimea revoltată din Teheran, pe când era ambasador în Persia, în 1829. Statuia se înălța pe un piedestal lângă stația de metrou Kirovskaia de la Cistie Prudi, un parc mare, plin de copaci, încadrat de o parte și de cealaltă de câte un bulevard și situat într-un cartier vechi al Moscovei, plin de alei înguste, un labirint de cărări.

Rolph stătea lângă statuie când l-a văzut pe bărbatul pe care îl aștepta ținând în mână o revistă și venind dinspre metrou.

Rolph a vorbit primul:

– Viktor Ivanovici?

– Da.

– Bună seara. Sunt Mișa, a spus Rolph întinzându-i mâna.

Șeimov i-a strâns mâna, dar s-a gândit că trebuie să se asigure că bărbatul era într-adevăr ofițer american de informații. Se temea să nu fie victima vreunei înscenări.

Au început să se plimbe. Ambii aveau puțin peste 30 de ani. Rolph a observat că Șeimov avea o față netedă, curată, de copil. Purta o șapcă în stil militar. Șeimov s-a gândit că Rolph vorbea rusa cu accent, dar nu era sigur dacă era accent american. Șeimov a mai constatat că Rolph nu purta mănuși – or, un rus ar fi purtat.

Rolph era încordat, gândindu-se că dintr-o clipă într-alta se puteau aprinde reflectoare, ofițeri KGB ar fi răsărit din tufișuri, iar el și Șeimov ar fi fost prinși într-o ambuscadă.

Șeimov a ales o rută întortocheată de metrou ca să evite o eventuală urmărire, însă și el era îngrijorat și stresat. Știa mai bine decât Rolph cum funcționa KGB, care folosea echipe de filaj „flotante“, care se învârteau prin oraș și puteau apărea oriunde. A observat că o cabină telefonică din apropiere era goală; cel puțin acesta era un semn bun.

Amândoi fuseseră instruiți să desfășoare operațiunile potrivit unui principiu de bază: odată ce ai început, nu te mai gândi. Ambii știau că, în timp ce pregătirea unei operațiuni dura ore nesfârșite, punerea ei în executare trebuia să fie rapidă și impecabilă. Metafora la care se gândea Rolph era aceea a unui actor care pășește pe scenă: odată ce cortina se ridică, faci tot posibilul să joci. Șeimov credea că cel mai rău lucru pe care poate să îl facă un spion profesionist este să se lase copleșit de frică. Aceasta echivala cu pierderea controlului.

– Ai putea să fii KGB-ist, i-a spus Șeimov lui Rolph.

– Nu pot să fiu KGB-ist, vorbesc rusa cu accent străin, a ripostat Rolph.

– OK, dar și KGB-iștii pot vorbi rusa cu accent străin, a spus Șeimov.

Cei doi bărbați s-au plimbat prin parc, îndepărtându-se de metrou și de statuie. S-a lăsat întunericul. Au continuat să-și pună întrebări unul altuia, fiecare căutând să găsească vreun semn de suspiciune.

Șeimov i-a repetat că dorește să fie scos din țară împreună cu familia sa. Rolph i-a răspuns că nu era deloc ușor și că procedura ar dura între 12 și 18 luni. I-a mai spus lui Șeimov că mai întâi trebuia să le furnizeze niște

informații. Rolph se gândea că s-ar mai putea întâlni o dată într-o lună sau două, însă Șeimov a întrebat: de ce să aștepte atât? Putea să fie gata într-o săptămână. Șeimov a insistat să se întâlnească în persoană. Nu voia să comunice cu americanii pe nevăzute, prin intermediul locațiilor secrete. I-a spus lui Rolph că serviciul de contraspionaj al KGB întocmise o listă lungă cu persoane arestate pentru că lucraseră cu spioni – fie prinse în locații secrete, fie prinse în timp ce foloseau stații radio. Nimeni nu fusese însă prins în timpul vreunei întâlniri în persoană. Șeimov voia să se vadă cu ofițerul său CIA față în față. Rolph a fost de acord.

S-au despărțit, iar Rolph a luat metroul câteva stații spre centrul Moscovei. Soția sa l-a luat cu mașina și au pornit spre casă. A doua zi dimineață, s-au adunat cu toții în jurul mesei de conferință a lui Gerber ca să afle cum decurseseră lucrurile.

*

Rolph estimase că avea o lună ca să se pregătească pentru următoarea întâlnire, dar acum avea doar o săptămână. Bănuia că cei de la KGB se prinseseră de șiretlicul său cu plecarea în străinătate și revenirea mai devreme acasă, așa că nu mai putea să procedeze la fel. Stația de la Moscova a elaborat un plan sofisticat pentru următoarea întâlnire. Rolph urma să fie ofițerul principal al operațiunii, dar, dacă ar fi fost filat de KGB, trebuia să existe și un ofițer secund, și un terț undeva pe străzile din apropiere, care să își efectueze propriile acțiuni de detectare a eventualilor urmăritori și care să fie pregătiți să îi ia locul, la nevoie. Au terminat în doar câteva zile munca de o lună.

După cum s-a dovedit, Rolph nu era urmărit. Întâlnirea a debutat fără probleme. Rolph i-a pus lui Șeimov câteva întrebări venite de la sediul central cu privire la calcule matematice complexe și criptologie, iar Șeimov i-a răspuns vorbind la micul aparat de înregistrare pe care îl avea Rolph. Au discutat din nou despre scoaterea din țară. Șeimov voia un milion de dolari la sosirea sa în Statele Unite, imediat cetățenia americană, precum și asigurare medicală pe viață pentru familia sa. Rolph nu i-a promis nimic. I-a cerut câteva detalii banale, dar esențiale despre familia sa: mărimea la

haine, probleme medicale, greutate și ce număr purtau la pantofi. Și mai avea nevoie de fotografii recente ale tuturor pentru noile acte de identitate pe care le-ar fi primit după plecarea din țară.

La una dintre primele lor întâlniri, Rolph i-a dat lui Șeimov aparatele miniaturale de fotografiat Tropel ale CIA. Rolph i-a spus: „Fotografiază documentele cele mai confidențiale pe care le ai. Nu risca să ai încredere în altcineva. Dar trebuie să ne dovedești că ești cine spui că ești.“

Șeimov a fost de acord. Le-a dat înapoi aparatele foto cu filmul expus și a primit filme noi.

Șeimov a propus ca CIA să însceneze că familia sa se înecase într-un râu astfel încât KGB să nu suspecteze că părăsiseră țara. Rolph i-a răspuns că CIA și Șeimov aveau lucruri mai importante de făcut – să se asigure că extragerea lor va reuși. În realitate, Rolph se gândise foarte mult la ce urma să se întâmple după dispariția lui Șeimov și a familiei sale. La stația de la Moscova, Rolph discuta despre cum ar fi fost mai bine să îl facă pe Șeimov „să dispară fără urmă“. Urmau să lase apartamentul exact așa cum era – cu o ceașcă de ceai neterminată pe masă, cu patul nefăcut, cu un ziar deschis, cu hainele în dulapuri. Au vorbit despre varianta explicării dispariției în urma înecului, însă Rolph și ceilalți ofițeri care se ocupau de caz nu s-au oprit la aceasta. Nu era ceva ce se putea planifica; trebuia, pur și simplu, să se întâmple. Probabil că KGB ar fi putut înclina să creadă că fusese un accident sau o crimă și atunci i-ar fi luat ceva timp până să își dea seama că Șeimov plecase din țară.

Rolph și Șeimov se plimbau pe o cărare din Moscova când i-au văzut, amândoi în același timp. Scenariul de coșmar: doi bărbați la groapa cu nisip dintr-un loc de joacă. Puteau fi oricine, dar ambii s-au gândit instantaneu la filaj.

Din cauză că străzile erau înguste, nu aveau prea multe căi de scăpare și, dacă erau într-adevăr KGB-iști, sigur li s-ar fi blocat calea din ambele capete. Pe măsură ce se apropiau, Șeimov s-a gândit că nu erau KGB-iști, ci probabil milițieni – grosolani, enervanți, aveau dreptul să ceară documente, dar fără să fie la fel de periculoși. Șeimov s-a dus la ei și i-a cerut unuia dintre ei un foc. Apoi, revenind lângă Rolph, după ce au trecut de cei doi

bărbați, Șeimov l-a certat pe Rolph ca și când ar fi avut o ceartă de familie. Cu această izbucnire, au trecut de cei doi bărbați. Șeimov a observat că aceștia purtau paltoane groase identice și căciuli din blană de ren identice. Șeimov și Rolph au dat colțul pe strada următoare.

S-au uitat unul la altul.

– Supravegherea infracțională, a spus Șeimov. Miliția.

– De unde știi?

– O simplă bănuială.

– Frate, a fost cât pe ce, a spus Rolph. Acum îți mai plac întâlnirile în persoană?

– Sigur. Deci, unde rămăsesem?

*

Aparatele de fotografiat Tropel pe care le folosise Șeimov și pe care i le dăduse înapoi lui Rolph au fost duse personal înapoi în Statele Unite. Între timp, caseta cu înregistrarea răspunsurilor în rusă ale lui Șeimov despre criptologie a fost tradusă la birou de către Guilsher. După ce au developat filmul, care conținea peste 100 de pagini de informații, și după ce au tradus răspunsurile lui Șeimov, la stația din Moscova a sosit un mesaj urgent: Șeimov era extraordinar. Informațiile erau secrete – sovieticii nu le-ar fi folosit în nici un caz ca momeală – și foarte importante. Uniunea Sovietică instala echipamente de comunicații cifrate în întreaga lume. Șeimov putea să descifreze mesajele respective. Rolph îi spusese lui Șeimov că scoaterea din țară ar fi durat între 12 și 18 luni, însă acum apăruse o nouă urgență. Agenția Națională pentru Securitate voia să fie adus în Statele Unite – și imediat.

Șeimov le dăduse americanilor o mostră incitantă din materialul său, dar deținea mult mai mult. Știa că erau presați: cu cât rămânea mai mult la Moscova, cu atât creșteau șansele de a fi descoperit. În plus, volumul

materialului pe care voia să îl pună la dispoziția Statelor Unite era prea mare ca să poată fi transmis prin plasarea acestuia într-o ascunzătoare sau prin orice alt mijloc la Moscova. Ca să păgubească Uniunea Sovietică și să scape, nu avea de ales decât să fugă din țară.

Atât CIA, cât și Agenția Națională pentru Securitate știau că informațiile pe care le deținea Șeimov le-ar fi fost de un imens folos atât timp cât Uniunea Sovietică nu observa lipsa lor. Odată ce ar fi descoperit, însă, lipsa acestora, sovieticii ar fi schimbat codurile. Deci trebuiau să îl scoată din țară pe Șeimov fără ca KGB să își dea seama, cât mai mult timp posibil, că acesta a plecat în Statele Unite.

La stația de la Moscova, Rolph a luat dosarele pe care scria CKGO. Nu numai că i se încredințase prima operațiune, dar aceasta avea să fie una dintre cele mai temerare desfășurate vreodată.

La a treia lor întâlnire, Șeimov i-a dat fotografii cu familia sa pentru a fi folosite de CIA la pregătirea documentelor, precum și celelalte informații solicitate de Rolph. Cea mai mare problemă legată de plecarea din țară o ridica fiica cea mică a lui Șeimov. Doi adulți puteau păstra tăcerea timp de circa 45 de minute, cât ar fi durat trecerea graniței într-o furgonetă, dar o fetiță de patru ani? Cum să o facă să tacă atâta timp? Rolph a luat de la CIA cinci mostre de sedative potrivite pentru un copil mic. Dar era îngrijorat; se gândea că sigur Șeimov va refuza să le ia. Rolph avea și el o fiică de aceeași vârstă și nu i-ar fi dat nicidecum acesteia niște pastile de la KGB, însă, spre surprinderea sa, Șeimov a fost de acord. Șeimov a dat CIA grafice meticulos întocmite cu privire la respirația și pulsul fiicei sale de fiecare dată când aceasta lua câte o tabletă. Au ales un anumit sedativ pentru plecarea din țară.

*

Stația de la Moscova a organizat cinci întâlniri cu Șeimov în decurs de zece săptămâni. Era o frecvență fără precedent.

Deși prefera întâlnirile în persoană, Șeimov le-a cerut, la un moment dat, să folosească un tip special de procedură, cunoscut sub numele de foot-timed drop, în cadrul căruia pachetul era lăsat de un agent și ridicat de ofițerul care instrumenta cazul în scurt timp. Rolph a văzut primul semnal, apoi l-a așteptat pe cel de-al doilea pentru a se asigura că pachetul fusese lăsat și apoi a ieșit la plimbarea de seară. A găsit pachetul lui Șeimov intact și l-a dus la birou a doua zi dimineață. Printre altele, a găsit o notă informativă de la Șeimov băgată într-o sticlă mică cu un dop de circa cinci centimetri. Rolph a crezut că Șeimov fusese extrem de prudent și pusese bilețelul în sticluță pentru a nu se uda. Însă, de fapt, Șeimov o făcuse în alt scop. Pe eticheta de pe sticlă scria că aceasta conține 50 de tablete de extras de valeriană, o plantă care calma nervii. Intenționase să îl anunțe pe Rolph că totul era în regulă și că nu avea motive de îngrijorare. Nimeni din stație nu a înțeles, însă, mesajul.

Se apropia data plecării. Șeimov urma să primească la un stâlp de iluminat stradal din Moscova semnalul CIA că totul era gata. El și Olga au pornit cu mașina spre locul stabilit, având grijă să pară relaxați și să nu se uite insistent la fiecare stâlp. Însă, când au ajuns la locul stabilit, au constatat că toți stâlpii de iluminat fuseseră înlăturați pentru un proiect de construcții.

– Ce facem acum? l-a întrebat Olga.

– Plecăm, a spus Șeimov. Cred că e mai periculos în momentul de față să așteptăm decât să încercăm.

Părea mai sigur pe el decât era în realitate.

Potrivit planului, trebuia să ia trenul până într-un loc izolat, împădurit, aflat între Leningrad și granița cu Finlanda, de unde CIA urma să îi scoată repede, ascunși într-un vehicul. Era 17 mai 1980. Operațiunea era extrem de dificilă. Casa Albă știa de ea, dar îi ordonase lui Gerber să nu îl informeze pe ambasadorul SUA de la acea vreme, Thomas Watson Jr. Dacă planul ar fi dat greș, toată vina ar fi căzut pe CIA. Dar toți din cadrul stației știau despre el. Toți ofițerii care se ocupau de caz contribuiseră la elaborarea planului.

În acea sâmbătă, Rolph voia să aștepte la stație vești despre ce se întâmplase, însă Gerber i-a spus că n-are sens. Nu voia să alerteze KGB cu

acțiuni neobișnuite. Gerber i-a spus mesagerului de serviciu că așteaptă un mesaj despre o operațiune. Dacă operațiunea avea să se termine cu bine, mesagerul urma să pună o hârtie pe care să scrie mare, de mână, cifra 1 pe ușa interioară a stației, cea care semăna cu un seif de bancă cu cifru. Dacă operațiunea ar fi eșuat, i-a spus să scrie un 0.

Târziu, în după-amiaza de sâmbătă, Gerber a mers la ambasadă, chipurile ca să ia un film pe care să îl vizioneze acasă în acea seară. A deschis repede ușa exterioară a stației și s-a uitat la ușa interioară.

Pe ușă era lipit un mare 1. Șeimov plecase! Zborul lui CKUTOPIA se încheiase. În plus, Șeimov lăsase în urmă indicii care să inducă în eroare KGB. Luni de zile, cei de la KGB au crezut că fusese ucis împreună cu familia, deși nu au putut găsi dovezi în acest sens.

Operațiunea lui Rolph fusese scurtă, dar foarte reușită. Câteva luni mai târziu, când Rolph s-a întors în Statele Unite, s-a întâlnit din nou cu Șeimov la o reședință provizorie de siguranță din nordul Virginiei. S-au îmbrățișat. Șeimov i-a spus lui Rolph:

– De câte ori ne-am întâlnit, nu am fost sigur că ești cu adevărat agent CIA. Singurul lucru care mi-a dovedit că ești de la CIA și nu de la KGB a fost atunci când mi-ai dat medicamentele ca să le testez pe fiica mea. Pentru că KGB e necruțător. Mi-ar fi dat o pastilă și mi-ar fi spus: fă-o. Mi-am dat seama că am de-a face cu o organizație cu valori umane când mi-ai dat cinci medicamente.

De-acum Rolph era gata pentru următoarea sa misiune, Adolf Tolkacev.

Capitolul 11

Nevăzut

În ziua de 14 octombrie 1980, după-amiaza târziu, David Rolph a ieșit din biroul de la Moscova și s-a dus acasă. După o oră, s-a întors la poarta ambasadei împreună cu soția sa, îmbrăcați ca de petrecere. Un milițian sovietic, care stătea de pază într-o mică baracă aflată în afara ambasadei, i-a văzut intrând. Rolph și soția au dispărut în clădire, deplasându-se de-a lungul coridoarelor înguste până la unul dintre apartamente.

Ușa era deja întredeschisă. Rolph a împins-o și aceasta s-a deschis de tot.

Nu au rostit nici o vorbă. Apartamentul îi aparținea ofițerului adjunct de operațiuni tehnice din cadrul stației de la Moscova, un tip care se pricepea la orice în materie de spionaj și care îi ajuta pe ofițerii de contact cu echipamente și camuflări, de la scanere radio sofisticate și până la jurnale false. Stația de la Moscova avea doi asemenea ofițeri: șeful și adjunctul său. Fuseseră foarte bine pregătiți de CIA, ca ofițerii de caz, însă aveau atribuții diferite; de obicei, nu se ocupau de agenții de pe teren.

Trei zile din patru, ofițerul-șef de la tehnic nu era urmărit, iar, când era filat, acesta încerca să creeze șabloane cunoscute de activități cu care, potrivit părerii ofițerilor de contact, aveau să se obișnuiască și cei de la KGB. Și-a creat astfel obiceiuri cât se poate de banale, vizitând magazine și garaje, căutând materiale și repetând aceleași trasee zilnic. După cum era de așteptat, interesul KGB a scăzut. Dar tehnicienii au rămas o parte esențială a operațiunilor de spionaj ale stației.

După ce Rolph a intrat în apartament, tehnicianul adjunct s-a îndreptat spre el fără să vorbească. Cei doi bărbați aveau cam aceeași înălțime și carură. Într-o liniște deplină, Rolph a început să se schimbe ca să semene cu gazda sa. Tehnicianul adjunct avea părul lung și ciufulit. Rolph și-a pus o perucă cu păr lung și ciufulit. Adjunctul avea o barbă mare. Rolph și-a pus o barbă mare. Tehnicianul adjunct l-a ajutat pe Rolph să își corecteze deghizarea, după care l-a dotat cu un SRR-100, un scaner radio, o antenă și o cască cu care să urmărească transmisiunile KGB de pe stradă. Aparatul audio era fabricat de compania elvețiană de aparate auditive Phonak și constituia

partea cea mai delicată, fiind îmbrăcată într-un silicon preparat de CIA astfel încât să reproducă, inclusiv la culoare, conturul și umbrele urechii interioare.[1]

Rolph a auzit o voce răsunând pe hol. Era ofițerul-șef de la tehnic, care tocmai ajunsese și care vorbea în mod intenționat tare, bănuind că erau ascultați de KGB.

– Ce zici, mergem să vedem noul magazin de aparate? a întrebat șeful.

Adjunctul i-a răspuns tare:

– Excelent! Să mergem.

Însă adevăratul adjunct nu a plecat din apartament. Bărbatul care a ieșit din apartament și care arăta ca el era David Rolph. Adevăratul adjunct și-a tras un scaun și s-a instalat pregătit fiind pentru o așteptare lungă. La rândul său, soția lui Rolph, în rochia sa de seară, s-a așezat pentru că trebuia să rămână acolo pentru următoarele șase ore. Nu puteau scoate nici un cuvânt, pentru că era posibil ca urechi de la KGB să îi asculte, fiind în plină desfășurare un întreg plan de inducere în eroare a sovieticilor. Începuse transferul de identitate. Rolph plecase ca să se întâlnească pentru prima dată cu Tolkacev, dacă reușea să scape de filajul de pe stradă.[2]

Scopul transferului de identitate era acela de a putea ieși din zona ambasadei și de a se întoarce fără să fie recunoscut. Rolph știa că pe KGB-iști nu îi interesau cei doi tehnicieni și că nu prea le dădeau atenție de câte ori aceștia ieșeau din imobil ca să cumpere de mâncare, flori sau piese pentru mașini la volanul unei furgonete de culoare bej cu verde, marca Volkswagen. În seara respectivă, furgoneta a ieșit din ambasadă la căderea întunericului. Tehnicianul-șef era la volan, iar Rolph pe locul pasagerului. Ferestrele furgonetei erau murdare. Milițienii au ridicat doar din umeri. Se părea că cei doi tipi de la aprovizionare ieșeau iar să colinde magazinele.

După ce a ieșit pe drum, furgoneta a mers încet, pe un traseu la nimereală. Tehnicianul-șef cunoștea bine zona, pentru că era mai puțin urmărit și conducea des prin oraș. Rolph a scrutat drumul, căutând semne că ar fi urmăriți. Tehnicianul-șef avea și ochiul versat în materie de filaj și privea

întruna în oglinda retrovizoare. Se uitau după mașini cu triunghiul de murdărie pe masca de la motor, lăsat de spălătoria de mașini a KGB. Se uitau după camionete staționate fără motiv. KGB avea multe mijloace de a-i induce în eroare, printre care scaune aplecate menite să ascundă vreun ofițer sau modificări la mașinile lor nemarcate care le făceau ca, prin simpla stingere a unui far, să arate total diferit la o a doua privire.

Rolph se gândea că are un avantaj: el era dirijorul orchestrei. Era singurul care știa încotro se îndreaptă. Orice făceau ceilalți era ca o reacție la acțiunile lui. Șoferii obișnuiți nu dau atenție unei furgonete VW. La semafor s-ar opri fie lângă aceasta, fie în spatele ei. Rolph se uita după ceva ce o mașină obișnuită nu ar face. De vreme ce era semafor, de ce a treia mașină din spate trăsese în spatele autobuzului? Acesta era un indiciu, iar Rolph aduna indicii, le analiza, prelucra tot ce vedea.

Plecând de la ambasadă deghizat, începuse un joc bazat în totalitate pe inducerea în eroare; scopul său era de a nu fi observat în timp ce se strecura afară din ambasadă. Însă în următoarele câteva ore avea să abordeze treptat-treptat o altă tactică. Urma să devină mai deschis și mai provocator. Încerca să îi scoată din ascunzătoare pe KGB-iști. În final, obiectivul său era „să se facă nevăzut“, să deruteze complet filajul. Însă, ca să se facă nevăzut, trebuia să treacă un lung și un epuizant test al nervilor, chiar înainte de a apuca să îl privească pentru prima dată în ochi pe Tolkacev.

*

Pe parcursul operațiunii de detectare a filajului, ofițerul de contact trebuia să fie agil precum o balerină, învăluitor precum un magician și atent precum un controlor de trafic aerian. Rolph se antrenase bine în timpul cursurilor de pregătire ale CIA și învățase încă din primele zile din cadrul serviciului de informații al armatei cât de important este să îți însușești instruirea respectivă, să gestionezi cât mai bine timpul și distanțele, valorificând posibilitățile de deplasare în momentele de gol ale filajului. Rolph și-a planificat, de asemenea, cu meticulozitate cum să evite zonele periculoase și camerele ascunse de pe străzile Moscovei. Odată, se aflase în mijlocul unei operațiuni de detectare a filajului de patru ore și considerase că nu era

urmărit. Brusc, niște mașini, care păreau oficiale, mărcile Jiguli și Volga, luaseră curba și accelераseră și apoi dăduseră în marșarier. Rolph a înjurat în gând: „Am nimerit direct în stup“. Ulterior a aflat că dăduse peste o academie de pregătire necunoscută a KGB care se afla în toiul sesiunii de antrenament. Stația de la Moscova ținea evidența zonelor periculoase marcându-le cu piuneze roșii pe harta orașului, astfel încât acestea să fie evitate.

Când recapitulase planul ultima dată împreună cu Gerber, cu câteva ore mai devreme, în stația de la Moscova, Rolph marcase traseul, elementele neprevăzute – fiecare curbă, fiecare oprire de acoperire. Rolph și-a amintit cum se ocupa Gerber de fiecare operațiune de parcă ar fi fost a lui însuși. Se gândea la cele mai mărunte detalii: limbajul corpului, gesturi, aparențe și iluzii optice. Rolph crezuse cândva că nu avea să mai dea de un alt șef de birou precum Gus Hathaway, agentul neobosit. După aceea însă a lucrat cu Gerber, un coregraf conștiincios și minuțios al spionajului.

Furgoneta a oprit în dreptul unei florării. Rolph a rămas în mașină. Cumpăratul de flori era ceva obișnuit, prima lor oprire de acoperire, o pauză ca să vadă dacă mașinile de filaj sau echipele de filaj se dau din greșeală de gol. Rolph a rămas deghizat, pentru eventualitatea în care ar fi fost luați la întrebări, însă nu a intrat în florărie fiind conștient că puternica lumină albă ar fi putut să dezvăluie imperfecțiunile deghizării. Așa că a preferat să rămână camuflat în spatele geamului murdar al furgonetei.

Prima oprire de acoperire avea un scop important: opțiunea contramandării. Dacă erau urmăriți, Rolph putea să renunțe și să se întoarcă acasă cu pierderi minime; KGB nu ar fi avut nici un indiciu privind faptul că se ducea la o întâlnire cu un agent. Rolph învățase din experiență că întotdeauna era cel mai bine să îi prindă pe KGB-iști la începutul operațiunii, când aceștia erau mai ușor de depistat. Dacă vedeai aceeași mașină roșie de trei ori, aveai un indiciu. Dacă KGB-iștii aveau suspiciuni, puteau trimite mai multe mașini și echipaje la urmărire. Acest lucru făcea Moscova să se deosebească de alte orașe. Rolph avea avantajul de a ști încotro se îndrepta, însă KGB-iștii aveau resurse nelimitate pe care le puteau aloca operațiunii de urmărire, dacă aveau suspiciuni. Puteau să pună

chiar și douăsprezece mașini pe urma lui fără ca acesta să vadă aceeași mașină de două ori.

Prima parte a operațiunii de detectare a filajului se desfășura întotdeauna într-un vehicul în deplasare, pentru a controla mai bine situația. În furgoneta VW, Rolph și tehnicianul-șef se bucurau de o vizibilitate de aproape 360 de grade și de o foarte mare flexibilitate. Puteau accelera, forțându-i pe urmăritorii de la KGB să se țină după ei și poate să se dea de gol. Sau puteau să întoarcă brusc, dând poate nas în nas cu mașina de filaj, dacă exista vreuna. KGB trimitea mereu echipaje de trei și patru mașini, deci scopul era să le prindă pe acestea pe picior greșit, făcând manevre menite să le dea în vileag cât mai devreme. Rolph putea să folosească timpul și distanța în propriul avantaj. Aceasta era o lecție pe care o descoperiseră Haviland Smith și colegii săi, în anii 1960.

După o oră și jumătate de șofat, peste oraș s-a lăsat întunericul, iar Rolph a început să numere invers în gând. Următoarea sa mișcare necesita o decizie bazată pe ceea ce văzuse și pe propriul instinct. Potrivit metodei empirice, trebuia să treacă la faza următoare numai dacă era 95% sigur că nu era urmărit. Motivul era simplu: cu mașina era în avantaj. Pe jos și singur, ar fi fost mult mai vulnerabil. Rolph cunoștea ofițeri de contact care nu puteau depăși această limită. Aceștia „simțeau“ filajul, chiar dacă nu îl văzuseră, și se întorceau. Nu erau niciodată criticați din această cauză; putea fi o decizie corectă. Însă decizia de a continua, de a risca să se întâlnească cu agentul, era mult mai grea. Punea în pericol viața agentului. Rolph a analizat ce observase pe străzile întunecate. Era 95% sigur că nu fusese urmărit. S-a uitat la tehnicianul-șef, care a încuviințat. În timp ce furgoneta continua să se deplaseze, Rolph și-a scos repede accesoriile cu care se deghizase și le-a bagat într-un săculeț de pe podea. A înșfăcat sacoșa de cumpărături pregătită pentru Tolkacev și și-a pus o haină de lână. Furgoneta s-a oprit brusc. Rolph s-a strecurat afară și s-a îndepărtat repede. Tehnicianul-șef a căutat un loc liniștit în care să ascundă furgoneta și să facă o plimbare prin parc.

Puțin mai târziu, Rolph a apărut din nou pe un alt bulevard aflat la o distanță de câteva străzi și s-a îndreptat direct spre mulțimea ce aștepta troleibuzul, care străbătea arterele principale ale Moscovei. S-a urcat în troleibuz pe ușa din spate. Orice străin l-ar fi luat pe Rolph drept un

muncitor care se întorcea acasă și care stătea în picioare obosit și înghesuit. Dar, de fapt, acesta urmărea fiecare mișcare din jurul său. Nimeni din troleu nu a băgat de seamă, dar minusculul aparat de radio din urechea sa era conectat fără fir la un receptor de mărimea unui pachet de țigări, pe care îl avea în buzunarul unui ham din bumbac alb pe care îl purta înfășurat în jurul pieptului. Un colier de sârmă servea drept antenă și coordona, de asemenea, conexiunea cu aparatul din ureche. În anii de început, ofițerii de contact erau nevoiți să conecteze fără prea mare precizie cristale menite să prindă transmisiile KGB, ceea ce uneori funcționa, alteori nu. Dar Rolph purta un model nou, care scana mai multe frecvențe ale KGB în mod automat. Acest fapt îi dădea un avantaj față de KGB; îi putea auzi pe KGB-iști în timp ce vorbeau între ei. Problema aparatului era faptul că era atât de sensibil încât prindea zgomotele provenite de la douăsprezece sau chiar mai multe echipe de filaj care se puteau afla și la o distanță de un kilometru și care poate că nu îl urmăreau sau chiar nu știau de existența lui. Aparatul era o minune pentru camuflarea și deplasarea în orașele mari, dar era doar un instrument ajutător; putea să îl avertizeze dacă era filat, dar nu putea să dovedească faptul că Rolph nu era urmărit. Confirmarea faptului că nu este urmărit constituia singurul factor crucial pentru ceea ce urma să facă.

Rolph i-a trecut în revistă pe pasagerii troleului, acordând o atenție mai mare celor care se urcaseră odată cu el. Apoi, brusc, s-a îndreptat spre ușă și a sărit afară la următoarea stație, urmărind cine coborâse după el. Până în acel moment, nimic nu părea ieșit din comun.

A pornit pe jos în etapa finală a operațiunii de detectare a filajului. Rolph era într-o stare fizică bună și avea mintea limpede, dar în anul petrecut la Moscova învățase că operațiunile de detectare a filajului erau epuizante. Vremea de toamnă târzie era aspră, umedă și apăsătoare. După ce a mers ore întregi pe jos, îl dureau plămânii. Gura i se uscase, dar nu avea unde să se oprească în siguranță. Orice ușă sau spațiu public putea reprezenta o capcană, iar Rolph știa că KGB-iștii urmăreau trotuarele și străzile cu ajutorul unor telescoape instalate la ferestrele aflate deasupra. Aveau mii de oameni care urmăreau.

Scanerul radio era tăcut, cu excepția sporovăielii obișnuite, și nemișcat. La un teatru mic, Rolph s-a înălțat pe călcâie și a deschis ușile. Era a doua

oprire de acoperire. A verificat avizierul de spectacole și anunțurile de pe perete, fără să spună nimic. Nu venea aproape niciodată la teatrul acesta. A ascultat cu atenție la radio, dar nu a auzit nimic. Scopul său era să îi facă pe KGB-iști să facă ceva deosebit, să le scape ceva, ca să îi localizeze înainte ca aceștia să ceară întăriri și să împânzească străzile. Rolph a plecat de la teatru cu bilete la un spectacol pe care nu intenționa să îl vadă. Adevăratul spectacol urma să înceapă imediat. La teatru nu descoperise nici un indiciu de filaj.

Următoarea oprire de acoperire i-ar fi înnebunit cu siguranță pe KGB-iști, dacă îl vedeau. Dacă aceștia îl urmăreau, această oprire urma să îi atragă într-o ambuscadă. Nu puteau să îl lase să dispară din vedere într-un bloc de apartamente cu multe etaje. De fapt, Rolph nu avea unde să se ducă în bloc și nu cunoștea pe nimeni care să locuiască acolo. Încerca doar să provoace KGB. Pe un palier s-a așezat pe scări și a așteptat.

Nimeni nu a venit în fugă pe scări.

Rolph s-a întors. Timp de trei ore și jumătate, cei de la KGB nu apăruseră deloc. Cu toate acestea, a mers într-un părculeț de lângă blocul de locuințe. În parc se aflau bănci de o parte și de alta. Peste tot se înălțau blocuri înalte, care umbreau băncile. Rolph considera că prezența sa în parc la o distanță atât de mare de casă sau de ambasadă ar fi trezit suspiciuni și, dacă KGB-iștii se aflau prin apropiere, ar fi apărut și l-ar fi înșfăcat. Mai bine să se confrunte cu ei acum decât să îi ducă la Tolkacev. Nu avea pașaportul la el, nici alt act de identitate, dar nu se temea că îl vor prinde. Putea să le explice de ce se află în parc, fără ca aceștia să afle nimic. Dar nu trebuia să conducă KGB pe urmele lui Tolkacev. Rolph și-a privit ceasul. Se afla la o distanță de douăsprezece minute de punctul de întâlnire.

Era timpul să plece. Era sigur 100%. S-a ridicat de pe bancă.

Deodată a fost izbit de un sunet ca de lovitură în cască, apoi de un altul și de un al treilea. Sunete puternice, provenind sigur de la echipajele de filaj ale KGB. Rolph nu știa de ce. L-au văzut când s-a ridicat? A rămas în picioare ca și înghețat, rigid, încordat. Loviturile puteau fi folosite uneori ca semnale, fără cuvinte, de la un KGB-ist la altul. Dar era posibil ca sunetul

să fi fost legat de altceva, de pe o stradă aflată la o distanță de un kilometru. Era posibil să fi fost un agent stângaci care își lovise din greșeală butonul.

Rolph își repeta adesea: „când nu ești urmărit, nu ești urmărit“. În mintea sa, asta însemna că, dacă nu ești urmărit, poți să faci orice, pentru că nimeni nu te vede.

Nimic. Nici un semn că ar fi fost cineva în parc. Rolph și-a lăsat umerii în jos și a tras aer în piept.

Când ești nevăzut, ești nevăzut.

*

Rolph a dat un tur al locului întâlnirii, încă atent la orice posibil semn de filaj. Locul fusese denumit OLGA și se afla nu departe de ambasada germană. Și-a amintit cum se speriaseră de cei doi tipi din groapa cu nisip de la locul de joacă în prima seară când se întâlnise cu Șeimov, cu șase luni în urmă. Dar nu vedea nimic. Rolph s-a gândit că era un loc bun de întâlnire, pentru că erau doar câteva blocuri de locuințe, câteva garaje joase, sărăcăcioase, fără multă lume pe stradă.

Atunci l-a văzut pe Tolkacev. Rolph citise tot dosarul și fusese instruit de Guilsher. Simțea că o să îl recunoască pe Tolkacev de la prima vedere și își imagina un salut călduros, față în față. Dar acum Rolph mergea în spatele unui bărbat care își târșâia picioarele. Părea să fie Tolkacev. Rolph aproape că l-a depășit. Bărbatul era puțin adus de spate. Potrivit planului, trebuia să se salute și dacă răspunsul era corect, Rolph avea să știe că e Tolkacev. Rolph nu era sigur ce să facă. Era posibil să nu fie cine trebuia, dar nu era nimic rău în a-l saluta. Dacă nu era persoana pe care o căuta, probabil că rusul l-ar fi privit nedumerit și l-ar fi întrebat despre ce naiba vorbește.

Din spate, Rolph a spus cu voce tare:

– Privet ot Kati! Adică „Salutări de la Katia!“

Bărbatul s-a întors și i-a spus clar:

– Peredaite privet ot Borisa! Adică „Transmite-i salutări de la Boris“.

Aceasta era parola. Rolph a zâmbit ușor, l-a privit pe Tolkacev și i-a întins mâna. Tolkacev i-a strâns-o. Purta un sacou negru și o pălărie cu boruri și părea chiar mai mic decât se așteptase Rolph, neavând mai mult de 1,68 metri înălțime. Avea fața fină, cu nasul acvilin, iar Rolph a observat că era crestat în vârf. Ceasul lui Rolph indica ora 9.00 seara. Aceasta era cea de-a opta întâlnire a lui Tolkacev cu CIA.

Rolph știa că cel mai important obiectiv în acel moment era, pur și simplu, să câștige aceeași încredere pe care Tolkacev o avea în Guilsher. Primele sale cuvinte au fost lejere și încurajatoare și i-a dat lui Tolkacev o notă informativă pe care o redactase minuțios în stația de la Moscova.[3] A observat imediat că Tolkacev nu a reacționat emoțional. Fața îi era impasibilă.

Atunci Rolph i-a dat vești bune: „cererea specială“ a lui Tolkacev privind pastila letală fusese aprobată de CIA, ca urmare a solicitării sale scrise din iunie. Gerber îi presase pe cei de la sediul central. „Ceea ce nu trebuie să facem“, insistase Gerber, „este să permitem ca această chestiune să domine operațiunea și chiar suntem îngrijorați că aceasta se va întâmpla cu cât lăsăm mai mult această cerere specială neaprobată.“[4] La auzul veștii, Tolkacev a părut în sfârșit să se relaxeze. Rolph i-a spus că îi va aduce pastila la următoarea întâlnire. CIA putea să o pună într-un stilou sau în altceva ce avea în buzunar, de obicei, Tolkacev. Stația de la Moscova se frământa cu privire la modul cel mai bun de a o ascunde. Trebuia să fie suficient de bine ascunsă ca să nu fie descoperită sub nici o formă, dar și să fie ușor de transportat în cazuri urgente și neprevăzute. Când Rolph l-a întrebat despre aceasta, Tolkacev i-a răspuns indiferent, spunându-i că nu are nici o preferință. În nota sa informativă, Rolph scria despre pastila letală: „Sper doar că îți va aduce liniștea sufletească pe care ți-o dorești“.[5] În nota sa, Rolph i-a dat lui Tolkacev și o listă de întrebări la care acesta urma să răspundă în scopul unei mai bune planificări a plecării din țară, cum ar fi: numerele de la haine și pantofi, ce medicamente luau acesta și familia sa, ce orașe și ce locuri aveau voie să viziteze și când urmau să plece în concediu.

Tolkacev se scuzase: în lunile de vară, îi era mai greu să scoată pe ascuns acte de la institut pentru că nu purta palton. Fotografiase numai douăzeci și cinci de role de film de la ultima sa întâlnire cu Guilsher în iunie. I le-a dat lui Rolph, împreună cu un raport de nouă pagini.

Tolkacev era în continuare îngrijorat în legătură cu permisul de acces la bibliotecă, pe care se afla semnătura sa pentru atât de multe documente strict secrete. Știa că permisul putea să îl dea de gol și îi dăduse o altă idee. Anterior le propusese celor de la CIA să îi facă un permis de acces în clădire ca să scape de procedurile de securitate. Acum se întreba: n-ar putea CIA să îi facă și o copie după permisul de acces la bibliotecă, cu doar câteva semnături pe ea? Putea să găsească o modalitate prin care să înlocuiască permisul adevărat cu cel fals. Tolkacev i-a dat lui Rolph câteva desene și note scrise, precum și o fotografie, menite să ajute CIA să facă o copie după permis.

Minutele zburau, dar Tolkacev mai avea multe de spus. I-a spus lui Rolph că își cumpărase mașină, o Jiguli ocru la culoare, mașina sovieticului de rând, inspirată după pătrățosul Fiat italienesc. Tolkacev voia să folosească mașina la viitoarele întâlniri. Ar fi putut astfel să vorbească mai mult timp fără să fie detectați. Cine ar fi suspectat doi prieteni care stăteau de vorbă în mașină? Tolkacev i-a spus, pe scurt, lui Rolph că este nemulțumit de banii pe care îi dădea CIA și a promis să scrie ulterior despre asta. Cu toate acestea, în scrisoarea pe care i-a înmânat-o lui Rolph, reamintise celor de la CIA de răbdarea sa: „Vreau doar să menționez, o dată în plus“, scria acesta, „că modul gradual și detașat în care am abordat aspectele financiare nu afectează procesul de ansamblu al cooperării mele cu voi“.

Trecuseră deja cincisprezece minute, iar Tolkacev mai avea o rugăminte. I-a dat lui Rolph o hârtie. Când a privit-o, Rolph a observat că era scrisă în engleză, cu litere mari:

LED ZEPPELIN

PINK FLOYD

GENESIS

ALAN PARSONS PROJECT

EMERSON, LAKE AND PALMER

URIAH HEEP

THE WHO

THE BEATTLES

THE YES

RICH WAKEMAN

NAZARETH

ALICE COOPER

Tolkacev voia ca cei de la CIA să îi facă rost de albume cu muzică rock pentru fiul său, Oleg. Copiase numele de mână, deși se pare că nu le știa prea bine. „Fiul meu, la fel ca mulți colegi de școală, este pasionat de muzica occidentală“, a scris Tolkacev. „De altfel și mie, în ciuda vârstei, îmi place să ascult această muzică.“ A mai scris că albumele respective se găsesc numai la negru, dar „eu nu vreau să apelez la piața neagră, pentru că te poți trezi oricând într-o situație neașteptată“. A adăugat faptul că lista reprezenta „gusturile fiului meu“, dar că el voia „cele mai populare trupe din Occident, inclusiv din SUA“.[6]

Rolph era neliniștit din cauza sunetului pe care îl auzise în parc, înainte de întâlnire. Știa că el și Tolkacev erau împreună doar de puțin timp, dar a hotărât să pună capăt întâlnirii. Tolkacev nu s-a opus. Și-au strâns mâinile și au plecat. Rolph s-a îndepărtat în grabă. La ora aceea nu erau prea mulți oameni pe străzi. Rolph s-a întors la furgoneta sa marca VW, care îl aștepta la un punct de întâlnire. Tehnicianul-șef făcuse un scurt tur de verificare înainte de a veni la locul stabilit, ca să se asigure că nu erau așteptați de KGB. Odată intrat în furgonetă, Rolph a făcut un semn cu degetul mare în sus, fără să spună nimic. Tehnicianul s-a aplecat și a apucat câte o sticlă de bere pentru fiecare din ei, un mic ritual care avea loc la sfârșitul fiecărei

operațiuni. Era atât de frig încât berile aproape că înghețaseră. Scoaseră capacele, iar Rolph, cu gâtul uscat după ore întregi de umblat pe străzi, a savurat berea rece. Apoi și-a pus barba și peruca și s-au întors la ambasadă. Ultimul tertip din cadrul transferului de identitate era important: trebuiau să închidă cercul și să pătrundă înapoi în ambasadă neobservați. Paznicii nici nu i-au băgat în seamă. Poarta s-a deschis, iar operațiunea lui Rolph s-a încheiat.

Puțin mai târziu, un milițian sovietic din baracă nota faptul că David Rolph și soția sa plecaseră de la petrecerea de la ambasadă, îndreptându-se către casă.

Capitolul 12

Aparate și dorințe

Până la urmă, Tolkacev avea să primească pastila letală. A sosit la stația de la Moscova printr-un serviciu obișnuit și securizat de curierat, la câteva săptămâni de la întâlnirea din octombrie, într-un pachet de mărimea unei cutii de trabucuri. Rolph l-a deschis. Înăuntru se cuibărea stiloul cu pastila letală, susținut cu inserții de spumă poliuretanică, tăiată în formă de pistol.[1]

A examinat cu grijă stiloul, l-a pus la loc și a închis cutia într-un sertar cu dosare. La scurt timp după aceea, au primit de la sediul central o telegramă cu instrucțiuni, în rusă, despre modul în care trebuia să scoată fragila capsulă din interiorul stiloului și s-o muște.[2]

În stația înghesuită de la Moscova, toată lumea povestea totul. În micul birou al lui Gerber se discuta despre planul unei operațiuni de detectare a filajului și despre noi puncte de întâlnire pe care le cercetaseră în weekendul care trecuse. Uneori schițau pe o tablă sau repetau o viitoare discuție telefonică, în rusă, cu vreun agent. Înaintea operațiunilor importante veneau și soțiile în biroul înghesuit, stăteau pe mese și pe podea, verificau deghizări și pachete și examinau hărți și trasee.

Când Rolph le-a spus celorlalți despre rugămintea lui Tolkacev de a-i aduce muzică occidentală rock pentru fiul său, toți au dat din cap în sensul că înțelegeau. Văzuseră peste tot în Moscova tineri care tânjeau după bunuri de consum din Occident: casete audio, reviste, ojă și acetonă, aparate de fotografiat Polaroid, bandă scotch, tricouri cu inscripții în engleză, pulovere pe gât, adidași și nenumărate alte lucruri care nu se găseau acasă.[3] Tolkacev ceruse și un catalog cu echipamente stereo occidentale. De ce să nu i-l dea? Era o favoare măruntă pe care urmau să i-o facă unui agent care le furniza cantități uriașe de informații secrete. Însă Gerber era imperturbabil și nu se lăsa convins cu una, cu două. Și dacă Tolkacev, proiectant de excepție la un institut de cercetare militară sovietică strict secretă, ar fi fost văzut de vreun vecin cu albumele formației Uriah Heep? Sau dacă albumele ar fi fost găsite în apartamentul său? Nu ar fi dat naștere la suspiciuni?

Rolph le-a scris celor de la sediul central că „achiziționarea bruscă“ de discuri ar fi atras priviri suspicioase și ar fi necesitat „explicații jenante“. A adăugat: „Știm că discuri de genul celor solicitate se găsesc uneori la Moscova (pe piața neagră), dar prețurile sunt, în general, ridicate. Dacă am ști faptul că fiul său are deja o colecție considerabilă, probabil că nu ar conta să mai adauge la aceasta câteva (produse de companii europene). Însă nu am vrea să fim singura sursă a fiului său.“ Catalogul de echipamente stereo ar fi fost, probabil, mai ușor de ascuns, a mai adăugat acesta, însă „modul în care ar gestiona fiul său o asemenea «achiziție» rămâne sub un mare semn de întrebare.“ Poate că după aceea Tolkacev urma să le ceară un picup și boxe. Încă își aminteau cu toții eforturile depuse pentru pastila letală. Cei de la stația din Moscova nu voiau să îi refuze lui Tolkacev o asemenea rugăminte simplă, însă își făceau griji pentru siguranța sa. Au hotărât să amâne luarea vreunei decizii în această privință, să îi împărtășească lui Tolkacev temerile lor în decembrie și să îl întrebe cum urmau să fie folosite și păstrate discurile. Dacă Tolkacev putea face rost de un magnetofon, s-au gândit, atunci CIA putea să îi dea muzică pe benzi. Această metodă ar fi fost mai greu de depistat.[4]

*

Zi de zi, cu aparatul de fotografiat Pentax, care era prins de spătarul scaunului, Tolkacev copia documente. Rolele de film de 35 de milimetri pe care i le dăduse lui Rolph în octombrie le furnizaseră 920 de cadre care conțineau 817 pagini. În curând, sediul central a început să-i preseze pe cei de la Moscova să obțină mai mult, la cererea „clienților“ informațiilor secrete, începând cu forțele aeriene, forțele navale, Agenția Națională pentru Securitate și Agenția de Informații a Apărării. La întâlnirea sa din 1979 cu Guilsher, Tolkacev îi predase acestuia cinci plăci cu circuite de la proiectul radarului RP-23, precum și schițele corespunzătoare. Schemele au fost trimise imediat la sediul central ca să fie traduse, iar electronicele au fost trimise în altă parte pentru a fi inspectate și analizate.

Acum, în toamna anului 1980, cei de la sediul central voiau ca Rolph să îi mai ceară lui Tolkacev câteva plăci cu circuite sau echipamente electronice. Clienții din armată deveneau nesătui, se gândea Rolph. Se temea că aceștia

exagerau cu pretențiile lor punând astfel în pericol siguranța lui Tolkacev. Rolph respectase întotdeauna logica pe care o avea metoda lui Tolkacev: lua documente, pe care le ducea înapoi în aceeași zi. Nimeni nu bănuia nimic odată ce documentele erau puse la loc în dosare. Dar cu echipamentele lucrurile stăteau total altfel. Dacă lipsea un element de echipament – pentru că nu putea fi înlocuit –, sigur s-ar fi declanșat o adevărată investigație internă. Această cerere de electronice și de piese de rezervă putea să îi distrugă.

Gerber s-a opus propunerii venite de la sediul central de a-i da lui Tolkacev o listă cu articolele electronice dorite. Simplul fapt că Tolkacev „le dăduse un echipament o dată, mai demult, nu demonstra faptul că acesta mai avea acces la echipamente, că mai avea capacitatea necesară de a le scoate în siguranță și nici care era gradul de risc pe care îl implica o asemenea acțiune“, scria Gerber. Dacă îl presau pe Tolkacev să le facă rost de alte piese de rezervă, adăugase Gerber, „acesta ar putea crede că îl forțează și, în consecință, ar putea să devină fie mai pretențios, fie mai dificil“. Sau, susținea Gerber, Tolkacev putea să devină prea îndrăzneț și să riște să fure mai multe plăci cu circuite punându-și în pericol propria siguranță. „Dacă are la dispoziție o listă exactă cu materialele necesare, CKS poate să creeze mijloace transparente și periculos de nesigure ca să procure elementele respective.“ Gerber a propus să îl întrebe, pur și simplu, pe Tolkacev la următoarea întâlnire dacă putea să ia și alte piese electronice și a adăugat: „Considerăm că este extrem de important să ne asigurăm că [Tolkacev] nu face ceva care i-ar pune în pericol siguranța“.[5]

*

Luni, pe 8 decembrie 1980, la ora 8.25 seara, Rolph s-a întâlnit cu Tolkacev într-o pădurice de la grădina zoologică din Moscova, care se afla lângă blocul acestuia din urmă. Tolkacev traversa adesea grădina zoologică în drumul său spre serviciu. Aranjaseră întâlnirea cu câteva luni înainte, iar Rolph voia să respecte programul, chiar dacă ostilitatea dintre superputeri era din nou în creștere. Pe 4 noiembrie, Ronald Reagan fusese ales al patruzecilea președinte al Statelor Unite. Atunci, la începutul lui decembrie, existau temeri cu privire la o posibilă invazie sovietică în Polonia. În cele

din urmă, trupele sovietice nu au trecut granița, dar stația de la Moscova s-a ales cu o supraveghere intensă din partea KGB. Rolph, însă, era hotărât să meargă la întâlnire. „Întâlniți-vă direct în plină stradă“, i-a spus Gerber lui Rolph.

În seara aceea, parcul părea pustiu. Rolph avea de gând să stea mai mult de vorbă cu Tolkacev decât stătuse în timpul scurtei întâlniri din octombrie. Rolph avea la el o sacoșă de cumpărături, așa cum aveau toți rușii pe stradă, cu pachete ambalate astfel încât să arate ca niște cumpărături obișnuite ale unui moscovit de rând ieșit să cumpere de mâncare și alte bunuri.

Tolkacev părea relaxat. S-au plimbat prin parc ca doi prieteni. Rolph asculta la aparatul său radio SRR-100 încercând să depisteze un eventual filaj, dar nu auzea nimic; privirea sa scana parcul după o eventuală atenție nedorită, dar peste tot domnea liniștea. Parcul se afla atât de aproape de blocul-turn al lui Tolkacev, încât Rolph îl vedea înălțându-se deasupra copacilor.

Rolph a băgat mâna în sacoșă și i-a dat lui Tolkacev stiloul ambalat. Înăuntru se afla pastila letală și instrucțiunile aferente. „Asta-i ce ne-ai cerut, mijlocul de autodistrugere“, i-a spus. A considerat că nu are rost să îi mai spună lui Tolkacev că speră să nu fie nevoie vreodată să o folosească. Tolkacev părea mulțumit să aibă în sfârșit pastila în buzunar. Rolph i-a spus să examineze dispozitivul mai târziu și să le spună dacă dorea altceva în loc de stilou.

Departamentul tehnic al CIA lucrase luni de zile ca să facă o copie după permisul de acces la bibliotecă și după permisul de intrare în clădire pentru Tolkacev. Rolph i-a dat lui Tolkacev falsurile, făcute pe baza schițelor și a fotografiilor date de el în octombrie. Era prea întuneric ca să le poată vedea, dar Rolph i-a cerut lui Tolkacev să le examineze și să îi spună ulterior dacă erau bune. CIA făcuse o copie după permisul de acces la bibliotecă în care reprodusese doar câteva semnături. Permisul de intrare în clădire nu reprezenta o urgență, dar Rolph spera să îi fie de folos. Și-a amintit și să îi aducă lui Tolkacev baterii pentru aparatul foto Pentax, niște discuri mici și plate și care nu se prea găseau la Moscova. Tolkacev era încântat. Rolph a simțit că reacția bărbatului indica multe. Tolkacev intenționa să fotografieze cât mai mult posibil, iar bateriile urmau să îi permită să continue să lucreze neîntrerupt.

Îngrijorat fiind de siguranța lui Tolkacev, Rolph i-a propus acestuia noi proceduri. În ziua în care era planificată o întâlnire, a spus el, Tolkacev trebuia să îi dea semnalul că e gata lăsând aprinsă lumina de la bucătărie între orele 12.15 și 1.00, la prânz. Stația de la Moscova urma să trimită pe cineva – poate pe una dintre soții – ca să verifice. Semnalul avea numele de cod SVET, adică „lumină“, și era vizibil din stradă. Dacă lumina era stinsă, cei de la CIA urmau să nu vină la întâlnire. Rolph i-a mai dat lui Tolkacev noi instrucțiuni legate de „o întâlnire urgentă“ o dată pe lună, pe care le-ar fi putut folosi pentru o eventuală întâlnire neprevăzută, numai în cazul în care aceasta ar fi fost absolut necesară. Era periculos, dar dacă Tolkacev avea vreo urgență sau se confrunta cu vreo amenințare reală, merita să riște. Rolph i-a mai propus să stabilească un punct de semnalizare într-o piață de lângă grădina zoologică. Dacă mașina lui Tolkacev ar fi fost parcată într-un anumit loc de lângă piață la o anumită oră prestabilită, aceasta ar fi însemnat că este gata de întâlnire.

Rolph i-a explicat pentru prima dată lui Tolkacev funcțiile aparatului Discus, un aparat de comunicații al agenților CIA. I-a explicat faptul că unitățile manuale le permiteau să își transmită mesaje instantanee pe stradă atunci când se aflau la o anumită distanță unul de altul, cum ar fi la câteva sute de metri. Aparatul respectiv le oferea posibilitatea de a transmite informații secrete fără să vorbească și fără să se întâlnească în persoană. Tolkacev s-a luminat la față la ideea folosirii aparatului. Rolph i-a spus că o să încerce să îi pregătească Discusul până la următoarea întâlnire.

În timp ce se plimbau, Rolph l-a întrebat pe Tolkacev dacă poate să facă rost de mai multe plăci cu circuite sau piese electronice, similare celor pe care i le dăduse lui Guilsher cu un an în urmă. Cel puțin era posibil așa ceva? Era sigur? În loc să respingă cererea, după cum se așteptase Rolph, Tolkacev a spus că teoretic se putea. I-a cerut lui Rolph ca agenția să îi pregătească o listă. Întâmplător, Rolph avea deja una, care era primită de la sediul central cu câteva săptămâni înainte și pe care i-a dat-o lui Tolkacev. Rolph nu i-a cerut să se uite pe ea; nu vedeau nimic din cauza întunericului.

Apoi Rolph a adus vorba despre temerile CIA cu privire la muzica rock, abordând subiectul cu mănuși și nevrând să îl enerveze sau să îl dezamăgească pe Tolkacev. Dacă albumele ar fi fost descoperite, a spus

Rolph, se temea că acestea i-ar fi provocat probleme lui Tolkacev. Ce explicație ar fi dat atunci? Albumele se găsesc pe piața neagră? Unde ai de gând să le ții? Va trebui să le ascunzi de prieteni și de musafirii care vin la tine acasă? Prietenii fiului tău ar pune întrebări nedorite?

Tolkacev s-a înviorat, iar ochii i-au sclipit de încredere în sine. I-a spus lui Rolph că nu îi va fi greu să explice prezența albumelor în apartament. Erau disponibile pe piața neagră din Moscova, dar el nu voia să se ducă acolo. Tolkacev i-a spus că putea primi muzică sub formă de casete, la nevoie, și i-a mai spus lui Rolph că avea deja un casetofon Hitachi, vechi de trei ani, pe care îl cumpărase de la un magazin komissionî, un tip de magazin la care oamenii își putea vinde în regim de consignație lucrurile personale, de obicei haine, dar ocazional și articole electronice.

Întâlnirea se apropia de sfârșit. Tolkacev i-a dat lui Rolph un raport de zece pagini scrise de mână, în care propunea să se hotărască în sfârșit cu privire la plata sa.[6]

În ultimul moment, Rolph și-a amintit că are o întrebare urgentă din partea celor de la sediul central. În 1980, Statele Unite descoperiseră existența tehnologiei stealth, datorită căreia avioanele deveneau aproape invizibile pentru aparatele radar. Ce știa Tolkacev cu privire la reacția sovieticilor față de avioanele americane stealth? Și exista vreun stealth sovietic? Tolkacev i-a spus că auzise despre „avionul invizibil“, dar că nu știa să îi răspundă și nu voia să îi dea informații de care nu era sigur.

Se plimbau deja de douăzeci de minute. Rolph a băgat mâna în sacoșă și a scos două cărți subțiri în limba rusă, cadoul de Anul Nou din partea CIA. Prima era un mic tratat de Andrei Saharov, fizicianul specializat în fizică nucleară și devenit disident, pe care Tolkacev îl admira. Cealaltă era un volum subțire de Anatoli Fedoseiev, un proiectant cunoscut de radare și dispozitive electronice care inventase tuburile cu vid folosite la radarele terestre ale Uniunii Sovietice. Fedoseiev primise cele mai înalte distincții de stat, printre care cel de Erou al Muncii Socialiste și Premiul Lenin. Plecase în Franța, în mai 1971, în calitate de membru special al delegației sovietice la show-ul aviatic de la Paris, după care fugise în Marea Britanie. Dezamăgirea sa față de sistemul sovietic semăna foarte bine cu cea a lui Tolkacev – lipsurile, problemele, eșecurile socialismului. Fedoseiev le

descrisese într-o carte intitulată Capcana, pe care Rolph i-a dat-o acum lui Tolkacev.

Saharov defectase, ideologic, din sistemul sovietic. Fedoseiev fugise la propriu. Tolkacev fugise și el, în felul lui, producând pagube din interior.

Acesta i-a mulțumit lui Rolph, iar vocea i s-a stins. Era târziu. Și-au strâns mâinile și au dispărut.[7]

*

La sediul CIA lucrurile se schimbaseră la începutul anului 1981. Reagan își începuse mandatul hotărât să insufle spiritul activismului și al unei proaspete energii în cadrul CIA, pe care îl vedea drept instrument al campaniei sale mai ample de a se confrunta agresiv cu Uniunea Sovietică. Contrar îndoielilor din epoca lui Carter, viziunea lui Reagan asupra lumii era încrezătoare într-un mod neșovăielnic și înrădăcinată în credința excepționalismului american, potrivit căreia Statele Unite reprezentau „ultima și cea mai bună speranță a omului pe Pământ“, după cum declara adesea. Cei care își riscau viața pentru Statele Unite peste tot în lume – marinari, soldați, aviatori și ofițeri de informații – aveau un aer mistic pentru Reagan; acesta considera, după cum propusese generalul James Doolittle cu o generație în urmă, că merita să ajungă oricât de departe pentru protejarea libertății în fața totalitarismului. Reagan l-a pus la conducerea CIA pe William J. Casey, un avocat din New York, susținător înflăcărat al republicanilor, care lucrase în cadrul Biroului pentru Servicii Strategice de la Londra, în timpul celui de-al Doilea Război Mondial, și fusese președintele Comisiei de Valori Mobiliare și Schimb în mandatul lui Nixon. Casey, care fusese șeful campaniei electorale a lui Reagan în 1980, era un tip ciufulit, ușor gârbovit, cu smocuri de păr alb. Pronunța adesea cuvintele greșit, discursul său fiind greu de descifrat. Însă era stăpânit de o siguranță de neclintit în privința a ceea ce voia să facă. Numirea sa în funcție indica dorința de a avea un spionaj mai îndrăzneț și mai progresist. În vreme ce Turner încercase să reducă riscurile, lui Casey îi plăcea să și le asume; în vreme ce Turner nu avea încredere în sursele umane, Casey ceruse să fie recrutați noi agenți.[8] De asemenea, la fel ca Reagan, Casey

avea o antipatie profundă față de comunismul sovietic, care îi domina gândirea și îi determina deciziile.

În dimineața rece a zilei de 15 ianuarie 1981, la Washington, cu cinci zile înainte de depunerea jurământului de către Reagan, Turner, directorul foarte sociabil al CIA, sosise la Blair House, locația istorică de găzduire a oaspeților, care se află vizavi de Casa Albă, unde stătea Reagan. Acolo a fost întâmpinat de Reagan, de vicepreședintele ales, de George H.W. Bush, care fusese directorului CIA înaintea lui Turner, și de Casey. Întâlnirea era organizată pentru ca Turner să prezinte ultima sa informare în materie de informații secrete, prin care avea să îi împărtășească noului președinte secretele naționale cel mai bine păzite și mai confidențiale. S-au instalat într-o cameră retrasă, unde Turner le-a vorbit despre un program secret de acțiune din Afghanistan, menit să îi susțină pe luptătorii care se opuneau ocupației sovietice. Le-a descris modul în care forțele navale americane interceptaseră în secret cabluri subacvatice sovietice de comunicații. Era vorba despre operațiuni foarte îndrăznețe. Însă bijuteria coroanei, i-a spus lui Reagan, era o sursă umană care lucra la Moscova la un institut de cercetare militară. Acesta nu numai că le furnizase documente consistente cu privire la caracteristicile actuale al radarelor și aviației sovietice, dar le divulgase studii și planuri pentru următorii zece ani. Numele său era Adolf Tolkacev și informațiile furnizate de acesta valorau miliarde.[9]

*

Două luni mai târziu, pe 10 martie 1981, rablagita furgonetă marca Volkswagen, vopsită în bej cu verde, a ieșit cu zgomot din clădirea Ambasadei SUA din Moscova. Din nou deghizat, Rolph a trecut neobservat de paznici. Misiunea sa de a se întâlni cu Tolkacev era extrem de delicată pentru că avea cu el Discusul, aparatul de mesagerie electronică al CIA. Rolph nu voia să fie prins cu el, nici nu voia ca sovieticii să pună vreodată mâna pe aparat. Timp de cincizeci de minute s-a uitat din furgonetă după eventuali urmăritori, făcând zigzaguri prin oraș. Rolph a auzit câteva transmisii ale KGB la radio, însă acestea păreau să nu aibă nici o legătură cu el. După aceea, și-a scos hainele cu care era deghizat și a mers pe jos timp de o oră, ascultând cu atenție și uitându-se de jur împrejur. Nici un

semn de filaj nicăieri. La ora 9.05 seara a ajuns la un punct de întâlnire, care avea numele de cod ANNA și care se afla într-un parc. Acolo l-a văzut pe Tolkacev stând lângă o cabină telefonică. Cei doi au început să se plimbe și să discute, alegându-și la întâmplare aleile din parc. Pe lângă ei au trecut oameni care își plimbau câinii sau care doar se plimbau, dar nu le-au dat nici o atenție.[10]

Rolph l-a anunțat pe Tolkacev că CIA îi acceptase propunerea legată de bani. Erau înțeleși – nu mai avea ce să întrebe. Tolkacev a părut mulțumit și nu a mai pomenit nimic despre asta.

Tolkacev i-a spus că permisul fals de acces la bibliotecă era excelent. Îl înlocuise deja, dar permisul de intrare în clădire nu era chiar cum ar fi trebuit. Coperta se decolorase; înșelătoria nu ar fi ținut. Coperta și pagina interioară pe care se afla fotografia erau din alt fel de materiale, pe care agenția nu le imitase suficient de bine. Și nici culoarea cerculețelor de pe pagina interioară nu reușiseră să o reproducă după cum ar fi trebuit.

Rolph i-a dat lui Tolkacev alt pachet. Înăuntru, i-a spus, ai să găsești aparatul electronic elektronnnîi pribor sau Discus. „Fii foarte atent“, a insistat Rolph, „și citește toate instrucțiunile înainte de a-l folosi.“ Rolph a repetat „Citește instrucțiunile“, iar Tolkacev i-a spus că a înțeles. Rolph a mai subliniat faptul că Discusul urma să fie folosit în cazul mesajelor urgente, care nu puteau aștepta până la următoarea lor întâlnire. Încerca să rămână jovial și plin de încredere: „Vrem să îl folosești“, a spus, „poate pe timpul verii, când nu ne întâlnim cu regularitate“.[11]

Rolph nu i-a dezvăluit lui Tolkacev faptul că atât el, cât și Gerber aveau îndoieli serioase că Discusul i-ar fi putut fi de folos. La stația de la Moscova, unul dintre principiile de bază ale spionajului era să nu desfășoare niciodată acțiuni fără o justificare clară. Discusul necesita acțiuni operaționale, dar pentru ce? Marea valoare a lui Tolkacev provenea din miile de documente pe care le copiase, nu din scurte schimburi electronice. Din punct de vedere practic, CIA nu apucase să îl pregătească pe Tolkacev sau să facă practică pe aparat cu el.[12]

Gerber și Hathaway se certaseră luni de zile în legătură cu Discusul. Hathaway credea foarte tare în aparat. Apreciatul spion al CIA din Varșovia,

Ryszard Kuklinski, primise o versiune mai veche, denumită Iskra. În ciuda câtorva defecțiuni, Kuklinski folosise aparatul ca să avertizeze CIA, în ianuarie 1981, că se luau măsuri în cadrul armatei poloneze pentru eventualitatea instaurării legii marțiale. În replică, Hathaway trimisese un bilet de felicitare stației de la Varșovia: „Sper ca aceasta să fie prima dintre multe, multe altele care vor veni“, scrisese. Ulterior, după a doua transmisie a lui Kuklinski, cei de la sediul central au trimis o telegramă stației de la Varșovia în care scriau că spionului „sigur îi place noua jucărie.“[13]

Hathaway simțea că o să-i placă și lui Tolkacev. Majoritatea agenților de la sediile CIA visau să folosească tehnologia pentru comunicații secrete. Întotdeauna aceștia încercau să fie cu un pas înaintea KGB. În comunicațiile secrete, aceasta însemna uneori folosirea unei versiuni timpurii de aparate, precum Discusul; raționamentul era că cea mai secretă dintre tehnologii este cea despre care inamicul nici nu bănuiește că există.[14]

Însă Gerber i-a răspuns că nu era niciodată atât de simplu. Ofițerii de contact de la Moscova erau mult mai urmăriți decât cei de la Varșovia. Și de ce să deconspiri un ofițer din stație pentru un mesaj de genul: „Bună. E totul în regulă?“

În ciuda acestor îndoieli, stația de la Moscova s-a conformat solicitării lui Hathaway. Discusul se afla acum în posesia lui Tolkacev. Rolph i-a dat și patruzeci și două de baterii AA.

Tolkacev i-a dat, la rândul său, cincizeci și cinci de role de film de 35 mm pe care le folosise de la ultima lor întâlnire. I-a spus lui Rolph că va mai pregăti doar între cinci și zece role până în iunie, însă nu se aștepta la rezultate prea bune în timpul verii; când vremea era caldă, nu putea să poarte sacou ca să ascundă documentele la prânz. De asemenea, își planificase o vacanță de o lună.

Rolph știa că Tolkacev furase deja ceea ce își planificase să fure pentru CIA, cu mult înainte de datele stabilite în schema sa, în șapte etape, pe doisprezece ani.[15] Însă, exact când Tolkacev ajunsese în această fază, pofta celor de la sediul central crescuse. Din câte se părea, aceștia doreau ca Tolkacev să le furnizeze cincizeci sau o sută de role de film de fiecare dată. Rolph era deranjat de aceste pretenții, dar înțelegea ce se întâmplă.

Materialele furnizate de Tolkacev erau atât de apreciate la sediul din Langley încât „acopereau plata chiriei“ la propriu – justificând bugetul de operațiuni al CIA – și ajutau agenția să își satisfacă clienții din armată. Din acest motiv era firesc ca și cei de la sediul central să întindă coarda. Aceștia întrebau: poate măcar să mai verifice câteva lucruri? Rolph avea senzația că Tolkacev construise cu o singură mână Podul Brooklyn, iar acum cei de la sediu voiau să construiască și un Golden Gate. Cu toate acestea, Rolph avea la el o scrisoare venită de la sediul central, care conținea o listă de patruzeci și cinci de întrebări generale despre sistemele de armament sovietice. I-a dat lista lui Tolkacev și l-a rugat să îi dea răspunsurile la următoarea întâlnire.

Tolkacev i-a spus lui Rolph că ascunzătoarea pentru pastila letală – adică stiloul – era bună și că nu erau necesare modificări.

Rolph a remarcat faptul că salutul lui Tolkacev fusese mai călduros decât de obicei. Când s-au întâlnit în parc, și-au prins brațele ferm. Tolkacev era vorbăreț. Totul era în regulă acasă și la serviciu, i-a spus acesta. Rolph s-a gândit: poate că începe să aibă încredere în mine.

Cei de la sediul central i-au ordonat lui Rolph să evite să discute despre fuga din țară a lui Tolkacev. Aceștia voiau să îl țină pe Tolkacev în Uniunea Sovietică cât mai mult posibil. Însă Tolkacev nu renunța la idee. Într-un moment în care s-a lăsat prins în speculații, acesta a venit cu un plan îndrăzneț, visător, pe care i l-a prezentat lui Rolph, căruia nu-i venea să-și creadă urechilor: „Acum, dacă puteți să trimiteți un avion special care să vină în zbor și să mă ia, acesta ar putea să aterizeze într-un luminiș dintr-o pădure, iar noi am putea ieși fugind din pădure, ne-am urca în avion și am pleca“, i-a spus Tolkacev. Planul era total nerealist, s-a gândit Rolph. Erau în Uniunea Sovietică, cea atât de bine înarmată. Nu era posibil ca un avion-spion american să aterizeze cu bine pe un câmp și să îl ia pe Tolkacev. Dar, cel puțin, Tolkacev vorbea cu el arătându-i latura sa umană.

Rolph a băgat mâna în sacoșă și i-a dat lui Tolkacev ultimul pachet, care conținea șapte casete cu muzica înregistrată pe care i-o ceruse. Agenția cumpărase casetele din Europa de Est, ca să nu li se descopere proveniența. Tolkacev era încântat. Vorbeau doar de cincisprezece minute, dar Rolph avea sentimentul că vorbiseră o oră. Au convenit să se mai întâlnească la

toamnă, după întoarcerea din vacanță a lui Tolkacev. Acesta i-a dat lui Rolph un raport scris de mână de șapte pagini.

Din nou, Tolkacev a dispărut în întuneric, iar Rolph s-a întors la ambasadă deghizat în tehnician lățos, pe locul din dreapta al furgonetei Volkswagen.

*

A doua zi, Rolph a trimis la sediul central un rezumat al întâlnirii. Mai mult ca niciodată, a simțit nevoia să sublinieze cum îi sclipiseră ochii lui Tolkacev când i-a spus despre muzică și de ce acest aspect juca un rol important în cadrul operațiunii. A scris că a fost „cu adevărat interesant și grăitor“ cum i s-a schimbat expresia de obicei insensibilă la abordarea subiectului respectiv. „Întregul său interes pentru muzică se explică numai prin faptul că fiul său are o afinitate pentru aceasta“, a raportat Rolph. „Cu siguranță, fără să devină obsesivă, preocuparea sa de a vedea că cererea i-a fost satisfăcută este aproape de maximă importanță pentru el. Îți lasă impresia că, în calitate de tată, nu a fost întotdeauna în stare să îi dea fiului său tot ce și-ar fi dorit și că vede în această cale ocazia de a face ceva special pe care altfel nu ar fi putut să spere să îl obțină.“ Dacă CIA putea să îl ajute pe Tolkacev în această privință, spunea Rolph, existau șanse „să creștem în ochii săi în mod proporțional“. Tolkacev era atât de entuziasmat încât a cerut agenției să îi dea „textele în engleză ale tuturor cântecelor de pe casete“. Rolph a recunoscut că „este o cerere oarecum neobișnuită și cu siguranță neortodoxă“, dar a spus că Tolkacev a făcut-o „cu toată seriozitatea“ și că existau riscuri foarte mici pentru a i-o satisface.[16]

*

În raportul său scris, Tolkacev își cerea scuze că nu a putut să obțină și alte plăci cu circuite sau piese electronice de la echipamentele radar: nu era nici una disponibilă și, chiar dacă ar fi fost, riscurile erau prea mari.

Rolph a simțit că era de datoria lui să le explice celor de la sediul central atitudinea lui Tolkacev, să fie avocatul acestuia, așa cum fusese și Guilsher. Copleșit de cererile continue venite de la sediul central privind o producție tot mai mare, Rolph voia să sublinieze faptul că Tolkacev nu era un robot cu un aparat de fotografiat Pentax. Era un om care se simțea izolat și care avea adesea nevoie să fie lăsat să se relaxeze și să se simtă recompensat. Pe 2 aprilie 1981, Rolph a trimis la sediul central o telegramă explicativă. În aceasta, scria că Tolkacev manifesta „o atitudine clară de frustrare și de descurajare când discuta despre cererile sale personale“. A adăugat că Tolkacev considera că, de vreme ce CIA îi încredința acum echipamente tehnice sofisticate, precum aparatele Tropel și Discus, atunci „trebuie să avem încredere în el și în simțul său de răspundere și cu privire la lucrurile care, în mod evident, contează pentru acesta, respectiv cererile sale personale“. Printre acestea se numărau casete cu muzică și o pereche de căști stereo occidentale, pe care Tolkacev le solicita, de asemenea, în raportul său. Căștile și casetele nu ar fi ieșit în evidență; acestea se găseau în anumite apartamente din Moscova. „Ne-a devenit tot mai clar faptul că, pe lângă motivația de «integrare în sistem», CKS este motivat și prin anumite impulsuri materiale și, mai ales, dorește să își răsplătească fiul cu anumite avantaje“, scria Rolph.[17]

Pe scurt, mesajul său era următorul: nu vă cramponați de o pereche de căști când e vorba de un spion care valorează miliarde de dolari.

*

În iunie 1981, cei de la sediul central, care visau mereu că tehnologia urma să le ofere un avantaj față de KGB, au trimis la stația de la Moscova un aparat de comunicații complet nou. Considerau că era chiar mai bun decât Discusul și că avea să ofere agenției un canal invizibil și sigur pentru mesajele adresate agenților sau venite de la aceștia. Sistemul de mesagerie urma să fie conectat direct de la transmițătorul de la sol la satelitul american. Discusul era numai terestru: funcționa pe o rază de câteva sute de metri, de la o persoană la alta. Însă noul sistem, deși voluminos, putea transmite mesaje chiar de pe trotuar către satelit și apoi direct în Statele Unite. Se afla pe sateliții U.S. Marisat care fuseseră lansați în 1976 pentru

comunicațiile nave-uscat. Cei de la sediul central au trimis la stația de la Moscova o telegramă propunându-le să îi dea noul aparat avansat lui Tolkacev.

Propunerea a venit chiar în perioada în care soseau rapoarte noi cu privire la o posibilă invazie sovietică asupra Poloniei. Cei de la sediul central al CIA erau foarte îngrijorați de eventualitatea că o nouă criză în Polonia putea conduce la întreruperea dramatică a relațiilor SUA cu Uniunea Sovietică și, probabil, și la închiderea intempestivă a stației de la Moscova. Cum ar fi putut să păstreze legătura cu Tolkacev în acest caz? Cei de la sediul central au insistat ca stația de la Moscova să se gândească dinainte și să fie pregătit. Gerber credea că era puțin probabilă ruperea relațiilor, însă nu putea face abstracție de mesajele de la sediul din Langley.

Gerber avea îndoieli serioase cu privire la noul aparat, după cum avusese și cu privire la Discus. Întreaga operațiune Tolkacev „fusese concepută pe termen lung“, a insistat acesta într-o telegramă către Hathaway. A fost deja stabilit un program de întâlniri pentru următoarele cincisprezece luni, perioadă mai mult decât suficientă în eventualitatea unor tensiuni sau a filajului. Tolkacev le furniza informații secrete „care aduceau mari beneficii guvernului nostru, nefiind informații obișnuite“. Gerber a adăugat cu fermitate: „De vreme ce nu putem să prevedem dacă nu va exista o întrerupere a capacității de funcționare a stației de aici care ar dura mai mult de un an, nu am văzut nimic care să indice că o invazie a Poloniei ar conduce la întreruperea relațiilor diplomatice cu Uniunea Sovietică“.[18]

În sinea sa, Gerber fierbea. Acesta avea contacte personale foarte bune la Moscova și vorbea cu un diplomat polonez. Era sigur că sovieticii nu urmau să invadeze. Cei de la sediul central îl presau să facă ceva, așa că, pe 24 iunie, stația a pregătit un plan de urgență și o scrisoare pentru Tolkacev, care urmau să îi fie transmise numai la nevoie. Intenționau să îi dea noul aparat de comunicații, pentru orice eventualitate.

Două zile mai târziu, cei de la sediul central au propus o nouă schimbare de planuri majoră. Încântați de noul aparat de comunicații, aceștia propuneau ca Tolkacev să le dea înapoi Discusul și să folosească sistemul prin satelit pentru toate mesajele, printre întâlnirile în persoană, „fie că stația s-ar fi închis sau nu“.

De fapt, Tolkacev nu folosise Discusul nici măcar o dată de când i-l dăduseră. Nici măcar nu dăduse vreun semn că ar fi dorit să îl utilizeze.[19] Gerber și Rolph au trimis imediat un mesaj de protest la sediul central. Repetau faptul că nu credeau că stația de la Moscova urma să fie închisă. Aveau „mari îndoieli“ legate de utilizarea noului aparat prin satelit pentru toate comunicațiile, în primul rând din cauză că la Moscova nu reușise nici un test al aparatului. Două încercări dăduseră greș. În plus, subliniau aceștia, nu era ușor să recupereze Discusul. Nu puteau, pur și simplu, să-l sune pe Tolkacev și să îi spună să aducă aparatul înapoi la întâlnire. Gerber și Rolph s-au enervat. Au spus că Tolkacev nu dădea nici un semn, probabil pentru că respecta cu sfințenie instrucțiunile lor de a folosi aparatul numai în cazuri urgente. Tolkacev „este un tip inteligent și ingenios, care evaluează riscul pe care îl implică contactarea frecventă și activitatea de raportare nenecesară“, au scris aceștia. Era, pur și simplu, prudent. Apoi, la fel de brusc cum apăruse, promisiunea noului sistem de mesagerie prin satelit a dispărut. Mai multe teste ale acestuia eșuaseră. Stația de la Moscova i-a transmis sediului central că „suntem tot mai puțin optimiști“ că aparatul era potrivit pentru Tolkacev. Unul dintre motivele deloc de neglijat era faptul că acesta nu părea să funcționeze.[20]

*

Când cei de la sediul central au developat cele cincizeci și cinci de role de film pe care Tolkacev i le dăduse lui Rolph în parc, au constatat că șase erau goale. Era posibil să fi fost o greșeală; Rolph nu voia să îl deranjeze pe Tolkacev cu acest subiect, dar și-a propus să nu uite să îi ducă un aparat Pentax nou la următoarea întâlnire.[21] CIA a găsit pe restul filmului noi informații prețioase din interiorul tezaurului sovietic. Șase role de film furnizau informații despre o rachetă sol-aer ultrasecretă, care avea numele de cod ȘTORA, adică „nevăzută“, precum umbra unei ferestre – aceasta fiind concepută astfel încât „să nu poată fi detectată de aparatele de zbor–țintă“ datorită „funcțiilor sale avansate și complexe de prevenire a blocajelor și de funcționare în siguranță“. Alte role cuprindeau subiecte de logică informatică pentru sistemele de radar și ofereau agenției o serie de înregistrări de rapoarte tehnice secrete care sosiseră la institutul lui

Tolkacev în 1978, 1979 și 1980 și care le permiteau americanilor să evalueze cu precizie stadiul înaltei tehnologii militare sovietice.[22]

Spionul de miliarde de dolari se descurcase din nou de minune.

De la sediul central al CIA au fost trimise la stația de la Moscova o pereche de căști stereo de fabricație germană, cataloage cu sisteme stereo și albumele lui Alice Cooper, Nazareth și Uriah Heep.

Capitolul 13

Chinuit de trecut

Familia și prietenii îl strigau Adik. Avea ochii cenușii, fruntea lată și părul des și castaniu, iar nasul îi era puțin strâmb de la un accident de hochei din copilărie. Avea în jur de 1,70 m înălțime. Cunoscuții îl considerau pe Tolkacev un tip liniștit. Îi plăcea să mestereasc㠄 la aparate electronice și să construiască cu mâna lui diverse lucruri, manevrând câte un aparat de sudură sau un aparat de șlefuit lemnul, reparând vreun aparat de radio sau făcând vreo seră pentru plante. Tolkacev era atât de reținut încât nu îi povestea niciodată fiului său ce făcea la serviciu și nu îl luase niciodată cu el la birou.

Dar, în sinea sa, nu era atât de liniștit. Era obsedat de un capitol întunecat al istoriei sovietice și dorea răzbunare.[1]

Tolkacev avea 54 de ani în 1981. Avea hipertensiune și încerca să aibă grijă de sănătate, făcând jogging primăvara, vara și toamna și mergând la schi iarna. Bea alcool doar rar. Se trezea, de obicei, înainte de ivirea zorilor, mai ales în timpul iernilor lungi, potrivit scrisorilor pe care le scrisese agenției. O dată la două zile se trezea la 5 dimineața și alerga, dacă nu ploua sau dacă nu era îngrozitor de frig. De obicei, lua liftul principal până la parter, unde împingea ușa grea care dădea în piața mărginită de copaci Ploșciad Vosstaniia, adică Piața Răscoalei, în amintirea revoltelor împotriva țarului rus și, mai apoi, a Revoluției Bolșevice. Zi de zi, alerga pe același traseu: mai întâi traversa piața înspre marele bulevard cunoscut sub numele de Șoseaua Inelul Grădinii, apoi făcea la dreapta spre Ambasada SUA, trecea pe lângă barăcile paznicilor din fața ambasadei, apoi făcea iar la dreapta și o lua pe o străduță unde, cu trei ani în urmă, îi dăduse lui Hathaway o scrisoare, la umbra unei bisericuțe ortodoxe rusești.[2] Tolkacev cunoștea foarte bine aceste străzi; mersese și alergase pe ele neobosit cu ani în urmă, în căutarea de mașini cu numere de înmatriculare care indicau că aparțineau diplomaților americani, sperând astfel să poată strecura un bilețel prin vreo portieră deschisă.

Într-o scrisoare către CIA, Tolkacev se caracteriza drept un tip matinal. „După cum probabil că știți“, scria acesta, „oamenii se împart în două tipuri

de personalități: «ciocârlii» și «bufnițe». Cei din prima categorie se trezesc ușor dimineața, dar începe să li se facă somn la lăsarea întunericului. Cei din a doua categorie sunt exact pe dos. Eu sunt «ciocârlie», soția și fiul meu sunt »bufnițe».“

După ce alerga, spunea Tolkacev, îi trezea de obicei pe soția și pe fiul său și le pregătea micul dejun. Natașa, care lucra la departamentul antene din cadrul institutului, era o femeie solidă și pleca adesea la serviciu înaintea lui Tolkacev, ca să prindă autobuzul. Lui Tolkacev îi plăcea să meargă pe jos la serviciu, pe străduțe lăturalnice.

Fiul lor creștea repede și era cu vreo doisprezece centimetri mai înalt decât tatăl său. Oleg nu fusese un adolescent rebel, iar interesele acestuia erau mai mult moștenite din partea mamei – artă, cultură, muzică și design – decât din partea tatălui, care era înclinat spre electronice și inginerie. Oleg mergea la o școală specială, care punea accent pe educația în limba engleză. Citea deja Kipling și Asimov și asculta muzică rock occidentală. Lui Adik îi plăcea muzica fiului său, chiar dacă înțelegea foarte puțin engleza. Lui personal îi plăcea jazzul, care era considerat oarecum subversiv în epoca sovietică.

Adik încerca să acopere diferențele de generație față de fiul său. Mergeau împreună la schi iarna, iar, în lunile de vară, familia pornea adesea în excursii cu cortul prin Uniunea Sovietică. O dată fuseseră la Marea Baltică, în alt an fuseseră la lacul Valdai. Pentru că lucra în domeniul securității, Tolkacev nu avea voie să călătorească în străinătate. „Merg mereu cu soția și fiul meu“, le scria Tolkacev celor de la CIA despre vacanțele sale. „De obicei, ne odihnim în zone împădurite de pe lângă râuri și lacuri în cort, gătim la foc de tabără etc. Și anul acesta ne-am propus să mergem cu cortul și cu rucsacul în spate.“ A adăugat: „Consider că sunt atașat de familia mea după cum e firesc în neamul omenesc“.

Blocul în care locuia Tolkacev era format dintr-un turn de douăzeci și două de etaje în formă de spirală, încadrat de două aripi de optsprezece etaje. Printre locatari se numărau: Mihail Gromov, care stabilise recordul mondial la zbor deasupra Polului Nord, Gheorghi Lobov, un luptător de marcă decorat în al Doilea Război Mondial și în Războiul din Coreea, precum și Serghei Anohin, renumit pentru inovațiile sale din domeniul aviației, cum ar

fi lansarea unui MiG-15 în picaj supersonic. Și Valentin Glușko, principalul proiectant al motoarelor rachetelor sovietice, locuia în aceeași clădire, precum și Vasili Mișin, care coordonase proiectul sovietic de construire a unei rachete lunare, proiect care eșuase în final. Aceștia reprezentau elita aviației și a domeniului rachetelor rusești.[3] Însă Tolkacev era un tip singuratic. Odinioară se împrietenise cu angajații de la laborator, spunea acesta CIA, dar acum, „poate din cauza vârstei, toate aceste conversații amicale au început să mă obosească și, pur și simplu, am încetat să mai socializez“. Acesta scria: „În decursul ultimilor 10–15 ani, numărul prietenilor apropiați a scăzut vertiginos. Nu am rupt prietenia cu ei… dar ne vedem foarte rar și doar ocazional.“

Apartamentul lui Tolkacev era destul de confortabil, având două camere, o bucătărie, o baie și o toaletă. Deasupra ușii de la bucătărie se afla un spațiu îngust, entresol, care avea circa patru metri lungime și un metru înălțime. Acolo își ținea cortul, sacii de dormit și materialele de construcție, precum și echipamentele de spionaj de la CIA. Soția sa, care era puțin mai scundă decât Adik, nu era suficient de vioaie sau de înaltă ca să ajungă până acolo, iar fiul său nu avea nici un motiv să o facă. Tolkacev își ținea în entresol instrumentele: un aparat de măsurat curentul, un aparat de sudură și un cablu. Pentru proiectele în lemn, își împachetase separat burghiul, aparatul de șlefuit și fierăstrăul. Mai existau trei debarale în apartament, pe care le construise singur.

Adik se însurase la 30 de ani, târziu față de ceilalți tineri ruși din generația sa. Pe vremea aceea, soția sa avea 22 de ani. Tolkacev scria: „Se pare că aparțin categoriei celor care se îndrăgostesc o singură dată în viață.“[4]

Adik și Natașa trăiau și lucrau în cercul închis al complexului militar-industrial, un arhipelag întins de ministere, institute, fabrici și spații de testare. Tolkacev avea cel mai înalt grad de acces la secretele de stat. Comportamentul lor public era sub semnul supraviețuirii în cadrul sistemului de partid sovietic, care impunea supunere. În timpul zilei, respectau regulile. Noaptea, sentimentele lor personale erau cu totul altele. Gândurile le erau marcate de un moment de profundă durere și pierdere din copilăria Natașei, din timpul epurărilor staliniste din 1937, pierdere care îl determinase pe Adik să pătrundă în lumea spionajului.

*

Tatăl Natașei, Ivan Kuzmin, era redactor-șef la ziarul Liogkaia Industriia (Industria ușoară). Acesta a pus o pată de fericire pe prima pagină a numărului de Anul Nou 1937, o fotografie care putea aparține oricărei familii, inclusiv a familiei sale: o imagine a unei mame radioase ridicând în brațe un copilaș cu un zâmbet larg și care avea în mână o păpușă. În spatele lor se afla un brad împodobit festiv de Anul Nou.

Fotografia emana încredere în viitor, dar era o bună dispoziție ostentativă și artificială. Brațul copilului era întins precum salutul lui Stalin. Imaginea era însoțită de un comentariu bombastic care spunea că Uniunea Sovietică era „condusă de forța dătătoare de viață a Partidului Bolșevic și de geniul lui Stalin".[5] Ziarul era o cronică zilnică a industriei textile, plin de materiale de la muncitori și directori de fabrici și uneori de la membri fruntași ai Partidului Comunist. Cele mai multe dintre acestea erau scrisori venite de la corespondenții-muncitori, numiți rabkor, care scriau texte scurte despre fabrici și uzine, despre idei pentru îmbunătățirea eficienței și despre utilizarea tehnologiei și a echipamentelor. Pe prima pagină se afla, de obicei, o poză mare cu o tânără țesătoare și povestea succesului său – cum și-a început cariera la o fabrică, cum a căpătat experiență și aptitudini, și cum, într-o bună zi, a propus și a implementat o metodă care a dus la creșterea spectaculoasă a producției. În ziar se regăsea amestecul obișnuit de comentarii ale muncitorilor și îndemnuri de partid, într-o epocă în care economia centralizată sovietică se afla într-o fază de industrializare fără precedent. Unul dintre titluri era: „Este important să se depășească în mod decisiv planul!" Când un membru din conducerea partidului ținea o cuvântare, aceasta era, de obicei, redată pe prima pagină a ziarului. Pe pagina doi se aflau tabele cu producția zilnică: cât bumbac, in, cânepă, iută, mătase, lână și alte materiale se produceau și unde. Pagina a treia era dedicată aproape în exclusivitate ideilor și sugestiilor muncitorilor cu privire la creșterea producției, iar ziarul își lărgea orizonturile asupra tuturor aspectelor industriei ușoare.

Kuzmin, pe vremea aceea în vârstă de 36 de ani, nu semna niciodată articolele. Părea mai degrabă a fi moderator al diferitelor voci, acesta selectând rapoartele rabkor-ilor și scriind poate articolele de fond

nesemnate de pe prima pagină. Membru al Partidului Comunist, era redactor de patru ani. Înființat în 1932, ca urmare a fuziunii altor publicații pentru lucrătorii din industria textilă, publicația conținea rapoarte și corespondențe de la tot felul de oameni: țesătoare, ingineri, directori de fabrică. Dar continua să reprezinte vocea partidului-stat.

În ianuarie 1937, cititorii puteau zări nori tot mai întunecoși. Prima pagină a ziarului prezenta pe larg cel de-al doilea dintre cele trei procese spectacol de la Moscova. Stalin își elimina cu brutalitate rivalii, unul câte unul, ca semn prevestitor al Marii Terori ce avea să urmeze. La primul proces, din august 1936, șaisprezece inculpați, printre care și revoluționarii bolșevici Lev Kamenev și Grigori Zinoviev, fuseseră acuzați de lipsă de loialitate și de conspirație cu rivalul din exil al lui Stalin, Leon Troțki. Toți inculpații au fost condangați la moarte și au fost împușcați. La al doilea proces, au fost judecați șaptesprezece inculpați care erau considerați conducători mai puțin importanți ai complotului. Treisprezece dintre aceștia au fost ulterior executați, iar restul au fost trimiși în lagăre de muncă forțată. Ziarul lui Kuzmin a publicat toate materialele de la al doilea proces, inclusiv stenogramele complete ale interogatoriilor și reacțiile cititorilor. „Distrugeți-i pe nemernici!“ scria un cititor. „Împușcați-i pe ticăloșii fasciști, pe trădătorii abjecți! Asta cere întregul popor muncitoresc al URSS-ului!“ declara un altul. Când inculpații au fost condangați, pe 30 ianuarie, ziarul a publicat textul sentinței. Pe 1 februarie, ziarul declara că muncitorii sovietici „salutau cu profundă mulțumire verdictul împotriva găștii lui Troțki“.[6]

Adevărul însă era cu totul altul. „Teamă noaptea și eforturi febrile ziua pentru a mima entuziasm față de un sistem plin de minciuni, aceasta era starea permanentă a cetățeanului sovietic“, scria istoricul Robert Conquest.[7] „Teroarea anilor 1936–1938 a reprezentat o lovitură devastatoare, aproape nemaiîntâlnită, dată de un guvern propriei sale populații, iar acuzațiile împotriva a milioane de victime au fost, aproape fără excepție, total false. Stalin a dispus, a inspirat și a organizat personal această operațiune.“[8]

Pe 1 mai 1937, membrii Biroului Politic (Politburo), care stăteau lângă Stalin la tribuna instalată cu ocazia paradei tradiționale de 1 Mai din Piața Roșie, păreau extrem de stresați, mutându-se de pe un picior pe altul.

Motivul neliniștii acestora era faptul că unul dintre ei lipsea. Ian Rudzutak, fost membru cu drepturi depline al Biroului Politic, dispăruse, fiind arestat la o cină care urmase unui spectacol de teatru. Poliția secretă îi reținuse, de asemenea, pe toți participanții de la masa respectivă. Trei luni mai târziu, patru dintre femei se aflau încă în închisoare îmbrăcate în rochii de seară. După arestarea lui Rudzutak, a început să dispară un nou eșalon al elitei administrative și de partid a Moscovei. „În birourile Partidului și ale Guvernului, domnea o atmosferă de teamă“, scria Conquest. Dispăreau oameni dimineața, în drum spre serviciu. „În fiecare zi mai dispărea câte un membru al Comitetului Central sau un vicepreședinte al Comisariatului Poporului sau vreun subordonat mai important al acestora.“[9]

După decimarea elitei partidului, epurarea s-a extins apoi, în vara și toamna anului 1937, cu valuri după valuri de suspiciune, denunțuri, arestări și execuții. Una dintre cele mai ample a fost operațiunea „kulak“, care i-a vizat pe țăranii mai înstăriți cărora li se confiscaseră terenurile în timpul dezastruoasei colectivizări silite din agricultură, peste 1,8 de milioane dintre aceștia fiind trimiși în lagăre de detenție. De-acum se împlinea termenul-standard de opt ani, iar așa-numiții kulaci aveau să revină în curând la casele lor; lui Stalin îi era frică de revenirea acasă a unui val de oameni mânioși și înrăiți. Lovitura cea mare a venit odată cu ordinul poliției secrete nr. 00447 din iulie 1937, prin care s-a stabilit cadrul legal pentru uciderile în masă din următorii doi ani. Prin documentul respectiv se dispunea uciderea pe procente – mii și mii de oameni o dată – din anumite categorii, precum „kulaci, infractori și alte elemente antisovietice“. Categoriile menționate erau atât de generale, încât aproape oricine se putea încadra în ele. Oamenii puteau fi arestați și executați pentru cea mai mică indiscreție, devenind astfel foarte atenți la ceea ce spuneau în public; un singur comentariu izolat putea fi denunțat și putea duce la arestare, acuzațiile fiind complet arbitrare. Zeci de mii de oameni, din toate păturile sociale, au fost săltați brusc, fără motiv.[10] NKVD, predecesorul KGB, i-a împărțit pe toți „dușmanii“ suspectați în două categorii: unii erau împușcați, iar ceilalți erau trimiși în lagăre pentru o perioadă de zece ani. Aceasta a fost cea mai mare campanie în masă și în cadrul ei a avut loc jumătate din numărul total de arestări și mai mult de jumătate din toate execuțiile – 376 202 de persoane ucise – într-un interval de doi ani.[11] Clasa administrativă a fost ridicată, arestată și executată. În 1937, miniștrii – numiți comisari – pentru comerț exterior,

comerț intern, industrie grea, educație, justiție, transport maritim și fluvial și industrie ușoară au fost cu toții demiși și arestați.[12] Lucrurile erau atât de paranoice încât dacă cineva vizita sau cunoștea vreo persoană care locuia în străinătate, putea fi suspectat că este dușman al poporului. Adesea se făceau denunțuri într-un mod nesăbuit și malițios, care puteau duce rapid la condangarea la moarte. „În ziua de azi, poți să vorbești liber numai cu nevasta: noaptea, cu pătura trasă peste cap“, spunea scriitorul Isaac Babel, care a fost și el arestat în primăvara anului 1939, a fost acuzat de activitate antisovietică și spionaj și a fost împușcat în 1940.[13]

*

În 1937, Ivan Kuzmin, redactorul-șef al ziarului, și soția acestuia, Sofia Efimovna Bamdas, locuiau la nr. 14 pe Staropimenovski Pereulok – o mică alee din centrul Moscovei. Apartamentul lor se afla la o distanță de jumătate de oră de mers pe jos de Kremlin. Și Sofia era membră a Partidului Comunist și era șefa departamentului de planificare din cadrul Ministerului Industriei Cherestelei. Se născuse în 1903, într-o familie de evrei burghezi din Kremenciug, un oraș situat pe malul râului Nipru, din Ucraina, care făcea odinioară parte din Districtul de așezări evreiești.[14] Orașul era renumit pentru exportul de cherestea și de grâu. Tatăl ei, Efim, plecase în Europa și devenise un prosper om de afaceri în Danemarca. Efim avea două fiice: Sofia și Esfir, care locuiau la Moscova.

Sofia își vizitase tatăl în 1937, iar acest fapt a reprezentat începutul sfârșitului. Tatăl ei era capitalist și străin, mai mult decât suficient ca să stârnească suspiciuni. Pe 17 septembrie, a venit poliția secretă la apartamentul 35 și a arestat-o pe Sofia, care avea pe atunci 34 de ani. Aceasta a fost acuzată că ar fi aparținut unei organizații subversive trotkiste din industria cherestelei.[15]

Când a fost ridicată de la domiciliu, și-a lăsat în urmă fiica, singurul său copil, pe atunci în vârstă de doi ani.

După șase zile, poliția secretă a venit să îl ridice și pe Ivan. Acesta refuzase să o denunțe pe Sofia. Nu era acasă; l-au găsit în apartamentul unui prieten.

Apoi a fost dus la renumita închisoare Butirskaia din Moscova și a fost acuzat de participare la o organizație teroristă antisovietică.[16]

Sofia și Ivan nu s-au mai revăzut niciodată. Vizita pe care i-o făcuse tatălui său în Danemarca provocase pe cineva să o denunțe. Nu se știe cine și ce spusese, însă probabil că fusese suficient faptul că tatăl său era un antreprenor privat și că locuia în afara Uniunii Sovietice. Procesul ei a avut loc pe 10 decembrie 1937 și a fost condangată pentru subminare. A fost executată imediat. De obicei, execuțiile aveau loc noaptea.

Într-o isterie a terorii, în fiecare zi erau condangați tot mai mulți oameni, uneori câteva sute, și apoi uciși. După cum scrie Conquest, la două zile de la execuția Sofiei, pe 12 decembrie 1937, Stalin și premierul acestuia, Viaceslav Molotov, au aprobat 3 167 de condangări la moarte, după care s-au dus la film. Nu toate execuțiile erau aprobate la un nivel atât de înalt; într-o zi de octombrie, șeful poliției secrete, Nikolai Ejov, și un alt oficial au analizat cazurile a 551 de persoane și le-au condangat pe toate la moarte prin împușcare.[17]

Ivan fusese arestat pentru „participarea sa la o organizație teroristă antisovietică“ și fusese condangat pentru „sabotaj“ și refuzul de a denunța alte persoane. A refuzat cu fermitate să denunțe pe altcineva sau să se declare vinovat. În martie 1939, a fost condangat la zece ani în lagărele de detenție, după ce fusese deja încarcerat vreme de doi ani. Era fiu de țărani și a fost trimis într-un lagăr de detenție din bazinul carbonifer Vorkuta, aflat la o distanță de aproape 2 000 de kilometri de Moscova și la 160 de kilometri de Cercul Arctic. A fost deținut cu interdicția de a primi corespondență.

Fiica lor minoră a fost trimisă la un orfelinat de stat. Atâția oameni fuseseră declarați „dușmanii poporului“ la vremea aceea, încât orfelinatele erau supraaglomerate.[18] Fetița a fost norocoasă dintr-un anumit punct de vedere: părinții ei aveau o dădacă, pe nume Dunia. Din compasiune și poate de frică, Dunia s-a mutat împreună cu fetița de la o instituție la alta pe măsură ce aceasta creștea, în anii care au urmat arestărilor și execuției mamei sale.[19]

În 1947, Ivan a fost eliberat din lagăr, dar nu s-a întors imediat la Moscova. De teamă să nu fie arestat din nou, s-a mutat din oraș în oraș. Abia după moartea lui Stalin, în 1953, s-a simțit în siguranță să se întoarcă acasă și și-a

regăsit fiica, pe atunci în vârstă de 18 ani. Au fost, însă, împreună doar câțiva ani. Pe 23 martie 1955, Ivan Kuzmin a fost reabilitat pentru că „acuzațiile nu au putut fi dovedite“. Însă nu a mai trăit mult după aceea. Pe 10 decembrie 1956, acesta a murit la Moscova din cauza unei afecțiuni care i-a afectat creierul.[20]

Fiica Sofiei și a lui Ivan, care a avut o copilărie fără părinți din cauza epurărilor lui Stalin, s-a măritat cu Adolf Tolkacev la un an de la moartea tatălui ei. Natalia Ivanovna Kuzmina era plină de resentimente puternice. Reușise să nu se bage în belele, însă cei care lucrau cu ea îi cunoșteau sentimentele. Citea cărți ale scriitorului interzis Boris Pasternak și ale poetului Osip Mandelstam. Când, în 1962, a apărut romanul lui Aleksandr Soljenițîn O zi din viața lui Ivan Denisovici, în publicația literară Novîi Mir, ea a fost prima din familie care l-a citit pe nerăsuflate. Mai târziu, când era mai mult decât periculos să ai lucrările nepublicate ale lui Soljenițîn, ea împărțea fără teamă copii ale acestora în samizdat. În 1968, după invazia sovietică din Cehoslovacia, toată lumea s-a grăbit să aprobe, la locul de muncă, deciziile în sprijinul invaziei. Ea, însă, a fost singura persoană din grup care a votat nu. După spusele unui supraveghetor, aceasta „nu putea să nu fie sinceră“.[21]

Îndelungata sa suferință și profunda sa antipatie față de partidul-stat sovietic au fost preluate și de Tolkacev.

*

Adik avea 14 ani în noaptea în care bombardierele germane au atacat Moscova, pe 21 iulie 1941. La vremea aceea, orașul era ca un butoi de pulbere, construcțiile fiind în cea mai mare parte din lemn, iar avioanele germane au aruncat 104 tone de explozibil și 46 de bombe incendiare, ucigând 130 de persoane, acesta fiind primul dintr-un șir de bombardamente aeriene care aveau să continue până în luna aprilie. Capitala sovietică era apărată cu mai mult de 600 de reflectoare mari și 800 de arme antiaeriene, dar numai cu radare rudimentare.[22]

Bombardamentele au demonstrat faptul că Uniunea Sovietică avea nevoie disperată de radare mai performante, iar tehnologia de modernizare a radarelor a devenit scopul principal al carierei tânărului Tolkacev.

Adolf Gheorghievici Tolkacev s-a născut pe 6 ianuarie 1927, în ceea ce se numea pe atunci Republica Sovietică Socialistă Cazacă, actualul Kazahstan. Familia sa s-a mutat la Moscova când el avea doi ani. Se cunosc puține lucruri despre părinții sau despre fratele său, care terminase doar zece clase și lucra ca electrician la căile ferate. Adik a urmat o școală profesională, echivalentul liceului, unde a studiat electronica și pe care a absolvit-o în 1948. După aceea a urmat Institutul Politehnic din Harkov, Ucraina, finalizându-și studiile în 1954, la Departamentul radio-tehnic, care se ocupa mai ales de radare. Pe vremea aceea studenții nu aveau opțiuni în privința locului de muncă. Folosindu-se un sistem de repartiții din cadrul economiei centralizate, cunoscute sub numele de raspredelenie, tinerii erau repartizați la locurile de muncă.[23]

Tolkacev a fost repartizat la o unitate de cercetare militară, Institutul de Cercetare Științifică pentru Inginerie Radio, cunoscut sub acronimul rusesc NIIR. Ulterior, a primit și denumirea de Asociația de Proiectare Științifică Fazotron sau doar Fazotron. Institutul era format din 24 de unități îngrămădite într-un complex de 40 000 de metri pătrați, de lângă stația de cale ferată Belarusski, aflată la o distanță de peste trei kilometri de Kremlin. În partea estică a complexului, pe o alee îngustă, Electriceskii Pereulok, se afla un șir de clădiri vechi de cărămidă, ale căror exterioare erau ornate cu flori în stil baroc, caracteristice arhitecturii rusești de la sfârșitul anilor 1880. În aceste clădiri se înființase, în 1917, institutul, în scopul fabricării de aparatură pentru aviație, printre care și un aparat simplu, dar de încredere, de măsurare a vitezei vântului. Ulterior, întreprinderea, cunoscută sub denumirea de Avia-Pribor, a fabricat ceasuri de mână, aparatură termică și gramofoane – și apoi radare.[24] În timpul bombardamentelor aeriene germane din ianuarie 1942, clădirile din Electriceskii Pereulok au fost redenumite Fabrica nr. 339 și au devenit prima fabrică de radare din Uniunea Sovietică. În anii 1950, unitatea și-a extins activitatea incluzând cercetarea și dezvoltarea radarelor militare, care au devenit mai complexe, evoluând de la simple aparate de observație la sisteme complicate de aviație și de ghidaj de arme.

Tolkacev lucrase numai în acest loc. Radarele Fazotron-ului pentru avioanele sovietice de vânătoare erau denumite ORIOL, SMERȘ și SAFIR. Ca și în alte domenii tehnologice, și în acesta Uniunea Sovietică se străduia să ajungă la nivelul Occidentului. La începutul anilor 1970, radarele aeriene sovietice nu puteau identifica obiectele mobile care se aflau aproape de sol, adică era posibil să nu detecteze un bombardier de la nivelul solului sau o rachetă de croazieră. Această slăbiciune a devenit provocarea principală pentru Fazotron; inginerii erau presați să construiască radare care puteau „să detecteze ținte aflate sub orizontul radarului“ și să detecteze obiecte care zburau la joasă altitudine. Statele Unite intenționau să folosească bombardiere de joasă altitudine, de penetrație în cazul unui război împotriva Uniunii Sovietice.[25]

Inițial, Fazotron a fabricat un radar aerian cunoscut sub denumirea de RP-23 sau Safir-23, care le asigura MiG-urilor de vânătoare o capacitate limitată de a vedea jos. Apoi, institutul a primit instrucțiuni să creeze un model mai sofisticat care să fie amplasat pe MiG-31, un avion supersonic de interceptare care fusese deja proiectat. Însă institutul lui Tolkacev nu a putut duce la îndeplinire această sarcină. Potrivit unei opinii, institutul avea pretenții exagerate pentru un radar nou pe care, pur și simplu, nu îl putea realiza. În ciuda vastei sale experiențe, Fazotron nu a reușit să rezolve problema detectării și a distrugerii obiectelor care zburau la joasă altitudine pe un fond terestru neregulat și nici nu a putut să identifice mai multe ținte simultan. În 1971, Fazotron a trebuit să își transfere proiectele la un institut concurent, Institutul de Cercetare Științifică pentru Ingineria Aparatelor de Măsură și Control (NIIP). După ani de muncă, institutul concurent și câteva altele au rezolvat majoritatea problemelor noului radar, denumit ZASLON. Cântărind jumătate de tonă, acesta era de două ori mai greu decât cel mai mare radar aerian al SUA, dar funcționa – și avea la bord primul computer sovietic aerian. ZASLON a fost testat prima dată în condiții de luptă în 1976 și, până în 1978, a identificat chiar și zece ținte deodată. Primele aparate de zbor MiG-31, care aveau la bord radarul ZASLON, au fost puse în funcțiune pentru prima dată în cadrul forțelor aeriene sovietice, în toamna anului 1981.[26]

Până la data respectivă, Tolkacev predase deja CIA sute de pagini de planuri și specificații tehnice ale radarului Safir-23 și cinci plăci cu circuite. I-a dat

agenției și planuri și schițe ale radarului ZASLON.

*

Natașa – și, de la ea, Adik – a aflat dureroasa poveste a familiei Kuzmin în ultimii ani de viață ai tatălui ei. Ivan i-a povestit fiicei sale crudul adevăr: teroarea arestărilor, verdictele definitive, distrugerea bruscă a familiei lor. A aflat că Ivan fusese pedepsit pentru că refuzase cu îndârjire să își denunțe soția, pe Sofia.

În 1957, anul de după moartea lui Ivan, când s-au căsătorit Adik și Natașa, trecuse amenințarea represiunilor în masă ale lui Stalin, însă rămăseseră amintirile puternice ale acestora și abia acum începea să se afle întreaga anvergură a masacrului. Hrușciov a ținut un discurs despre excesele lui Stalin la al XX-lea Congres al Partidului de pe 2 februarie 1956, în care îl acuza pe Stalin de arestări și execuții ilegale ale membrilor de conducere ai partidului în timpul epurărilor, de atacul neașteptat al lui Hitler asupra Uniunii Sovietice și de alte greșeli, însă nu și de anvergura reală a represiunilor sau de colectivizarea forțată și de foamete, calamități de care era responsabil și Hrușciov. Cu toate acestea, Hrușciov dăduse tonul; acesta a dezaprobat „cultul personalității“, care îi permisese lui Stalin să exercite o asemenea putere brutală. Discursul său prevestea o perioadă de liberalizare cunoscută sub numele de „dezghețul“, după titlul romanului lui Ilia Ehrenburg din 1954. Eliberați după anii de adeziune forțată la dictatele realismului socialist, unii scriitori și artiști liber-cugetători au îndrăznit să împingă limitele celor permise și au sperat că se va naște o nouă țară după Marea Teroare și ravagiile războiului. Lansarea de către sovietici a satelitului Sputnik, în octombrie 1957, a alimentat acest optimism, în special în rândul tinerilor. Liudmila Alekseieva, istoric și specialist în drepturile omului, își amintea că, în anii care au urmat discursului lui Hrușciov, „Tinerii și tinerele au început să nu se mai teamă să își exprime opiniile, cunoștințele, credințele, întrebările. Ne întâlneam în fiecare seară în apartamente înghesuite ca să recităm poezii, să citim proză «neoficială» și să ne spunem povești care, puse cap la cap, formau o imagine realistă a ceea ce se întâmpla în țară. Era vremea deșteptării noastre.“ Cu siguranță că și Adik și Natașa fuseseră cuprinși de această deșteptare.[27]

Tolkacev le spunea celor de la CIA că „în tinerețe“ politica jucase „un rol important“, dar că își pierduse interesul și apoi ajunsese să disprețuiască ceea ce numea „demagogia impasibilă și ipocrită“ a partidului-stat sovietic. Nu a intrat în detalii legate de această schimbare de atitudine, dar, până la mijlocul anilor 1960, pe măsură ce se termina dezghețul, iar Hrușciov a fost demis, se pare că Tolkacev se gândea cum să își exprime nefericirea.

În mai 1965, s-a născut fiul său, Oleg. Tolkacev a spus că nu a acționat atunci pentru că nu voia să își pună familia în pericol. „Am așteptat să crească fiul meu“, a scris agenției referitor la decizia sa de a păstra tăcerea, spunând că și-a dat seama că „în cazul în care ceva n-ar fi mers cum trebuie, atunci familia mea ar fi suferit chinuri cumplite“.

Apoi, în perioada care a urmat, la mijlocul anilor 1970, Tolkacev a fost inspirat de Andrei Saharov și de Aleksandr Soljenițîn, vocile conștiinței care au dus o luptă titanică, fiecare în felul său, împotriva totalitarismului sovietic. Saharov, la fel ca și Tolkacev, avea acces la informații strict confidențiale, și, în ciuda acestui fapt, a avut curajul să devină disident. Tolkacev nu îl cunoștea personal, dar știa ce reprezintă Saharov.

*

La începutul anului 1968, Andrei Saharov lucrase singur, până noaptea târziu, în casa sa cu două etaje și mansardă, cuibărită printre copacii de la Arzamas-16, laboratorul de arme nucleare, care se afla în orașul Sarov, la o distanță de 370 de kilometri la est de Moscova. Saharov era proiectantul principal al bombei sovietice cu hidrogen. Stâlp al lumii științifice, devenit membru al Academiei de Științe la vârsta de treizeci și ceva de ani, acesta avea îndoieli serioase cu privire la efectele morale și ecologice ale activității sale și a jucat un rol important în a-l convinge pe Hrușciov să semneze, în 1963, un acord de interzicere a testelor nucleare atmosferice cu Statele Unite. Acum îl chema din nou vocea conștiinței și aceasta avea să îl poarte dincolo de cercul închis de la Arzamas-16, unde se formase și fusese recunoscut drept un fizician eminent.

În fiecare seară, de la ora 7.00 până la miezul nopții, singur în casa sa din pădure, Saharov lucra la un eseu despre viitorul umanității. Acesta avea să devină primul său act important de disident împotriva sistemului sovietic. Finalizat în aprilie, eseul se intitula „Reflecții despre progres, coexistență pașnică și libertate intelectuală“. Mintea lui Saharov bătea departe, avertizând asupra faptului că planeta este amenințată de un război termonuclear, de foamete, de o catastrofă ecologică și de despotism, și acesta oferea, de asemenea, idei pentru salvarea lumii, sugerând faptul că socialismul și capitalismul pot conviețui – ceea ce numea „convergență“ – și că superputerile nu trebuie să continue să încerce să se distrugă una pe alta. A scris în mod obiectiv despre crimele săvârșite de Stalin. Insista asupra unei totale destalinizări a țării, asupra sfârșitului cenzurii, a eliberării deținuților politici, a libertății de opinie și a democratizării. Documentul său era senzațional, vizionar și putea fi exploziv. Saharov și-a rescris și și-a cizelat eseul și, la un moment dat, i l-a arătat lui Iuli Hariton, directorul științific al laboratorului și unul dintre fondatorii programului sovietic de arme nucleare. Cei doi erau singuri în trenul particular al lui Hariton.

– Ce părere ai? l-a întrebat Saharov pe Hariton.

– E cumplit, a răspuns Hariton.

– Stilul? a întrebat Saharov.

– Nu, nu stilul, conținutul e cumplit!

Însă Saharov, care începuse deja să împartă copii ale eseului, i-a spus lui Hariton că el credea tot ceea ce scrisese și că nu putea să retracteze. În iulie, manifestul a fost publicat în străinătate, prima dată într-un ziar olandez și apoi în New York Times, în ziua de 22 a aceleiași luni. Eseul era foarte răspândit și în samizdat, prin copii date din mână-n mână. Apoi Saharov a fost suspendat – de fapt, dat afară – din postul său de la laboratorul de arme nucleare.[28]

După numai câteva săptămâni, pe 20–21 august 1968, tancurile sovietice și trupele Pactului de la Varșovia au înfrânt mișcarea reformistă cunoscută sub numele de Primăvara de la Praga, din Cehoslovacia. Saharov fusese foarte încântat de acest experiment democratic, iar înăbușirea acestuia de către

sovietici i-a distrus optimismul. „S-au spulberat speranțele inspirate de Primăvara de la Praga“, a spus el. Pentru mulți se spulberase perspectiva vreunei liberalizări în interiorul Uniunii Sovietice. Dezghețul încetase.

Printre cei care au citit „Reflecțiile“ lui Saharov în samizdat s-a numărat și Soljenițîn, ale cărui romane tranșante și profunde descriseseră cotloanele întunecate ale totalitarismului sovietic. Romanul său O zi din viața lui Ivan Denisovici, despre viața unui bărbat în gulag, fusese publicat în rusă în timpul „dezghețului“, însă romanele cele mai recente ale lui Soljenițîn, Pavilionul canceroșilor și Primul cerc, erau interzise și acesta reprezenta tot mai mult un spin în coasta autorităților sovietice. În săptămâna de după Primăvara de la Praga, Soljenițîn s-a întâlnit pentru prima dată cu Saharov. Saharov provenea din chiar centrul sistemului, în timp ce Soljenițîn – din afara acestuia, omul de știință cu sacou și cravată și scriitorul îmbrăcat simplu cu niște haine vechi. Au stat în sufrageria unui prieten comun, cu draperiile trase pentru a-i ascunde de ochii KGB. Soljenițîn a fost fermecat de „silueta înaltă a lui Saharov, de înfățișarea absolut candidă a acestuia, de surâsul său cald și blând, de privirea sa luminoasă, de vocea sa plăcut guturală, de pronunția accentuată a literei r“. Și lui Saharov i-a rămas în minte imaginea vie a lui Soljenițîn: „Cu ochii săi albaștri, vioi și barba roșcată, cu vorbirea grăbită, cu limba învârtindu-i-se atât de repede încât scotea un sunet neașteptat de ascuțit, cu gesturile sale ferme și precise, acesta părea o concentrare animată de energie bine canalizată“. Cei doi, fiecare excepțional în felul său, au devenit sursele de inspirație ale lui Tolkacev.[29]

La începutul anilor 1970, Saharov s-a dedicat și mai mult luptei pentru drepturile omului, preluând cazuri particulare de victime și constituind un comitet pentru apărarea drepturilor omului împreună cu doi tineri fizicieni. Și-a înmulțit contactele personale cu occidentalii, mișcare care i-a înfuriat pe oficialii sovietici care, până atunci, îl trataseră cu reținere.[30] În iunie 1973, Saharov i-a acordat un interviu lui Olle Stenholm, corespondent scandinav la radio și televiziune, iar comentariile sale au fost publicate pe 4 iulie într-un ziar suedez. Saharov era critic demascând monopolul de putere al partidului-stat sovietic – în politică, economie și ideologie – și, mai mult decât orice, „lipsa de libertate“. Interviul său a fost pe prima pagină a ziarelor din întreaga lume. Partidul-stat a renunțat la mănuși. A pornit o

campanie de presă susținută și urâtă împotriva lui Saharov. Patruzeci de academicieni au semnat o scrisoare în care spuneau că acțiunile lui Saharov „discreditează reputația științei sovietice“. Soljenițîn, care câștigase Premiul Nobel pentru Literatură, dar nu putuse să îl primească personal, l-a rugat pe Saharov să nu facă valuri; regimul pornise un adevărat război împotriva sa și a mișcării pentru apărarea drepturilor omului.[31] Însă Saharov nu-și putea ține gura. De la KGB a fost avertizat să nu se întâlnească cu ziariști străini, dar, după câteva zile, acesta a răspuns invitând câțiva corespondenți străini acasă la el, la o conferință de presă în cadrul căreia și-a reiterat opinia cu privire la democratizare și la drepturile omului.[32] Între timp, în Occident se pregătea publicarea romanului lui Soljenițîn referitor la lagărele sovietice, Arhipelagul Gulag. Saharov și Soljenițîn aprinseseră flacăra, iar la KGB începuse să vorbească despre ei la pachet. Iuri Andropov, șeful KGB, a recomandat, în septembrie 1973, să se ia „măsuri mai radicale pentru a pune capăt acțiunilor ostile ale lui Soljenițîn și Saharov“.[33] În ianuarie 1974, Soljenițîn a fost arestat și deportat în afara Uniunii Sovietice. În 1975, lui Saharov i-a fost decernat Premiul Nobel pentru Pace, însă i s-a interzis să iasă din țară ca să-l primească personal.

Toate aceste evenimente l-au marcat profund și pentru mult timp pe Tolkacev. Ulterior, când avea să povestească despre dezamăgirea sa ca să-și justifice acțiunile în fața CIA, a menționat 1974 și 1975 ca fiind ani-cheie în acest sens. După ani de așteptare, s-a hotărât să acționeze. „Pot spune doar că un rol semnificativ în această privință l-au jucat Soljenițîn și Saharov, chiar dacă nu îi cunosc și am citit doar lucrările lui Soljenițîn care au apărut în Novîi Mir“, scria acesta într-o scrisoare adresată CIA.

„A început să nu-mi dea pace un neastâmpăr interior“, spunea. „Trebuia să fac ceva.“

Tolkacev a început să-și exprime nemulțumirea modest, scriind scurte pamflete. A spus agenției că intenționa să le distribuie prin poștă. „Dar apoi“, a adăugat, „gândindu-mă mai bine, mi-am dat seama că ar fi fost o acțiune inutilă. Mi se părea lipsit de sens, din cauza naturii muncii mele, să mă apuc să stabilesc contacte cu cercurile de disidenți care cunoșteau ziariști străini.“ Avea acces la informații secrete. „Din cauza celei mai mici

suspiciuni, am să fiu complet izolat sau chiar lichidat pentru o mai mare siguranță.“

Tolkacev s-a gândit că trebuie să găsească alte modalități de a prejudicia sistemul. În septembrie 1976, a aflat vestea evadării lui Belenko în Japonia, cu aeronava MiG-25. Când autoritățile sovietice le-au solicitat celor de la Fazotron să reproiecteze radarul pentru MiG-25, Tolkacev a avut o revelație: cea mai mare armă a sa împotriva Uniunii Sovietice nu consta în niște pamflete de disident, ci se afla chiar pe biroul său, proiectele și rapoartele strict secrete care reprezentau cel mai bine ascunse secrete ale cercetării militare sovietice. Putea să producă pagube importante sistemului trădând – adică predând respectivele planuri importante „dușmanului principal“, Statele Unite.

Tolkacev le-a spus celor de la CIA că nici nu îi trecuse prin minte să vândă secretele, să spunem, Chinei. „Cât despre America, probabil că m-a vrăjit și sunt îndrăgostit la nebunie de ea?“ scria. „Nu am fost niciodată în țara voastră și ca să o iubesc fără să o fi văzut, nu am atâta imaginație și nici romantism. Totuși, având în vedere anumite fapte, am impresia că aș prefera să trăiesc în America. Din acest motiv m-am oferit să colaborez cu voi.“[34]

*

Tolkacev ajungea, de obicei, la biroul său de la Fazotron înainte de ora 8.00 dimineața, dar se gândea mult la munca sa în afara biroului. Adesea era inspirat acasă sau când stătea singur seara devreme, la Biblioteca Lenin. Își nota, apoi lua notițele la serviciu și le transcria într-un caiet secret, care era apoi predat dactilografelor.

Biroul său de la institut se afla într-o sală mare de la etajul 5, în care lucrau 24 de persoane. Din tavan atârnau lumini fluorescente. În fața lui stăteau cu spatele la el două femei. Pe biroul său avea două linii telefonice, una pentru telefoane interne, cu interiorul 159, și una pentru convorbiri externe; hârtie pentru însemnări; un caiet cu o listă de probleme pe care trebuia să le rezolve; caiete cu fragmente de schițe incipiente; și lucrări de referință referitoare la radare. Într-un fișet se aflau documente despre programele de

lucru și copii ale actelor oficiale pe care le trimisese către alte instituții. Într-un alt fișet se aflau aparate și piese electronice necesare pentru verificările finale ale echipamentelor la care lucrase.

Având îndesate în haină documente secrete, plimbarea de la prânz către casă a lui Tolkacev era simplă și plăcută. Străzile orașului erau largi în 1981, iar traficul nu era aglomerat. Pleca adesea de la institut și tăia drumul printr-un cartier cu blocuri mari, având curți interioare și mici parcuri. Dădea colțul la Novopresnenski Pereulok, o alee mică, trecând pe lângă o grădiniță și un loc de joacă. Apoi o lua pe Volkov Pereulok, o stradă dosnică, liniștită, de pe lângă grădina zoologică din Moscova, și în spate se ivea blocul său înalt. Îi lua 20 de minute ca să ajungă acasă. Apartamentul era gol la prânz. Scotea aparatul Pentax, îl prindea de spătarul scaunului, punea o veioză lângă el și fotografia documentele.

Într-o zi a anului 1981, Tolkacev a fost neglijent. După ce termina, de obicei ascundea camera și clema în entresol, unde acestea erau bine ferite. Însă, de această dată, le-a lăsat în grabă într-un sertar al biroului. Natașa le-a descoperit și a bănuit imediat ce făcea Adik. I-a cerut explicații când au rămas singuri.

Problema ei nu era că prejudicia statul sovietic. Aceasta ura statul chiar mai mult decât Adik. Supărarea ei era mai mult personală. Nu voia ca familia sa să sufere așa cum suferiseră părinții săi. Nu voia să atragă furia KGB asupra lor.

Tolkacev i-a mărturisit adevărul. Ea i-a cerut să înceteze imediat cu spionajul și să își scutească familia de neplăceri, iar acesta a promis că așa va face. Dar nu a făcut-o.[35]

Capitolul 14

„Totul este periculos“

David Rolph nu îl mai văzuse pe Adolf Tolkacev de opt luni. Tolkacev nu folosea lumina de la bucătărie, semnalul SVET pe care conveniseră să îl utilizeze pentru a indica faptul că este gata de următoarele întâlniri stabilite. Fereastra de la bucătăria sa a rămas întunecată. Pe 10 noiembrie 1981, data următoarei întâlniri, Rolph s-a dus la locația stabilită, un parc nu departe de blocul în care locuia Tolkacev, și s-a simțit ușurat să îl găsească așteptându-l lângă fântâna arteziană. Rolph a coborât repede câteva trepte și l-a salutat cordial în aerul răcoros. Tolkacev s-a luminat la față, i-a spus lui Rolph că își cumpărase mașină și i-a sugerat să meargă împreună să i-o arate.

O mașină în mișcare era un loc riscant pentru o întâlnire cu un agent; Rolph nu avea de unde să știe unde îl duce. Nici o mașină parcată nu era nemaipomenită. Putea atrage atenția vreunui trecător sau a vreunui milițian. Se mai temea și de drujinniki, o patrulă de cartier organizată de stat, care nu era întotdeauna vigilentă, dar ai cărei membri, care purtau banderole roșii, puteau să le bată în geam și să le ceară actele de identitate. Cu toate acestea, nu avea rost să îl dezamăgească pe Tolkacev. Avea un entuziasm copilăresc în voce. Așa că s-au îndreptat spre mașină discutând, punându-se la curent cu ultimele noutăți.[1]

Când Rolph a adus vorba despre tăcerea lui Tolkacev din ultimele luni, spunând că cei de la stație așteptaseră să se aprindă lumina de la bucătărie, Tolkacev l-a întrerupt. Nu dorise să se întâlnească în septembrie. În octombrie a vrut să se întâlnească și a semnalizat la data convenită parcându-și mașina lângă piață, după cum îi ceruse Rolph. CIA i-a dat o hartă cu instrucțiuni legate de locație, denumită MAȘINA, adică „mașină“: să parcheze vizavi de piață între 12.45 și 1.00 după-amiaza, să se întoarcă în parcare, să se urce cu roțile din spate pe trotuar și să se ducă la cumpărături vreme de 15 minute.[2] Tolkacev respectase întocmai instrucțiunile, însă Rolph nu apăruse. Tolkacev bănuise că motivul era legat de un incident despre care citise în ziare. În septembrie, KGB prinsese într-o ambuscadă un cetățean sovietic în timp ce se întâlnea cu un american și îl acuzase pe american de spionaj. Rolph auzise despre arestare – stația pierduse, într-adevăr, un agent, iar acesta fusese expulzat –, dar l-a asigurat pe Tolkacev

că nu existau probleme. Adevăratul motiv era faptul că Rolph nu se gândise că locația MAȘINA putea fi accesibilă până în noiembrie. Pur și simplu, nu o verificase. Și-a cerut scuze pentru neînțelegere.[3]

Au ajuns la Jiguliul îngust al lui Tolkacev, înghesuit între alte două mașini parcate foarte aproape una de alta. Au urcat în mașină, Tolkacev – la volan. Rolph și-a spus în sinea lui că probabil aceasta nu era cea mai deșteaptă mișcare. Dar aveau mult de lucru. Tolkacev era relaxat, binedispus și părea dornic să vorbească. Nu după mult timp, Rolph a observat că geamurile s-au aburit. La începutul fiecărei întâlniri, Tolkacev era plin de nerăbdare, dar nu avea cui să i-o împărtășească decât ofițerului său de contact. Trebuia să se descarce.[4]

Tolkacev i-a dat lui Rolph 23 de role de film, mai puține decât data trecută, dar care puteau să conțină sute de pagini de documente secrete. Unul dintre aparatele de fotografiat Pentax ale lui Tolkacev nu funcționa bine, așa că i l-a dat înapoi. Rolph i-a dat în schimb un aparat Pentax de rezervă; își adusese aminte să i le aducă din cauza celor șase role de film gol din martie. Rolph i-a dat lui Tolkacev și un set nou de căști stereo și muzică pentru fiul său, precum și un pachet cu 32 400 de ruble.

Rolph i-a explicat lui Tolkacev că i-a adus un aparat de comunicație nou și sigur, cunoscut sub numele de IOWL, adică o conexiune unidirecțională provizorie. Aparatura includea și un radio de unde scurte achiziționat din comerț, un bloc electronic mai mic numit demodulator și plăcuțe de unică folosință. Când Tolkacev dădea pe anumite frecvențe de unde scurte, la anumite ore cu demodulatorul deschis, putea să descarce pe ascuns mesaje. Tolkacev s-a mirat. Într-una dintre scrisorile sale către CIA, acesta propusese să folosească un radio modificat pentru transmiterea de mesaje secrete.[5]

La început, totul a părut în regulă, dar pe măsură ce vorbeau, Rolph și-a dat seama că nu era chiar așa.

La institut se impuseseră din nou reguli stricte privind împrumutul documentelor secrete. Ca și mai înainte, potrivit noilor reguli, Tolkacev trebuia să lase permisul de acces în clădire. Tolkacev l-a informat posomorât pe Rolph că aceasta însemna că nu mai putea să ia acasă

documente ca să le fotografieze, așa cum reușise să facă timp de doi ani. Tentativele CIA de a falsifica permisul de acces în clădire nu îl mulțumiseră până atunci pe Tolkacev. Culorile și hârtia nu erau tocmai cum trebuia.

Tolkacev a spus că încercase, dar nu reușise să folosească Discusul în timpul verii. I-a dat înapoi lui Rolph aparatul și instrucțiunile. Nu părea supărat; avea experiență cu aparatele electronice și era conștient că era posibil ca acestea să nu funcționeze. Rolph, însă, era mult mai sceptic. Considera că Discusul putea să îi ajute să obțină ceva informații utile.

După ratarea semnalelor, Tolkacev a propus o nouă modalitate prin care să indice că este gata de întâlnire. În locul luminii de la bucătărie, ofițerul CIA urma să se uite deasupra ferestrei principale a apartamentului său, la mica fereastră prinsă-n balamale și folosită la ventilație, numită fortocika. Astfel de ferestruici se găseau în toate blocurile rusești. În ziua întâlnirii, dacă Tolkacev era pregătit, fortocika urma să fie deschisă pentru scurt timp la prânz. Rolph l-a întrebat de două ori: Ești sigur că se vede din stradă, nouă etaje mai jos? Tolkacev l-a asigurat că fortocika deschisă se vedea ca un pătrat negru deasupra geamului reflectorizant al ferestrei principale.

Tolkacev avea și rugăminți personale. Dorea ca CIA să îi dea un reportofon de buzunar, informații despre recentele evenimente din Polonia și Viața mea de Leon Troțki, care era interzisă în Uniunea Sovietică. După 20 de minute, Rolph a coborât din mașină și și-a luat la revedere.

Tolkacev a plecat. Aceasta fusese cea de-a unsprezecea întâlnire a sa cu un agent CIA. Nu îi spusese nimic lui Rolph despre faptul că soția sa descoperise că se ocupă de spionaj și nici despre faptul că îi promisese să înceteze.

A doua zi dimineață, la stație, Rolph a deschis nota informativă pe care i-o dăduse Tolkacev. Dintre cele 45 de întrebări pe care i le pusese CIA în martie, Tolkacev răspunsese numai la 11 și își cerea scuze pentru asta. Scria că nu avea acces nelimitat la informații și se simțea „amărât“ pentru că nu putea să răspundă la „temele ample“ despre care îl întreba agenția. Tolkacev a spus că nu avea cum să răspundă la întrebări tehnice legate de sisteme de armament „de care nu mă ocup în mod direct“.

Rolph le-a propus celor de la sediul central să fie mai atenți cu întrebările. Și-a exprimat îngrijorarea cu privire la faptul că aceștia încercau să îl „încarce“ pe Tolkacev „cu domenii despre care nu există nici o speranță să răspundă cum trebuie“. După doi ani de „producție prolifică“, Rolph a spus că ar fi trebuit să le reușească mai mult de 11 din 45 de întrebări adaptând întrebările la subiecte despre care Tolkacev ar fi putut să știe ceva. Dar solicitările nu au contenit.

*

În toamna anului 1981, Gerber s-a dus la sediul central, unde s-a întâlnit cu Casey, noul director al serviciului de informații. Gerber își dedicase cea mai mare parte din carieră spionajului împotriva țintei sovietice și era genul de ofițer de contact pe care îl admira Casey. Într-o scrisoare către Reagan, scrisă după ce devenise director, Casey își exprimase senzația că „Obțin analize mai bune ale informațiilor secrete de la oamenii care desfășoară operațiunile pe stradă, pe teren“ decât de la analiștii „mai academici“ de la sediul central.[6] În cursul discuției purtate, Gerber menționase faptul că sovieticii erau o superputere nucleară, însă erau înapoiați din punct de vedere economic. „Este o țară care nu poate să facă nici măcar prăjitoare de pâine“, a spus. „Și, deși fac rachete, nu își pot hrăni propria populație.“ Gerber i-a povestit despre experiența sa la Moscova, însă Casey l-a întrerupt. Casey a spus că sovieticii înaintau în America Latină și în Africa și că trebuia să le țină piept peste tot.[7] Reagan își bazase campania din 1980 pe promisiunea de a face față Uniunii Sovietice, iar acum trecea la acțiune.

La întâlnirea la nivel înalt din iulie 1981, președintele Franței, François Mitterrand, i-a dat lui Reagan o veste surprinzătoare. Serviciul de informații francez avea un agent secret foarte eficient în interiorul KGB, un colonel în vârstă de 48 de ani, Vladimir Vetrov. Operațiunea era în plină desfășurare. Vetrov pusese la dispoziția francezilor 4 000 de pagini de documente ale KGB cu privire la tentativa la nivel internațional a Uniunii Sovietice de a fura înaltă tehnologie din Occident, în special din Statele Unite. KGB avea un departament întreg, numit Linia X, care se ocupa de furt. Cu aprobarea lui Mitterrand, francezii au adus documentele respective la CIA. Documentele, cunoscute drept „Dosarul de adio“, demonstrau cu lux de

amănunte cum folosise Uniunea Sovietică progresele occidentale din domeniul electronic și din alte domenii tehnologice în beneficiul propriului său aparat militar. Cu aprobarea lui Reagan și în colaborare cu companii americane, Casey a lansat un program secret prin care se falsificau diverse echipamente pentru a fi vândute cumpărătorilor sovietici, echipamente care se regăseau pe lista de cumpărături a KGB și care includeau cipuri false de calculator și turbine defecte. În capul listei sovieticilor se aflau echipamente de țiței și gaz care urmau să fie folosite pentru a controla noua conductă uriașă de gaz către Europa. Nereușind să achiziționeze din Statele Unite tehnologia necesară conductei, KGB a cumpărat-o de la o firmă canadiană. Cu aprobarea lui Reagan, CIA a aranjat ca aceasta să se defecteze în scurt timp, să reseteze vitezele pompei și funcțiile valvei astfel încât să dea naștere la presiuni cu mult peste nivelul permis pentru îmbinările conductei. Sistemul a explodat. Drept urmare, a avut loc o monumentală explozie nenucleară și cel mai mare incendiu vizibil vreodată din spațiu. Dosarul de adio era coordonat chiar de la Moscova. Se confirma ceva ce aflase și CIA de la Tolkacev: se puteau efectua operațiuni de penetrare de spionaj chiar sub nasul KGB.[8]

*

Tolkacev i-a surprins pe cei de la stația din Moscova când, pe 7 decembrie 1981, a semnalizat că dorește imediat o întâlnire. Rolph s-a dus să se întâlnească cu el în seara următoare, la ora 9.05. Tolkacev era supărat din cauza noilor reguli restrictive de siguranță de la institut și din cauza neputinței sale de a furniza mai multe documente. I-a dat lui Rolph șase role de film de 35 mm, mult mai puține decât în trecut. Tolkacev părea abătut. A implorat încă o dată agenția să încerce să facă o copie după permisul său de acces în clădire. Tolkacev a propus să împrumute agenției permisul său ca să facă o copie după el și a spus că nu va avea nevoie de el pe durata concediului din ianuarie. Rolph a rezistat tentației de a-l lua, gândindu-se că nu avea cum să i-l dea înapoi până la sfârșitul lunii. Rolph l-a asigurat pe Tolkacev că CIA avea răbdare și i-a dat patru cărți scrise de disidenți sovietici. Au stat doar 15 minute.

Era ultima dată când se mai întâlneau.[9]

Cele șase role de film de la Tolkacev s-au developat perfect și cuprindeau materialul pe care îl pierduseră în martie. De asemenea, cele 23 de role de film pe care le furnizase în noiembrie conțineau o listă cu toate documentele tehnice care sosiseră la biblioteca secretă a institutului în a doua jumătate a anului 1980. Erau informații prețioase, care demonstrau avansul tehnologiei sovietice, dar nu erau la fel de detaliate precum documentele furnizate la început, care conțineau schițele anumitor sisteme de armament. Într-o telegramă de la sediul central se sublinia: „Valoarea achizițiilor recente, deși de un nivel important, nu este la fel de ridicată precum anterioarele documente detaliate ale sursei care se refereau la sistemele EȘELON, GORIZON sau ȘMEL, dintre care unele prezintă activitățile de cercetare-dezvoltare sovietice de la jumătatea anilor 1980 până la jumătatea anilor 1990“. Se părea că Tolkacev nu prea mai avea subiecte pe care să le spioneze.[10]

Cu toate acestea, ca să îl încurajeze, CIA i-a transmis lui Tolkacev prin conexiunea unilaterală pe unde scurte un mesaj secret, în care îi spunea că filmul din decembrie fusese prelucrat perfect.

Tolkacev nu a recepționat niciodată mesajul respectiv. Nu își deschisese aparatul pe unde scurte.[11]

*

Rolph avea un post de acoperire la biroul atașatului apărării din cadrul Ambasadei SUA, deținând funcția oficială de atașat, însă KGB știa că este ofițer de informații. Cu toate acestea, Rolph reușise să scape de KGB-iști, coordonând două operațiuni importante, CKUTOPIA și CKSPHERE, folosind tururi de identificare a eventualilor urmăritori, scenarii de plecare din țară, transferul de identitate, monitoare radio SRR-100, precum și o combinație de strategie, răbdare, vitalitate și noroc. Profitase din plin de mentoratul lui Hathaway, Gerber și Guilsher. Poate cel mai important lucru fusese faptul că Rolph îi câștigase încrederea lui Tolkacev. A devenit un personaj plăcut și familiar, care îl asculta pe spion vorbindu-i despre ce îl îngrijora și de ce se temea, creând astfel o legătură bazată pe încredere.

La începutul anului 1982, stația de la Moscova a inițiat o schimbare de tactică trecând de la funcția tradițională de ofițer de contact a lui Rolph – abordarea din toate unghiurile, crearea unei legături bazate pe încredere cu agentul – la ceva diferit. Noua abordare fusese concepută de Gerber, șeful stației, la sosirea acestuia la Moscova. Aceasta implica adăugarea unui nou element în stația de la Moscova, și anume câțiva ofițeri de contact care ar fi fost sub „acoperire profundă“, adică total invizibili pentru KGB. Aceștia urmau să fie „nevăzuți“ tot timpul și, astfel, mult mai în siguranță. Acest plan urma să se realizeze numindu-i pe ofițeri în funcții inofensive, cu un program zilnic care avea scopul de a face KGB să le dea cât mai puțină atenție.

Majoritatea ofițerilor de contact de la Moscova se aflau, sub o formă oficială sau alta, sub acoperire, de obicei ca diplomați în cadrul ambasadei sau ca atașați de apărare, însă își petreceau mult timp în stația CIA de la Moscova, lucrând la operațiunile de spionaj. Spre deosebire de ei, ofițerii sub „acoperire profundă“ urmau să se afle la o distanță considerabilă de stația CIA. Aceștia nu urmau să aibă birouri și nici să își scrie rapoartele acolo, nici să participe la importantele discuții aprinse din biroul lui Gerber. În ciuda mizei ridicate și a riscurilor continue, aceștia urmau să fie ofițeri începători ai CIA, aflați la prima detașare și care nu mai fuseseră văzuți de KGB nicăieri în lume. Ca să își mențină stricta acoperire, ei urmau să vină la stația CIA foarte rar și numai pentru scurt timp, intrând printr-o intrare separată. Stația urma să comunice cu ei folosind mijloace impersonale, precum ascunzători pentru schimbul de pachete, hârtie solubilă în apă și intermediari. Toate minusurile urmau să fie compensate de un mare avantaj: faptul că evitau filajul.

Operațiunile sub acoperire profundă au început la Moscova numai după îndelungi pregătiri și formalități birocratice la Washington. CIA a trebuit să negocieze cu alte autorități, în special cu Departamentul de Stat, pentru „posturi curate“, adică funcții care nu mai fuseseră folosite niciodată pentru personalul serviciului de informații. Departamentul de Stat și CIA, ca instituții, erau adesea în dezacord. Diplomaților nu le plăcea să aibă printre ei spioni, iar Departamentul de Stat nu era deloc încântat să dea agenției posturi prețioase în străinătate. Numai câteva persoane, printre care se numărau ambasadorul și șeful stației, știau cine se află sub acoperire

profundă. Sediul central a aranjat ca primul ofițer sub acoperire profundă să efectueze pregătirea la externe ca să arate exact ca un funcționar al Departamentului de Stat. Ofițerul sub acoperire profundă a sosit la Moscova în vara anului 1981 și, după câteva luni de pregătiri, Gerber a dorit să-și pună în aplicare noul plan de organizare. L-a trimis pe ofițer să se întâlnească cu Tolkacev pe 15 februarie 1982.[12]

Tolkacev avea la el ca semn de recunoaștere o carte cu copertă albă în mâna stângă. L-a salutat pe noul ofițer fără să ezite. Era ora 9.05 seara și s-au urcat în Jiguli. Ofițerul i-a dat lui Tolkacev să vadă patru copii ale permisului de acces în clădire pe care i le făcuse agenția și i-a dat din nou aparatul Discus, asigurându-l pe Tolkacev că îl examinaseră în laboratoarele CIA și că de data aceasta funcționa. Pachetul CIA pentru Tolkacev cuprindea un încărcător pentru radioul pe unde scurte, un program cu transmisiile occidentale în rusă pe care le putea prinde la radio, autobiografia lui Troțki, informații despre criza din Polonia, un mic reportofon portabil, baterii, noi întrebări trimise de la sediul central legate de „informații utile“ , precum și o notă cu mulțumiri călduroase. „Curajul tău reprezintă un adevărat exemplu pentru noi toți“, scria în aceasta.[13]

Deși întâlnirile cu ofițerii sub acoperire profundă trebuiau să fie scurte, Tolkacev nu știa acest lucru și dorea să vorbească – după cum făcuse adesea cu Guilsher și cu Rolph. S-a plâns că CIA utilizase o rată de schimb greșită la calculul plăților în ruble și că îi datora mult mai mult. A spus că are nevoie de film pentru Pentax; nu se găsea în magazinele de la Moscova și nu putea să cumpere mai mult de cinci role o dată. Dorea ca CIA să îi dea 100 de role.

Tolkacev i-a mai spus ofițerului că nu a deschis aparatul pe unde scurte și demodulatorul ca să primească mesajele secrete de la CIA. Nu era sigur dacă putea să prindă transmisiile și nu era singur acasă seara. A spus că familia sa nu aflase încă despre activitatea sa de spionaj.

În ciuda acestor dificultăți, Tolkacev a mărturisit că e hotărât să nu se oprească. I-a dat ofițerului aflat sub acoperire profundă o diagramă schematică și încă o plăcuță cu circuite – era doar a doua oară când furnizase CIA o piesă electronică sovietică.

Apoi i-a dat ofițerului sub acoperire profundă 13 role de film. Surprins, ofițerul CIA l-a întrebat cum de fusese în stare să facă asta în ciuda restricțiilor de la institut.

Tolkacev i-a spus că are un prieten la Departamentul Unu care îi mai strecoară uneori documentele pe care i le cere.

– Nu e periculos? a întrebat ofițerul.

Tolkacev a râs.

– Tot ce facem este periculos, a spus acesta.[14]

*

Trei săptămâni mai târziu, pe 8 martie 1982, stația de la Moscova a primit un semnal de la Tolkacev prin care îi anunța să se pregătească pentru prima transmisie prin Discus. După cum anticipase Gerber, cei de la stație au fost nevoiți să se mobilizeze repede. Aceștia identificaseră deja câteva locații, numite locații pentru lăsarea corespondenței electronice. Una dintre acestea presupunea ca Tolkacev să transmită de pe un mal pe altul al râului Moscova, în timp ce un ofițer de contact urma să primească semnalul la o distanță de câțiva metri, la o stație de tren. Cei de la stația de la Moscova doreau să se afle la o distanță suficient de mare încât să nu trezească suspiciuni celor de la KGB.

Deși nu știau de ce îi contactase Tolkacev, agenții au pregătit pentru orice eventualitate un mesaj de răspuns, prin care îl informau că ultimele role de film erau perfecte și că urmau să îi plătească mult mai multe ruble.[15]

Primul mesaj reușit prin Discus pe care l-a transmis Tolkacev nu a fost senzațional. Tolkacev scria că dorește să le spună cât mai repede ce părere are despre copiile permisului de acces în clădire făcute de CIA – erau „prea ușoare“ – și că voia o întâlnire neprogramată peste trei zile.[16] Pe 16 martie, ofițerul sub acoperire profundă a mers să se întâlnească cu Tolkacev. Era ora 9.00 seara la Moscova, iar Tolkacev era binedispus, însă pe față îi era

întipărită îngrijorarea. La institut se înăspriseră din nou restricțiile legate de siguranță. Acum îi era imposibil să plece de la birou cu documente, și nici nu mai putea să le ia de la amicul său de la Departamentul Unu. Nu avea nici un film pe care să i-l dea agenției.

Disperat și nemulțumit de cele patru copii ale permisului făcute de CIA, Tolkacev i-a dat ofițerului fâșii de hârtie colorată din paginile interioare, precum și o fâșie tăiată din coperta permisului; du-le la CIA, a spus acesta, și spune-le să facă o copie după asta! Ofițerul l-a rugat pe Tolkacev să fie atent și să nu rișteze. Tolkacev părea neliniștit, dar și mai introspectiv ca în trecut. Ofițerul de contact a scris după aceea către sediul central că Tolkacev „a recunoscut că a fost neglijent la începutul relației noastre de colaborare și că se va strădui să nu mai fotografieze documente“ până când cei de la CIA nu reușesc să rezolve o parte dintre probleme. Tolkacev „chiar a părut că stă și se gândește la faptul că trebuie să fie mai precaut“.[17]

Întâlnirea a durat puțin, doar 15 minute. A doua zi, stația de la Moscova a deschis nota informativă a lui Tolkacev. Acesta a întocmit „fără tragere de inimă“ o listă cu noi rugăminți personale: un walkman Sony pentru fiul său și căști, precum și creioane pe care să le folosească Oleg la desen tehnic. Mai dorea niște lame poloneze pentru aparatul de ras, scriind că „este neplăcut să te bărbierești cu lame de ras sovietice“. S-a scuzat pentru faptul că cerea lucruri atât de banale, subliniind că „Din păcate, viața noastră personală este formată din tot felul de lucruri mărunte care uneori ne influențează foarte mult starea generală“.[18]

Gerber înțelegea la ce se referă. Uniunea Sovietică știa să facă rachete, dar nu și prăjitoare de pâine – sau lame de ras.

Pe 24 mai, doi ofițeri de contact au pornit pe trasee separate ca să se întâlnească cu Tolkacev, în speranța că unul din ei va scăpa de filaj. Aveau la ei pachete identice. Unul dintre aceștia a reușit să se întâlnească cu Tolkacev într-o locație aflată în apropierea blocului său, la ora 9.35 seara. Ofițerul de contact i-a dat un pachet voluminos: 20 de pachete de lame de ras, 40 de role de film occidental pe care CIA le împachetase din nou în cutii sovietice, un magnetofon Sanyo M6600F, un walkman Sony, căști, alte baterii și 26 de cutii de creioane pentru Oleg. Pachetul era atât de mare încât

cei de la stația de la Moscova au scos în ultimul moment alte 20 de role de film. Aveau nevoie de spațiu ca să pună 98 850 de ruble.

Pachetul includea și o nouă copie după permisul de acces în clădire.[19]

*

În vara anului 1982, Rolph și-a încheiat mandatul la Moscova și a fost transferat. La sfârșitul lui septembrie, a plecat și Gerber în altă parte. La despărțire, le-a dat un mic cadou colegilor săi de la Moscova: un număr 1 de mărimea unui trofeu în fața căruia atârna o sferă de metal. Era o amintire a marelui 1 care rămăsese în ușa biroului la plecarea din țară a lui Șeimov. Sfera îl reprezenta pe Tolkacev, agentul cunoscut drept CKSPHERE. Va deveni o tradiție a stației de la Moscova să pună numărul 1 în ușă la finalizarea cu succes a vreunei operațiuni importante.

În vara aceea, Bill Plunkert a sosit la stația de la Moscova ca să coordoneze operațiunea Tolkacev. Fusese sportiv la Colegiul Boston, unde jucase în echipele universitare de baseball și de fotbal și încă mai juca tenis când avea timp și unde să joace. Plunkert învățase meserie din operațiunile în care contacta și recruta oameni; la Moscova venea pentru prima dată în contact cu operațiunile din „zona interzisă“. Dar, ca specialist în zona sovietică, el considera că nu există nimic mai bun decât „să se lupte cu ursul în propria vizuină“, după cum se exprima el însuși. Plunkert nu intenționa să fie ofițerul de contact al lui Tolkacev, ci să coordoneze toate aspectele operațiunii de la stație. Ulterior, în primele sale luni, operațiunea a părut să o ia razna rău.

Pe atunci, stația de la Moscova trimitea ofițeri sub acoperire profundă la întâlnirile cu Tolkacev – uneori doi sau trei. Însă, apoi, au fost ratate cinci întâlniri programate. Plunkert a simțit treptat o tensiune tot mai mare. Se mai întâmplase să rateze o întâlnire sau două, dar nu cinci.

În decembrie, atmosfera de la stație devenise deja foarte tensionată. La toate întâlnirile anterioare cei de la stația de la Moscova făcuseră mari eforturi ca să se întâlnească cu Tolkacev într-un mediu ferit, adică unde erau cât se

poate de siguri că nu erau urmăriți de KGB. Ofițerii de contact anulau o întâlnire programată dacă exista cel mai mic indiciu de urmărire. Acum miza era mai mare ca niciodată – iar Plunkert a început să organizeze o întâlnire cu Tolkacev orice-ar fi fost, chiar dacă ar fi fost urmăriți pe stradă cu toții. Trebuia să reușească de data asta. La stația de la Moscova întotdeauna atmosfera era tensionată, fiind un birou mic, cu oameni care aveau realizări mari, însă de data aceasta tensiunea și stresul îi unise. Nimeni nu voia să îl piardă pe Tolkacev în timpul turei sale.

Plunkert a decis să se ducă el însuși să îl întâlnească pe Tolkacev. Își dăduse seama că, dacă pierd legătura cu spionul, ar fi fost o pierdere enormă pentru CIA. Dacă făcea vreo mișcare greșită pe teren din cauza căreia Tolkacev ar fi fost arestat și executat, l-ar fi bântuit tot restul vieții.

Din cele citite în dosare, Plunkert simțea că îl cunoaște bine pe Tolkacev – un tip de vârstă mijlocie, cu pasul mic și rapid care îl făcea să pară că de-abia atinge pământul. Cei care se întâlniseră cu Tolkacev îi spuseseră lui Plunkert să nu-și facă probleme: agentul era un profesionist adevărat, conducea singur întâlnirea, trebuia doar lăsat să procedeze cum voia. Plunkert mai citise că Tolkacev avea remarcabila aptitudine de a se evapora, pur și simplu.[20]

După ce a folosit Omulețul-pe-Arcuri și a sărit din mașină, în noaptea de 7 decembrie, Plunkert l-a observat pe Tolkacev. Spionul arăta exact așa cum îi fusese înfățișat: greu de descris, cu o pălărie de fetru, un palton maro, mănuși maro, pantofi negri și un fular gri îndesat în palton. S-au întâlnit când tocmai se așternuse zăpada în oraș. Au schimbat parola. „Hai să vorbim“, a spus Tolkacev.

Prima impresie a lui Plunkert a fost că Tolkacev părea ponosit și obosit. Avea vocea ușor tensionată. Plunkert a mai observat că Tolkacev arăta mai bătrân decât în fotografia pe care o văzuse. Tolkacev a menționat faptul că fusese țintuit la pat, suferind de puseuri grave de tensiune. Însă acest lucru nu îl împiedicase să ia documente strict secrete de la biblioteca institutului, pe care le fotografiase apoi cu Pentaxul acasă, când era singur. În timp ce se plimbau, Tolkacev a început să vorbească tot mai repede, în timp ce descria noile măsuri de securitate la care era supus. Tolkacev era de neclintit, mai hotărât ca oricând.

Plunkert i s-a adresat în rusă, explicându-i de ce rataseră întâlnirile anterioare: identificaseră filajul KGB.

Tolkacev s-a oprit brusc și l-a privit pe Plunkert cu ochi mari de uimire:

– Ești urmărit?

– Nu, nu! a răspuns Plunkert, referindu-se la serile anterioare. Tolkacev s-a relaxat. Au mers mai departe.

Plunkert și-a dat seama de importanța fiecărui cuvânt și l-a întrebat dacă poate să deschidă reportofonul. Tolkacev a spus că da. Plunkert a dat drumul la reportofon ca discuția să poată fi ascultată din nou mai târziu la stația de la Moscova și la sediul central. Au făcut schimb de pachete – film, baterii și cărți pentru agent, 16 role de film expus pentru ofițerul de contact.[21]

Când aproape terminaseră discuția, au auzit un scârțâit de cizme în zăpadă. Tolkacev și Plunkert au văzut panicați un ofițer superior de armată, înalt, în uniformă, care se îndrepta spre ei. Au înghețat. A trecut pe lângă ei și au răsuflat ușurați.

S-au despărțit după doar 20 de minute. Când Plunkert a aruncat o privire în urmă ca să vadă dacă Tolkacev era în siguranță, acesta dispăruse deja.

Plunkert a luat-o înapoi spre marele bulevard cunoscut sub numele de Șoseaua de Centură a Grădinii și a luat un autobuz. S-a așezat în spate de tot, în spatele tuturor călătorilor. Și-a scos paltonul rusesc și ochelarii, după care a băgat mâna în rucsac, și-a scos hainele americane și și le-a pus pe el. Totul s-a întâmplat foarte repede, chiar înainte ca autobuzul să oprească în stație și să sară jos. Nimeni nu-l văzuse, dar tot se temea. Nu cumva KGB-iștii erau afară și îl căutau? La ușa ambasadei se aflau, ca de obicei, doi milițieni. Plunkert a văzut un alt american care se întorcea de la plimbare cu câinele său și s-a grăbit să intre chiar în urma lui. S-a dus la apartamentul în care stăteau doi colegi de-ai săi și le-a dat în tăcere pachetul de la spion, ca să îl ducă la stație a doua zi. Plunkert nu putea să vorbească; probabil că erau microfoane ascunse în apartament. Dar le-a făcut semn cu degetul

mare în sus și a acceptat un whisky servit într-un pahar de apă. A fost cuprins de un val de ușurare și de bucurie.

*

CIA a încercat în repetate rânduri să facă copii după permisul de acces în clădire al lui Tolkacev, inclusiv să reproducă pe hârtie volutele delicate de culoare indigo. În cele din urmă, Tolkacev le-a spus că ultima copie, pe care i-o dăduseră în mai, era suficient de bună. În 1982, a folosit-o câteva luni ca să scoată documente din clădire. Dar în august, brusc, s-au schimbat din nou regulile de securitate ale institutului. Acum aveau un permis complet nou pentru împrumutul documentelor.

Falsurile CIA, pentru care munciseră atât de mult timp, s-au dovedit inutile.

„Acum este extrem de dificil pentru CKSPHERE, dacă nu imposibil, să mai ia documente acasă“, a raportat Plunkert. „Există niște permise speciale de acces pe care ar putea să le folosească CKSPHERE, însă folosirea excesivă a acestora cu siguranță că va da naștere la suspiciuni.“ Plunkert a scris că are senzația „viscerală“ că pe Tolkacev „îl preocupă, din cauza condițiilor de lucru și a sănătății, faptul că viața e din ce în ce mai grea și că probabil au trecut zilele sale de glorie“.

Remarcile lui Plunkert au aruncat din nou agenția în incertitudine. Într-o telegramă către sediul central, stația de la Moscova a descris un complex de factori care îl apăsau pe Tolkacev: noile reguli de securitate, starea sa mentală și faptul că se gândea să copieze documente prin mijloace mult mai riscante, cum ar fi aparatele de fotografiat Tropel. Cei de la sediul central au răspuns spunând că poate ar trebui să îi ceară lui Tolkacev să ia o pauză de șase luni, ca să își tragă sufletul. Stația de la Moscova a fost de acord. Cei de la biroul local spuneau că Tolkacev părea preocupat de propria siguranță în discuția purtată cu Plunkert. „Dacă observă semne de pericol – și considerăm că observă –, este posibil ca acestea să fie mai amenințătoare decât recunoaște el“, a scris stația către sediul central.[22]

Filmul pe care Tolkacev i-l dăduse lui Plunkert pe 7 decembrie a fost prelucrat perfect: alte 499 de pagini de documente secrete.

*

Pretențiile lui Tolkacev erau în continuare modeste ținând cont de faptul că era un spion care ajutase Statele Unite să economisească miliarde de dolari. Fiul său, Oleg, intrase la un institut de arhitectură, iar instrumentele de desen din Uniunea Sovietică erau modeste. Putea, oare, CIA să îi găsească un set de o calitate mai bună în Europa de Est sau în Occident? Până și gumele de șters erau de proastă calitate la Moscova, se plângea Tolkacev. Acestea lăsau urme de grăsime pe schițe. Ar putea CIA să-i găsească patru sau cinci gume de o calitate mai bună? „Gumele cehești sunt bunicele", scria Tolkacev. „Fiul meu a reușit să facă rost de jumătate de astfel de gumă de la niște cunoștințe și o folosește acum, dar nu o să țină mult." Dorea și două sau trei bucăți mari de tuș solid de desen și trei sau patru peniță de desen de bună calitate.[23]

Tolkacev a informat CIA că accepta bunuri de valoare în loc de bani, ceea ce refuzase până atunci. Imediat după ce a sosit acest mesaj, Thomas Mills, șeful departamentului URSS din cadrul serviciului de informații, a primit o sarcină cât se poate de neobișnuită. Acesta, împreună cu soția sa, Joby, au fost trimiși la New York ca să găsească anumite bunuri de valoare pentru Tolkacev, pe banii agenției. Joby, care studiase arta la New York, a fost încântată. Au mers la A La Vieille Russie de pe Fifth Avenue, un magazin de bijuterii și de antichități înființat în 1851. În elegantul magazin, reprezentantul CIA și soția sa au cumpărat o agrafă Fabergé foarte mică, dar foarte scumpă și un colier greu de aur. Le-au dus la sediul central pentru a fi trimise la stația de la Moscova într-un săculeț. I-au spus lui Mills că dacă cineva l-ar fi întrebat ceva, Tolkacev ar fi putut să explice că bijuteriile îi fuseseră lăsate moștenire de mama sa.[24]

Temerile legate de Tolkacev, apărute în urma întâlnirii acestuia cu Plunkert, i-au determinat pe cei de la stația de la Moscova să se gândească mai bine la necesitatea extragerii din țară a acestuia. La începutul anului 1983, stația elaborase deja un plan detaliat de scoatere din țară a lui Tolkacev, a soției și

a fiului acestuia. CIA mai făcuse acest lucru doar o dată la Moscova, în cazul lui Șeimov, a soției și a fiicei sale, însă extragerea agenților reușise în alte țări. CIA făcuse chiar containere speciale pentru transportul transfugilor. Însă cei de la sediul central nu prea se bucurau la ideea plecării din țară a lui Tolkacev. Planul stației de la Moscova legat de scoaterea din țară a picat prost la sediul din Langley. Stația se grăbea, a spus sediul central. Fuga din țară împreună cu familia ar fi fost o chestiune „răvășitoare“ pentru Tolkacev și nici măcar nu mai discutaseră despre ea de mai bine de doi ani.[25]

Cu toate acestea, stația locală nu a dat înapoi, probabil din exces de precauție. Au fost întocmite două planuri, unul pe termen lung și altul – în caz de urgență. Stația a întocmit un lung chestionar personal pentru Tolkacev, care urma să-i fie dat la întâlnirea următoare, când urmau să i se ceară poze de pașaport și măsurile de la haine, istoricul medical, unde se aflau prietenii și rudele sale, ce făceau în vacanță și modul în care își putea lua concediu medical. „Ai tăi știu despre colaborarea cu noi?“ a întrebat agenția. „Dacă nu, cum ai de gând să le spui?“

Nu știau că îi promisese deja soției sale să se lase de spionaj.[26]

*

„Acoperirea profundă“ devenise metoda de bază pentru operațiunile secrete ale CIA de la Moscova. Însă activitatea ofițerilor sub acoperire profundă era cât se poate de diferită de cea pe care o desfășuraseră Guilsher și Rolph. Aceștia fuseseră consilierii și confesorii lui Tolkacev. Ofițerii sub acoperire profundă lucrau departe de stație și de agent. Era un serviciu singuratic, stresant și riscant. Robert Morris considera că presiunea necruțătoare a activității sale și izolarea semănau mai degrabă cu cele ale unui polițist sub acoperire.

Morris sosise la Moscova cu o servietă și, potrivit documentelor sale de identificare, nu era decât un angajat al Departamentului de Stat, unul dintre funcționarii administrativi care nu ieșeau cu nimic în evidență și de care ambasada avea nevoie. Își juca foarte bine rolul, însă venise cu alt scop.

Devenise al doilea ofițer sub acoperire profundă detașat la stația de la Moscova, venind cu speranța că își va satisface ambiția de a lupta în linia întâi a Războiului Rece împotriva Uniunii Sovietice.

Morris, fiul unui profesor de sport de liceu crescut în Shenandoah Valley din Virginia, urmase o școală pregătitoare la colegiul de băieți din New England și apoi Universitatea din Georgetown. Nemulțumit fiind, după primul semestru părăsise școala și se înrolase voluntar în armată în toiul Războiului din Vietnam. Soldat entuziast, care făcuse mari progrese în cursul a trei ani de antrenament susținut, devenise locotenent-major în cadrul Forțelor Speciale, vicecomandant al unei divizii a Beretelor Verzi A, unul dintre detașamentele militare de elită din lume. Fusese trimis să lupte în Vietnam în 1971, dar războiul se apropia de sfârșit și nu s-a mai dus. În timpul întregului său antrenament riguros – de luptă aeriană, subacvatică și în junglă – Morris se împrietenise cu un sergent de informații care emigrase din Ucraina și care îi spusese povești fascinante despre viața sa din Uniunea Sovietică. Morris a fost atras de misterul poveștilor și s-a apucat de învățat limba rusă. Când a plecat din armată în 1972, s-a întors la Universitatea din Georgetown ca să studieze rusa – și să joace fotbal.

Morris visa la aventuri. După absolvirea facultății și după ce s-a ocupat de afaceri câțiva ani, a fost recrutat de CIA. Când a sosit la sediul central în octombrie 1980, abia împlinise 30 de ani. Avea părul pieptănat după ultima modă, pe spate, și purta ochelari de aviator, care îi dădeau un aer modern. Morris și-a încheiat pregătirea în fruntea clasei. A sosit la Moscova la începutul lunii iulie 1982. După ce și-a petrecut câteva luni de zile îndeplinind funcția de funcționar, KGB a luat de bună povestea sa de acoperire și și-a pierdut interesul față de Morris, care era gata acum să își înceapă operațiunile de spionaj.

Înaintea unei întâlniri cu Tolkacev, Guilsher și Rolph stăteau ore întregi la birou ca să o pregătească. Însă, fiind ofițer sub acoperire profundă, Morris lucra de unul singur. După ce a schițat un tur de identificare a eventualilor urmăritori, a fost nevoit să îl trimită la birou printr-o metodă greoaie de dead drop intern – de obicei, mesajul era scris pe o hârtie solubilă în apă și era lăsat discret, cum ar fi prins cu un magnet pe extinctorul de incendiu aflat undeva, în interiorul ambasadei, urmând să fie luat de un alt ofițer de

contact, și metoda se aplica indentic când biroul îi trimitea răspunsul. Nu prea avea parte de camaraderia de la stația locală. Nu îi scria scrisori agentului. Nu pregătea pachete; doar le livra.

Când urma să aibă loc o operațiune, Morris se ducea la stație la o scurtă ședință, care nu dura mai mult de 10 sau 15 minute, intrând pe o ușă secretă. Învăța pe de rost instrucțiunile și apoi primea un pachet sub formă de cărămidă sau de butuc, pe care îl punea în servietă și îl lua cu el la serviciul său de acoperire, aflat într-un birou plin de angajați sovietici, unde stătea încordat, neîndrăznind să își ia nici o clipă ochii de pe servietă înainte de a pleca acasă.

Rolul său era acela de curier perfect. Morris scăpase de supravegherea KGB cu multe luni înainte, în timp ce se deplasa prin Moscova, lăsând pachete pentru diversele operațiuni ale stației. Trebuia să-și controleze fiecare vorbă și fiecare acțiune. Era ca și cum juca un rol pe scenă, tot timpul, luni și luni de zile – fără să-și uite vreodată replica. Primăvara lui 1983 a fost extrem de încărcată. Într-o noapte, dând dovadă de un curaj fără precedent, Morris a amplasat două pachete, unul după altul, la locații aflate la distanță una de alta, fără ca ofițerii KGB măcar să îl zărească. Însă Morris se simțea izolat. Nu putea să vorbească nicăieri nestingherit. Trebuia să trăiască potrivit acoperirii sale de funcționar, ceea ce însemna că nu putea avea nici un fel de discuții, nici măcar acasă, chiar dacă soția sa participase la majoritatea tururilor sale de noapte. După luni întregi de activitate secretă, în care scăpase de KGB, Morris a primit o misiune mult mai delicată – să se întâlnească personal cu Tolkacev.[27]

Pe 16 martie, a pornit într-un tur de detectare a eventualilor urmăritori cu mașina, autobuzul și pe jos. Cum acoperirea sa era aceea de funcționar al Departamentului de Stat, Morris nu își pusese scannerul radio cu care ascultase Rolph transmisiile KGB; ar fi fost cumplit de greu de justificat dacă ar fi fost prins. Fără radio, era nevoit să aprecieze dacă era sau nu urmărit bazându-se numai pe propriile instincte și constatări. Două ore mai târziu, nefiind urmărit, a ajuns la locația stabilită, care era o stație de tramvai. În stație așteptau 12 persoane. Morris avea emoții; îi crescuse adrenalina. S-a întâlnit cu Tolkacev după lăsarea întunericului și a mers la mașina acestuia, care era parcată la un bloc din apropiere. În mașină, Morris

a fost stresat, în timp ce Tolkacev era calm și se purta ca și cum ar fi făcut asta dintotdeauna. Au făcut schimb de pachete: Morris i-a dat lui Tolkacev un bilet în care se pomenea despre fuga din țară, sublinia cum avea să decurgă operațiunea și cuprindea și chestionarul. Tolkacev i-a dat lui Morris 17 role de film și o notă informativă foarte lungă, de 42 de pagini. Materialele cuprindeau informații secrete noi și inedite despre un „sistem de recunoaștere a țintei“ care se producea pentru avionul de luptă MiG-29.

Lui Morris i s-a părut că Tolkacev arăta bine, moralul său părea ridicat, iar Tolkacev zâmbise când Morris îi dăduse materialele de desen tehnic pentru fiul său. Morris i-a spus că CIA dorea cât mai curând răspunsuri legate de fuga din țară – în aprilie, dacă era posibil. Deși Tolkacev a ezitat, a fost de acord să aibă o întâlnire la începutul lui aprilie. Și-au luat la revedere după numai 12 minute.

Odată ajuns acasă, la ora 10 seara, Morris a lăsat rolele de film în buzunarul hainei. Nu voia să le scoată, în cazul în care KGB ascunsese vreo cameră video în apartament. Seara târziu, s-a strecurat în debaraua din apartamentul său, s-a chircit pe jos și, la lumina lanternei, a scris de mână un memoriu pe hârtie solubilă în apă către stația de la Moscova, în care descria întâlnirea și ce văzuse. Așa își desfășura activitatea un ofițer sub acoperire profundă – ascuns în fundul debaralei.

Nota informativă a lui Tolkacev indica faptul că acesta avusese trei „crize“ de hipertensiune și că era epuizat. „Îmi este tot mai greu să lucrez intens, obosesc mult mai ușor“, spunea. Dacă în trecut mergea adesea la Biblioteca Lenin după program și își petrecea acolo liniștit câteva ore, spunea: „Acum nu sunt tot timpul în stare să o fac“. I-a cerut agenției să îi facă rost de o rădăcină de ginseng, despre care auzise că are efecte stimulatorii, precum și de un medicament organic rusesc.

Nota mai cuprindea și o nouă listă de solicitări personale, în principal cărți pentru el și pentru fiul său. Dorea materiale legate de arhitectura occidentală, nu numai cu fotografii, dar și cu texte în engleză, ca să îl ajute pe Oleg să își îmbunătățească limba. Tolkacev îi mai cerea agenției să îi facă rost de „romane polițiste recente“ pentru fiul său, spunând că acestea circulau sub formă de broșuri și le împrumuta de la prieteni ai căror părinți le aduceau din străinătate. Tolkacev cerea mai multe cărți despre Uniunea

Sovietică care se bazau pe fapte reale, nu îndoielnice. Era curios în special să afle despre perioada lui Lenin și a Revoluției bolșevice, și despre perioada stalinistă, când familia soției sale fusese distrusă cu brutalitate. „În general, m-ar interesa foarte mult o interpretare obiectivă a istoriei Revoluției din Octombrie și a vieții rușilor din anii 1920 și 1930“, scria acesta. Spunea că citise pe nerăsuflate memoriile lui Troțki, Viața mea, dar nu îl interesau la fel de mult celelalte cărți, de propagandă, despre primii ani ai Uniunii Sovietice. A adăugat: „Mă interesează memoriile personalităților mondiale politice și militare, ale scriitorilor, actorilor, artiștilor, arhitecților faimoși etc.“ Solicita cărți de toate tipurile de orientări politice, progresiste și reacționare, și voia, de asemenea, „cele mai importante discursuri, apariții, declarați ale liderilor occidentali“, care adesea nu se găseau în Uniunea Sovietică.

Tolkacev le-a spus că lista sa de cărți preferate cuprindea:

1. Biblia (în rusă)

2. Broșura, publicată la Washington, „Despre forța militară sovietică“ (de preferință, în rusă)

3. Discursul lui Reagan în care menționase cele 10 principii ale lui Lenin

4. Memoriile lui Golda Meir

5. Cartea lui Hitler Mein Kampf (în rusă)

6. Cartea lui Soljenițîn August 1914[28]

Inițial, cei de la sediul central s-au bucurat să audă de la Morris că Tolkacev părea să fie în formă și au început imediat să adune toate cărțile pe care le ceruse. „Suntem absolut încântați să aflăm că CKSPHERE e din nou ca la

început, binedispus și mai sănătos și, pe cât se pare, nerăbdător să continue colaborarea“, au scris aceștia într-o telegramă adresată stației de la Moscova pe 22 martie.[29]

Însă, la o privire mai atentă asupra notei informative a lui Tolkacev, lucrurile nu stăteau chiar așa. Stația a trimis un mesaj de răspuns, după câteva ore, în care spunea că Tolkacev, „un tip hotărât“, avea probleme grave de sănătate și „făcea eforturi foarte mari“. Stația era nedumerită în legătură cu rolele de film pe care Tolkacev i le dăduse lui Morris. Dacă erau atât de stricte regulile de securitate – și nu raportase că acestea s-ar fi schimbat –, cum de a fost în stare să fotografieze 17 role de film?[30]

Pe 1 aprilie, cei de la sediul central raportau că filmul fusese developat și imprimat „cu rezultate excelente“, cuprinzând aproximativ 525 de pagini de documente secrete. „Folosim termenul «aproximativ» pentru că sunt mai multe pagini îndoite cu grafice“, raporta sediul central. „Oricum, încă o lucrare bună a lui CKSPHERE.“[31]

Tolkacev promisese să îi dea agenției un răspuns cu privire la fuga din țară și semnalizase că dorește o întâlnire pe data de 23 aprilie. A mers Morris și s-au întâlnit la ora 8.55 seara. De această dată, pentru că lângă mașina parcată a lui Tolkacev se juca un grup de copii, care făceau gălăgie, acesta condusese câteva străzi mai departe și parcase într-un loc liniștit aflat pe o străduță lăturalnică. Nu prea aveau timp, însă Tolkacev i-a spus cu fermitate: fuga din țară nici nu intra în discuție. I-a dat înapoi lui Morris planul de extragere. Totodată, Morris i-a înapoiat lui Tolkacev materialele ultrasecrete pe care i le dăduse la întâlnirea din martie și care se refereau la sistemul MiG-29 de recunoaștere a țintei. Potrivit procedurii obișnuite, îi restituiau lui Tolkacev toate materialele originale după ce le vedea CIA.

Tolkacev i-a dat 14 role de film, în ciuda faptului că se plângea din cauza regulilor severe de securitate. I-a spus lui Morris că „păcălise“ sistemul: scrisese detaliile în nota informativă de 12 pagini. „Îmi este extrem de greu să stau și să nu fac nimic“, a adăugat. După 15 minute, Morris a ieșit din mașină și a plecat.[32]

Stația de la Moscova avea să înțeleagă în curând faptul că Tolkacev risca mai mult ca niciodată. În nota sa, Tolkacev explica că dimineața se descuiau

ușile de la laborator în jurul orei 7.30, dar nu începeau să lucreze înainte de ora 8.00. Timp de cinci minute de la descuierea ușilor nu era nimeni acolo. „Am profitat de asta“, scria. Chiar și așa, trebuise să aducă aparatul de fotografiat la serviciu de trei ori „pentru că abia a treia oară am reușit să prind cinci minute în care nu era nimeni în laborator“. Tolkacev mai descria o „șmecherie“ prin care le spusese celorlalți că un document secret era examinat de un superior în mijlocul zilei, dar, de fapt, îl lua acasă ca să îl fotografieze. „Bineînțeles că această șmecherie este foarte riscantă“, a recunoscut, „și nu pot să o folosesc de mai mult de două sau de trei ori.“

În nota informativă explica de ce se răzgândise cu privire la plecarea din țară. Acesta și soția sa aveau niște prieteni apropiați care plecaseră în Israel și apoi în Statele Unite, spunea. Le scriseseră spunând că le e dor de Moscova. Tolkacev a citat-o pe soția sa: „Cum pot lua oamenii decizia de a pleca cine-știe-unde? În ceea ce mă privește, știu sigur că aș fi imediat copleșită de nostalgie. Nu numai că nu aș putea trăi în altă țară, dar n-aș putea să trăiesc nici măcar în alt oraș din Uniunea Sovietică.“

Tolkacev a mai adăugat că e posibil ca fiul său să vrea să călătorească la un moment dat, dar nu să plece de tot din țară.

„Așadar, chestiunea legată de plecarea mea și a familiei mele din Uniunea Sovietică este un subiect închis din toate punctele practice de vedere. Evident că nu aș pleca niciodată singur.“[33]

*

Stația de la Moscova și sediul central au discutat săptămâni întregi despre cum să răspundă la scrisoarea lui Tolkacev. „Suntem foarte îngrijorați“, scriau cei de la sediul central pe 13 iunie referindu-se la riscurile pe care și le asuma. „Tertipurile despre care ne-a scris în nota din aprilie sunt cât se poate de înspăimântătoare; probabil că sunt și mai îngrijorătoare celelalte trucuri la care a apelat, dar pe care nu ni le-a descris.“ Sediul central recunoștea că fuseseră prinși într-o capcană, care era evidentă încă din primele zile ale operațiunii. „Cum putem să îl facem pe CKSPHERE să își controleze dorința de a risca satisfăcând totodată nevoia acestuia de a

furniza informații și dorința noastră de a le obține?“ Sediul central era circumspect cu privire la posibilitatea de a-i da lui Tolkacev micile aparate Tropel, pentru că în 1979 și 1980, când acesta le folosise, imaginile nu fuseseră clare din cauza luminii insuficiente și a tehnicii slabe. Nivelul luminozității la el la birou era atât de scăzut, a subliniat sediul central – că abia dacă ajungea ca să copieze documente. În locul aparatelor, n-ar fi mai bine să îi cerem lui Tolkacev să noteze informațiile mai importante?

Dar agenția voia și una, și alta. Pe de o parte, voia ca Tolkacev să fie în siguranță, iar, pe de altă parte, voia să obțină toate secretele care puteau fi obținute. Sediul central i-a trimis stației de la Moscova o nouă listă cu subiecte despre care să îl întrebe pe Tolkacev. „Sistemele principale care ne interesează în momentul de față“, scria sediul central, „sunt sistemele Tu-22M, Tu-160, Yak-41, IFF, precum și modificările mai importante ale radarului SAFIR. Ne interesează, în primul rând, detaliile tehnice, cele propuse sau cele efectuate, ale sistemelor de mai sus sau ale oricăror sisteme electronice sau de armament noi, inclusiv rachete. Ne sunt utile și alte detalii sau atribute, funcții și utilități, dar acestea pot cere mai mult timp.“ Aceasta spunea foarte multe despre stadiul operațiunii Tolkacev după patru ani. Sistemele Tu-22M și Tu-160, cunoscute de NATO drept Backfire și Blackjack, erau bombardiere strategice supersonice și nici unul nu avea o legătură directă cu activitatea lui Tolkacev. Nici Yak-41, o aeronavă cu decolare și aterizare verticale care nu va fi produsă niciodată. Radarele IFF (identificarea prieten–inamic) și SAFIR constituiau sigur obiectul de activitate al institutului Fazotron, dar Tolkacev le dăduse deja multe materiale despre SAFIR. Îl presau pe Tolkacev să obțină secrete pe care nu avea cum să le vadă în mod normal la birou.[34]

CIA era frământat de întrebarea dacă să îi dea lui Tolkacev noile aparate de fotografiat de spionaj ca să le folosească la birou. Stația a subliniat faptul că micile aparate de spionaj Tropel fuseseră oarecum îmbunătățite; funcționau la o luminozitate mai scăzută. Sediul central își făcea probleme că mai devreme sau mai târziu vreun angajat al Fazotronului ar fi putut vedea – o singură dată ar fi fost de ajuns – că Tolkacev stătea cocoșat, cu coatele pe birou, strângând ceva în mâini, și ar fi devenit bănuitor. Tolkacev trebuia „să facă toate pozele în prezența altor persoane“, atrăgea atenția sediul central. „Acest lucru este extrem de riscant și implică extrem de multă

discreție și precauție din partea lui CKSPHERE, și nici nu o să-l ajute cu tensiunea.“[35]

Dar sediul central a cedat. Aparatele Tropel aveau să fie trimise la Moscova.[36]

Capitolul 15

Să nu mă prindă viu

În dimineața zilei de 26 aprilie 1983, proiectantul-șef de la institut, Iuri Kirpicev, l-a invitat pe Tolkacev în biroul său ca să discute despre niște probleme curente. Kirpicev era superiorul lui Tolkacev. În timp ce vorbeau, a sunat telefonul. Kirpicev a răspuns și, după câteva minute de tăcere, și-a întrebat interlocutorul:

– La ce vă trebuie?

Apoi a adăugat:

– În regulă, am să o fac.

La telefon era Nikolai Balan, șeful „regimului"– biroul general de securitate al institutului. Regimul, care era subordonat KGB, controla Departamentul Unu, biblioteca secretă și procedura de acordare a permiselor pentru toți angajații. O dată la zece ani, fiecare angajat trebuia să răspundă la un lung chestionar. Apoi chestionarele erau trimise la KGB pentru a fi analizate și pentru a se decide cine primea permisul de acces la documentele strict secrete. Tolkacev avea gradul cel mai înalt de acces.

Regimul se ocupa și de paznici, și de permisele de acces în clădire. Regimul era prezent în toate întreprinderile sovietice cu activități secrete.

După terminarea convorbirii, Kirpicev l-a chemat pe inginerul-șef al institutului, care lucrase la sistemul de recunoaștere a țintei pentru radarul Nr. 19, care urma să fie montat pe avionul de luptă MiG-29.

Kirpicev i-a povestit cele discutate la telefon, în timp ce Tolkacev asculta îngrozit.

– Până la sfârșitul programului, a spus Kirpicev, Balan vrea o listă cu persoanele care știu despre sistemul de recunoaștere sau care au acces la informații legate de sistemul de recunoaștere cu RLS Nr. 19.

Era vorba despre informațiile pe care Tolkacev le dăduse CIA în martie.

– La ce le trebuie? a întrebat inginerul-șef, supărat de faptul că era prima dată când li se cerea să întocmească o asemenea listă.

Tolkacev s-a întors în biroul său cu capul vâjâind. Se simțea paralizat. Își amintea întruna conversația, întrebându-se dacă îl descoperiseră. În primul rând, își făcea probleme în legătură cu notele scrise legate de sistemul de recunoaștere a țintei pe care le dăduse CIA. Notele îi fuseseră restituite, dar nu cumva la CIA scăpase ceva? Le văzuse oare altcineva?[1]

Tolkacev a încercat să analizeze cele auzite. Dacă Balan cerea o listă a angajaților, acest fapt sugera o scurgere gravă de informații referitoare la sistemul de recunoaștere a țintei. Dar ce se știa despre sursa informațiilor? Suspecta KGB pe cineva sau doar căuta informații?[2]

A ajuns la concluzia că era posibil ca personalul de la KGB să nu aibă nici cea mai vagă idee de unde proveneau informațiile. De fapt, existau vreo douăsprezece posibile surse: institute de la Moscova, printre care al lui și alte câteva sau fabrici de echipamente de aviație și electronice unde se fabricau radare și piese din acestea și care se aflau în orașe îndepărtate, precum Kazan, Reazan și Hmelnițki. În acest caz, urma să le ia ceva timp ca să efectueze investigația.

O altă posibilitate, mai neplăcută și înspăimântătoare, era că îl investigau pe el. Dacă era adevărat, Tolkacev s-a gândit că urma să le ia doar o zi sau două. Până seara, biroul de securitate urma să aibă deja lista angajaților care aveau acces la material. Până a doua zi, lista urma să fie trimisă la KGB.

Dacă reușiseră să intercepteze documentele pe care le dăduse Tolkacev CIA – scrisese informațiile de mână –, atunci le-ar fi fost simplu să compare scrisul de mână cu răspunsul său din chestionarul pentru permisul de acces, pe care îl scrisese tot de mână. Putea să o facă oricine în câteva ore. Ultima dată completase chestionarul pentru permisul de acces în 1980.

Tolkacev a luat câteva decizii în pripă. Urma să distrugă tot ce primise de la CIA și care putea să îl incrimineze și în nici un caz nu avea să cadă în mâinile KGB, cel puțin nu viu.

I-a spus șefului său că nu va veni la serviciu a doua zi. Nu a spus de ce.

A doua zi, pe 27 aprilie, după ce soția și fiul său au plecat de acasă, Tolkacev a adunat toate echipamentele și materialele pentru spionaj ascunse în entresol: aparatele de fotografiat Pentax cu clama de prindere, instrucțiunile referitoare la ascunzătoare și semnalizare, cărțile disidenților, cărămizile de ruble, Discusul, demodulatorul radio de unde scurte – totul, inclusiv pastila letală și programul privind întâlnirile viitoare. A încărcat totul în Jiguli și a plecat cu mașina în afara Moscovei. Nu avea timp să le semnalizeze celor de la CIA sau să le solicite să se întâlnească cu ei.

A traversat șoseaua de centură a Moscovei și a ajuns la țară, îndreptându-se spre nord, pe Rogacevskoie Șosse, adică pe autostradă. În curând, în locul metropolei de ciment și asfalt au apărut păduri dese și câmpuri deschise. A luat-o spre est și, ieșind de pe autostradă, a urmat un drum îngust, apoi spre nord-est un alt drum de țară și, după o distanță de 8 kilometri, a luat o curbă ușoară care dădea într-un sătuc numit Doronino. De-a lungul drumului se aflau doar șase case. Una dintre acestea era o casă de vară, o dacea, pe care Tolkacev și soția sa o închiriaseră în 1981.

În tinerețe călătoriseră mult prin Uniunea Sovietică, cu rucsacul în spinare și cu cortul, dar acum aveau mașină, așa că le convenea mai mult să aibă o casă la țară. La vremea aceea mulți orășeni cumpărau case în sate aproape abandonate și le reparau. Dreptul de proprietate era controversat; era strict interzis să cumperi sau să vinzi imobile, dar existau alte modalități de a o face. Tolkacev făcuse un aranjament, un fel de leasing.[3] Casele nu erau scumpe, dar necesitau timp și muncă pentru reparații. Tolkacev căutase materiale de construcție, care nu prea se găseau, și reparase casa singur, ceea ce îi plăcuse. Casa se afla la o distanță de optzeci de kilometri de oraș.[4]

În mijlocul casei se afla o sobă de fier. Tolkacev a scos toate articolele de spionaj din Jiguli, a aprins focul în sobă și a ars totul – inclusiv rublele pe care i le dăduse agenția, instrucțiunile, cărțile, aparatele foto, totul, cu excepția programului de întâlniri și a pastilei letale din interiorul stiloului.

Când s-a stins focul, Tolkacev a observat că nu arseseră câteva părți metalice din Discus. Le-a adunat.

Pe drumul de întoarcere la Moscova, a împrăștiat pe geam părțile metalice, în șanțul aflat de-a lungul drumului. Ce a mai rămas din aparatul complicat

de comunicații al CIA a fost împrăștiat prin tufișuri.

Tolkacev s-a întors acasă. A luat programul de întâlniri al CIA și l-a copiat, folosind coduri, într-o revistă pe care o avea acasă, Nauka i Jîzni (Știință și viață), după care a distrus originalul.

Pe 28 aprilie, înainte de a pleca la serviciu, Tolkacev a scos stiloul în care era ascunsă pastila letală și l-a pus în buzunar ca să îl poată apuca repede în caz de nevoie. Se gândea că locul în care cel mai probabil aveau să îl aresteze era biroul lui Kirpicev. Își imagina că va fi chemat acolo și, după ce se deschidea ușa, KGB-iștii îi trăgeau mâinile la spate ca să nu aibă timp să apuce stiloul.

În zilele următoare, ca măsură de precauție, Tolkacev a scos capsula fragilă din stilou și și-a pus-o sub limbă de câte ori îl chema Kirpicev în biroul său.

Dar nu a fost arestat.

Tolkacev nu i-a anunțat atunci pe cei de la CIA, dar a scris un rezumat lung și detaliat al celor întâmplate, pe care să li-l dea la următoarea întâlnire din toamnă. A scris că, dacă KGB avea deja notele sale scrise despre sistemul MiG-29 de recunoaștere a țintei, „atunci nu mă poate salva nici un fel de măsură“. Dar a adăugat: „Dacă am reușit să elimin la timp materialele, atunci KGB nu are cum să găsească dovezi legate de colaborarea mea cu voi“. Dacă KGB declanșase o anchetă mai amplă ca să găsească sursa scurgerii de informații, nici acasă, nici la casa de la țară nu se mai afla nici o dovadă compromițătoare.

După ce trecuse ceva timp fără să fie arestat, Tolkacev a tras concluzia că investigația KGB nu îl viza direct. I s-a mai potolit panica. Dar, ca să fie sigur, a decis să țină în buzunar pastila letală de câte ori urma să se mai întâlnească cu ofițerul de contact al CIA și de câte ori urma să aibă asupra lui documente secrete de la serviciu.

*

Tolkacev era bijuteria coroanei pentru stația de la Moscova, din colecția de surse umane de informații, dar stația mai avea o achiziție strict secretă, o operațiune de spionaj deosebită. Nu era o sursă umană, ci un aparat care reprezenta încă un semn palpabil al progresului făcut de serviciile de informații ale americanilor din Moscova față de perioada de îngheț din anii 1960.

Operațiunea respectivă avea numele de cod CKELBOW și s-a numărat printre cele mai ingenioase și îndrăznețe din timpul Războiului Rece. În centrul acesteia se afla aparatul subteran de interceptare de pe linia de date secrete care pornea de la fabrica de arme nucleare din Troițk și ajungea la Ministerul Apărării de la Moscova. CIA și Agenția de Securitate Națională amplasaseră un dispozitiv de ascultare pe cablu strecurându-se printr-una dintre trapele de pe traseu. Toți ofițerii de contact de la Moscova făcuseră exerciții folosind o replică exactă a gurii de acces aflată în Statele Unite; David Rolph își rupsese degetul mare în timpul antrenamentului. După declanșarea operațiunii, James Olson se strecurase primul în trapă, în august 1979, pentru verificări și ca să facă poze. Apoi, coborâse prin trapă un ofițer operațional tehnic ca să verifice care dintre liniile din aliaj armat urma să fie interceptată. Apoi un alt ofițer tehnic instalase dispozitivul de interceptare. CIA ascunsese ingenios dispozitivul astfel încât acesta să nu poată fi descoperit de muncitorii care se ocupau de întreținerea liniei. A început să capteze datele din cablu și să le transmită către un aparat de înregistrare pe care agenția îl îngropase între doi copaci, aflați la o distanță de aproape patru metri. Din când în când, stația de la Moscova trimitea câte un ofițer de contact ca să dezgroape aparatul de înregistrare și să colecteze datele, misiune care presupunea luarea tuturor măsurilor de precauție ale unei întâlniri cu un spion uman. Dispozitivul de înregistrare se alimenta din propria sursă de energie și stoca uriașe cantități de informații până era dezgropat. Ca să îi țină la distanță pe curioși, CIA lipise un semn de avertizare în rusă pe dispozitivul de înregistrare care spunea: „Pericol: înaltă tensiune“, iar dispozitivul de înregistrare era protejat cu o alarmă cu senzori care îl anunța pe ofițerul de contact al CIA, de la distanță, dacă apărea vreo problemă. Această operațiune costase Statele Unite în jur de 20 de milioane de dolari.[5]

În ciuda performanțelor sale tehnice, CKELBOW tot necesita supraveghere umană. Într-o sâmbătă plăcută de iunie din 1983, îi venise rândul lui Bob Morris să dezgroape cu grijă dispozitivul ca să îl ducă la birou. Morris și soția sa și-au început misiunea ducând la mașină o cutie cu băuturi răcoritoare pentru un picnic la țară. În ladă era ascuns un rucsac, și în rucsac – dispozitivul de înregistrare de schimb, o lopată pliabilă și o soluție cu care să țină animalele la distanță. După un lung tur de identificare a eventualilor urmăritori, au luat autobuzul, apoi troleibuzul și apoi au mers pe jos. Morris și-a pus rucsacul greu în spate și amândoi s-au deghizat puțin ca să pară că sunt ruși ieșiți să ia aer curat. Era după-amiază și au mers până au ajuns la două șiruri de copaci, un paravânt și, dincolo de copaci, un câmp întins. Soarele asfințea. În timp ce soția sa, care lucra și ea la CIA, ținea de șase, Morris a căutat locul – un gol într-unul dintre șirurile de copaci – unde se afla dispozitivul de înregistrare. Nu mai fusese acolo, dar analizase fotografiile făcute din satelit. A găsit imediat dispozitivul și a început să sape. Soția sa stătea de pază. Morris a scos din pământ vechiul dispozitiv și în timp ce verifica noul dispozitiv a văzut-o pe soția sa tremurând, de parcă era gata să strige.

Aceasta a bolborosit ceva și Morris a întors brusc capul. A văzut doi pisoi care ieșiseră din tufișuri și o speriaseră. Aveau doar câteva săptămâni și erau jucăuși. Morris și soția lui s-au străduit să nu facă zgomot și să nu izbucnească în râs.

Morris a instalat noul dispozitiv de înregistrare în gaură, a băgat soluție împotriva animalelor, a conectat cablurile și a acoperit gaura. Soluția era menită să împiedice apropierea rozătoarelor. CIA încercase să folosească fecale de tigru, cumpărate din India, gândindu-se că mirosul de tigru ar fi îndepărtat toate animalele. Dar nu funcționase; se părea că celorlaltor animale nu le păsa dacă exista sau nu în pădure vreun tigru.

Morris a băgat vechiul dispozitiv în rucsac și a șters orice urmă a prezenței lor, după care s-au întors urmând același traseu: autobuz, troleibuz și, când erau aproape de mașină, și-au scos elementele de deghizare și și-au pus din nou hainele de picnic. Morris a băgat rucsacul și vechiul dispozitiv de înregistrare în cutia de răcoritoare și a închis-o, după care au plecat acasă. A luat cutia de răcoritoare, a trecut pe lângă milițienii sovietici și a urcat la

apartamentul său. A doua zi, a dat vechiul dispozitiv de înregistrare celor de la stație.

Morris răsuflase ușurat. Nu se obișnuise cu stresul și încordarea pe care le implica lucrul sub acoperire profundă la Moscova.

Scăpase de multe ori de sub urmărirea KGB, însă, în toamna anului 1983, începuseră să îl urmărească mai intens. Era stabilit ca următoarea întâlnire cu Tolkacev să aibă loc pe 20 septembrie, dar Morris a trebuit să contramandeze întâlnirea din cauza filajului. Fortocika era deschisă, ceea ce anunța pregătirea pentru întâlnirea de pe 4 octombrie, dar Tolkacev nu a apărut la întâlnire. Apoi a semnalizat că era gata pentru întâlnirea de pe 21 octombrie, dar CIA a trebuit să o anuleze din cauza filajului. Tolkacev le-a semnalizat că dorește să vorbească la telefon înaintea întâlnirii de pe 27 octombrie și un ofițer de contact s-a dus de trei ori să îl sune acasă, dar au răspuns doar fiul și soția sa. Pe 3 noiembrie, fortocika a fost din nou deschisă, dar Tolkacev nu a apărut la întâlnire. Morris, care lucra în continuare sub acoperire profundă, era tot mai agitat. Pentru fiecare întâlnire stabiliseră și o oră alternativă, o oră mai târziu. De fiecare dată, Tolkacev nu apărea, Morris pleca, se făcea nevăzut timp de o oră, după care se întorcea, însă în zadar. Morris făcea tururi lungi de identificare a eventualilor urmăritori, adrenalina crescându-i la maximum, și apoi – nimic. Era inexplicabil. O întâlnire ratată era de înțeles, dar, din septembrie până în noiembrie 1983, rataseră cinci întâlniri cu Tolkacev.

În cele din urmă, în seara zilei de 16 noiembrie, Morris a reușit. S-a întâlnit cu Tolkacev în stația de tramvai unde se văzuseră prima dată. S-au simțit amândoi ușurați. În timp ce se îndreptau pe jos spre mașina lui Tolkacev, Morris l-a întrebat despre întâlnirile ratate. Tolkacev i-a spus că a venit de două ori, dar nu îl văzuse pe Morris. A spus că, de trei ori când nu apăruse, soția sa deschisese fortocika. Nu mai avea rost să folosească telefonul, a spus acesta; telefonul era tot timpul ocupat fiind folosit fie de soția sa, fie de fiul său adolescent și oricum nu era niciodată singur.

În mașină, Tolkacev i-a spus că nu are nici un film și că la serviciu erau încă în vigoare regulile stricte de securitate. A explicat totul în nota informativă, a spus, iar pentru un timp nu va mai fotografia documente.

Amândoi erau încântați să se revadă. Morris i-a dat lui Tolkacev un pachet de la stația locală în care se aflau două aparate de fotografiat Tropel, ascunse în brelocuri, precum și un nou aparat de măsurat intensitatea luminii. Într-o notă, CIA îi spunea lui Tolkacev că minusculele aparate foto fuseseră oarecum îmbunătățite ajungând la o luminozitate acceptabil de scăzută. Morris nu s-a oprit la pachete; dorea să afle despre starea sufletească și despre sănătatea lui Tolkacev. La sfârșitul întâlnirii, Morris a spus:

– Nu pot să-ți spun cât de fericit sunt că te văd în seara asta.

Tolkacev a răspuns:

– Da, și eu simt exact același lucru.

Aceasta era a optsprezecea întâlnire a lui Tolkacev cu CIA.[6]

Stația și-a exprimat mai întâi optimismul în telegramele adresate sediului central. „Întâlnirea a decurs perfect din toate punctele de vedere și CKSPHERE este bine“, raporta stația. „Conversația din timpul întâlnirii a fost vioaie și plină de bune intenții; CKSHPERE părea să fie binedispus.“

Însă, odată ce au tradus nota informativă, au aflat veștile proaste. În notă, Tolkacev descria în detaliu spaima din primăvară – investigația, cum a ars totul în soba de fier din casa sa de la țară, pastila pusă sub limbă. Spaima aceasta reaprinsese toate temerile legate de Tolkacev din trecut. „Este dureros de clar“, spunea stația către sediul central, „faptul că CKSPHERE consideră că este în mare pericol și că starea siguranței sale se înrăutățește tot mai mult. Suntem siguri că veți fi la fel de șocați ca și noi când veți citi.“

Tolkacev a informat CIA că, în toamnă, ajunsese la concluzia că la KGB se desfășura o investigație generală, care nu îl viza în mod direct pe el. Dar avea senzația că era posibil să fie cineva vizat. Tolkacev spunea că se află „în expectativă“ și că, cel puțin pentru o vreme, nu va mai da agenției materiale legate despre sistemul de recunoaștere a țintei de pe MiG-29. A mai informat că angajații de la Departamentul Unu începuseră să facă verificări inopinate la laborator, ca să vadă dacă nu cumva documentele

secrete nu erau puse la locul lor. Totodată, li se ceruse tuturor angajaților să aducă fotografii – „se pregătesc“ noi permise de acces în clădire.

Cerându-și scuze, Tolkacev a spus: „Am fost nevoit să iau toate măsurile de precauție“ în cazul de urgență și încă nu știa din ce cauză fusese declanșată investigația. Nu putea să le mai furnizeze documente până în anul următor. Tolkacev s-a arătat dispus să copieze de mână anumite fragmente din documente, dar nici acest lucru nu era ușor. Mai scrisese în trecut în liniștita Bibliotecă Lenin, după program, dar, în ultimul timp, era prea obosit ca să se ducă acolo seara și nu avea cum să explice familiei de ce vine târziu acasă. Având în vedere controalele inopinate efectuate de Departamentul Unu, a spus, era riscant să copieze de mână informații secrete pe caiete aflate pe biroul său de lucru.

Tolkacev le-a mai spus că mai suferă de o afecțiune. Timp de ani de zile nu îl supărase nasul, pe care și-l spărsese în timpul unui accident de hochei în tinerețe, dar acum de-abia mai putea să respire pe nas, ceea ce „mă deranjează foarte tare“. Din această cauză nu mai dormea bine și era obosit toată ziua. A avertizat CIA că era posibil să se opereze la nas, ceea ce îi putea schimba înfățișarea. Dar îl puteau recunoaște. Când urma să aibă o întâlnire cu vreun ofițer de contact, a spus acesta, „am să țin mereu în mâna stângă“ o carte de culoare deschisă, de regulă albă.[7]

Cei de la CIA au fost șocați de povestirea lui Tolkacev despre spaima pe care o trăsese. Cei de la sediul central au numit-o „o povestire cutremurătoare“ și au adăugat într-o telegramă către stația de la Moscova: „Vă împărtășim spaima profundă și ne imaginăm agonia prin care trece CKSPHERE de la sfârșitul lui aprilie 1983“. Dar n-aveau ce să facă. Următoarea întâlnire era programată peste cinci luni, în aprilie 1984. Cei de la stația locală au spus că poate ar trebui să îi spună lui Tolkacev să îngroape cele două aparate Tropel. Dar Tolkacev nu mai avea nici un fel de dispozitiv de comunicație, așa că nu era prea ușor să i se transmită mesaje, cu excepția cazului în care ar fi solicitat el însuși sau să fie de acord cu o întâlnire neprogramată înainte de aprilie.[8]

Avusese loc vreo scurgere de informații? Cei de la sediul central insistau că nu. Potrivit unei verificări efectuate, materialul despre sistemul de recunoaștere a țintei nu fusese distribuit în cadrul guvernului SUA până în

iunie, deci nu avea cum să fie cauza investigației din aprilie.[9] Cu doi ani în urmă, în august 1981, CIA se alarmase din cauza unui articol din Aviation Week and Space Technology (Săptămânalul aviației și al tehnologiei spațiale), o revistă care se bucura de surse bune din cadrul guvernului SUA și din rândul contractanților din domeniul apărării. În articol se menționa „progresul tehnologic semnificativ" din domeniul aviației militare sovietice. Citând surse anonime din serviciul naval de informații, revista descria „funcția de rază lungă, look-down, shoot-down" a unui nou avion de luptă. Dar părea puțin probabil ca respectivul articol să fi declanșat brusc, după 20 de luni, investigația privind securitatea de la institutul lui Tolkacev.[10]

Scrisoarea lui Tolkacev i-a fost dată unui ofițer de la sediul central, care vorbea fluent rusa și care avea acces la toate dosarele, cu rugămintea de a interpreta starea mentală a spionului de miliarde de dolari. Ofițerul a fost impresionat de simțul datoriei al lui Tolkacev și a scris: „Nu există nici cea mai mică îndoială că CKSPHERE a suferit un șoc după ce a auzit conversația telefonică din biroul proiectantului-șef, un mare șoc la gândul posibilității iminente de a fi descoperit de KGB, dar, cu toate acestea, șocul pare să aibă legătură nu atât de mult cu eventualitatea încetării sale din viață, ci, mai degrabă, cu cea a încetării proiectului. Propriul instinct de conservare nu pare să joace un rol foarte important, de fapt, aflându-se în plină stare de șoc, hotărăște ferm „să ia toate măsurile necesare ca să nu pice în mâinile KGB viu". Potrivit ofițerului de la sediul central, pe Tolkacev nu îl preocupa cum să se salveze pe el însuși, ci cum să-și salveze opera de spionaj, „o hotărâre foarte practică și încăpățânată de a face față furtunii și de a sta pe poziții cât mai mult, ca să îi provoace guvernului sovietic cât mai mult rău cu putință".

Tolkacev „dă dovadă de un curaj și de o tărie incredibile", a constatat ofițerul, „în ciuda evenimentelor și a acțiunilor șocante pe care le descrie, tonul său este destul de pozitiv și de puternic. Descrie totul aproape fără emoții, ca într-o conversație, de parcă povestește cum și-a petrecut vacanța". Ofițerul a continuat:

Abordează totul obiectiv, mai ales propriile slăbiciuni. Deși consideră că toate concluziile pe care le-a tras sunt logice și justificate, recunoaște că modul în care a analizat evenimentele a fost „cu siguranță pripit", pentru ca

apoi să-și sporească autoanaliza pentru a întări cele spuse. Își disecă în mod imparțial analiza și demonstrează cum s-a lăsat influențat de singura sa temere reală… ajungând într-o stare vecină cu panica. Cu toate acestea, în ciuda fricii și a panicii, acțiunile sale ulterioare au fost rezultatul unei deliberări la rece.

Astfel, CKSPHERE și-a distrus toate aparatele și materialele care l-ar fi putut incrimina, nu din frică pentru propria viață, pentru că nu a existat o asemenea frică, ci ca o încercare deliberată de a nu-i da KGB nici cea mai mică satisfacție cu excepția celor la care serviciul sovietic ar fi ajuns inevitabil, dacă l-ar fi prins.

Ofițerul a adăugat: „Lui CKSPHERE pare să nu îi fie câtuși de puțin frică de moarte, dar nu își ascunde deloc unica lui frică adevărată: să fie prins pe neașteptate de KGB… O ură intensă împotriva KGB transpare din descrierea tuturor «interacțiunilor» imaginare ale lui CKSPHERE cu KGB. În acest scop, deși trebuie să se abțină și să se ascundă în momentul de față, se pare că CKSPHERE este hotărât să meargă mai departe și «să nu fie prins viu».“[11]

Capitolul 16

Semințele trădării

Thomas Mills avea experiență în operațiunile secrete. Cu început de chelie și zvelt, cunoscut de mulți pentru comportamentul său liniștit, Mills era șeful departamentului CIA care se ocupa de operațiunile de spionaj desfășurate în Uniunea Sovietică. Pe lângă atribuțiile pe care le avea, acesta își dedica timpul cunoașterii tinerilor ofițeri de contact aflați în formare, înainte ca aceștia să fie trimiși la Moscova. De obicei, tinerii ofițeri veneau o dată pe săptămână la departamentul sovietic ca să citească corespondența. Mills participa și la cursurile de pregătire pentru filaj și infiltrare pentru noile generații de ofițeri de contact.

Într-o seară de sfârșit de mai din 1984, Mills și soția sa, Joby, aveau invitați niște diplomați din Europa de Est la locuința lor din Vienna (Virginia). Mills a auzit deodată un ciocănit în ușă și s-a scuzat față de musafiri.

La ușă se afla Edward Lee Howard, care era roșu de mânie. Howard era unul dintre stagiarii pe care îi supraveghease Mills în cadrul departamentului sovietic, în anii 1982 și 1983. Howard se pregătea să plece la Moscova, pentru a deveni ofițerul de contact al lui Tolkacev. Dar CIA își pierduse încrederea în el și fusese dat afară din agenție.

Mills a ieșit în stradă și a văzut că Howard era însoțit de soția sa, Mary, și de copilul lor. Se mai afla acolo și un vecin al lui Mills, care fusese la rândul său stagiarul lui Howard.

Howard avea 1,80 metri înălțime, ochi căprui și păr negru, ondulat. Era prost dispus și agitat.

Mills nu-l putea invita în casă pe Howard; i-ar fi deranjat de la cină. I-a spus lui Howard că nu era momentul potrivit să stea de vorbă.

Howard dădea pe-afară de indignare. L-a rugat pe Mills să îl ajute, să asculte ce are de spus și astfel probabil ar fi putut schimba decizia agenției. Mills i-a repetat că nu poate să vorbească.

Howard i-a răspuns obscen: CIA i-o trăsese!

Mary a izbucnit în plâns.

Mills a intrat în casă, neliniștit fiind de întâlnirea avută. Howard fusese un stagiar mediocru. Mills se bucura că nu mai era trimis la biroul de la Moscova. CIA nu mai voia să aibă de-a face cu Howard. Psihiatrii spuseseră că trebuia să rupă brusc orice relații cu el, fără ocolișuri, fără să-i dea speranțe că ar putea fi primit înapoi. Apariția lui Howard la ușa lui era un semn rău. Howard deținea unele dintre cele mai mari secrete ale CIA. Fusese dat afară din agenție, iar acest fapt era destul de greu. Acum își pierdea cumpătul.[1]

*

Edward Lee Howard făcuse parte din forțele aeriene. Tatăl său fusese sergent, tehnician specializat în aparatele electronice pentru rachetele teleghidate, iar mama sa provenea dintr-o familie de origine hispanică, cu adânci rădăcini în vestul statului New Mexico. În copilărie, Howard locuise la ferma de vite a bunicului său din Alamogordo, în timp ce tatăl său se afla în misiune în străinătate, iar, mai târziu, cutreierase prin toată lumea, mutându-se o dată la doi-trei ani cu părinții de la o bază militară la alta. După absolvirea Universității din Texas, de unde obținuse licența în afaceri, acesta a plecat ca voluntar în Columbia cu Corpul Păcii, deși nu îi plăcea prea mult acolo. În 1976, Howard s-a însurat cu o altă voluntară din cadrul Corpului Păcii, Mary Cedarleaf, pe care o cunoscuse în Columbia. El avea o funcție de conducere în cadrul companiei la care lucra, Ecology & Environment Inc., și a cumpărat o casă în suburbiile orașului Chicago.[2]

Toate îi mergeau din plin, doar că Howard se plictisea. Bea prea mult și se certa cu Mary din cauza băuturii. Își dorea să plece din nou în străinătate. În 1979, a depus o cerere de angajare la CIA. Avea 28 de ani, umblase prin lume, știa limbi străine, era de origine hispanică și lucra în domeniul afacerilor. CIA începuse mai nou să recruteze personal și din afara rețelei Ivy League, încercând să concureze cu companiile private ca să îi găsească pe cei mai buni și mai inteligenți tineri. În decembrie 1980, i se oferise un

post în cadrul serviciilor secrete. Îl interesa domeniul economic și spera să primească vreo misiune în Europa – poate ca să adune informații economice secrete din Elveția.[3]

Howard își preluase postul de la sediul central al CIA, în ianuarie 1981, și trecuse un test de rutină cu poligraful. A recunoscut că bea și că a consumat cocaină și marijuana în America Latină, dar nu a fost descalificat din acest motiv. A fost avertizat să nu mai consume droguri pe viitor pentru că, în caz contrar, avea să fie concediat. În curând, a fost inclus în programul de bază pentru stagiari și se părea că urma să plece în Europa, pentru o primă misiune în Germania de Est.

În februarie 1982, i s-a oferit pe neașteptate un post la Moscova. Nu se știe de ce, dar David Wise sugerează faptul că un alt candidat renunțase la post, iar Howard a fost desemnat repede ca să îi ia locul.[4] Potrivit propriilor declarații, Howard „nu și-a dorit deloc“ să plece în Uniunea Sovietică, dar acceptase noua misiune, considerând că aceasta avea să fie „o primă treaptă în cariera mea la CIA“.[5] A început să ia lecții de rusă la Universitatea din Georgetown și, în fiecare sâmbătă, mergea la sediul CIA ca să citească corespondența.

Howard a lucrat la departamentul sovietic de pe 7 februarie 1982 până pe 30 aprilie 1983. A avut acces la telegramele de serviciu care veneau zi de zi de la Moscova și în care Tolkacev era numit CKSPHERE. Nu se știe dacă Howard a aflat numele adevărat al lui Tolkacev. Dar Howard era „pe țeavă“ pentru Moscova, pregătindu-se să lucreze cu Tolkacev, așa că este posibil să fi aflat mai multe despre operațiune, inclusiv despre scrisoarea lui Tolkacev din 1978 prin care îi destăinuia agenției identitatea și profesia sa.[6]

Și Mary s-a angajat la CIA și a urmat cursurile de pregătire. Aceasta urma să îl ajute la Moscova la incursiunile operaționale, în special pentru detectarea eventualilor urmăritori. Ambii urmaseră cursuri foarte riguroase în cadrul CIA legate de operațiunile din „zonele interzise“, învățând să detecteze și să scape de sub urmărirea KGB. În cadrul cursului respectiv, efectuaseră, timp de câteva săptămâni, exerciții pe străzile din Washington. Agenți speciali ai FBI jucaseră rolul de echipe de urmărire ale KGB, ajutându-i pe tinerii ofițeri de contact să își dezvolte abilitățile. Mills, care făcuse respectivele exerciții cu soția sa, cu o generație înainte, lua parte

uneori la antrenamente. L-a văzut într-o zi pe Howard la un exercițiu și acesta i s-a părut încet. Mills a mai constatat că Mary era timidă și speriată. La un exercițiu în care simulaseră o ambuscadă provocată de ofițeri înarmați ai FBI, Mary izbucnise în plâns.

Pregătirea lui Howard a cuprins și exerciții de târâre în trapă și de reparare a dispozitivului de ascultare CKELBOW, care era montat pe cablul subteran de la Moscova. Antrenamentul presupunea să meargă pe jos 15 kilometri, în timp ce căra un rucsac de circa 16 kilograme, pentru a simula experiența înlocuirii pe ascuns a aparatului de înregistrare a datelor. De obicei, pentru antrenament, rucsacul era umplut cu pietre, însă Howard trișa, îndesând în el bucăți de carton. Supraveghetorii aflaseră despre incident, dar nu l-au anunțat imediat superiorilor.

Howard și soția sa au învățat și procedeul Omulețului-pe-Arcuri, care se folosea pentru a scăpa de urmăritori, și au exersat săritul din mașină la momentul potrivit. Howard a exersat săritul din mașină pe o fâșie cu gazon de lângă centrul Kennedy din Washington.[7]

La începutul anului 1983, Howard părea să fie gata să plece la Moscova. Pentru a avea o acoperire mai bună ca atașat financiar în cadrul Ambasadei SUA, acesta urmase un curs organizat de Departamentul de Stat pentru pregătirea diplomaților. Pe 11 martie 1983, a primit o diplomă semnată de președintele Reagan și de secretarul de stat George Shultz, care atesta faptul că era proaspăt ofițer al serviciului diplomatic al SUA În aceeași lună li s-a născut primul copil, un fiu pe nume Lee. Au fost trimise în Uniunea Sovietică pașapoartele membrilor familiei pentru a obține vize diplomatice cu intrări multiple. Urmau să plece la Moscova la sfârșitul lui iunie. CIA plănuise să îl folosească pe Howard drept ofițer sub acoperire profundă, un boboc ales în parte pentru că era tânăr și „curat“ și care avea să treacă neobservat de KGB.[8]

Înainte de plecare, Howard a fost supus unui test de rutină cu detectorul de minciuni. După ce dăduse testul în aprilie, își amintea acesta, examinatorul îi strânsese mâna și îi urase toate cele bune. Însă existau anumite nereguli la rezultate, care atrăseseră atenția oficialilor responsabili cu securitatea. Lui Howard i se ceruse să mai dea o dată testul. Rezultatele au indicat o minciună legată de o infracțiune săvârșită de acesta mai demult. Howard a

recunoscut faptul că odată, când era beat, șterpelise 40 de dolari dintr-o borsetă cu articole cosmetice uitată pe locul de lângă el de o pasageră din avion. I s-a cerut să dea a treia oară testul cu detectorul de minciuni și era atât de stresat încât a luat un sedativ înainte, ceea ce l-a înfuriat pe examinator. Apoi l-au pus să dea testul a patra oară, pe 29 aprilie. Testele au indicat, în mod repetat, minciuni cu privire la o infracțiune, precum și în răspunsurile lui Howard la întrebări legate de consumul excesiv de droguri și de alcool. În câteva zile, CIA a decis să nu îl trimită pe Howard la Moscova și a fost convocată o comisie formată din membri din conducerea agenției pentru a decide care îi va fi soarta. CIA putea să îi dea un post care nu presupunea accesul la informații secrete, dar, în schimb, comisia a decis să îl concedieze imediat. David Forden, care fusese șeful de departament în perioada de pregătire a lui Howard, își amintea mai târziu faptul că acea comisie, din care făcuse parte, luase repede decizia. Descriindu-l pe Howard drept „ratat“, Forden a adăugat: „Am spus să scăpăm de tipul ăsta. Era un golan“.[9]

Pe 3 mai, Howard a fost anunțat la sediul central că nu pleacă la Moscova. I s-a dat un ultimatum: să își dea demisia din agenție sau, dacă nu, urma să fie concediat. CIA nu i-a explicat de ce. Soția sa, Mary, care se afla pe atunci în concediu de maternitate ca angajat al CIA, a cerut să afle motivul, dar CIA nu i l-a spus. Howard i-a spus soției sale că „au fost convinși că mint“.[10] Avea dreptate. CIA nu credea că poate avea încredere într-un stagiar care picase patru teste consecutive cu poligraful pentru a-i încredința cele mai confidențiale operațiuni ale agenției din Uniunea Sovietică. Directorul CIA are competența de a retrage în mod unilateral permisele de securitate ale angajaților încetând, pur și simplu, colaborarea cu aceștia. Howard își semnase demisia. Însă, înainte de a pleca de la sediu însoțit de paznici, a făcut o fotocopie a insignei sale de acces la CIA, care avea fotografia sa și un număr, și a copiat niște note scrise, pe care le-a luat cu el.[11]

CIA l-a anunțat că urma să își primească salariul vreme de încă șase săptămâni și că trebuia să se ducă la psihiatrul-șef al agenției, Bernard Malloy, precum și să se prezinte la un control medical.[12] Agenția i-a pregătit și un CV pe care îl putea folosi pentru a-și găsi un loc de muncă și în care

scria că, timp de doi ani și jumătate, fusese „ofițer al serviciilor externe“ în cadrul Departamentului de Stat. Nu se pomenea nimic despre CIA.[13]

Howard era „uluit“. Mai târziu, avea să își aducă aminte: „M-a surprins modul în care mi-au tras prețul de sub picioare – și m-a enervat modul dur în care m-au concediat și m-au aruncat în stradă.“[14] S-a hotărât să se întoarcă la New Mexico și a reușit să obțină un post de analist economic în cadrul Comisiei Legislative pe Probleme Financiare a autorității legislative de stat, post care consta în estimarea veniturilor din petrol și gaze naturale. Howard le spunea celor care îl întrebau că se pregătise pentru o misiune la Moscova, încredințată de Departamentul de Stat, dar că nu dorise să se ducă acolo cu bebelușul, așa că își dăduse demisia.[15] Și-a cumpărat o casă mare în stilul hacienda, pe Verano Loop, la numărul 108, în Eldorado, la sud de Santa Fe, și se pregătea „să renască din propria cenușă“, după cum avea să își amintească Mary.[16]

Howard semnase un jurământ de confidențialitate și era obligat să păstreze secretele pentru totdeauna – chiar și după concedierea sa de la CIA. CIA avea dreptul să îi suspende contractul de muncă, însă nu avea competența să îl execute pe teritoriul Statelor Unite. În cazul în care Howard devenea riscant din punct de vedere al securității, aceasta era o chestiune de contraspionaj și intra în competența FBI. Pe vremea aceea, CIA nu informase FBI despre faptul că un stagiar care avusese acces la dosarele unor operațiuni secrete fusese concediat. Abordarea aleasă de CIA a fost de a-și spăla rufele murdare în familie. Cu toate acestea, chiar dacă agenția ar fi alertat FBI în acel moment, nu se știe dacă FBI ar fi luat vreo măsură.[17]

Howard fierbea, fiind cuprins de dorința de a se răzbuna pe CIA. La câteva săptămâni de la concediere, a mers la consulatul Uniunii Sovietice, care se afla pe Phelps Place NW, în cartierul Kalorama din Washington, și a lăsat un bilet la recepție. Biletul era semnat „Alex“. Acesta conținea și o copie după insigna sa de la CIA, menționând faptul că fusese pregătit să lucreze la stația de la Moscova și că avea informații de vânzare la prețul de 60 000 de dolari. Howard lăsase instrucțiuni pentru o întâlnire la o dată ulterioară la Capitoliu și inclusese un cod format dintr-un număr oarecare. Howard i-a spus soției, Mary, că era mai sigur să lase un bilet la consulat decât la ambasada sovietică, care se afla pe Sixteenth Street NW, pentru că, la

consulat, nu erau instalate camere de supraveghere ale FBI, ca la ambasadă.[18]

Howard a stabilit să se întâlnească cu sovieticii într-o toaletă de la etaj din Capitoliu, pe data de 20 octombrie 1983. Din pregătirea sa la CIA, știa că FBI nu are voie să intre în Capitoliu; nu aveau cum să îl găsească acolo. În Capitoliu se aflau și zone pline de turiști. Howard a stat câteva ore într-un parc din apropierea consulatului sovietic, cântărind ce să facă, pentru ca, în final, să decidă să nu se ducă la întâlnirea de la Capitoliu. Întors acasă, i-a spus lui Mary că, pur și simplu, nu poate să facă așa ceva.[19] Victor Cerkașin, al doilea ofițer în grad de la Washington pe vremea aceea, a spus că KGB primise scrisoarea lui Howard, dar hotărâse să nu se ducă nimeni la întâlnirea de la Capitoliu, de teamă să nu fie vorba despre o înscenare a FBI.[20]

Howard a început să dea niște telefoane ciudate la Moscova. Noaptea târziu, beat fiind, suna la un număr de telefon american pe care îl aflase la CIA, o linie de intercomunicație specială a ambasadei de la Moscova, care le permitea diplomaților să sune din și în Statele Unite fără să folosească telefoanele fixe învechite sovietice. Linia de intercomunicație nu era sigură, ci era probabil monitorizată de KGB și era destinată convorbirilor particulare și celor oficiale obișnuite. Într-o seară, când era deja dimineață la Moscova, Howard sunase la ambasadă, unde i-a răspuns un paznic. Howard a început să înșire o serie de numere de pe o foaie de hârtie și apoi a închis.[21] Altă dată, și-a spus numele și a cerut să lase un mesaj pentru șeful biroului de la Moscova „că nu se va prezenta în persoană“. Nu exista nici un motiv pentru ca Howard să sune și să anunțe că nu avea să vină; șeful de stație știa deja că nu mai trebuia să vină. Șeful a informat sediul central despre telefon, iar cei de la sediul central l-au chemat pe Howard și i-au făcut observație cu privire la apelurile respective.

De fapt, Howard încerca să folosească linia telefonică pentru a alerta KGB. „Apelul meu către șeful stației CIA referitor la prezența mea le-a dezvăluit practic rușilor faptul că funcția mea ar fi fost cea de ofițer sub acoperire profundă“, avea să scrie ulterior Howard, spunând că „am sunat în mod intenționat, într-un moment de furie.“[22] Cu altă ocazie, Howard folosise telefonul ca să sune la Moscova și să ceară cu Raia, o rusoaică înaltă și

blondă care lucra la Ambasada SUA, unde se ocupa de acordarea vizelor pentru diplomați, de cazarea acestora și de angajarea personalului sovietic. Aceasta anunțase conducerea ambasadei despre apel și cu siguranță informase și la KGB. „Important era să îi informeze unde putea fi găsit“, a spus cineva din conducerea CIA, care a analizat dosarul. Howard „acționa cu luciditate, din punct de vedere operațional“.

În toamna anului 1983, Howard a scris o scrisoare deschisă adresată consulatului sovietic de la San Francisco. Scrisoarea părea a fi una obișnuită, provenind de la un simplu cetățean care își exprima îngrijorarea cu privire la relațiile americano-sovietice. Howard o semnase cu numele său adevărat. I-a spus lui Mary că a scris-o ca „momeală“, crezând că CIA sau FBI avea să o vadă și să se enerveze din cauză că acesta îi contacta pe sovietici în mod direct.[23]

Problema lui Howard cu băutura s-a înrăutățit. Pe 26 februarie 1984, beat fiind, s-a încăierat cu trei necunoscuți la un bar din afara orașului Santa Fe, din New Mexico. Howard, care avea arme de foc și permis ca să cumpere și să vândă arme, ținea un revolver Smith & Wesson .44 Magnum, pe care îl ascunsese sub scaunul jeepului său. S-a luat la harță cu necunoscuții și, la un moment dat, a scos arma pe geamul deschis al vehiculului. Când unul dintre străini i-a împins arma, aceasta s-a descărcat prin capota mașinii. L-au atacat pe Howard și i-au luat arma. N-a fost rănit nimeni, dar l-au bătut pe Howard, care și-a petrecut noaptea la închisoare. S-a declarat vinovat pentru trei capete de acuzare de atac armat și a fost amendat cu 7 500 de dolari, i s-a ordonat să consulte un psihiatru și a fost condangat la cinci ani cu suspendare.[24] Era evident că starea sa psihică nu era stabilă. S-a mutat în New Mexico plin de optimism că o va lua de la capăt, gândindu-se chiar că poate ar fi intrat în politică, dar Mary avea să își amintească faptul că, după încăierarea cu bețivii, își pierduse orice speranță.

„A început să spună că o să se ducă la sovietici.“[25]

*

În mai 1984, Burton Gerber, care fusese șeful stației de la Moscova între 1980 și 1982 și care se aflase în prima linie a generației de ofițeri care insistaseră să se implementeze metode mai agresive de spionaj în Uniunea Sovietică, a fost numit șeful departamentului sovietic. La scurt timp după aceea, acesta s-a trezit pe cap cu problema Edward Lee Howard. Gerber nici nu îl angajase, nici nu îl concediase pe Howard, dar acum trebuia să decidă ce să facă cu el. Confruntarea din stradă cu Mills era de rău augur. Din cele citite în dosarul său și din discuțiile purtate cu oamenii, Gerber a aflat că psihiatrul agenției insistase să întrerupă orice legături cu Howard după concedierea sa. Gerber a ajuns la concluzia că aceasta fusese o greșeală. Dacă Howard deținea informații secrete, atunci nu trebuiau să se poarte urât cu el. Când Howard a depus cerere ca să i se restituie jumătate din onorariul plătit pentru ședințele sale la psihiatru, susținând că problemele sale fuseseră provocate în perioada când lucrase la CIA, Gerber a aprobat plata.

În septembrie 1984, doi șefi de la CIA au zburat cu avionul la Santa Fe ca să vadă cum se simte Howard. Cei doi erau Mills, șeful departamentului sovietic, și Malloy, psihiatrul agenției. S-au întâlnit la micul dejun la un motel din zonă, iar Howard părea că se refăcuse și că viața sa reintra pe un făgaș normal. A venit la întâlnire frumos îmbrăcat, părând încrezător în viitor. Reprezentanții CIA i-au spus lui Howard că agenția îi va plăti facturile de la psihiatru.

În cursul conversației, Howard a făcut o confesiune neașteptată. Le-a spus reprezentanților CIA că se oprise într-un parc din fața consulatului sovietic și se gândise ce-ar fi fost dacă ar fi intrat în consulat. Howard a spus că își închipuise că sovieticii erau zgârciți, că nu i-ar fi dat prea mulți bani și că, până la urmă, se hotărâse să nu intre.[26]

Minția. Făcuse deja mai mult de-atât. Cu doar câteva zile înainte de respectivul mic dejun, Howard se întorsese dintr-o excursie cu familia din Europa. Din greșeală, după concedierea sa, CIA îi trimisese lui Howard prin poștă pașapoarte diplomatice pentru întreaga familie; le folosise în timpul excursiei. Howard și familia sa vizitaseră Italia, Elveția, Germania și Austria.

Într-o noapte, când se aflau la Milano, beat fiind, Howard dispăruse în jurul miezului nopții și se întorsese la familia sa pe la ora 4 dimineața. Fusese oprit pe drum de un polițist, care observase că era beat; Howard îi arătase pașaportul diplomatic și fusese lăsat să plece.[27] În cursul orelor în care dispăruse, probabil că luase contact cu cei de la KGB. Nu se știe exact ce se întâmplase, dar ulterior Howard i s-a lăudat unui prieten că Milano a reprezentat „o acoperire pentru o acțiune", ca să se întâlnească cu sovieticii și că ar fi lăsat ceva într-o ascunzătoare. Mary nu observase nimic neobișnuit în timpul acelei călătorii.[28]

Acesta fusese doar începutul.

În octombrie 1984, a primit un telefon acasă de la un bărbat cu voce catifelată, plăcută și cu un ușor accent. Bărbatul l-a întrebat despre un manuscris pe care Howard îl avea de vânzare și, după modul în care fusese pusă întrebarea, Howard și-a dat seama că era vorba despre scrisoarea pe care o lăsase la consulatul sovietic în 1983. Howard a răspuns că nu are nimic de vânzare și să nu îl mai sune. Dar bărbatul a insistat. A spus că îi poate face viața foarte grea sau foarte plăcută lui Howard. A spus că ar fi dispus să îi plătească un preț dublu față de cei 60 000 de dolari ceruți de Howard. Apelantul i-a spus lui Howard să se mai gândească și că va mai suna.[29]

Cerkașin, al doilea om ca rang al KGB din Washington, a scris în memoriile sale că el a dat telefonul și că Howard și-a exprimat „bucuria de a colabora cu voi". Cerkașin a adăugat: „I-am spus că urma să călătorească la Viena, ca să se întâlnească cu coordonatorul său, și că urma să îl contactăm ulterior ca să îl informăm când și cum să ajungă acolo. A fost de acord."[30]

După apel, Howard a trimis o carte poștală la consulatul sovietic de la San Francisco, semnată „Alex". Scopul acesteia era de a confirma planul pentru întâlnirea din luna ianuarie 1985, de la Viena. A primit un al doilea telefon legat de călătorie o lună mai târziu.[31]

Howard i-a spus lui Mary: „Am să le vin de hac ticăloșilor ălora" de la CIA. „Am să le fac rău, cum nu le-a mai făcut nimeni vreodată."[32]

Capitolul 17

Vanquish

Pentru Tolkacev, spaima pe care o trăsese în legătură cu problema de securitate de la institut fusese o mare lovitură. Un an mai târziu, încă îl mai frământau cele întâmplate. Când s-a întâlnit pe stradă cu ofițerul de contact al CIA, în seara zilei de 19 aprilie 1984, Tolkacev i-a dat acestuia o notă informativă de 13 pagini în care scria că îi pare rău că intrase în panică. „Astăzi, analizând în sinea mea toate evenimentele de la sfârșitul lui aprilie 1983, trebuie să recunosc că am reacționat în pripă“, a scris acesta. Și-a cerut din nou scuze „pentru că am distrus atâtea lucruri atunci“ și „pentru că nu v-am furnizat informații timp de un an întreg“.[1] Tolkacev i-a dat ofițerului CIA 26 de pagini de note și de scheme de radare sovietice, pe care le scrisese de mână din memorie și i-a returnat două aparate Tropel complet expuse. I-a spus ofițerului de contact că situația de la institut nu se schimbase și că se aplicau în continuare reguli stricte, deși nu mai avuseseră loc inspecții-surpriză din toamna precedentă. Nu era sigur dacă acesta era un semn rău prevestitor sau dacă trecuse pericolul. Scria că era posibil ca KGB să știe despre scurgerea de informații, dar să nu aibă suficiente informații ca să găsească vinovatul sau poate că întocmea doar liste cu cine știe ce – pe care urma să le poată folosi la momentul potrivit.[2]

Întâlnirea constituia primul contact cu stația de la Moscova din toamna precedentă, când Tolkacev le povestise despre spaima trasă. Cum nu mai comunicaseră atâtea luni, CIA își făcea probleme legate de starea sa de spirit și, într-o notă informativă, îl liniștea pe Tolkacev spunându-i că procedase corect. „Ai reacționat într-o situație periculoasă cu mult curaj, precauție realistă și o stăpânire de sine demnă de admirație“, i-au scris cei de la CIA. „Îți înțelegem dorința de a nu lăsa nici o urmă pentru KGB și suntem total de acord cu decizia de a distruge toate dovezile legate de noi.“

Apoi, „ca să te liniștești“ în privința siguranței, CIA i-a dat lui Tolkacev un memoriu separat de la sediul central, în care se descria cum sunt gestionate materialele în Statele Unite. În memoriu scria că, încă de la începutul operațiunii, CIA stabilise proceduri speciale, care includeau folosirea de locații sigure pentru păstrarea dosarelor la cele câteva agenții care primeau informațiile, „și în magaziile respective nu se păstrează nici un fel de alte

materiale în afara celor de la tine. Nu pot fi scoase din respectivele magazii nici materialele propriu-zise, nici fragmente din acestea.“ Fiecare persoană care citește materialele trebuie să semneze. „Astfel știm tot timpul cine și ce document a citit și când.“ De asemenea, i-a spus agenția lui Tolkacev, se distribuiau numai traduceri, nu și originalele, existând mari restricții cu privire la cine putea chiar să vorbească despre informațiile de la Tolkacev. CIA a subliniat faptul că „sistemul de recunoaștere a țintei“ despre care Tolkacev le transmisese informații în martie 1983 nu fusese prezentat specialiștilor din guvernul SUA decât mult după incidentul de securitate de la institut, deci nu putea să fi fost vorba despre o scurgere de informații din Statele Unite.

Vorbele liniștitoare pe care americanii i le spuneau lui Tolkacev erau adevărate în privința faptelor prezentate, descriind măsurile de siguranță legate de distribuirea informațiilor de la acesta către persoanele din exterior. Dar nu se spunea nimic despre ideea de trădare din interior.

În nota sa informativă, CIA îl sfătuia pe Tolkacev ca, în cazul în care apărea din nou riscul vreunei investigații, să își întrerupă activitatea și să stea în banca lui. „În ciuda valorii informațiilor de la tine și a cât de mult sunt apreciate de către majoritatea persoanelor din conducerea guvernului, siguranța ta este mult mai importantă pentru noi“, scria în mesajul CIA. „Dacă te simți în pericol“, au adăugat cei de la CIA, „nu ezita să distrugi toate materialele și să îți încetezi activitatea pe care o prestezi pentru noi pentru cât timp va fi nevoie.“

Dar, pe de altă parte, CIA și „clienții“ militari doreau din nou ca Tolkacev să le pună la dispoziție mai multe materiale, dacă putea. Ofițerul de contact i-a dat lui Tolkacev încă două aparate Tropel încărcate, fiecare ascuns în câte un breloc. Ofițerul i-a mai dat lui Tolkacev și 120 000 de ruble ca să acopere o parte din suma pe care o arsese la casa sa de la țară. Cei de la stația de la Moscova i-au ascuns niște ginseng în pachet și i-au dat lui Tolkacev sfaturi medicale, rugându-l să se relaxeze și să elimine sarea din alimentație. „Te considerăm nu numai coleg, ci și prieten; și de aceea te rugăm să ai grijă de tine.“[3]

*

Tolkacev distrusese aparatul Pentax de 35 mm când intrase în panică, rămânându-i o singură modalitate de a fotografia documentele: cu ajutorul celor două aparate minuscule Tropel pe care i le dăduse Morris în toamna precedentă. Acesta a scris în nota informativă către CIA că riscase folosindu-le la serviciu ca să fotografieze documentele pe care nu le mai putea scoate din clădire din cauza restricțiilor. Cu toate acestea, nota sa era ambiguă. A scris că „din punctul de vedere al securității, îmi convine mai mult să fac toate operațiunile din picioare, nu așezat“. Nu era clar unde stătea în picioare sau de ce. Tolkacev a spus că îi este greu să țină minusculul aparat de fotografiat la o distanță de exact 28 de centimetri de pagină, stând în picioare. A mai spus că tăiase vârful unei andrele ca să aibă exact lungimea corectă și prindea aparatul de aceasta cu un elastic, improvizând astfel un trepied. Tolkacev a spus că se temea de faptul că andreaua lăsa o umbră pe pagină, așa că fotografiase unele pagini de două ori. „Din păcate“, a spus acesta, „când am fotografiat a doua oară, m-am grăbit atât de tare încât e posibil să fi uitat să fi scos capacul de pe obiectivul aparatului.“ Pe viitor, a scris acesta, nu va mai fotografia fiecare pagină de două ori din lipsă de timp – „nu am deloc timp de pierdut“.[4]

Nu a mai spus nimic altceva despre fotografiat, iar CIA nu putea să-l întrebe. Și-a reînnoit rugămintea de a i se da un aparat de fotografiat Pentax de 35 mm.

Pe 27 aprilie, cei de la sediul central au anunțat că rezultatele de la cele două aparate Tropel pe care Tolkacev i le dăduse ofițerului de contact erau „în general, excelente“ și că un document reprezenta „marele pot“. Notele scrise de mână din memorie „erau foarte valoroase și pline cu o cantitate extraordinară de detalii amănunțite“.

„Prima noastră impresie la o citire preliminară a materialului este că CKSPHERE și-a revenit aproape complet după spaima trasă anul trecut“, concluzionau cei de la sediul central, „și își asumă din nou riscuri (cum ar fi fotografiatul în laboratorul său) hotărât fiind să îi provoace sistemului pagube cât mai mari.“

În nota sa informativă, Tolkacev s-a referit mai mult ca în trecut la problemele sale personale. Se gândea în continuare să se opereze ca să își îndrepte nasul spart. „Să nu vă surprindă dacă am să apar la una dintre întâlniri cu nasul drept“, a scris acesta CIA.

Apoi, le-a destăinuit că suferise încă o problemă de sănătate. „Este bine știut că nu ni se îmbunătățește sănătatea cu trecerea timpului“, a spus, descriind o criză acută de „gastrită cronică“ pe care o avusese în martie. „Am făcut febră mare, am fost bolnav două săptămâni și nu m-am dus la serviciu“, a spus. „După criză, au continuat durerile de stomac timp de peste o lună. Am fost nevoit să țin un regim strict.“ Un doctor sovietic îi recomandase ulei de măcește și de cătină, dar rafturile din farmaciile din Moscova erau aproape goale; „este, pur și simplu, imposibil să faci rost de uleiurile respective chiar și cu rețetă de la medic“. Medicamentul se găsea la negru, dar Tolkacev nu voia să încerce așa ceva. „Ar fi nemaipomenit dacă ați putea să îmi faceți rost de ulei de măcește și de ulei de cătină“, a spus acesta. Tolkacev avea și o afecțiune a gingiilor; îl dureau dinții când mânca mâncăruri reci și voia un medicament franțuzesc care, de asemenea, nu se găsea la Moscova, și care să aibă instrucțiuni în limba rusă. Și el, și soția sa mai aveau nevoie și de ochelari de vedere; Tolkacev le-a dat rețetele. Fiul său avea nevoie de încă șase sau opt sticle de tuș pentru instrumentele sale de desen și de o sticlă de lichid de șters instrumentele pe care le primise anterior de la CIA.[5]

CIA s-a liniștit văzând toate aceste cereri. Într-o telegramă de la sediul central către stația de la Moscova, s-a menționat faptul că Tolkacev „și-a regăsit energia și este din nou hotărât să colecteze informații pentru noi potrivit unui program autoimpus“. Tolkacev „pare să manifeste din nou o grabă febrilă ca să își îndeplinească propriul obiectiv“, au spus cei de la sediul central. Au început să adune cele solicitate de Tolkacev, adăugând produsul nemțesc similar medicamentelor Di-Gel și Maalox.[6]

În vara anului 1984, CIA i-a schimbat lui Tolkacev numele de cod. Cei de la sediul central spuneau că era o procedură frecventă, pentru că folosiseră deja numele de CKSPHERE timp de șase ani.

Noul nume de cod era CKVANQUISH.

*

Tolkacev părea să își fi revenit până în toamnă. Pe 11 octombrie, s-a întâlnit cu un ofițer de contact pentru 20 de minute, iar ofițerul respectiv l-a găsit „mai sănătos și mai plin de energie“ decât în primăvară. Ofițerul de contact a venit cărând niște pachete voluminoase pentru Tolkacev, care includeau 168 750 de ruble și o mare parte din lista sa de solicitări. Tolkacev i-a dat ofițerului de contact două aparate Tropel cu filmul expus și 22 de pagini de materiale scrise de mână, inclusiv o notă informativă. A întrebat imediat despre aparatul Pentax și dacă îl adusese ofițerul de contact; îl voia neapărat. Dar CIA hotărâse să nu i-l dea, de teamă că ar fi riscat prea mult.

Tolkacev era hotărât ca, odată cu venirea iernii, să înceapă din nou să scoată pe ascuns documente din institut îndesate în haină, în ciuda pericolelor. I-a spus ofițerului de contact că situația privind securitatea de la institut părea să fie liniștită, neavând loc alte investigații. Când ofițerul de contact i-a spus că se teme de eventualele pericole, Tolkacev i-a zis din nou: „Tot ce facem este periculos“.

Apoi, Tolkacev i-a spus de ce stătea în picioare când fotografia documente cu aparatele Tropel. Mergea cu documentele într-o cabină din toaleta bărbaților, încuia ușa, așeza documentele pe un raft îngust de sub o fereastră minusculă, după care le fotografia cu aparatul miniatural de fotografiat.[7]

În nota sa informativă, Tolkacev încerca să convingă CIA să îi aducă la întâlnirea următoare aparatul Pentax ca să poată fi mai eficient, la fel ca în trecut. Desigur, a mai spus acesta, ar putea să se limiteze la copiatul de mână, ceea ce ar fi fost mai sigur. Dar a adăugat:

Este imposibil să copiez mult prin metoda asta, de vreme ce m-am străduit mereu, de la început, să colectez și să transmit cât mai multe informații cu putință. Iar acum, deși împrejurările sunt mult mai dificile în comparație cu perioada de început a activității mele, am același elan. Simt că nu am cum să îmi reduc acest elan, care este o trăsătură a mea de caracter. În aceste condiții, mi se dovedește o dată în plus cât de adevărate și de corecte sunt anumite proverbe, precum „lupul își schimbă părul, dar năravul ba“.[8]

Pozele făcute de Tolkacev în toaletă erau clare, cu excepția câtorva cadre în care nu apăsase declanșatorul până la capăt. Cei de la sediul central au spus că nota sa informativă ilustra în mod clar imaginea unui om „condus“ de o trăsătură de caracter de neschimbat, care îl determina să facă abstracție de riscurile de care era conștient, pentru a aduna cât mai multe informații cu putință. Însă, cei de la sediul central ezitau încă să îi dea lui Tolkacev un Pentax ca să fotografieze documente. Au luat o decizie de compromis: să îi dea mai multe aparate miniaturale Tropel.[9]

Întâlnirea cu Tolkacev din octombrie – cea de-a douăzecea întâlnire a sa cu ofițerul CIA – a fost foarte formală, acesta nefiind la fel de cald și deschis cum fusese cu John Guilsher și cu David Rolph. Nu i-a spus ofițerului de contact faptul că fiul său, Oleg, care fusese menționat de atâtea ori în cererile sale de-a lungul anilor, se însurase la Moscova pe 1 august, la vârsta de 19 ani, și că se mutase la părinții noii sale soții.[10]

Notițele lui Tolkacev i-au făcut pe cei de la sediul central să își recapete optimismul cu privire la operațiune. Pentru prima dată din 1982, acesta răspunsese la întrebările concrete ale CIA legate de sistemele sovietice de armament. Potrivit rapoartelor departamentului și ale personalului care se ocupa de cereri și care gestiona informațiile primite și întrebările care le erau transmise agenților de pe teren, materialul lui Tolkacev „pare să indice faptul că acesta și-a revenit după criza legată de propria siguranță“.[11] La rândul său, CIA pregătise o notă informativă pentru Tolkacev în care se sublinia cât de valoroase deveniseră materialele de la acesta și că nimeni nu dorea ca acesta să își asume riscuri inutile. „Trebuie să înțelegi cât se poate de bine“, se preciza în nota informativă, „că informațiile pe care ni le furnizezi sunt considerate, pe scurt fie spus, de neprețuit“, fiind apreciate nu numai de specialiștii de la tehnic, ci și de responsabilii de politica de siguranță națională.

CIA i-a scris că „să pierdem asemenea informații ar fi o lovitură grea pentru guvernul nostru, care ne-ar afecta în mod grav poziția noastră națională atât în acest moment, cât și în anii următori“.[12]

*

Tolkacev a întârziat cinci minute la întâlnirea cu ofițerul de contact al CIA din noaptea de 18 ianuarie 1985. Străzile erau pline de zăpadă, temperatura ajungând la -15 grade, și cu greu a găsit un loc de parcare. Când s-au întâlnit, au schimbat parole, câteva vorbe de complezență și s-au îndreptat spre mașina lui Tolkacev ca să stea la căldură și să discute.

Tolkacev a întrebat imediat: Ai adus Pentaxul? Ofițerul de contact a spus că nu, era prea riscant. Tolkacev era dezamăgit, dar le respecta decizia, deși tânjea după perioada în care umplea zeci de role de film cu aparatul mare de fotografiat, când împrăștia documentele pe masa din apartamentul său, prindea aparatul cu o clemă de spătarul scaunului și aprindea o lampă bună de birou ca să lumineze paginile.

În toaleta de la institut, unde făcea poze cu aparatele Tropel, fereastra era vopsită în alb. În zilele frumoase, lumina era blândă, dar era mai rău în zilele înnorate. Mica toaletă izolată se afla într-o clădire de lângă biroul său, așa că putea cu ușurință să ducă documente acolo. Nu existau puncte de control al documentelor pe traseu, dar, pentru o mai mare siguranță, se oprea, de obicei, în biroul unui prieten ca să își justifice prezența în clădire. În cabina toaletei, putea să încuie ușa și să fie singur. I-a spus ofițerului de contact că fotografiase recent „un document foarte important“ cu micile aparate Tropel. Tolkacev a reprodus din memorie titlul documentului: „Programul special de cercetare științifică, experimentare și lucrări practice de construcție pentru a asigura crearea avioanelor de vânătoare din prima linie și «PVO» pentru anii 1990“. „PVO“ însemna forțele aeriene defensive. Cu siguranță că documentul urma să constituie o noua comoară de informații pentru CIA – planurile aviației militare sovietice pentru următorul deceniu. Cu toate acestea, Tolkacev a spus că făcuse pozele într-o zi înnorată și era cam nesigur pe modul în care folosea aparatele miniaturale pe lumină slabă.[13]

I-a dat ofițerului de contact aparatele Tropel, precum și notițele scrise de mână, ambalate într-un pachet prins cu bandă. Ofițerul de contact i-a dat lui Tolkacev câteva cutii: încă cinci aparate de fotografiat Tropel miniaturale, alte 100 000 de ruble, un program de întâlniri pentru următorii trei ani și

instrucțiuni pentru noi locații de semnalizare și de întâlnire, inclusiv locul ales pentru următoarea întâlnire programată în iunie, cu numele de cod TRUBKA, adică „țeavă“. Programul și instrucțiunile CIA demonstrau clar că agenția își propusese să desfășoare operațiunea încă mult timp. Pachetele mai conțineau trei cărți în rusă și o notă informativă în care îi scriau lui Tolkacev cât de valoroase și de importante erau materialele sale pentru Statele Unite.

Tolkacev a dat CIA o lungă listă de cereri personale. Avea nevoie de o soluție de dezghețare a geamului din spate de la mașină. Suferea în continuare din cauza durerii de dinți și mai voia din medicamentul franțuzesc. A cerut albume și cărți de arhitectură pentru fiul său. Voia creioane franțuzești cu vârful moale, asemănătoare cu cele care apăruseră cu o vară în urmă la Moscova; i-a dat ofițerului de contact o mostră.

Tolkacev era, de asemenea, însetat de știri din Occident. Dorea extrase din presă și ziare în limba rusă publicate în Statele Unite. A cerut informații despre controlul înarmării, discursuri importante ale liderilor occidentali și conferințe de presă susținute de cetățeni sovietici – refugiați sau fugiți din țară – în Occident. Tolkacev a spus că fiul său îi considera pe profesorii săi de engleză „foarte slabi“ și a cerut agenției să îi întocmească un curs de pregătire în limba engleză, cu casete, înregistrări de povești umoristice și discursuri politice, povestite de diferite persoane. Le-a oferit bani din contul său escrow ca să plătească pentru lucrarea respectivă.

În nota informativă adresată lui Tolkacev, biroul de la Moscova l-a informat că are în cont 1 990 729,85 dolari.[14]

Nu mai aveau mult timp la dispoziție. Reportofonul ofițerului de contact mergea în continuare. Acesta l-a întrebat pe Tolkacev despre anumite zvonuri: Auzise ceva despre starea de sănătate a liderului sovietic Konstantin Cernenko?

Nu, nimic, a spus Tolkacev.

Dar auzise informația potrivit căreia cutiile roșii de scrisori de la colțurile străzilor din Moscova tot dispăreau și ce însemna asta?

Tolkacev i-a spus că nu prea scria scrisori și că nu observase nimic.

După 20 de minute, ofițerul de contact a deschis portiera și s-a strecurat afară.

Era a douăzeci și una întâlnire a lui Tolkacev cu un ofițer al CIA.

Când cei de la stația de la Moscova au deschis a doua zi notițele lui Tolkacev scrise de mână, au constatat ceva ciudat. Paginile pe care le numerotase de la 1 la 10 erau normale, după care materialul sărea la paginile 34–35, apoi sărea din nou la 52–57. Nu înțelegeau de ce.[15]

Per ansamblu, însă, se părea că Tolkacev își revenise. Când stația de la Moscova a trimis la sediul central o telegramă în care era descrisă întâlnirea, Gerber, șeful departamentului sovietic, a citit-o și a scris în susul paginii: „Foarte bine".

Pe 31 ianuarie, sediul central a trimis o telegramă către stația de la Moscova, în care se scria: „suntem în continuare optimiști" că „a trecut" criza din 1983 privind siguranța lui Tolkacev. Sediul central adăuga: „suntem deosebit de bucuroși" că acum condițiile pentru fotografiere de la institut „sunt mult mai bune decât ne așteptam" și „este bine că nu trebuie să treacă printr-un punct de control al documentelor în drumul spre mica toaletă".[16]

După numai câteva zile, cei de la sediul central au primit vești îngrijorătoare. Ultimul film al lui Tolkacev din aparatele Tropel se dovedise a fi ilizibil. Negativele erau „extrem de subexpuse, din cauza luminii insuficiente". Aparatele, pur și simplu, nu funcționau pe lumină slabă. Prețiosul document pe care Tolkacev îl fotografiase cu atâta bătaie de cap la toaletă era pierdut. De asemenea, mai era o problemă inexplicabilă. Aparatele Tropel pe care le folosise avuseseră capacul închis la un capăt. „Capacele de la două aparate au fost cu siguranță închise", informase sediul central.[17] Fusese o greșeală făcută din grabă sau altceva?

În februarie, la sediul central al CIA s-a întocmit o analiză internă a situației privind siguranța lui Tolkacev, fiind luate în considerație toate telegramele și notele din ultimii patru ani, iar analiza a fost trimisă stației de la

Moscova. A fost analizat sistemul de permise de acces în clădire și de fișe de acces la bibliotecă care se semnau pentru împrumutarea de documente secrete și pe care Tolkacev le descrisese anterior. Deși Tolkacev reușise extraordinar de bine, timp de câțiva ani, să scoată pe ascuns documente din institut și să le fotografieze acasă la el, analiza avertiza asupra faptului că autoritățile „au instituit anumite restricții de blocare și puncte de control“ care îngreunau tot mai mult posibilitatea de a scoate pe ascuns documente din institut. În analiză se adăuga faptul că „erau încurajați“ de știrea că „se pare că CKVANQUISH se deplasează nestingherit în interiorul institutului“. Se insista asupra faptului că agenția trebuia să fie vigilentă și să găsească modalități de a diminua pericolul în care se afla Tolkacev. Dar analiza se referea exclusiv la riscurile din exterior la care era expus. CIA considera că, la propriul său sediu, siguranța era foarte strict protejată și era de neconceput că ar putea să apară vreo scurgere de informații de la Langley sau de la „clienții“ militari care primeau informațiile secrete de la Tolkacev.[18]

Pe 4 martie, stația de la Moscova a afișat un semnal vizual destinat lui Tolkacev prin care i se solicita o întâlnire rapidă. Biroul voia să îl înștiințeze că ultimul film nu se vedea și să îi dea un nou aparat de măsurare a luminozității, precum și aparate de fotografiat cu film îmbunătățit, pentru condiții de lumină slabă. „Credem că există șanse bune ca CKVANQUISH să poată să-și reia cu bine activitatea de fotografiat în condițiile relativ sigure din toaletă“, a scris sediul central.[19] Dar, din anumite motive, Tolkacev nu a răspuns.

Săptămâna următoare, biroul a văzut semnalul „pregătit“, deși ofițerul nu era sigur, pentru că nu era aceeași fortocika dinainte, dar aceasta fusese deschisă la ora convenită.

Din nou, Tolkacev nu a apărut.

A trecut și ziua alternativă de întâlnire, de la sfârșitul lui martie, și din nou nu a apărut.[20]

Capitolul 18

Trădarea

În ianuarie 1985, Edward Lee Howard a zburat cu avionul la Viena ca să se întâlnească cu persoanele sale de contact sovietice.[1] Howard i-a spus soției sale, Mary, că KGB voia să-i verifice buna-credință și informațiile pe care le furniza. KGB i-a plătit cheltuielile de deplasare, dar i s-a spus că materialele trebuie verificate înainte de a fi plătit. Nu se știe cu exactitate ce s-a întâmplat la Viena, dar, potrivit celor povestite ulterior de Howard soției sale, acesta a fost luat din fața unui cinematograf și plimbat cu mașina timp de circa jumătate de oră, pentru a se verifica dacă erau urmăriți. A fost impresionat de tehnica folosită. A fost băgat pe ușa din spate în ambasada sovietică, unde a stat de vorbă cu doi ofițeri care i-au pus întrebări – au spus că se numeau Boris și Viktor - timp de trei sau patru ore. L-au făcut să se simtă important, l-au tratat respectuos, l-au servit cu băutură și i-au adus caviar. Unul din cei doi venise de la Moscova. Howard a spus că ofițerii sovietici „tot nu păreau absolut convinși de buna sa credință pentru că nu reușiseră de verifice unele dintre informații“. Acesta spunea că „urma să primească o sumă substanțială de bani“ la o întâlnire ulterioară.[2]

Howard i-a trimis din străinătate o vedere unui prieten în care scria: „Am vorbit cu ofițerul meu de contact“.[3]

În aprilie, Howard a mers din nou la Viena, de această dată fiind însoțit de Mary. Aceasta avea să își amintească ulterior că Howard plătise peste tot cu cecuri de călătorie, nu cu cardul său de credit American Express. Au stat două zile la hotelul de patru stele Beethoven. Howard a depus o cerere pentru un post la sucursala Națiunilor Unite din Viena, scriindu-le că putea să se prezinte la interviu pe 25 aprilie 1985. Ajunși în oraș, soția lui Howard l-a lăsat pe acesta la sediul ONU.[4] Însă aceasta era doar o poveste de acoperire; Howard sunase mai devreme la Națiunile Unite și contramandase interviul.[5] Se pare că și de data aceasta s-a întâlnit cu ofițerii sovietici. Ulterior, Howard avea să scrie că fusese și la Zürich, în Elveția, și „mi-am satisfăcut o fantezie pe care o aveam de mult timp cumpărându-și un ceas Rolex de 600 de dolari“.[6]

Howard avea multe de oferit KGB. Știa despre prezența unui spion al Statelor Unite care se afla într-un complex industrial-militar sovietic și mai știa de prezența unui dispozitiv de interceptare pe una dintre cele mai secrete linii de comunicații subterane ale Uniunii Sovietice. Howard fusese pregătit de CIA pentru ambele operațiuni. Cunoștea multe dintre tehnicile de operare ale CIA și tehnologia folosită de agenție, cum ar fi: aparate minuscule de radio, deghizări, tururile de identificare a eventualilor urmăritori și Omulețul-pe-Arcuri.

În 1984 și 1985, Howard i se destăinuise unui prieten, William Bosch, fost ofițer de contact din America Latină care plecase din agenție căzând în dizgrație, că le vânduse informații sovieticilor. În perioada aceea, Howard s-a întâlnit de mai multe ori cu Bosch, lăudându-i-se cu legăturile sale cu KGB. I-a spus lui Bosch că vacanța sa la Milano fusese „o acoperire pentru o acțiune“, că lăsase un pachet pentru sovietici într-un loc secret și că luase documente secrete de la CIA pe care le îngropase ca să le dea ulterior KGB. Howard a încercat cel puțin o dată să îl coopteze pe Bosch ca „să meargă să se întâlnească cu Boris, ofițerul meu de contact“. Ulterior, Bosch avea să își exprime îngrijorarea față de starea mentală a lui Howard, nefiind sigur dacă acesta glumea sau vorbea serios. Dar Bosch, care avea propriile probleme cu CIA, nu a informat niciodată autoritățile despre cele aflate.[7]

Ținând cont de informațiile primite de la Howard, KGB a început să caute un spion în imensa rețea de institute de cercetare militară, birouri de proiectare și fabrici, care erau răspândite în unsprezece zone cu fusuri orare diferite. Deși KGB a reprezentat un instrument crunt al represiunii sovietice, acesta abordase metode mai legale și mai organizate în ultimele decenii. Prin urmare, nu a acționat bazându-se exclusiv pe pontul vândut de Howard. KGB-iștii căutau dovezi și voiau să prindă un spion în flagrant. Se pare că Howard le dăduse KGB-iștilor anumite detalii despre Tolkacev, însă nu și numele acestuia, fie că îl știa, fie că nu. Ulterior, Howard avea să susțină că nu îi cunoștea numele.[8] KGB se alesese cu o descriere sumară a spionului pe care îl căutau. Ulterior, câteva dintre persoanele implicate aveau să își amintească că demaraseră o investigație generală care viza atât unități din domeniul aviației, cât și din cel al electronicii din industria apărării, dar ulterior își restrânseseră obiectul investigației la un singur institut: Fazotron.[9]

Exact când KGB afla mai multe informații de la Howard, un alt ofițer american al serviciilor secrete s-a decis să dea informații. Pe 16 aprilie 1985, Aldrich Ames a mers la un bar din hotelul Mayflower, aflat în centrul Washingtonului. Un tip înalt, cu mustață și ochelari masivi de vedere, acesta era șeful biroului de contrainformații din cadrul departamentului sovietic de la sediul CIA. Colegii îl considerau pe Ames drept un ofițer de informații cam anost și mediocru. La barul hotelului acesta a așteptat să apară diplomatul sovietic. Cum diplomatul nu a venit, Ames a mers pe jos două străzi mai departe, la ambasada sovietică de pe Sixteenth Street NW. I-a dat un plic recepționistei și i-a spus ofițerului de serviciu că dorește ca plicul să-i fie dat rezident-ului KGB de la etaj. În plic, Ames se oferea să devină agent al Uniunii Sovietice, descriind două sau trei cazuri în care sovieticii abordaseră CIA ca să-și ofere serviciile, dar nu a pomenit de Tolkacev. Ames a inclus și o pagină din cartea de telefon internă a CIA în care era menționat și numele lui. A cerut 50 000 de dolari. Ames s-a întors la ambasadă pe 15 mai și, întâlnindu-se cu KGB-iștii într-o încăpere izolată fonic, i s-a spus că va primi suma cerută. Două zile mai târziu, KGB i-a dat la restaurant suma în bancnote de o sută de dolari. Până atunci, Ames le dăduse sovieticilor doar câteva indicii despre potențialul său, dar nu și o mare cantitate de materiale secrete. Acesta nu le divulgase încă informații despre operațiuni precum CKVANQUISH și CKELBOW. Dar sigur le-a promis că le va da mai mult.[10]

În primăvara și vara anului 1985, sediul central al CIA s-a confruntat cu o serie de nereguli, care au avut toate legătură cu spionajul împotriva Uniunii Sovietice. Nu exista nici cea mai mică explicație credibilă, iar unele dintre evenimente poate că nici nu aveau legătură cu Howard și Ames. Pe vremea respectivă, CIA nu știa de nici unul din ei că trădează. Însă evenimentele din 1985 s-au precipitat și au zguduit sediul central. Cel mai îngrijorător era faptul că unele nereguli erau inexplicabile.

În mai, Serghei Bohan, agent vechi al CIA la Atena, care lucra la GRU, serviciul militar sovietic de informații, a fost chemat brusc la Moscova. I-au spus lui Bohan că fiul său avea probleme la academia militară, dar acesta știa că nu era adevărat. Fusese trădat? Avea să fie oare arestat la Moscova? Bohan s-a consultat cu CIA și, potrivit unei hotărâri aprobate de Gerber,

șeful departamentului, în câteva zile, Bohan a fost scos din țară și dus în Statele Unite.[11]

Tot în aprilie, ofițerul de contact de la stația din Moscova, Michael Sellers, s-a întâlnit cu sursa sa de la KGB care se autonumise „Stas“, dar al cărui nume adevărat nu era cunoscut de CIA. Era un ofițer cu înfățișare dură, care vorbea rusa gutural, în jargonul străzii, greu de înțeles, însă Sellers reușea să-l priceapă. S-au plimbat prin Moscova și au discutat vreme de o oră și jumătate, fără să fie detectați, timp în care „Stas“ i-a furnizat o serie de informații valoroase, printre care și faptul că stația de la Moscova făcuse o greșeală uriașă într-o altă operațiune.[12] Când erau pe punctul de a se despărți, „Stas“ a scos ceea ce părea a fi o cutiuță și o pungă de plastic și a pulverizat ceva în aceasta. I-a spus lui Sellers că era o mostră dintr-o pudră misterioasă pe care KGB o folosea ca să urmărească ofițerii de la stația din Moscova. Soluția chimică invizibilă era pulverizată de KGB pe mânerele mașinilor și în alte locuri. Cu o lumină specială se vedea praful secret pe clanțe, telefoane sau pe geamurile autobuzelor. Sellers a văzut praful respectiv în mașina sa, chiar și pe scaunul copilului – arăta ca un polen galben de albine –, dar acum Statele Unite aveau și dovada. De ce se oferise „Stas“ voluntar? Cine era? Nu era deloc clar.[13]

În primăvară, un ofițer de contact de la stația de la Moscova a făcut un tur la dispozitivul de interceptare de pe cablul subteran. Cu un dispozitiv electronic, ofițerul de contact a verificat aparatul de înregistrare să vadă eventuale modificări, iar acesta i-a „răspuns“ cu o alarmă. Senzorul nu era perfect și putea să fie o alarmă falsă, însă ofițerul de contact a decis să întrerupă acțiunea. După discuții contradictorii, stația de la Moscova a decis să încerce din nou, gândindu-se că merita să rișt pentru un dispozitiv de spionaj care costase zeci de milioane de dolari. Ofițerul de contact s-a dus din nou la locul unde era amplasat acesta și a scos în siguranță aparatul de înregistrat, care a fost expediat în Statele Unite, dar informațiile prețioase care fuseseră adunate timp de ani de zile de pe cablul subteran dispăruseră cu desăvârșire. Nimeni nu știa de ce.[14]

În toiul acestor evenimente neplăcute și printre întrebări fără răspuns, CIA a decis să nu îl mai deranjeze pe Tolkacev până la următoarea întâlnire, programată pentru luna iunie. Lunile de vară aveau să aibă zile mai însorite,

iar CIA ar fi putut să îi dea un film nou sau un aparat de fotografiat mai bun. Stația de la Moscova și sediul central păreau optimiști pentru că reușiseră să rezolve problema fotografiatului, chiar dacă astfel îl obligau pe Tolkacev să facă poze în toaletă numai în zilele însorite.[15]

Capitolul 19

Luat prin surprindere

În seara zilei de 10 martie 1985, bolnav fiind, conducătorul sovietic Konstantin Cernenko a decedat. A doua zi, cel mai tânăr membru al Politburo, Mihail Gorbaciov, a devenit al patrulea conducător al Uniunii Sovietice într-un interval de trei ani. Pe Tolkacev nu îl prea interesa politica. Acasă se mulțumea să se îngroape în cărțile sale tehnice, neurmărind emisiunile și știrile legate de partidul unic. Nu le putea suferi și rar dacă își arunca privirea la televizor. Nu era încrezător că se va schimba sistemul sovietic. Dar, când s-a schimbat, a observat acest lucru. După venirea la putere a lui Gorbaciov, nu se mai sătura de știrile de la televizor. Într-o zi, acasă fiind, s-a mirat: „Ai observat că la concertul ăsta televizat nu a fost nici un cântec de propagandă?“ Citea cu regularitate ziarele – ceea ce nu făcuse mulți ani. Era curios și încântat de Gorbaciov și de semnele noului său mod de gândire. Era posibil să li se împlinească până la urmă speranțele spulberate de pe vremea dezghețului?[1]

*

Miercuri, pe 5 iunie, data stabilită pentru următoarea întâlnire cu Tolkacev, stația de la Moscova a verificat fortocika. De această dată, era deschisă fereastra care trebuia, semn că era pregătit, dar ofițerul de contact a fost nevoit să renunțe la acțiune pe motiv că filajul era prea intens.[2]

În weekendul de pe 8 și 9 iunie, Tolkacev și soția sa, Natașa, au mers cu mașina la casa lor de la țară, aflată la nord de Moscova. Fiul lor, Oleg, nu mai mergea cu ei la țară. În timp ce Tolkacev și soția sa erau plecați, ofițerii KGB au intrat pe ascuns în apartamentul acestora și l-au percheziționat. Au descoperit stiloul cu pastila letală dat de CIA. Este posibil să fi găsit și alte materiale de la CIA în entresol, printre care programul și hărțile întâlnirilor viitoare.[3]

Un prieten de familie povestea că, la casa de la țară, Adik lucra adesea cu lemn, reparând tocurile ferestrelor, în timp ce Natașa se ocupa de grădinărit.

Aranjaseră ca sâmbătă seara, pe 9 iunie, să se întâlnească cu niște vechi prieteni de la Moscova, cu familia Rojanski.[4] Când au plecat de la casa de la țară, Adik și-a pus o geacă sport ușoară, iar soția sa – o rochie cu carouri albe și negre și cu un model la mâneci, fiind pregătiți să se întâlnească cu prietenii lor de îndată ce aveau să se întoarcă în oraș. Natașa abia își obținuse carnetul de conducere și se afla la volanul Jiguliului. Fusese răcoare la țară în weekend, iar pe drum a burat. Ștergătoarele mașinii erau pornite.

Pe un drum îngust cu două sensuri, care străbătea un grup de pini și de mesteceni, au fost opriți de un milițian de la circulație îmbrăcat în uniformă și având haină de ploaie, care le-a făcut semn cu bastonul să tragă pe dreapta. Nu era ieșit din comun să existe un punct de control al miliției, deși, de obicei, asemenea puncte nu se aflau atât de departe de oraș. Jiguliul ocru s-a apropiat de punctul de control, a tras pe dreapta, după cum i se ceruse, și a frânat brusc în spatele unei dube de miliție albastre cu alb. Milițianul de la circulație i-a salutat și a cerut ca proprietarul mașinii să coboare.

Adik și Natașa au rămas tăcuți în mașină preț de o secundă, după care Adik a ieșit din mașină de pe locul pasagerului. Purta haina sport și parcă a strecurat ceva, poate actul de identitate, în buzunarul din stânga, imediat ce a ieșit din mașină.

Polițistul i-a spus să meargă de la duba albastră cu alb spre locul unde erau parcate alte vehicule de-a lungul acostamentului. Tolkacev a făcut circa zece pași în direcția indicată, urmându-l pe polițistul de circulație. Tolkacev a ridicat mâna stângă și s-a scărpinat în partea dreaptă a bărbiei.

În acel moment, un tânăr brunet și cu mustață s-a repezit brusc în spatele lui, având în mâna stângă o cârpă. Bărbatul și-a petrecut mâna dreaptă în jurul gâtului lui Tolkacev, tăindu-i răsuflarea, iar cu mâna stângă i-a îndesat cârpa în gură. Alți trei i-au apucat brațele lui Tolkacev și le-au imobilizat la spate, l-au ridicat pe sus și l-au dus înapoi spre dubă. Având încă în gură cârpa folosită drept căluș, Tolkacev nu putea să țipe. Ușile laterale ale dubei alb-albastre se deschiseseră, iar Tolkacev a fost băgat înăuntru.

Soția sa a fost însoțită de la Jiguli la o altă mașină. În timp ce se pregătea să urce în cealaltă mașină, a privit spre ei, debusolată.

Nici unul dintre bărbații care îi opriseră nu era milițian de la circulație. Erau toți KGB-iști.

În dubă, fiind încă imobilizat de KGB-ist cu brațul în jurul gâtului, Tolkacev a fost dezbrăcat de haine ca să fie siguri că nu avea la el vreo pastilă letală. Cei de la KGB își aminteau foarte bine cum îi păcălise Ogorodnik cu câțiva ani înainte cu otrava ascunsă în stilou. L-au îmbrăcat pe Tolkacev într-un trening. Apoi l-au dus cu duba alb-albastră la Lefortovo, celebra închisoare a KGB de la Moscova. Odată ajunși acolo, acesta s-a îmbrăcat în hainele sale de stradă, după ce fuseseră verificate din nou să nu aibă ascunsă vreo pastilă letală.[5]

*

Cum familia Tolkacev nu sunase și nu venise la întâlnirea cu familia Rojanski de sâmbătă, prietenii acestora au început să sune la apartamentul din Ploșciad Vosstaniia. Nu a răspuns nimeni. Luni au încercat să o sune pe Natașa la serviciu, dar aceasta nu a răspuns. Luni dimineața, la institut, șeful Natașei, Vladimir Libin, a observat absența acesteia. Și Libin le era prieten de familie, fusese la ei acasă și împărtășea profunda ură a Natașei împotriva sistemului. Libin s-a gândit că are ea problemele ei și a trecut „recuperare“ în evidențe, gândindu-se că existau motive întemeiate pentru care nu venise la serviciu. Poate că cineva se îmbolnăvise, poate li se defectase mașina – orice. La prânz, o femeie l-a sunat pe Libin și a spus că este vecina familiei Tolkacev de la casa de la țară, că Adik era bolnav, că l-au dus la spitalul local și l-a rugat să îi dea soției lui câteva zile libere. Libin a trecut-o încă două zile cu liber.

Miercuri, îngrijorați, familia Rojanski a mers cu mașina la casa de la țară a lui Tolkacev. Era încuiată. Satul era foarte mic și știau totul unii despre alții; vecinii au spus că nu observaseră nimic deosebit. Tolkacev plecase cu soția sâmbătă, luând flori ca să le ducă în oraș.

Li se defectase mașina? Prietenii Tolkacevilor s-au dus la magazinul auto din localitate. Nu, nu fuseseră incidente sâmbătă, nici defecțiuni, nici accidente. S-au dus la spitalul local. Iar, nimic. Aceștia s-au întors la Moscova și s-au dus la blocul lui Tolkacev. Jiguliul ocru nu se afla în locul unde îl parcau de obicei.

Miercuri, pe 12 iunie, Natașa l-a sunat pe Libin la serviciu. I-a spus că Adik avea dureri cumplite de spate și că nu știa când va putea reveni la serviciu. Libin și-a exprimat regretul față de cele auzite. Natașa avea vocea slabă și nu prea veselă.

Neprimind nici o veste în zilele următoare, în care au tot sunat la diverși prieteni, soții Rojanski s-au dus din nou la apartamentul lui Tolkacev. Însoțiți fiind de niște rude care aveau cheia de la apartament, aceștia au descuiat prima dintre cele două uși. Dar s-au oprit la ușa interioară. Aceasta era blocată cu sigilii de hârtie pe care erau scrise mare trei litere: KGB.[6]

Și Oleg își căuta părinții după ce constatase că aceștia nu se întorseseră de la casa de la țară. Și el s-a dus la locuința lor și a văzut sigiliul KGB pe ușă.[7]

*

Următoarea întâlnire a lui Tolkacev cu CIA era programată pe data de 13 iunie, la o zi după ce Natașa sunase la institut ca să anunțe că Adik era bolnav.

Pregătindu-se pentru întâlnire, cei de la stația din Moscova au redactat o notă informativă, care începea cu „Dragă prietene“ și în care lăudau materialul furnizat de Tolkacev în ianuarie, acesta fiind „considerat extrem de valoros de către specialiștii noștri în domeniul apărării naționale“. Însă cei de la stația din Moscova îl informau pe Tolkacev că fotografiile făcute acelui „document foarte important“ nu ieșiseră, „din cauza nivelului scăzut de luminozitate… datorat vremii extrem de înnorate“ din timpul iernii. Cei de la birou îi spuneau că se lucrează la sediul central la un nou aparat de fotografiat, mai sensibil la lumină, dar că, între timp, îi dădeau încă cinci

aparate de fotografiat Tropel, ca acelea folosite anterior. Îl rugau să facă poze numai „în zilele însorite“.

„Ne interesează în continuare foarte mult documentele pe care le-ai pozat pentru ultima noastră întâlnire“, au scris în nota informativă. „Te rugăm să le fotografiezi din nou“, au adăugat, „când ești sigur că ești în deplină siguranță.“[8] Nota informativă pentru Tolkacev se mai referea la posibilitatea ca CIA să încerce să falsifice permisul de intrare la bibliotecă astfel încât să îl înlocuiască pe cel original, „după cum făcuse în 1980“.[9]

De această dată, materialele pentru Tolkacev erau foarte voluminoase. Cei de la stație împachetaseră totul cu grijă: nota informativă, aparatele de fotografiat, patru pagini de material în original pe care i-l dăduse agenției în ianuarie și pe care acum i-l restituiau, 20 de creioane franțuzești de desen, 20 de creioane nemțești de desen, două cărți de arhitectură, opt cutii de medicamente pentru dinți și instrucțiunile aferente, opt cutii de fluorură, opt tuburi de pastă de dinți, o carte cuprinzând 250 de pagini de articole din ziare și reviste occidentale, precum și 100 000 de ruble, reprezentând dobânda de la contul său escrow.[10] Dar CIA îi explica lui Tolkacev că nu era indicat să îi dea lecțiile de limba engleză, pe care le solicitase pentru fiul său, pentru că ar fi fost greu să explice de unde le avea. Casetele nu se aflau în pachet.[11]

Fortocika de la apartamentul lui Tolkacev a fost deschisă pe 13 iunie la ora care trebuia, ceea ce însemna că era pregătit pentru întâlnirea din seara următoare. Însă ofițerul de contact desemnat să se ducă la întâlnire era atât de urmărit de KGB, încât stația a decis să trimită un alt om în locul lui. Aveau întotdeauna un ofițer principal, unul de rezervă și uneori chiar și un al treilea. De data aceasta, sarcina i-a revenit lui Paul „Skip“ Stombaugh, un ofițer de contact care, înainte de a se angaja la CIA, lucrase la FBI. Stombaugh era foarte îndrăgit, fiind un tip direct și muncitor. Nu vorbea rusa prea bine, dar colegii săi își aminteau că se străduise să învețe. La Moscova, acesta devenise un fel de ofițer mixt, lucrând la departamentul politic al ambasadei, fără să fie însă sub „acoperire profundă“. Avea propriul lui birou în cadrul stației CIA și, în 1985, trecuse de prima fază de verificare a KGB și își petrecea jumătate din timp la birou, după cum își amintește un coleg.[12]

În săptămâna aceea din iunie, șeful stației de la Moscova făcuse o călătorie în afara orașului, în zona de sud a Munților Caucaz. Urma să fie anunțat KGB, iar șeful de stație spera să le distragă atenția KGB-iștilor de la operațiunile de la Moscova.

În seara zilei de 13 iunie, la Moscova, Stombaugh a pornit într-un lung tur de detectare a eventualilor urmăritori cărând două sacoșe rusești mari de cumpărături. Purta o cămașă albă și o haină sport. În timp ce majoritatea ofițerilor de contact se deghizau ca să semene a ruși pe stradă în astfel de cazuri, purtând haine ponosite și ochelari groși, Stombaugh nu o făcea. Semăna foarte mult cu un diplomat american. În prima parte a traseului a fost dus cu mașina de soția sa, după care a luat-o pe jos. Stombaugh a ajuns la locul de întâlnire, care avea numele de cod TRUBKA, adică „țeavă“, cu o oră mai devreme. Aceasta se afla într-o zonă rezidențială cu blocuri de cinci etaje, aflată în vestul Moscovei, la o distanță de aproximativ șapte kilometri de locuința lui Tolkacev, mult mai departe decât înainte. Întâlnirea urma să aibă loc lângă două cabine telefonice.[13]

Stombaugh a trecut de locul întâlnirii, făcând o primă verificare și neobservând nimic neobișnuit.[14] Apoi a așteptat pe o bancă din parc până la ora 9.40 seara.

Un trotuar mare, umbrit de copaci și încadrat de blocuri de locuințe ducea spre locul de întâlnire. Pe trotuar mai erau încă bălțoace rămase după aversa cu descărcări electrice. Îndreptându-se agale spre locul întâlnirii, Stombaugh a observat o tânără roșcată care vorbea la unul dintre telefoanele publice. I s-a părut ciudat că aceasta vorbea atât de tare pe o stradă care, de altfel, era foarte liniștită, dar nu și-a schimbat traseul și nici nu s-a îndepărtat de ea. Sub brațul drept Stombaugh avea una dintre genții pentru Tolkacev, și pe cealaltă o ținea de toartă în cealaltă mână. A trecut pe lângă femeia care vorbea la telefon, apoi s-a întors pe călcâie și a făcut câțiva pași înapoi în direcția opusă, uitându-se de jur împrejur după Tolkacev. A văzut o mașină care semăna cu Jiguliul ocru al lui Tolkacev și care era parcată la o distanță de circa 100–200 de metri.

Trei bărbați purtând haine obișnuite s-au năpustit asupra lui Stombaugh, ieșind din boschete. Unul dintre ei i-a tras brațele lui Stombaugh la spate cu putere, în timp ce ceilalți doi i-au luat pachetele. Încă cinci bărbați, toți de la

KGB, au venit în fugă la locul ambuscadei. Stombaugh a fost vârât într-o dubă, care s-a îndreptat spre Lubianka, clădirea sediului KGB.

În dubă, Stombaugh a protestat spunând că este diplomat american. Un KGB-ist i-a spus să tacă din gură, că nu vrea să audă nimic.

Stombaugh a fost băgat într-o cameră de detenție din Lubianka și percheziționat. KGB-iștii i-au scos din buzunar reportofonul, un aparat simplu de plastic marca Tropel, câțiva bani mărunți, câteva notițe cifrate pe care le scrisese înainte de întâlnire și care se refereau la posibile ascunzători viitoare pentru pachete, programul întâlnirilor, niște medicamente pentru Tolkacev – în buzunarul drept al hainei, o carioca neagră, o hartă a Moscovei de două pagini, precum și ceasul, portofelul și cureaua sa. După ce a stat o oră în sala de detenție, Stombaugh a fost dus într-o sală de conferințe, unde i s-a spus să ia loc. În fața sa se aflau împrăștiate lucrurile găsite în buzunarele sale, precum și cele două pachete pentru Tolkacev, încă nedesfăcute.

Rem Krasilnikov, generalul-maior care conducea serviciul de contrainformații al KGB, i-a spus: Ai fost arestat pentru spionaj. Cine ești?

Stombaugh: Diplomat american. Vreau să sun la ambasadă. Imediat.

Krasilnikov: Nu ești diplomat, ești spion.

Stombaugh: Sunt diplomat.

Krasilnikov: Ești spion!

Ținându-și haina sport împăturită sub braț, cu umerii încovoiați, era clar că Stombaugh suferea. Avusese brațele imobilizate la spate timp de o oră, cât fusese în camera de detenție. KGB-iștii au pornit o cameră de filmat. Apoi Krasilnikov a început să deschidă cele două pachete, examinând cu grijă fiecare articol din interior. Când a deschis cel de-al doilea pachet, cei prezenți în încăpere au rămas cu gura căscată de uimire la vederea teancului voluminos de ruble. Ținând în mână cărămida de bancnote prinsă în plastic, Krasilnikov a spus: „Un teanc uriaș de bancnote de 50 de ruble!“ L-a întrebat pe Stombaugh despre aparatul de plastic Tropel, dar Stombaugh a

refuzat să răspundă. Apoi Krasilnikov a scos nota informativă și a citit primele două rânduri din ea cu voce tare, în care CIA îi mulțumea agentului pentru informațiile prețioase de la ultima întâlnire. Krasilnikov a citit restul scrisorii în gând până a ajuns la pasajul în care CIA refuza să îi dea agentului materiale de învățare a limbii engleze, pasaj pe care l-a citit cu voce tare. Krasilnikov a mai găsit și notițele scrise de mână de Tolkacev și care cuprindeau informații secrete, acestea fiind paginile date agenției în ianuarie și care fuseseră numerotate greșit. La solicitarea lui Tolkacev, CIA i le restituia. Krasilnikov a comentat spunând că erau „cât se poate de interesante".[15]

Ministerul sovietic de Externe a anunțat Ambasada SUA că un american fusese arestat de KGB. Când un ofițer de serviciu de la ambasadă a venit la Lubianka ca să îl ia pe Stombaugh, a izbucnit o ceartă aprinsă. Krasilnikov tot insista că Stombaugh era spion, în timp ce ofițerul de serviciu de la ambasadă cerea să i se dea drumul. Krasilnikov i-a spus ofițerului de la ambasadă că Stombaugh fusese prins „în momentul în care se întâlnea cu un cetățean sovietic în vederea unor presupuse acțiuni de spionaj" și „cetățeanul sovietic despre care era vorba a fost arestat."

Chiar înaintea ambuscadei, KGB trimisese pe stradă pe cineva care semăna cu Tolkacev, care avea semnul de recunoaștere – o carte cu copertă albă în mâna stângă. KGB a deschis și fortocika lui Tolkacev și a parcat mașina acestuia în apropiere, ca o momeală în plus. Stombaugh a văzut mașina, dar nu l-a văzut pe falsul Tolkacev. Crezuse că nu este urmărit, dar KGB îl aștepta.

La sediul CIA a fost trimisă o telegramă scurtă în care se vorbea despre o arestare. După eliberarea lui Stombaugh, a fost trimisă la sediul central o telegramă mai lungă, în care se relata cum decursese ambuscada. Stombaugh a fost eliberat după miezul nopții, ora Moscovei, a fost declarat persona non grata și expulzat.[16]

Incidentul a avut o semnificație de rău augur pentru cei care știau despre spionul cel mai valoros al stației de la Moscova. KGB știuse ora și locul exacte unde urma să se întâlnească Stombaugh cu agentul. Asta însemna că operațiunea Tolkacev încetase.

Acesta se afla deja în mâinile KGB.

*

În după-amiaza aceea, Aldrich Ames a sosit la un mic restaurant, Chadwicks, de pe faleza Georgetown din Washington. Ames adunase o serie de mesaje confidențiale de la CIA și plecase cu ele de la birou fără să fie prins. A adus cu el telegramele și documentele, într-o sacoșă de plastic, la restaurantul unde urma să se întâlnească cu Serghei Ciuvahin, de la ambasada sovietică. Ames i-a dat acestuia materialele, o încălcare gravă a legii, dar care reprezenta doar începutul trădării sale. KGB îl arestase deja pe Tolkacev, dar, dacă mai existau îndoieli, Ames i-a dat KGB confirmările de rigoare.[17]

*

În seara aceea, Gerber era acasă, pe Connecticut Boulevard din Washington. Soția sa, Rosalie, gătea în așteptarea unui musafir la cină, pe James Olson, care lucra la stația de la Moscova al CIA. Olson fusese primul ofițer de contact care intrase în trapa CKELBOW și care se întâlnise cu Șeimov la Moscova și care colaborase cu Rolph la scoaterea din țară a lui CKUTOPIA. După cină, Gerber și Olson urmau să participe la un exercițiu pe străzile Washingtonului, pregătind următoarea generație de ofițeri de caz ai CIA la detectarea, evitarea și scăparea de sub urmărire. Gerber urma să joace rolul de spion, iar tinerii stagiari aveau să încerce să îl găsească în timp ce evitau sau scăpau de urmărirea asigurată de FBI. În seara caldă de vară, exercițiul urma să presupună petrecerea pe străzi a câtorva ore, în care îi învățau pe începători metodele strict coregrafiate pe care Gerber și le perfecționase le-a lungul îndelungatei sale cariere. Olson a sosit acasă la Gerber cu chipul posomorât. Primul lucru pe care l-a spus a fost: „Vești groaznice“. CIA tocmai primise mesajul de la stația de la Moscova că Stombaugh fusese arestat.

Gerber și-a dat seama imediat ce însemna asta: că îl pierduseră pe Tolkacev. Gerber își iubea foarte mult țara și pe agenții care își riscau viața pentru aceasta. Ca romano-catolic, Gerber aprindea adesea la liturghie o lumânare pentru agenții care fuseseră uciși în timpul serviciului. Însă, pe de altă parte, după o carieră în spionaj, era hotărât să nu lase eșecurile să îl țină în loc. Își compara adesea activitatea cu aceea a unui chirurg sau a unui oncolog. Făcea ce îi stătea în putință ca să își salveze pacientul, dar, dacă se întâmpla ca acesta să moară, mergea mai departe și încerca să îl salveze pe următorul. Gerber simțea mereu nevoia să lupte mai departe, în ciuda pierderilor suferite. Nu se frământa întrebându-se dacă nu cumva ar fi trebuit să procedeze altfel. Știa că, în dimineața următoare, urma să i se pună multe întrebări legate de Tolkacev; acum, însă, el și Olson au ieșit în stradă ca să îi învețe pe viitorii ofițeri de contact ai CIA cum să coordoneze un spion.[18]

În săptămânile următoare, stația de la Moscova și sediul central au încercat să descopere ce anume îl dăduse de gol pe Tolkacev. Telegramele și mesajele erau pline de scuze și lipsite de relevanță. Biroul care se ocupa de rapoarte și de cereri în cadrul diviziei, care se ocupa și de distribuirea informațiilor secrete către „clienți“, a sublinitat faptul că „toate materialele de la CKVANQUISH au fost distribuite extrem de puțin“ și că „toți clienții au depus eforturi evidente de limitare a numărului de persoane care au avut acces la acestea“.[19]

Pe 8 iulie, sediul central a scris către stația de la Moscova: „Nu avem cum să știm sigur ce ar fi putut duce la descoperirea sa“. Una dintre posibilități, spunea sediul central, era ca Tolkacev să „se fi dat de gol la serviciu, fiind descoperite activitățile sale de colectare de informații“, iar o altă posibilitate era să fi fost descoperit „în urma unui control al securității“ de la Fazotron. Probabil că investigația de la începutul anului 1983, care îl speriase atât de tare pe Tolkacev, era încă în derulare la începutul anului 1985 și astfel fusese descoperit.

Mai exista o posibilitate jenantă. În iulie 1984 se pierduseră trei pagini din copia principală a documentului strict secret al lui Tolkacev, când acestea fuseseră trimise la biroul de imprimare și fotocopiere al CIA. Conținutul

paginilor era „suficient de clar încât să îl dea de gol pe CKVANQUISH“, a observat sediul central. Nu știa nimeni ce se întâmplase cu cele trei pagini.

Oare făcuse Tolkacev vreo mișcare greșită cu banii de la CIA? Cei de la sediul central nu credeau asta. „Risipa de bani nu prea pare să se potrivească felului de a fi al lui CKVANQUISH și stilului său reținut de viață și nici celor declarate adesea de acesta cum că vede suma respectivă drept bani albi pentru zile negre sau ca o măsură de siguranță în caz de nevoie“, răspundea sediul celor din stație.

Oare Tolkacev era deja urmărit de KGB la întâlnirea din ianuarie 1985, când predase aparatele de fotografiat, cu capacele închise și filmul neclar? Cei de la sediul central nu prea credeau asta, având în vedere valoarea ridicată a posibilelor informații pentru Statele Unite. Celor din KGB nu le plăcea să folosească agenți ca momeală atunci când aceștia puteau divulga secrete foarte importante.

Toate mesajele de la sediul central, de la data respectivă, cuprindeau speculații în mare parte eronate. Nici una dintre acestea nu lua în calcul posibilitatea ca Tolkacev să fi fost trădat din interiorul CIA. Însă o observație era foarte corectă. Pentru că ofițerii KGB știuseră ora, data și locul întâlnirii de pe 13 iunie cu Tolkacev, însemna că descoperiseră materialele pe care CIA i le dăduse lui Tolkacev în ianuarie, printre care locațiile întâlnirilor, nota informativă și programul. Toate acestea erau îngrozitor de incriminatorii.

„Așadar, arestarea l-a luat prin surprindere.“[20]

Capitolul 20

Pe fugă

La 1 august 1985, Vitali Iurcenko a ieșit la plimbare din ambasada sovietică de la Roma și nu s-a mai întors niciodată. Fusese numit de curând director adjunct al departamentului din cadrul KGB care coordona spionii sovietici din Statele Unite și Canada. A sunat de pe stradă la Ambasada SUA și a spus că vrea să fugă în Statele Unite. Un ofițer liniștit și respectabil, Iurcenko a fost intervievat de CIA înainte de a fi trimis cu avionul din Napoli (Italia) la Baza Andrews a Forțelor Aeriene, aflată lângă Washington.

Fiind informat despre fuga acestuia, Gerber a rămas până mai târziu la biroul său de la sediul CIA, așteptând detalii. La un moment dat, după ora 8.00 seara, secretariatul responsabil cu telegramele a sunat și i-a spus că sosiseră mesaje noi. Gerber a coborât scările ca să ia telegramele și, în timp ce urca înapoi la biroul său, a deschis plicul, a scos ultima telegramă și a început să citească.

A simțit că i se usucă gâtul. Era informat că Iurcenko le spusese celor care îl intervievaseră că KGB are o sursă foarte bună, cu numele de cod ROBERT. Iurcenko nu cunoștea numele adevărat al sursei respective, dar o descrisese ca fiind un fost stagiar supărat al CIA, care fusese pregătit să fie trimis la stația de la Moscova și fusese apoi concediat.

Gerber s-a simțit copleșit de emoții. A pus imediat elementele cap la cap: sursa KGB era Edward Lee Howard și acesta îl trădase pe Tolkacev. După tot ce făcuseră ca să îl protejeze pe Tolkacev – după toate ascunzătorile, transferurile de identitate, tururile de detectare a eventualilor dușmani, echipamentele electronice de comunicație, aparatele Tropel și mesajele prin care îl rugau pe Tolkacev să fie atent – spionul de miliarde de dolari fusese distrus de unul de-ai lor, de un stagiar ratat.[1]

După ce Iurcenko a pomenit despre misteriosul agent ROBERT, s-a organizat o întâlnire internă la CIA. Biroul de securitate al CIA, care era semiindependent, nu era încă sigur de legătură și spunea că mai erau câțiva posibili vinovați. Dar Gerber era convins. „Este fără nici o îndoială

Howard“, a insistat el. Indiciul era clar; Iurcenko vorbea despre un stagiar care fusese concediat când se pregătea să fie transferat la Moscova. Descrierea i se potrivea mănușă lui Howard.[2]

Trecuseră mai bine de doi ani de când Howard fusese dat afară de la CIA și mult timp agenția dorise să își spele rufele murdare în familie. De data aceasta, însă, CIA a informat FBI cu privire la apariția unei probleme. Persoana cunoscută cu numele de cod ROBERT era Edward Lee Howard. Dar era deja prea târziu.[3]

*

Următoarea întâlnire a lui Howard cu sovieticii era planificată să aibă loc în Ciudad de México, însă acesta a trimis un semnal ca locul să fie schimbat cu Viena. A zburat la Viena pe 6 august 1985. Howard și-a luat la el singurele notițe de mână despre chestiunile legate de CIA, scrise pe hârtie solubilă în apă, un truc învățat în perioada sa de pregătire. Potrivit soției sale, Mary, a primit 100 000 de dolari cu ocazia acestei călătorii. Pe 12 august, și-a deschis un cont bancar elvețian la Zürich și a depus o sumă mare de bani. Sovieticii i-au atras atenția lui Howard asupra unui aspect: unul dintre ofițerii lor fugise în Statele Unite. I-au spus lui Howard ca, dacă simte vreodată că este în pericol, să se ducă la orice consulat sovietic.[4] La întoarcerea sa în New Mexico, Howard a cumpărat o „cutie metalică pentru gloanțe“ și a pus în ea 3 100 de dolari în bancnote de 100 de dolari, 900 de dolari în bancnote de 50 de dolari, 12 monede de aur de 28 de grame „Frunza de arțar canadiană“, un lingou de argint pur de aproape trei kilograme și două lingouri de aur sud-african Krugerrand. Apoi, Howard a mers cu mașina într-o zonă împădurită, aflată la o distanță de aproape cinci kilometri de casa sa, și a îngropat cutia.[5]

FBI a declanșat o investigație, deschizând un dosar numit „Subiect necunoscut, cunoscut sub numele de Robert“. Dosarul a fost creat pe 5 sau 6 august, potrivit unui reprezentant al FBI care a fost direct implicat. Titlul dosarului a fost schimbat în „Howard“ după numai câteva zile. Însă, FBI nu a luat imediat legătura cu Howard. Ci a consultat mai întâi Departamentul Justiției dacă exista vreun motiv pentru care să poată să îl aresteze pe

Howard. Răspunsul primit a fost nu. Între timp, departamentul a solicitat o hotărâre judecătorească pentru a putea intercepta convorbirile telefonice ale lui Howard, ceea ce a durat ceva timp. FBI a decis să nu îi pună imediat întrebări lui Howard pentru că ar fi putut astfel să îl pună în alertă, ceea ce ar fi îngreunat investigația.[6]

La începutul lui august, cei de la sediul central al FBI au trimis agenți speciali la Albuquerque ca „să facă investigații discrete" cu privire la locurile pe care le frecventa Howard și la îndeletnicirile acestuia. Acesta a început să fie urmărit pe 29 august, iar urmărirea sa s-a desfășurat „într-un mod discret, specific culegerii de informații și menit să-i identifice activitățile zilnice".[7] Urmărirea era desfășurată de echipe speciale ale FBI, care sunt pregătite să se adapteze astfel încât să pară formate din civili, precum și de agenți speciali ai FBI. Cu aprobarea instanței judecătorești, au fost interceptate convorbirile telefonice ale lui Howard și au fost folosite avioane pentru a-i urmări mișcările. Urmărirea „discretă" a lui Howard se desfășura de la ora 7.00 dimineața până când acesta se ducea la culcare seara.

Pe 3 septembrie, Howard a cumpărat un certificat al Trezoreriei SUA în valoare de 10 000 de dolari. Salariul său anual de la Comisia Legislativă pe Probleme Financiare din New Mexico era de 30 000 de dolari.[8]

Pe 10 septembrie, Howard a mers cu mașina în deșert, parcurgând o distanță de cinci kilometri, s-a oprit și apoi s-a întors pe același drum, fiind tot timpul urmărit de FBI. La un moment dat, a tras mașina pe dreapta și a stins farurile, încercând să își dea seama dacă este urmărit. FBI a hotărât că era timpul să discute cu el. Biroul obținuse evaluările psihiatrice ale lui Howard și alte dovezi „care indicau faptul că Howard probabil s-ar da de gol dacă ar fi luat la întrebări și și-ar mărturisi activitatea de spionaj". A sosit aprobarea de la Washington: dați-i drumul. Pe 18 septembrie, FBI l-a pus pe Howard sub o urmărire mai intensă, de douăzeci și patru de ore din douăzeci și patru.

A doua zi, l-au sunat la birou la ora 2.00 după-amiaza și l-au rugat să vină în holul hotelului Hilton din Santa Fe, unde agenții FBI doreau să îi vorbească. La telefon, Howard a părut îngrijorat, dar după 15 minute a apărut la hotel. Agenții FBI l-au dus în camera 327. I-au spus că îl

interoghează în legătură cu colaborarea sa cu KGB și că fusese menționat de un disident „din Londra“. Howard a negat cu înverșunare că i-ar fi contactat pe sovietici și a acuzat furios CIA de răzbunare. Întrebat fiind de călătoriile sale la Viena, Howard a propus imediat ca CIA să verifice „șirul documentelor“, chitanțele de pe cardul său American Express și să vadă că nu fusese la Viena, deși a pomenit că fusese în Austria în 1984, cu afaceri. Ceea ce nu spusese Howard era faptul că evitase cu grijă să-și utilizeze cardul American Express în călătoria respectivă. După 20 de minute de întrebări, Howard a spus că FBI îi încalcă drepturile și a dorit să își consulte avocatul. Agenții FBI au fost de acord; era liber să plece. Howard s-a ridicat de pe scaun și a pornit spre ușă, când FBI i-a spus că, dacă nu este cooperant, se va declanșa o investigație de mare anvergură, urmând a fi interogați soția sa, rudele, angajatorul și colaboratorii săi. Howard s-a răzgândit și s-a așezat la loc.

Atunci agenții FBI i-au spus lui Howard că, ulterior, va trebui să dea un test cu poligraful, sugerând astfel că, dacă era nevinovat, detectorul de minciuni i-ar fi confirmat poziția, urmând ca FBI să îl caute pe „adevăratul“ suspect. Howard a refuzat cu vehemență, spunând că în trecut fusese „nenorocit“ de poligraf, repetând că este nevinovat și cerând să i se acorde timpul necesar ca să poată să se sfătuiască cu un avocat. Atunci, agenții FBI au schimbat tactica și i-au spus lui Howard că trebuie să dea testul cu poligraful înainte de a merge la avocat. Auzind asta, Howard s-a enervat și a spus că Biroul poate să facă ce trebuie, inclusiv să îi percheziționeze casa. Agenții FBI l-au întrebat dacă vrea să își dea în scris acordul de a fi percheziționat. Howard a refuzat acest lucru. Agenții FBI i-au spus că, dacă se răzgândește, vor fi la dispoziția lui a doua zi dimineață și i-au dat un număr de telefon la care putea să îi sune.[9]

A doua zi, vineri după-amiaza, Howard i-a sunat pe agenții FBI în camera de hotel, le-a spus că vorbise cu un avocat și le-a sugerat că, deși se temea de testul cu poligraful, ar fi putut să fie de acord să îl dea, ca să „scape“ de FBI și ca să își dovedească nevinovăția. Tonul său părea cooperant, o mare schimbare față de ziua precedentă. Le-a spus agenților FBI că duminică urma să se ducă la Austin, în Texas, în interes de serviciu, și că avea să îi contacteze din nou la întoarcere, luni după-amiază.[10] După convorbirea

telefonică cu Howard, FBI a decis să treacă la o urmărire „discretă, ca să evite să și-l facă dușman“.[11]

Era dificil pentru agenții FBI să supravegheze casa lui Howard de pe Verano Loop 108, care se afla într-o zonă pustie, în câmp deschis. Nu aveau unde să găsească o casă vecină pe care să o folosească drept observator, așa că au parcat o dubă goală cu o cameră video vizavi de casa joasă, cu etaj, a lui Howard. Semnalul video era transmis prin microunde către o rulotă care se afla la mică distanță depărtare și în care se afla un agent special al FBI. Echipele de supraveghere ale FBI staționau chiar la marginea complexului, ca să îl poată urmări pe Howard în cazul în care acesta pleca, însă nu aveau cum să vadă casa sau ieșirile din zonă. Întreaga urmărire depindea de imaginile transmise din duba goală către rulotă și de unicul agent din rulotă care trebuia să îi atenționeze pe ceilalți. Agentul lucra în ture de opt ore, de sâmbătă, la 3.00 după-amiaza, până duminică, la 9.00 dimineața. În rulotă, acesta considera că imaginea din dubă era slabă.

Sâmbătă, seara devreme, Howard și soția sa au angajat o bonă și au mers la restaurantul din zonă, Alfonso’s. Au mers cu mașina roșie marca Oldsmobile, lăsându-și acasă cea de-a doua mașină, un Jeep, pe o alee privată. Agentul care se afla singur în rulotă nu a văzut când a plecat Oldsmobile-ul, așa că echipele de supraveghere nu au fost trimise să îl urmărească pe Howard. Fata care stătea cu copilul a sunat de pe telefonul fix al familiei Howard, convorbirile sale fiind interceptate de FBI, dar echipele de urmărire tot nu s-au urnit din loc. Mary chiar a sunat acasă de la restaurant și a vorbit cu fata angajată pe post de bonă, dar nici acest fapt nu a pus în mișcare echipele de urmărire. În jurul orei 7.30 seara, echipele de urmărire s-au hotărât să treacă prin fața casei pentru că nu mai auziseră și nu mai văzuseră nici o mișcare. Nu au observat nimic ciudat nici pe aleea privată a lui Howard.[12]

FBI i-a ratat cu desăvârșire pe Edward Lee Howard și pe Mary Howard. În drumul de la restaurant spre casă, Mary s-a aflat la volan și a luat-o pe un traseu ocolitor, făcând un fel de tur de depistare a eventualilor urmăritori, așa cum învățaseră în urmă cu câțiva ani. La un moment dat, în centru, a tras pe dreapta, soțul său a sărit din mașină, iar ea a deschis pe locul său un manechin improvizat de tipul Omulețului-pe-Arcuri. Omulețul avea capul

din polistiren, pe care Ed desenase o față, o perucă maro, o șapcă de baseball portocalie cu alb pe care scria „Navajo“, era, de fapt, un băț de 60 de centimetri, cu un sacou maro până în talie. Înainte de a pleca, Howard i-a spus soției sale să meargă direct acasă, cu manechinul pe locul pasagerului, să deschidă ușa garajului cu telecomanda, să intre și să închidă ușa.

Învățaseră acest truc de la CIA. Dar nu a fost necesar. Nu i-a urmărit nimeni. Agentul FBI, care se afla singur în rulotă, chipurile urmărind imaginile transmise din dubă, nu a văzut-o pe Mary Howard întorcându-se acasă cu mașina Oldsmobile și cu manechinul improvizat pe locul pasagerului. Nici echipele de urmărire nu i-au văzut mașina. Ajunsă acasă, Mary Howard a format numărul de telefon al psihiatrului soțului său și a pus la telefon o casetă cu vocea lui Howard, care solicita o programare. Aceasta în scop de diversiune. FBI a interceptat și această convorbire.[13]

După ce a sărit din Oldsmobile, Howard a fugit până la biroul său din Santa Fe, și-a scris cererea de demisie către șeful său și a luat un tren preorășenesc către aeroportul din Albuquerque, unde a folosit numele de „J. Preston“. A luat avionul spre Tucson, din Arizona. Într-o cameră de motel, și-a vopsit părul, dar nu i-a plăcut culoarea și și-a spălat vopseaua.[14] Duminică dimineața, s-a dus la aeroport, unde și-a cumpărat bilete de avion de la Tucson la St. Louis, New York, Londra și Copenhaga, ajungând în Danemarca luni dimineața. A plătit suma de 1 053 de dolari cu cardul său de credit TWA. Apoi a zburat la Helsinki.[15]

În timp ce Howard zbura tot mai departe, agenții FBI băteau la ușa casei sale din Santa Fe. Era duminică, ora 3.05 după-amiaza. Agenții speciali tocmai aflaseră din Texas despre un interogatoriu pe care FBI i-l luase prietenului lui Howard, Bosch. Agenții FBI au înțeles că Bosch confirmase acuzația că Howard le furniza informații sovieticilor.[16]

Agenții speciali ai FBI au întrebat-o pe Mary unde este Howard. Mary a spus că se dusese la jogging și că se va întoarce în jumătate de oră.[17]

Dar nu s-a mai întors niciodată.

Luni a fost emis un mandat federal pentru arestarea lui Edward Lee Howard sub acuzația de spionaj.[18] Însă acesta scăpase de FBI și nu avea să mai fie

prins. La Helsinki, Howard i-a contactat pe sovietici luni și a trecut granița marți, ascuns în portbagajul unei mașini. Uniunea Sovietică i-a acordat azil în 1986, fiind primul ofițer al CIA care a fugit vreodată din țară.

În cursul investigației care a urmat, Mary Howard a fost interogată de mai multe ori de FBI. Treptat, aceasta a dezvăluit faptul că știa despre excursiile la Viena și despre legăturile cu sovieticii. Mary „a recunoscut faptul că știa și că a participat la activitățile de spionaj ale lui Ed“ și a trecut două teste cu poligraful, după cum a rezultat din evidențele FBI. Cu ajutorul său, FBI a dezgropat cutia cu bani pe care Howard o îngropase în deșert, a recuperat capul Omulețului-pe-Arcuri și hainele folosite la deghizare și a aflat despre contul bancar elvețian de la Zürich. În cele din urmă, aceasta „a divulgat toate informațiile utile“ FBI. Mary a mai primit telefoane de la Howard și l-a vizitat pe acesta la Moscova. Nu a fost niciodată condangată. Au divorțat în 1996.[19]

Howard și-a publicat memoriile, Safe House, în 1995, carte plină de neadevăruri, printre care și negarea faptului că îl trădase pe Tolkacev.[20]

A murit la vârsta de 50 de ani, la Moscova, pe 12 iulie 2002, ca urmare a unei căzături în propria casă.[21]

Capitolul 21

„Pentru libertate“

Adolf Tolkacev ajunsese în locul întunecat de care se temea cel mai mult – în mâinile KGB. A fost interogat în închisoare și a mărturisit că era spion, dar a insistat cu fermitate că familia sa nu cunoștea acest lucru. KGB a găsit o mulțime de dovezi care îl incriminau, printre care și grămezi de ruble, miniaturalele aparate de fotografiat Tropel, precum și hărțile CIA, schițele și programul întâlnirilor. KGB a mai găsit permisul de acces la bibliotecă, pe care CIA îl falsificase ca să șteargă urmele lui Tolkacev, și stiloul în care se afla pastila letală.[1]

Tolkacev a fost condangat la moarte pentru spionaj de un tribunal militar cu un complet format din trei membri. La anunțarea sentinței, Tolkacev a stat drept, purtând o jachetă sport largă și o cămașă deschisă la gât și având ochelarii de vedere în buzunarul de la piept. Era încadrat de doi paznici, care stăteau jos.

– Spune-ți numele corect, i-a cerut judecătorul.

– Tol-ka-chev, a răspuns cu fermitate. Adolf Gheorghievici. Apoi și-a spus vârsta, data nașterii și studiile.

– Unde ai lucrat înainte de a fi arestat și ce funcție ai deținut?

– Înainte de fi arestat am lucrat la Institutul de Cercetare Radiotehnică, în funcția de proiectant-șef.

Judecătorul a citit sentința cu voce tare: „vinovat de trădare sub formă de spionaj, care se pedepsește cu moartea“.

Tolkacev a privit drept înainte, fără emoție. Cei doi paznici s-au ridicat și l-au apucat de coate.

I s-a respins ulterior apelul la clemență.[2]

După pronunțarea sentinței, lui Tolkacev i s-a acordat dreptul la o vizită de adio din partea fiului său, Oleg, care a durat cincisprezece minute și s-a

desfășurat într-o sală de ședințe aglomerată din închisoare. Tolkacev își făcuse probleme în legătură cu fiul său în toți anii în care spionase pentru CIA. Era un moment dificil pentru amândoi. Oleg disprețuia la fel de mult ca și părinții săi sistemul sovietic. Își amintea cum citeau mama și tatăl său lucrările interzise ale lui Soljenițîn. Dar nu îi întrebase niciodată de unde proveneau muzica rock occidentală și creioanele de desen. Nu știuse niciodată că tatăl său era spion.

Tolkacev i-a spus fiului său că regretă. Oleg i-a răspuns: „Nu, nu, nu“ – nu trebuia să spună asta.[3]

*

Președintele Reagan, care fusese informat despre agentul de la Moscova, în ajunul primului său discurs inaugural, de către Stansfield Turner, aflase acum întreaga poveste despre cum fusese trădat Tolkacev. Comitetul Consultativ al Președintelui pentru Informații Externe prezentase detaliile într-un raport secret pe care Reagan îl luase ca să îl citească la Camp David, pe 26 septembrie 1986. Atât CIA, cât și FBI erau aspru criticate în raport; agenției i se reproșa că nu raportase mai devreme FBI faptul că Howard ar fi putut reprezenta un pericol la adresa securității.[4] Comitetul Consultativ s-a reunit în Biroul Oval pe 2 octombrie ca să îl informeze pe Reagan. În notele de ședință scrise de mână, șeful statului-major de la Casa Albă, Donald T. Regan, a remarcat faptul că „într-un an“ de pregătire la CIA, Howard „a prins destul de mult“.[5] Totul fiind pierdut acum.

Pe 22 octombrie 1986, agenția sovietică de știri Tass a anunțat că Tolkacev fusese executat „pentru înaltă trădare sub formă de spionaj.“[6]

Și Natașa a fost condangată, fiind acuzată că avea cunoștință despre activitatea de spionaj a lui Tolkacev. Libin, fostul ei șef și prieten de familie, avea să scrie că aceasta nu își mărturisise vina, dar fusese trădată de o informatoare din închisoare. A fost condangată la trei ani. A executat primul an din pedeapsă la Potma, un lagăr de muncă silnică aflat la aproape 390 de kilometri sud-est de Moscova, care făcuse parte din gulagul sovietic. Pentru executarea celui de-al doilea an a fost transferată într-o colonie

penală mai puțin dură, unde a făcut cărămizi, la Ufa, la aproape 1 200 kilometri est de Moscova, unde Oleg a reușit să o viziteze. A fost eliberată după doi ani și s-a întors la Moscova în 1987. Nu a mai putut să profeseze ca inginer, dar și-a găsit de lucru ca manipulator într-o secție de cazane. Și-a păstrat demnitatea, a citit multe cărți și a urmărit viața politică agitată din perioada Gorbaciov. A mers la Memorial, un grup format în perioada glasnostului, pentru păstrarea memoriei celor care pieriseră în lagărele staliniste, și a scris detalii despre cum au pierit părinții ei, subliniind faptul că amândoi fuseseră reabilitați după moartea lui Stalin.[7]

În 1990, Natașa a fost lovită de cancer ovarian. A scris ambasadei americane spunând că este grav bolnavă și solicitând asistență medicală. A spus că este soția lui Adolf Tolkacev, care „a lucrat pentru America și pentru libertatea țării noastre vreme de mulți ani", potrivit lui Libin, care a ajutat-o să redacteze scrisoarea. Libin își amintea că ambasada i-a răspuns spunându-i, pur și simplu, că primesc multe cereri și că nu îi pot ajuta pe toți. Se pare că ambasada nu și-a dat seama cine era. CIA a aflat despre rugămintea ei abia mulți ani mai târziu.[8]

Natașa a rămas supărată doar pentru un lucru: Adik o mințise și își continuase activitatea de spionaj după ce îi promisese să înceteze. Nu o deranja că fusese spion, ci faptul că își pusese familia în pericol. A murit de cancer pe 31 martie 1991, exact când partidul-stat sovietic pe care îl detestaseră atât de mult și ea, și Adik, era pe cale să dispară. A fost înmormântată alături de tatăl său, Ivan Kuzmin, editorul de ziar, la cimitirul Donskoie din Moscova.[9]

*

Pe 11 august 2014, CIA a expus un portret al lui Tolkacev la sediul său central, alături de alte picturi legate de cele mai mari operațiuni ale agenției. Portretul, executat de artista Kathy Krantz Fieramosca din New York, îl înfățișează pe Tolkacev în apartamentul său, strângând în mână un aparat de fotografiat Pentax de 35 mm și fotografiind un document secret luminat de două lămpi de birou. Un ceas arată ora 12.30, sfârșitul pauzei de prânz. La ceremonia de dezvelire a tabloului, un reprezentant al CIA a spus că

Tolkacev este înfățișat în tablou cu „grozavă hotărâre“, „concentrare puternică“, dar și, conștient fiind de soarta care îl așteaptă în cazul în care ar fi prins, cu „o umbră de teamă“.

Epilog

Pe 19 ianuarie 1991, a treia zi a Operațiunii „Furtună în deșert“, Larry Pitts s-a trezit la ora 4.00 dimineața, la baza aeriană King Faisal din Tabuk, aflată în nord-vestul Arabiei Saudite. A mâncat la micul dejun ouă jumări și lipie, a ascultat informarea făcută de serviciul de informații, s-a îmbrăcat în uniformă, și-a prins vesta de supraviețuire, și-a luat geanta cu casca și a pornit-o spre pistă. În întunericul dinaintea răsăritului, se zărea un avion de vânătoare F-15C, cel mai avansat avion de acest fel fabricat vreodată de Statele Unite și cel mai redutabil combatant aer-aer din istorie. Cu o lungime de circa 19,5 metri, cu o anvergură a aripilor de circa 13 metri, fabricat din aluminiu, titan, oțel și fibră de sticlă, avionul de vânătoare F-15C era dotat cu două turboventilatoare Pratt & Whitney care îl propulsau direct în înaltul cerului, ca pe o rachetă. La F-15 totul reprezenta culmea tehnologiei americane, începând cu puternicul radar cu impulsuri folosind efectul Doppler și având capacitatea look-down și până la aripile care rezistă în cursul luptelor și la complicatele emițătoare electronice de bruiaj aflate într-o cutie neagră, care era ascunsă în spatele pilotului.

Pitts se pregătea să zboare cu un avion de vânătoare proiectat până în cel mai mic detaliu să învingă MiG-urile sovietice. Forțele aeriene ale lui Saddam Hussein dețineau una dintre cele mai mari flote de avioane de luptă MiG din afara Uniunii Sovietice. În primele două zile de război, luptele aeriene de deasupra Irakului au urmat același scenariu care fusese scris pentru spațiul aerian european, în cazul în care ar fi izbucnit ostilitățile în cursul Războiului Rece. Atât Statele Unite, cât și Uniunea Sovietică au proiectat, au construit și au utilizat avioane de vânătoare superioare care se presupunea că s-ar fi putut confrunta deasupra Germaniei și a Cehoslovaciei. Însă, luptele din Irak au demonstrat că forțele acestora nu erau la același nivel. Piloții americani și avioanele lor de luptă aveau un anumit avantaj, dobândit în urma pregătirilor intensive și a informațiilor obținute din interior, în special ca urmare a activității de spionaj a lui Adolf Tolkacev.

În dimineața respectivă, căpitanul Pitts s-a plimbat agale în jurul avionului pentru o verificare vizuală, s-a uitat pe jurnalul de bord, după care s-a urcat

în carlingă. După ce s-a înălțat în aer, s-a bucurat de o vizibilitate uimitoare în toate direcțiile. Avionul s-a înclinat odată cu umerii pilotului. Se simțea de parcă stătea în vârful unui creion.[1]

Pitts se afla în aer la ora 5.00 dimineața, zburând în partea dreaptă a unei formații de patru avioane F-15C. Operațiunea „Furtună în deșert“ era o campanie militară menită să îi alunge pe irakieni din Kuwait. Escadrila 58 de avioane de vânătoare din cadrul Grupului 33 de aviație de aparate de vânătoare tactice ale Forțelor Aeriene ale SUA, cunoscută drept Gorilele, desfășurase deja trei misiuni aeriene în Irak. Pitts avea 34 de ani și își dorise să fie pilot încă din copilărie, pe care și-o petrecuse în Anchorage, în Alaska.

În cadrul Forțelor Aeriene ale SUA fusese instruit sute de ore pe avionul F-15C, însă acum participa pentru prima dată la un război – fiind primele sale zile de luptă.

Pitts și avionul pe care îl pilota întruchipau cele învățate de forțele aeriene și navale în urma dezastrului din Vietnam. Pe atunci, piloții de pe Phantom F-4 fuseseră adesea în dezavantaj față de avioanele de luptă sovietice MiG, pilotate de vietnamezii din nord. Piloții de pe avioanele Phantom trebuiau să apese pe 12 comutatoare ca să lanseze o rachetă; pierzând astfel secunde prețioase în comparație cu mai sprintenele MiG-uri. Din contră, în cabina aeronavei F-15, piloții puteau căuta, detecta, ținti și trage într-un MiG care se apropia fără să-și ia nici o secundă mâna de pe accelerație sau de pe manșă și fără să-și ia ochii de pe monitorul de date. Era suficient să își miște degetele de la ambele mâini pe butoane, ceea ce piloții numeau „cântat la piculină“. Lansatoarele de panglici din foiță metalică antiradar ale aeronavelor F-15C aveau fibre dielectrice de lungimi proiectate cu precizie pentru a orbi radarele MiG-urilor. Instrumentele electronice și tactice care echipau aeronavele de luptă F-15C fuseseră proiectate astfel încât să contracareze avionica sovietică. Aeronava F-15C putea să țintească cu precizie și să lanseze o rachetă împotriva unui MiG inamic dincolo de raza vizuală sau atât de departe, încât Pitt să nu o poată vedea.

În Vietnam, piloții americani folosiseră tactici rigide, zburând în formații compacte care erau depășite cu ușurință de avioanele de luptă ale nord-vietnamezilor. După război, Statele Unite au modificat modul de pregătire a

piloților, iar noua generație era încurajată să fie mai flexibilă și să ia singură propriile decizii. Potrivit tradiției, piloților sovietici li se spunea de la sol ce să facă; americanii erau pregătiți să știe ce abilități avea inamicul și să le contracareze din zbor. Ca să îi ajute să riposteze mai repede, au fost construite legături de date care le asigurau piloților toate informațiile necesare în cel mai scurt timp. Pitts era dovada acestor schimbări în modul de pregătire a piloților. Participase la trei exerciții de zbor de tipul „Red Flag“, în cadrul cărora simulase posibile lupte aeriene împotriva unui adversar din blocul sovietic. Studiase manualele aeronavelor MiG-25 și MiG-29, iar generația sa de piloți beneficiase de pe urma informațiilor colectate prin CONSTANT PEG, o operațiune strict secretă în cadrul căreia piloții forțelor aeriene făceau antrenamente, în deșertul Nevada, împotriva MiG-urilor mai vechi fabricate de sovietici.

Pitts și ceilalți trei piloți de pe aeronavele F-15C au alimentat de la autocisterna aeriană și apoi au așteptat. Fusese contramandată o misiune de bombardament la care ar fi trebuit să participe. Au rămas o vreme în aer din cauza unor informații potrivit cărora era posibil ca Saddam Hussein să fugă din Irak. Până la prânz, însă, și-au dat seama că Hussein nu avea de gând să plece nicăieri, iar formația de patru avioane s-a întors la baza din Arabia Saudită. Pitts se gândea să tragă un pui de somn. La câteva minute de la aterizare, Gorilele au primit ordin să realimenteze și să decoleze din nou. Aveau misiunea să zboare deasupra Irakului și să vadă dacă americanii puteau provoca forțele aeriene irakiene să își ia zborul. În primele zile ale războiului, era un obiectiv important să dobândești superioritatea aeriană totală. Saddam deținea 25 de avioane de interceptare MiG-25 și 30 dintre cele mai recent apărute avioane de vânătoare MiG-29, cu radare cu capacitatea look-down, shoot-down, precum și sute de avioane mai vechi de fabricație sovietică. Irakul se luptase cu Iranul opt ani în deceniul anterior, așa că era de presupus că piloții irakieni erau experimentați. Dar irakienii evitau lupta aeriană și nu mulți dintre ei zburau.

În timpul realimentării aeriene de deasupra Arabiei Saudite, Pitts și formația sa au primit vestea că două grupuri de „bogies“ – avioane neidentificate – fuseseră detectate de către puternicul sistem american de avertizare timpurie și de control aerian, E-3 Sentry sau AWACS, o altă reușită tehnologică capabilă să scaneze spațiul aerian pe o rază de sute de kilometri. Formația

de patru avioane s-a îndreptat spre nord, către Irak, depășind cu puțin viteza sunetului, Pitts aflându-se în partea dreaptă.

Apoi, aeronavele „bogies“ au devenit „bandits“, confirmându-se faptul că erau avioane de vânătoare irakiene. Două dintre ele erau MiG-uri 29, iar două – MiG-uri 25. Avioanele MiG-29, care erau mai moderne, au virat îndepărtându-se. Însă avioanele de mare viteză MiG-25 se îndreptau rapid direct spre Pitts.

Aeronava MiG-25 înspăimântase odinioară Occidentul, unii crezând că este cel mai rapid aparat de zbor din lume. Însă, după ce Belenko fugise în Japonia la bordul unui MiG-25, în 1976, se dovedise că era un avion de interceptare, nu un avion de vânătoare capabil de manevre. Din perioada pregătirii sale, Pitts știa că avionul MiG-25 era dotat cu motoare-mamut, dar îi cunoștea și slăbiciunile. Avionul era lent la joasă altitudine, iar cabina se afla în partea inferioară a fuzelajului, astfel că pilotul nu vedea bine în spate. Unghiul la care lua virajele era larg. Câmpul radarului era îngust. Avionul MiG-25 nu mai era învăluit în mister ca odinioară: Statele Unite îl cunoșteau până în cel mai mic amănunt.[2]

Două dintre avioanele F-15C s-au desprins din formațiunea de patru, lăsându-i în urmă pe Pitts și pe comandantul său, căpitanul Rick Tollini, să se confrunte cu avioanele MiG-25. Avioanele irakiene au descris un cerc și s-au întors direct spre americani, care zburau la o altitudine de circa 4 500 de metri.

Brusc avioanele MiG-25 s-au întors razant, adică la 90 de grade, de avioanele de vânătoare americane, și au coborât în picaj – aproape de sol – spre zona învăluită în ceața de la joasă înălțime. Aceasta era o tactică sovietică clasică; la 90 de grade se forma un „șanț“ în care radarul Doppler era cel mai slab și nu putea să vadă o țintă mobilă pe fondul neregulat al solului. Pitts a pierdut MiG-ul 25 de pe radar. S-a temut că MiG-urile urmau să reapară și să tragă în el înainte să apuce să le doboare.

Avionul MiG-25 nu era tocmai o balerină în aer; era ca un glonț rapid. Un MiG-25 s-a întors aproape instantaneu. Pitts a recepționat un semnal radar: avionul se afla la o distanță de 8 000 de metri în față. Acum se afla la circa 4 000 de metri altitudine, însă MiG-ul 25 era la o distanță de numai 150 de

metri de sol, zburând de la stânga la dreapta în fața lui. MiG-ul 25 s-a înălțat cu 1 300 de kilometri pe oră, mai repede decât viteza sunetului. Probabil că pilotul nu îl văzuse pe Pitts deasupra sa și nici nu-i păsa; acesta încerca să depășească pericolul. Viteza uluitoare a MiG-ului 25 „a debusolat“ radarul F15-ului: a mărit distanța focală, de la stânga la dreapta, și a ieșit din ecran.

Pitts nu s-a dat bătut. Radarul se blocase din nou, dar avea contact vizual cu MiG-ul 25, așa că au intrat în acțiune toate cunoștințele și toate reflexele sale.

– Atac! i-a strigat lui Tollini.

– Trage! a răspuns Tollini, ceea ce însemna că de-acum Pitts urma să tragă, iar Tollini urma să îl susțină.

Pitts a întors avionul F-15C cu o jumătate de tonou, a intrat în picaj și a continuat până la orizontală, manevră cunoscută drept split-S. Avionul F-15C a plonjat după MiG-ul 25. Manevra l-a îndesat pe Pitts adânc în scaun, cu o forță de douăsprezece ori mai mare decât gravitația, preț de câteva secunde. Avionul F-15C putea depăși doar de nouă ori gravitația. Pitts a auzit în cască avertismentul computerului de la bord: „G depășit! G depășit!“ Dar era prea târziu, adrenalina era la maximum și luase deja decizia. Trebuia să își alinieze vârful avionului cu MiG-ul 25 care fugea, astfel încât să îl poată nimeri. Pitts a plonjat pe o distanță de peste 3 500 de metri și a frânat la o distanță de circa 1 500 de metri în spatele MiG-ului 25, doar cu puțin mai sus ca acesta și gonind după el. În trecut, piloții americani ar fi încercat să zboare pe sub avionul urmărit pentru a-l fixa mai bine pe radar, însă Pitts avea parte de o superbă acoperire a radarului pe F-15C și putea să stea chiar deasupra și în spate. Era acum la „șase“ față de MiG-25, adică la ora șase, exact în spatele lui, punându-l în pericol mortal pe pilotul irakian.

Dacă MiG-ul 25 ar fi țâșnit direct înainte cu viteză maximă, poate că l-ar fi depășit pe Pitts. Dar nu a făcut-o. Pilotul a înclinat avionul spre dreapta, într-o mișcare precipitată, dându-și seama că Pitts se pregătește să tragă. Avionul de fabricație sovietică încetinea pe măsură ce intra în atmosfera mai densă din apropierea solului. A înclinat și Pitts avionul, dar raza sa de

întoarcere era mai restrânsă, iar avionul său mult mai vioi. În curând, înainta în raza cercului descris de MiG, închizând arcul, fiind cu puțin în urma liniei aripii avionului inamic, poziția cea mai vulnerabilă a MiG-ului.

Pitts avea opt rachete sub fuzelajul și sub aripile avionului F-15C. A văzut o dâră mare de căldură rămasă în urma MiG-ului 25, un afterburner, așa că a selectat cu mâna stângă o rachetă AIM-9 Sidewinder, de 68 de kilograme, cu senzori de căldură. A lansat racheta cu mâna dreaptă apăsând un buton de pe „piculină“. Însă avionul MiG-25 a emis, aproape în același timp, o perdea de semnale luminoase, care a derutat racheta și aceasta a ratat ținta.

Pitts a ales o rachetă de 226 de kilograme, AIM-7 Sparrow cu ghidare prin radar, iar, când s-a focalizat pe avionul inamic, s-a aprins un semnal pe monitorul de avertizare: „TRAGE“. Pitts a tras. Racheta era concepută să explodeze lângă țintă, însă o siguranță nu a funcționat; aceasta a zburat exact pe deasupra cabinei MiG-ului, fără să explodeze, și a căzut la distanță.

Pitts a ales repede o altă rachetă Sidewinder cu senzori de căldură. Aflat acum la o distanță de mai puțin de 2 000 de metri în spatele MiG-ului, a tras, dar și de această dată semnalele luminoase au îndepărtat racheta.

Pitts nu mai lansase niciodată o rachetă în luptă; acum lansase trei fără nici un rezultat. Cele două avioane, ale căror povești erau legate de Războiul Rece, se luptau deasupra deșertului irakian, MiG-ul 25 la 100 de metri, iar F 15C exact deasupra și în urma sa, ambele mai încete decât înainte, dar încă mergând cu sub 1 000 de kilometri pe oră.

La a patra sa încercare, Pitts a ales o nouă rachetă AIM-7 Sparrow. De această dată, racheta a zburat direct în țeava de eșapament a MiG-ului și a explodat. Pilotul MiG-ului s-a catapultat, iar Pitts a văzut scaunul trecând în viteză. Exact în momentul în care a explodat MiG-ul, o altă rachetă a străpuns norul –o lansase Tollini. Nu se știe care a fost soarta pilotului, dar catapultarea la o asemenea viteză și la o altitudine atât de mică era adesea fatală.

După câteva minute, Tollini a doborât un alt MiG-25.

Îndreptându-se înapoi înspre Arabia Saudită, Pitts a încercat să se relaxeze. Avea puțin combustibil. După tensiunea confruntării, îi tremurau mâinile. Ca să alimenteze, a trebuit să stea puțin, să se calmeze și să încerce din nou.

Cele două avioane MiG-29 pe care Pitts și Tollini le văzuseră mai devreme au fost doborâte mai târziu, în aceeași zi. Cele trei avioane MiG-29 și cele două MiG-21 au fost doborâte pe 17 ianuarie. Irakienii au continuat să înregistreze pierderi, zi după zi. Până la sfârșitul războiului, avioanele Forțelor Aeriene ale SUA aveau să doboare 39 de avioane inamice, fără să piardă nici un avion.[3] Șaisprezece dintre acestea au fost doborâte cu rachete lansate dincolo de raza vizuală, împotriva unor avioane de vânătoare pe care piloții americani nici măcar nu le puteau vedea, o capacitate cu totul nouă în luptele aeriene, devenită posibilă pentru că avioanele de vânătoare ale SUA, ghidate de AWACS, puteau trage fără cel mai mic risc de a nimeri din greșeală vreo aeronavă prietenă.[4]

În confruntările aeriene directe de deasupra Irakului, Forțele Aeriene ale SUA au doborât toate avioanele strategice de luptă de fabricație sovietică cu care s-au confruntat. Motivele erau numeroase: tehnologie superioară, tactici perfecționate în cele mai mici amănunte și o pregătire mult mai bună a piloților. Însă toate aceste avantaje erau consolidate de ceva mai puțin vizibil. Statele Unite adunaseră toate informațiile posibile despre avioanele, piloții și radarele sovietice, toate fotografiile, schițele și plăcile cu circuite de care puteau face rost – în orice mod posibil.

Și, pentru asta, existase un spion.

*

Activitatea de spionaj a lui Adolf Tolkacev este o poveste din timpul Războiului Rece, însă este o poveste care se mai spune și astăzi. Informațiile furnizate de sursele umane rămân indispensabile pentru siguranța națională. Atâta vreme cât va fi nevoie de cunoașterea adversarului – de furtul secretelor, de înțelegerea intențiilor și de spargerea seifurilor – va fi extrem de importantă recrutarea de agenți capabili să își învingă teama și să treacă în partea cealaltă. Va fi nevoie să fie priviți în

ochi, să li se câștige încrederea, să fie liniștiți și să li se împărtășească riscurile.

Tolkacev, inginer și proiectant, s-a remarcat față de alții care au trădat Uniunea Sovietică devenind agenți ai Statelor Unite. Nu a fost membru al Partidului Comunist, nici militar, nici nu a lucrat la vreo autoritate din domeniul securității. Majoritatea celorlalți proveneau fie de la KGB, fie de la GRU, serviciul militar de informații, inclusiv Penkovski, Popov, Șeimov, Poliakov și Kulak. Kuklinski, agentul din Polonia care a furnizat materiale secrete despre avioanele Pactului de la Varșovia, era colonel în armata poloneză. Ogorodnik era diplomat sovietic.

Ceea ce face activitatea de spionaj a lui Tolkacev și mai remarcabilă este faptul că acesta a transmis materiale către CIA, pur și simplu, pe sub nasul KGB. Majoritatea celor 21 de întâlniri au avut loc la distanțe de până la cinci kilometri de intrarea principală în sediul KGB. Cu toate acestea, KGB nu i-a detectat niciodată nici pe agent, nici pe coordonatorii săi. Activitatea susținută a stației de la Moscova – transferuri de identitate, deghizări pe stradă, tururi de identificare a eventualilor urmăritori, monitoare radio SRR-100 – a dat rezultate.

Natura materialelor furnizate de Tolkacev a fost extraordinară: diagrame complexe, specificații, planuri, plăci cu circuite de pe radare aeriene și divulgarea planurilor de cercetare-dezvoltare ale armatei sovietice pentru deceniul următor. Specialiștii americani în informații și în domeniul militar, care au analizat mii de pagini din documentele lui Tolkacev de-a lungul anilor, au spus că nu au găsit nici măcar o pagină contaminată cu informații false, aceștia verificând informațiile secrete cu informații din alte surse, în măsura în care era posibil.[5]

Tolkacev a deschis o fereastră pentru a vedea intențiile și capacitățile sovietice, care reprezentau nucleul misiunii CIA. Pentru conducerea Statelor Unite era de o importanță vitală să afle care erau prioritățile sovietice din cercetare-dezvoltare, precum și capacitatea acestora – ce puteau și ce nu puteau să facă. Vreme de decenii, existaseră goluri și estimări greșite în informațiile SUA cu privire la intențiile și la capacitățile sovieticilor.[6] Însă, când a fost vorba despre defensiva aeriană, avioanele de vânătoare sovietice, avioanele de interceptare, despre radare, avionică și

sistemele de ghidare cu care s-ar fi confruntat americanii în războaie fierbinți, Tolkacev a fost furnizorul informațiilor.

Informațiile secrete de la acesta au sosit exact în perioada în care Forțele Navale și Aeriene ale SUA începuseră să revoluționeze pregătirea piloților în programul cunoscut sub denumirea de Top Gun, din Miramar, California, și în cel de la baza aeriană Nellis din Nevada. Fiecare detaliu era important pentru cei care se pregăteau să lupte în următorul război aerian american. Informațiile extrase din documentele lui Tolkacev le erau transmise instructorilor și piloților de la Top Gun.

În consecință, Statele Unite s-au bucurat de o superioritate aeriană aproape totală asupra avioanelor de vânătoare de fabricație sovietică timp de mai bine de două decenii: în Războiul din Golful Persic din 1991, în timpul căruia Pitts a doborât avionul MiG-25 deasupra Irakului; în 1995, când SUA și aliații săi i-au forțat pe sârbii din fosta Iugoslavie să recunoască independența Bosniei-Herțegovina; și în 1999, la stoparea unei campanii de epurare etnică în Kosovo. Atât Irakul, cât și Iugoslavia aveau avioane de război MiG de fabricație sovietică. Au existat pierderi de partea americanilor în lupta de la sol, însă Statele Unite au dominat spațiul aerian. Raportul este clar: la fiecare șase piloți de pe avioanele inamice doborâte în Coreea, Statele Unite a pierdut unul. În Vietnam, Statele Unite au pierdut un avion la fiecare două avioane inamice doborâte. Acum, proporția ajunsese de la șase la unu în Coreea și doi la unu în Vietnam, la 48 la zero pentru forțele aeriene în războaiele din Irak și Balcani. Progresele impresionante din tehnologia americană și din pregătirea piloților au fost esențiale pentru obținerea realizărilor respective.[7] Însă la acestea a contribuit și activitatea de spionaj a lui Tolkacev; Statele Unite dețineau planurile aparatelor radar instalate pe toate avioanele importante de luptă sovietice din anii 1980.

De asemenea, Tolkacev le-a redat Statelor Unite încrederea în sistemele de armament care costaseră miliarde de dolari și care fuseseră proiectate de-a lungul multor ani, în special în cele destinate să lovească Uniunea Sovietică de la joasă altitudine. Racheta de croazieră de la nivelul solului, cu aripă pentru portanță, a fost testată în luptă și folosită în anii în care și-a desfășurat Tolkacev activitatea de spionaj. Liderii sovietici știau că aceasta reprezenta o mare amenințare. La Moscova, pe 4 iunie 1984, Anatoli

Cerniaev, care urma să devină, mai târziu, consultantul lui Mihail Gorbaciov pe probleme de siguranță națională, a participat la o ședință miliară a Comitetului Central. Ședința avea ca temă „Trăsăturile războiului modern“, iar Cerniaev și-a notat ulterior în jurnal că urmăriseră filme despre sistemele americane de armament.

„A fost extraordinar“, scria acesta, „să vedem rachete care nimeresc țintele de la distanțe de sute și mii de kilometri, transportatoare de aeronave, submarine care pot face de toate, rachete cu aripi care, ca în desenele animate, puteau fi direcționate printr-un canion pentru ca apoi să nimerească o țintă cu diametrul de 10 metri de la o distanță de 2 500 de kilometri. O reușită incredibilă a tehnologiei moderne. Și, evident, extrem de scumpă.“[8]

„Rachetele cu aripi“ nu erau desene animate; rachetele de croazieră ale SUA erau adevărate. Radarele sovietice nu le puteau vedea venind, iar CIA știa de ce.

Notă despre informațiile secrete

Prin activitatea sa de spionaj, Adolf Tolkacev a furnizat atât de multe informații secrete, încât specialiștii din domeniul militar și de informații al SUA au continuat să extragă date din aceste detalii prețioase până la mijlocul anilor 1990. Informațiile respective au fost incluse în rapoartele finale de informații ale epocii care au fost trimise la Casa Albă și la legiuitori, multe dintre ele fiind în prezent făcute publice. Rapoartele de la cel mai înalt nivel, evaluările naționale de informații, combină rapoarte și analize și cuprind detalii provenite din diverse surse. Tolkacev nu este menționat în toate acestea cu numele său adevărat. Însă ele reflectă impactul activității sale de spionaj.

În martie 1976, cu un an înainte ca Tolkacev să își ofere serviciile, într-un memoriu al serviciului de informații al SUA forțele aeriene sovietice erau descrise ca fiind deficitare, inclusiv pentru faptul că nu aveau capacitatea de look-down, shoot-down la radare și la arme.[1] Aceasta era părerea analiștilor din cadrul CIA, însă, în vară și la începutul toamnei, agenția a solicitat și o altă părere cu privire la capacitatea sovietică. Făcând un experiment inedit, CIA i-a permis unei echipe externe de specialiști și de analiști foarte abili să critice evaluarea anuală cu privire la forțele sovietice. Printre altele, echipa a analizat forțele aeriene sovietice.[2] Echipa externă, numită Echipa B, nu era foarte sigură. Aceasta a găsit dovezi potrivit cărora forțele defensive aeriene sovietice, din punctul de vedere al dotării, deveneau „formidabile“, însă, având în vedere problemele identificate pe parcursul exercițiilor trupelor, puteau fi „la limită“, iar situația reală nu se cunoștea din cauza lipsei de „dovezi clare“.[3] Astfel, CIA avea mai multe variante de răspuns: capacitatea defensivă aeriană sovietică era fie slabă, fie puternică și tot mai puternică.

Statele Unite aveau, însă, nevoie de un răspuns mai bun. Uniunea Sovietică avea cea mai lungă graniță din lume, de circa 60 000 de kilometri. Pentru a-i ține la distanță pe intruși, avea nevoie de arme și de radare, atât la sol, cât și în aer. Dacă existau goluri în defensiva sa aeriană, acestea putea fi exploatate. În câțiva ani, Tolkacev le-a dat răspunsul: sistemul era slab și puteau profita de vulnerabilitatea sa.

În 1979, o evaluare națională de informații a reconfirmat faptul că sovieticii aveau „probleme tehnice grave în ceea ce privește capacitatea de a intercepta elemente de penetrare la joasă altitudine“.[4] În 1981, într-un memoriu intern al CIA se menționa că Uniunea Sovietică avea o putere redusă față de țintele care zburau la joasă altitudine, practic forța aeriană sovietică defensivă era brută și „sovieticii efectuează rar operațiuni defensive aeriene la joasă altitudine“. În plus, sistemul de comandă și control pentru apărarea aeriană era slab, iar trupele sale „nu se numără printre cele mai bune și adesea nu au rezultate bune la exercițiile de antrenament“. Concluzia memoriului era că există „o foarte puternică senzație că sovieticii sunt cât se poate de nepricepuți în acest domeniu“.[5]

În 1983, într-un raport al serviciului american de informații se menționa că rachetele de croazieră de joasă altitudine și bombardierele avansate ale SUA „sunt în stare să facă inutile investițiile sovietice de miliarde de ruble“ în apărarea aeriană – puteau să zboare chiar pe sub ele.[6] În martie 1984, în evaluarea anuală a CIA referitoare la informațiile privind forțele sovietice, se descria cum se străduia Moscova să își îmbunătățească apărarea aeriană, inclusiv efortul de a construi „legături de date“ mai bune între noile avioane de vânătoare cu reacție sovietice, radarele, rachetele sol-aer și avioanele de avertizare și control.[7]

Concluziile tuturor acestor rapoarte au la bază, în parte, mii de pagini de documente sovietice secrete furnizate CIA de către Tolkacev.

În 1985, CIA avea deja o imagine clară a dotărilor sovietice în materie de radare aeriene. Într-un raport din 1985 se menționau cinci domenii importante în care acționau sovieticii „pentru a-și dezvolta capacitatea de apărare aeriană“. Fiecare dintre acestea fusese divulgat de Tolkacev în rolele sale de film și în notele sale informative, inclusiv avionul de avertizare și control și radarul cu funcția look-down, shoot-down.[8]

Dincolo de informațiile finale, materialele lui Tolkacev ajungeau direct la programele militare de cercetare-dezvoltare ale SUA. Adesea, informațiile lui Tolkacev le erau extrem de utile experților tehnici care proiectau cutii negre și alte aparate de tehnologie avansată menite să învingă radarele și avionica sovietice. Un astfel de proiect l-a constituit sistemul de bruiaj al radarului. La sfârșitul anilor 1970, Forțele Navale și Aeriene ale SUA

colaborau în legătură cu un sistem de bruiaj pentru cele mai recente avioane de vânătoare. Proiectul se afla în fazele sale incipiente când Tolkacev le-a transmis informații cu privire la cercetarea sovietică privind radarul cu impulsuri care folosea efectul Doppler. Timp de mulți ani, sovieticii rămăseseră în urma Occidentului în privința creării radarului cu efect Doppler, care permite aparatului să vadă, pur și simplu, în jos la viteză extrem de mare și să distingă o țintă mobilă pe fondul neregulat al solului. Sistemul de bruiaj radar al SUA, după cum fusese proiectat inițial, nu avea un mod de a contracara radarul cu efect Doppler. În urma unui studiu al Comitetului Științific al Apărării al SUA din 1980, a fost modificat proiectul sistemului de bruiaj incluzându-se o rază menită să deruteze radarele cu efect Doppler, precum ZASLON. Această modificare fusese făcută exact în perioada în care Tolkacev le dădea informații despre radarele sovietice. Sistemul aerian de bruiaj cu autoprotecție era un proiect ambițios, menit să inducă în eroare radarul inamic, făcându-l să creadă că un avion se află într-o altă direcție decât în cea reală. Ar fi reprezentat un avantaj important dacă Războiul Rece ar fi devenit vreodată fierbinte.[9]

Tolkacev a furnizat Statelor Unite o întreagă bibliotecă de documente strict secrete, referitoare la forma și funcțiile radarelor folosite pe avioanele sovietice de vânătoare și de interceptare, printre care și avionul de luptă MiG-23, avionul de interceptare de mare altitudine MiG-25, avionul de interceptare MiG-31 și avioanele de luptă multirol MiG-29 și Su-27. În primul rând, Tolkacev a divulgat informații referitoare la câteva versiuni ale radarelor SAFIR și ZASLON. Tolkacev a mai furnizat informații și despre rachetele sol-aer și despre proiectul sovietic secret numit ȘTORA, adică „Storul“, proiect menit să ascundă rachetele sol-aer de radarele avioanelor-țintă.

Tot ca o reușită a spionajului, Tolkacev a fost primul care a avertizat Statele Unite că Uniunea Sovietică începea să creeze un sistem de avertizare și control aerian, denumit AWACS, o stație radar zburătoare. După ce Tolkacev le-a dat informația, sateliții de spionaj ai SUA au confirmat-o. Radarul de 20 de tone, denumit ȘMEL, adică „Bondarul“, avea să fie transportat cu un avion cu reacție Iliușin Il-76 modificat, cu un disc zburător pe post de cupolă a radarului, nu foarte diferit de sistemul avansat E-3 Sentry al SUA, care avea la bază un Boeing 707 modificat și care zbura

deja. Noul AWACS era foarte important pentru sovietici, care depuseseră eforturi mari pentru a rezolva problema cu joasa altitudine și cu lipsa funcției look-down a radarului. Un radar zburător urma să detecteze mai multe pericole și să transmită mai multe date și instrucțiuni piloților aflați în zbor.[10] Documentele de la Tolkacev au demonstrat că ȘMEL avea capacitatea de a privi în jos. Radarul putea localiza peste 50 de ținte în același timp deasupra solului.[11]

Apărarea aeriană națională sovietică era formată din mii de unități distincte. Existau 1 250 de radare la sol, dintre care circa 25% ajutau centrele de control de la sol să dirijeze piloții către țintele lor; cam 1 000 de complexuri sol-aer și 12 800 de lansatoare de rachete sol-aer; dar și 3 250 de avioane de luptă capabile de misiuni de interceptare aeriene de pe circa 90 de aerodromuri.[12] Ca să fie eficient sistemul, toate unitățile trebuiau să fie interconectate – și să funcționeze. Cu un pronunțat etos al centralizării, Uniunea Sovietică folosise în trecut interceptarea controlată de la sol, ceea ce însemna că avioanele de luptă și cele de interceptare erau coordonate de controlorii de la stațiile radar, care le spuneau unde să zboare și când să tragă. Piloții sovietici aveau o autonomie redusă. Lucrurile mergeau încet și poticnit. Majoritatea operatorilor de radare de la sol nu vedeau dincolo de raza de acoperire a propriei unități. Un AWACS sovietic modernizat ar fi schimbat cu totul lucrurile. Datorită lui Tolkacev, Statele Unite au urmărit îndeaproape evoluția tehnologiei sovietice AWACS. Într-un memoriu al CIA din 1981, se menționa că AWACS sovietic se afla „încă în primele faze de testare pe teren“, dar și că radarul „a detectat ținte pe fundalul solului la altitudini de numai 300 de metri“. Acest lucru era benefic, însă nu avea cum să rezolve complet problema legată de funcționarea radarului la joasă altitudine. Bombardierele SUA se pregăteau să zboare chiar mai jos, la o altitudine de 240 de metri sau mai mică, iar rachetele de croazieră s-ar fi strecurat la doar 15 metri de sol. În plus, sovieticii știau și se temeau de faptul că rachetele de croazieră erau relativ ieftine și, astfel, Statele Unite puteau trimite o mulțime de rachete care să urmărească țintele, fără să fie detectate.[13] În septembrie 1981, a fost finalizată o evaluare secretă a serviciilor de informații militare ale SUA, de 23 de pagini, cu privire la AWACS sovietic. Scopul declarat al evaluării respective era acela de a contribui la crearea de contramăsuri la aeronavele sovietice, menționându-se că acoperirea AWACS avea încă goluri – goluri în care se puteau strecura

avioanele occidentale – și că Moscova încă se confrunta cu probleme serioase legate de localizarea rachetelor de croazieră și a viitoarelor bombardiere stealth ale SUA.[14]

Documentele lui Tolkacev au mai arătat faptul că avionul de vânătoare MiG-31, dotat cu radarul ZASLON, avea o legătură de date aer-aer care îi permitea să funcționeze ca un mini-AWACS, făcând schimb de informații cu alte avioane de luptă. Tentativele anterioare de a sparge asemenea legături de date și de a le „citi“ s-au dovedit aproape imposibile pentru Statele Unite. Însă acum, de când documentele lui Tolkacev indicau ce însemna fiecare informație, legăturile putea fi descifrate, ceea ce însemna un progres incredibil. Statele Unite puteau să intercepteze semnalele de la AWACS sovietic și să-i detecteze – și să-i inducă în eroare – pe piloții care se bazau pe ele.[15]

Statele Unite citeau corespondența dușmanului în timp real.

Mulțumiri

Doi ofițeri ai CIA ieșiți la pensie, fiecare având o experiență de zeci de ani în serviciile secrete, au contribuit în mod generos cu timpul și efortul lor la acest proiect. Burton Gerber, care a fost atât șeful stației de la Moscova, cât și șeful departamentului sovietic, și-a dedicat multe ore cercetării telegramelor originale, cu aprobarea și verificarea din partea agenției a materialelor care mi-au fost transmise. Acesta mi-a oferit sfaturi neprețuite și mi-a dat detalii despre povestea lui Tolkacev. Barry Royden, care este autorul unei monografii interne a CIA din anii 1990 referitoare la operațiune, s-a numărat printre primii susținători ai cărții de față, oferindu-mi opinii foarte bune. Ambii m-au ajutat în cursul procedurii de utilizare publică a informațiilor secrete și de demistificare a lumii spionajului.

Doresc să îi transmit mulțumiri speciale lui Ron, care a fost șeful departamentului CE din cadrul CIA la începutul proiectului și care m-a ajutat extrem de mult cu privire la declasificarea dosarelor operațiunii. Pentru că lucrează în continuare în serviciile secrete, nu pot da mai multe detalii legate de el. M-au ajutat, de asemenea, amintirile lui David Forden, Robert Fulton, Sandra Grimes, Gardner „Gus“ Hathaway, Thomas Mills, Robert Morris, James Olson, Marti Peterson, William Plunkert, David Rolph, Michael Sellers, Haviland Smith și Robert Wallace. Catherine Guilsher a avut generozitatea să îmi pună la dispoziție amintirile sale despre viața lui John și perioada respectivă. Karin Hathaway m-a ajutat admirabil dându-mi memoriile lui Gus. John Ehrman mi-a asigurat o legătură foarte importantă cu agenția. Multe mulțumiri și celor câțiva ofițeri pensionari care mi-au împărtășit din cunoștințele și amintirile lor, fără să-și divulge identitatea.

La Moscova am fost ajutat de Anna Masterova, care a analizat cu pricepere materialele din arhive, a luat interviuri și le-a tradus. Îi sunt, de asemenea, recunoscător, Irinei Ostrovskaia de la Memorialul International, pentru dovezile de arhivă cu privire la reprimarea familiei Kuzmin. Volodia Aleksandrov și Serghei Beliakov au fost, ca întotdeauna, dezinteresați și gata să mă ajute cu orice ocazie. Maşa Lipman a reprezentat o sursă fără egal de înțelepciune și de opinii cu privire la Rusia pe parcursul a două

decenii, aceasta făcând comentarii instructive și detaliate pe marginea formei inițiale a manuscrisului.

Maryanne Warrick a transcris interviurile și s-a ocupat de diverse teme de cercetare și îi sunt recunoscător pentru precizie, ca și pentru efortul neobosit pe care l-a depus. Charissa Ford și Julie Tate au contribuit, la rândul lor, la partea de cercetare.

La Washington Post, am avut norocul să fac parte dintr-o generație de aur de ziariști, creată de Don Graham și Katharine Graham, și le sunt recunoscător lui Benjamin C. Bradlee și Leonard Downie pentru că mi-au dat ocazia să fac și eu parte din ea. Sunt în mod special recunoscător pentru anii în care Philip Bennett mi-a dat sfaturi și m-a susținut, fiindu-mi coleg și prieten alături de care mi-am petrecut cei mai buni ani în camera știrilor și care mi-a făcut o critică importantă la manuscris. Robert Kaiser mi-a fost model și mentor, iar Joby Warrick – un prieten și un sfătuitor de preț. Peter Finn și Michael Birnbaum, șefii plini de talent ai biroului de la Moscova, s-au oferit să colaboreze și să mă ajute.

Îi rămân dator lui H. Keith Melton pentru că mi-a pus la dispoziție imagini din colecția personală și lui Kathy Krantz Fieramosca pentru că mi-a dat voie să reproduc tabloul său cu Adolf Tolkacev. Doresc să le mulțumesc lui Jack F. Matlock, Dick Combs și James Schumaker pentru amintirile legate de incendiul de la ambasada de la Moscova din 1977. Pentru observațiile privind radarele și apărarea aeriană, le mulțumesc lui David Kenneth Ellis, William Andrews, Robin Lee și lui Larry Pitts. Am primit sfaturi și ajutor de preț de la Robert Berls, Benjamin Weiser, Fritz Ermarth, Charles Battaglia, Jerrold Schecter, Robert Monroe, Peter Earnest, George Little, Louis Denes, Matthew Aid, Joshua Pollack și Jason Saltoun-Ebin. Cathy Cox de la Agenția de Cercetare Istorică a Forțelor Aeriene de la baza aeriană Maxwell și-a îndeplinit obligațiile profesionist și cu promptitudine. Mulțumesc pentru accesul la colecțiile Arhivei Securității Naționale din Washington, D.C., ale Arhivelor Naționale de la College Park, din Maryland, ale Bibliotecii Prezidențiale Ronald Reagan, din Simi Valley, California, și ale Arhivelor de Economie ale Rusiei, de la Moscova.

Glenn Frankel mi-a fost mentor în ale scrisului de-a lungul anilor și, o dată în plus, mi-a făcut observații utile și valoroase pe marginea manuscrisului.

Îi sunt, de asemenea, recunoscător Svetlanei Savranskaia pentru comentariile pe marginea versiunii inițiale și pentru că mi-a împărtășit din cunoștințele ei despre cum să găsesc secrete din timpul Războiului Rece în arhivele din întreaga lume.

Pentru a doua oară într-un deceniu, Kris Puopolo m-a ajutat cu o editare înțeleaptă și răbdătoare să ajung de la o viziune neclară și o cutie plină cu documente răsfirate, la o relatare finisată și îi mulțumesc foarte mult pentru asta. Multe mulțumiri și lui Bill Thomas care a considerat că prezenta carte este demnă de Doubleday. Îi mulțumesc lui Daniel Meyer pentru coordonarea proiectului. Îi mulțumesc extraordinarei mele agente Esther Newberg. Mi-a rămas în minte momentul de neprețuit când m-a sunat prima dată, după ce a citit manuscrisul, și vocea ei plină de entuziasm.

Îi sunt profund îndatorat soției mele, Carole, care a coordonat cu drag propria noastră stație de la Moscova, împreună cu fiii noștri, Daniel și Benjamin, pe vremea când eram corespondentul ziarului Washington Post, la sfârșitul anilor 1990. Mi-a oferit sfaturi și mi-a făcut observații în toate etapele proiectului. Și, ce e mai important, a suportat mutările și schimbările neașteptate care apar în viața de jurnalist, fără să își piardă vreodată convingerea că merită să descoperim lumea. De multă vreme, pe ușa frigiderului este prinsă o bucățică de hârtie cu un citat din Sfântul Augustin: „Lumea este ca o carte, iar cei care nu călătoresc citesc doar o pagină.“ Datorită susținerii și implicării sale, lumea este, din nou, o carte.

Note

Povestea lui Tolkacev se bazează, în parte, pe 944 de pagini de dosare de operațiuni care au fost declasificate, în primul rând pe telegramele schimbate între sediul central al CIA și stația de la Moscova, între 1977 și 1985. Telegramele respective sunt citate fiecare în parte în note, prin indicarea expeditorului, a destinatarului, a datei și a ștampilei cu data și ora. Forma în care sunt indicate data și ora este după cum urmează: primele două cifre reprezintă data, următoarele patru reprezintă ora GMT la care a fost trimisă telegrama, urmată de un Z, cum ar fi: 131423Z – înseamnă o telegramă trimisă în ziua de 13 la ora 2:23 p.m. GMT. La unele telegrame, informațiile privind data și ora au fost șterse; au fost identificate prin dată numai atunci când a fost posibil.

Telegramele CIA sunt adesea scrise într-un stil eliptic, lipsind unele cuvinte. Când au fost citate direct, autorul a păstrat acest stil, cuvânt cu cuvânt.

Înainte ca documentele să îi fie transmise autorului, acestea au fost verificate de CIA, care a șters informațiile considerate secrete. CIA nu i-a impus autorului nici un fel de restricții cu privire la utilizarea documentelor pe care i le-a dat și agenția nu a citit manuscrisul cărții înainte de publicare. Anumite telegrame ale CIA sunt publicate pe: www.davidehoffman.com.

FBI a dat publicității documente referitoare la investigația lui Howard la solicitarea autorului făcută în baza Legii privind libertatea de informare (Freedom of Information Act – FOIA).

Cartea se mai bazează și pe alte interviuri și documente obținute de autor din alte surse.

Prolog

1.William Plunkert, corespondență cu autorul, 28 martie 2014; stația din Moscova către sediul central, 8 decembrie 1982, 081335Z.

2.Barry G. Royden, „Tolkacev, succesorul merituos al lui Penkovski“, Studies in Intelligence 47, nr. 3 (2003): 22. Și Robert Wallace și H. Keith Melton, Spycraft: The Secret History of the CIA’s Spytechs from Communism to al-Qaeda, cu Henry Robert Schlesinger (New York: Dutton, 2008), pp. 130–131.

Capitolul 1. Ieșirea din jungla de oglinzi

1.Roberta Wohlstetter, Pearl Harbor: Warning and Decision (Stanford, California: Stanford University Press, 1962), pp. 48–49. A se vedea și Comisia Comună de Investigare a Atacului de la Pearl Harbor, „Investigarea atacului de la Pearl Harbor“, Senatul SUA, Congresul al 79-lea, sesiunea a 2-a, Raportul nr. 244, 20 iulie 1946, pp. 257–258. În memoriile sale, Truman scria că „se gândise adesea că, dacă ar fi existat vreun fel de corelare informațională la nivelul guvernului, ar fi fost greu, dacă nu chiar imposibil, ca japonezilor să le reușească atacul ticălos de la Pearl Harbor.“ Harry S. Truman, Memoirs, vol. 2, Years of Trial and Hope (Garden City, N.Y.: Doubleday, 1956), p. 56.

2.Woodrow J. Kuhns, ed., Assessing the Soviet Threat: The Early Cold War Years (Washington, D.C.: Centrul pentru Studierea Informațiilor, CIA, 1997), pp. 1, 3.

3.Agenția a înlăturat lideri din Iran și din Guatemala, a realizat o invazie eșuată în Golful Porcilor, a avertizat de existența rachetelor sovietice din Cuba și s-a implicat foarte mult în Războiul din Vietnam, reușind, în cele din urmă, să poarte un război total la sol în Laos. Senatul SUA, „Raportul final al Comisiei alese să studieze operațiunile guvernamentale legate de activitățile de informații“, Congresul al 94-lea, sesiunea a 2-a, cartea 1, „Informațiile străine și militare“, p. 6, „Istoria Agenției Centrale de Informații“, 26 aprilie 1976, Raport 94–755, p. 109.

4.Dmitri Volkogonov, Stalin: Triumph and Tragedy (Londra: Weidenfeld & Nicolson, 1991), pp. 502–524.

5.David E. Murphy, Serghei A. Kondrașev și George Bailey, Battleground Berlin: CIA vs. KGB in the Cold War (New Haven, Conn.: Yale University Press, 1997), p.ix.

6.„Raport privind activitățile secrete ale Agenției Centrale de Informații“, Grupul Special de Studiu, J.H. Doolittle, președinte, Washington, D.C., 30

septembrie 1954, p. 7.

7.Richard Helms, A Look over My Shoulder: A Life in the Central Intelligence Agency, cu William Hood (New York: Random House, 2003), p. 124.

8.Evan Thomas, The Very Best Men: The Daring Early Years of the CIA (New York: Simon & Schuster, 1995), pp. 25, 30, 36, 142–152. De asemenea, Senatul SUA, „Raportul final“, punctul 6, „Istoria Agenției Centrale de Informații“. Richard Immerman, „Scurtă istorie a CIA“, în The Central Intelligence Agency: Security Under Scrutiny, ed. Athan Theoharis et al. (Westport, Conn.: Greenwood Press, 2006), p. 21.

9.Helms, Look over My Shoulder, pp. 124, 127.

10.Gerald K. Haines și Robert E. Leggett, ed., CIA's Analysis of the Soviet Union, 1947–1991: A Documentary Collection (Washington, D.C.: Centrul pentru Studierea Informațiilor, 2001), pp. 35–41.

11.Kuhns, Assessing the Soviet Threat, p. 12.

12.Richard Helms, interviu cu Robert M. Hathaway, 30 mai 1984, prezentat de CIA în 2004. Hathaway este coautorul unei monografii interne despre Helms ca director.

13.Această relatare a cazului Popov are la bază cinci surse. William Hood, Mole: The True Story of the First Russian Intelligence Officer Recruited by the CIA (New York: W.W. Norton, 1982) este descriptivă. Hood a fost ofițer de operațiuni la Viena în acea perioadă, însă relatarea sa este neclară în privința anumitor detalii. Clarence Ashley, CIA Spymaster (Grenta, La.: Pelican, 2004), pornește de la interviurile înregistrate ale lui George Kisevalter, iar autoarea este o fostă analistă a CIA. John Limond Hart, The CIA's Russians (Annapolis, Md.: Naval Institute Press, 2003) cuprinde un capitol despre Popov. Mai multe informații pot fi găsite în Murphy, Kondrașev și Bailey, Battleground Berlin. În fine, pentru exemple de informații pozitive și semnificația acestora, a se vedea Joan Bird și John Bird, „Analiza CIA cu privire la forțele Pactului de la Varșovia: Importanța informațiilor secrete“, o monografie și o culegere de documente, CIA,

Programul de analiză istorică, 2013. Despre jurnalul pentru fermieri, a se vedea Hood, Mole, p. 123.

14.Rapoarte privind informațiile secrete care se bazează pe relatările lui Popov se regăsesc în lucrarea „Analiza CIA“ de Bird și Bird.

15.Este vorba despre Edward Ellis Smith, care avea pe vremea aceea 32 de ani și care fusese atașat militar la Moscova în timpul celui de-al Doilea Război Mondial. Acesta s-a dus la Moscova dându-se drept oficial de rang inferior din cadrul Departamentului de Stat. Locurile alese de el pentru lăsarea mesajelor au fost considerate de către Popov drept nesatisfăcătoare. A se vedea Richard Harris Smith, „Prima stație de la Moscova: O notă de subsol în istoria Războiului Rece“, International Journal of Intelligence and Counterintelligence 3, nr. 3 (1989): pp. 333–346. Articolul pornește de la interviul luat lui Edward Smith, care a murit într-un accident de mașină în 1982, și de la notițele acestuia. Există relatări contradictorii cu privire la rolul lui Smith în cazul Popov și dacă Popov a furnizat CIA informații utile de la Moscova. Potrivit lui Hood, în Mole, CIA a decis să nu apeleze deloc la Popov în timp ce acesta se afla la Moscova pentru că era prea riscant. Dimpotrivă, Richard Harris Smith spune că, în perioada când s-a aflat la Moscova, Popov a informat CIA cu privire la evenimentul politic cel mai memorabil al deceniului, și anume discursul secret al lui Hrușciov la al XX-lea Congres al Partidului, când l-a acuzat pe Stalin, pe data de 25 februarie 1956. Ashley spune că Smith nu s-a întâlnit niciodată cu Popov. Asta, însă, nu înseamnă că nu au existat operațiuni; dacă se folosea de locuri de depunere și de ridicare a mesajelor, atunci nu era nevoie să se întâlnească în persoană cu acesta. Smith a avut o aventură cu menajera sa rusoaică, care lucra pentru KGB și care a făcut poze pe ascuns. Apoi, KGB i-a arătat pozele lui Smith și a încercat să îl șantajeze ca să lucreze pentru sovietici. Smith a refuzat și i-a mărturisit totul ambasadorului SUA, Charles „Așchiuță“ Bohlen. Smith a fost rechemat la sediul central al CIA în iulie 1956 și a fost concediat.

16.Jerrold L. Schecter și Peter S. Deriabin, The Spy Who Saved the World: How a Soviet Colonel Changed the Course of the Cold War (New York: Scribner’s, 1992). Aceasta este o lucrare fundamentală despre Penkovski, care are la bază dosarele CIA. A se vedea și Richard Helms, „Fapte

esențiale din cazul Penkovski“, un memoriu adresat directorului Informațiilor Centrale, 31 mai 1963, și Oleg Penkovski, The Penkovskiy Papers (New York: Doubleday, 1965), care se bazează în principal pe întâlnirile lui Penkovski cu echipa Marea Britanie-SUA O relatare recentă este Gordon Corera, The Art of Betrayal: The Secret History of MI6 (New York: Pegasus Books, 2012), pp. 135–183. A se vedea și Leonard McCoy, „Cazul Penkovski“, Studies in Intelligence, CIA, nedatată, devenită publică pe 10 septembrie 2014, precum și „Reflecții legate de coordonarea lui Penkovski“, autor și dată necunoscute, Studii despre informațiile secrete, CIA, declasificate pe 3 septembrie 2014. Documentele publice ale CIA sunt disponibile pe www.foia.cia.goc, iar documentele mai vechi de 25 de ani – prin CREST, un instrument de căutare electronică al CIA, disponibil la Arhivele Naționale, College Park, Md.

17.Ofițerul cu numele de cod COMPASS a sosit la Moscova în octombrie 1960. Postul său de acoperire era acela de administrator – de fapt, un îngrijitor special – la Casa Americii, o clădire de dormitoare pentru corpul de pușcași marini de gardă al Ambasadei SUA și pentru alții. Fiind lipsit de experiență, i-a fost greu să meargă acolo. În scrisorile sale către sediul central, acesta propunea ca viitorul agent să arunce pachetele cu informații ultra secrete peste zidul de peste trei metri și jumătate înălțime al Casei Americii în timpul nopții, în timp ce el le-ar fi prins pe partea cealaltă – o propunere ciudată având în vedere că acea clădire era monitorizată de KGB. COMPASS nu a putut găsi nici un alt loc la Moscova unde puteau să fie lăsate pachetele și se tot plângea de propria stare deplorabilă. În cele două luni de la sosirea sa, nu a reușit să stabilească nici un contact. Pe 5 februarie 1961, a încercat în cele din urmă să îl sune pe Penkovski acasă. Era duminică dimineața. Instrucțiunile acestuia erau să sune la ora 10.00 dimineața și să vorbească rusește; în schimb, a sunat la ora 11.00 și a vorbit în engleză. Penkovski vorbea puțin engleza și niciodată nu o vorbea acasă; i-a spus apelantului că nu înțelege și i-a închis. Întreaga poveste legată de COMPASS a fost un fiasco.

18.Hart, The CIA’s Russians, pp. 59–60.

19.McCoy, „Cazul Penkovski“, p. 3.

20.Ibidem, p. 5.

21.Christopher Andrew, „Informațiile secrete și teoria conspirației: Cazul lui James Angleton și consecințele acestuia pe termen lung“, discursul de deschidere a unei conferințe din 29 martie 2012, Washington, D.C., finanțată de Centrul Woodrow Wilson și de Centrul Universității din Georgetown pentru Studii pe teme de securitate. McCoy sugerează faptul că arestarea lui Penkovski trebuie să fi zdruncinat conducerea sovietică în septembrie-octombrie 1962, pentru că aceasta nu știa ce informații le transmisese Penkovski Statelor Unite. McCoy spune că este posibil ca această arestare să fi condus la scăderea încrederii lui Hrușciov din răspunsul dat de acesta președintelui Kennedy. „Arestarea lui Penkovski a intervenit într-un moment care i-a dat lui Kennedy un avantaj“, scria acesta. McCoy, „Cazul Penkovski“, p. 11.

22.Penkovski se învârtea în cercurile înalte ale armatei sovietice, la fel ca și familia generalului Ivan Serov, fostul șef al KGB care era acum la conducerea GRU, reușind astfel să le prezinte occidentalilor modul în care gândeau liderii sovietici.

23.Schecter și Deriabin, The Spy Who Saved the World, p. 147. Exemple de informații utile furnizate de Penkovski se regăsesc în lucrarea lui Bird și Bird „Analiza CIA“, pp. 13–28, și în colecția de acte la care face trimitere aceasta. McCoy face un raport detaliat al informațiilor pozitive adunate în timpul operațiunii. O perspectivă mai critică asupra contribuției lui Penkovski la criza din Cuba este oferită de Len Scott, „Spionajul și Războiul Rece: Oleg Penkovski și criza cubaneză de rachete“, Intelligence and National Security 14, nr. 3 (toamna 1999): pp. 23–47.

24.Autor necunoscut, „Reflecții cu privire la coordonarea lui Penkovski“, Studies in Intelligence, CIA, dată necunoscută, date publicității de CIA pe 3 septembrie 2014. Această monografie a fost scrisă de ofițerul de contact al CIA care a sosit în iunie 1962. A se vedea p. 53.

25.Wallace și Melton, Spycraft, pp. 36–39.

26.Autor necunoscut, „Reflecții“, p. 57; McCoy, „Cazul Penkovski“, p. 9.

27.Wynne a fost condangat la opt ani de închisoare, dar a fost eliberat în cadrul unui schimb de spioni în 1964.

28.Există numeroase lucrări despre Angleton. Relatarea de față pornește de la lucrarea lui Tom Mangold, Cold Warrior: James Jesus Angleton: The CIA's Master Spy Hunter (New York: Simon & Schuster, 1991); David C. Martin, Wilderness of Mirrors (New York: Harper & Row, 1980); David Robarge, „Holuri înșelătoare, coridoare născocite: călătorie în jungla angletoniană", Studies in Intelligence 53, nr. 4 (2010); și Barry G. Royden, „James J. Angleton, Anatoli Golițîn și «Conspirația monstruoasă»: influența acestora asupra personalului și al operațiunilor CIA", Studies in Intelligence 55, nr. 4 (2011), publicat prin intermediul Arhivei Naționale de Securitate, Washington, D.C. A se vedea și „Spioni infiltrați, transfugi și înșelăciuni: James Angleton și influența sa asupra contraspionajului SUA", un raport la o conferință ținută la Centrul Woodrow Wilson și cofinanțată de Centrul Universității din Georgetown pentru Studii pe teme de Securitate, 29 martie 2012, Washington, D.C. A se vedea și Robert M. Hathaway și Russell Jack Smith, „Richard Helms în calitate de director al Agenției Centrale de Informații", Centrul pentru studierea informațiilor secrete, CIA, 1993, p. 103.

29.Robert Gates, From the Shadows: The Ultimate Insider's Story of Five Presidents and How They Won the Cold War (New York: Simon & Schuster, 1996), p. 34. A se vedea și Robarge, „Holuri înșelătoare".

30.Burton Gerber, interviu acordat autorului, 25 octombrie 2012.

31.Deși tunelul fusese compromis încă de la început de George Blake, agentul KGB din interiorul serviciului de informații britanic, sovieticii au permis utilizarea nestingherită a acestuia dorind cu orice preț să își protejeze sursa. Pentru o prezentare oficială a operațiunii, a se vedea „Operațiunea tunelului din Berlin, 1952–1956", Clandestine Services History, Historical Paper nr. 150, 24 iunie 1968, dat publicității parțial de CIA în 2012, inclus ca document sub nr. 001-034, cap. 1, în selecția de documente anexate la Bird și Bird, „Analiza CIA". În anumite relatări anterioare se susținea că informațiile obținute prin intermediul tunelului erau contaminate cu date eronate. Într-o prezentare complexă, Murphy, Kondrashev și Bailey, Battleground Berlin, spun că operațiunea „a furnizat, de fapt, o mare cantitate de informații militare extrem de dorite și greu de obținut" în perioada dinainte ca respectivele materiale să devină disponibile

prin intermediul imaginilor obținute prin zborurile U-2 și prin satelit. Aceștia susțin și că KGB avea propriile canale sigure de comunicație, însă armata și GRU foloseau linii interceptate de Occident.

32.Anne Applebaum, Iron Curtain: The Crushing of Eastern Europe, 1944–1956 (New York: Doubleday, 2012), pp. 64–87. Robarge, în „Pasaje înșelătoare“, spune: „Concentrându-și atenția asupra sovieticilor, Angleton a ignorat foarte mult alți adversari, printre care serviciile est-germane și cehe“.

33.Haviland Smith, corespondență cu autorul, 5 iunie 2013. Influența de pionierat a lui Smith este, de asemenea, bine descrisă în Benjamin Weiser, A Secret Life: The Polish Officer, His Covert Mission, and the Price He Paid to Save His Country (New York: Public Affairs, 2004), pp. 74–78.

34.David Forden, interviu cu autorul, 6 februarie 2013.

35.Bruce Berkowitz, „Ținta sovietică – trăsăturile principale ale valorii informațiilor furnizate de Gambit și Hexagon, 1963–1984“, National Reconnaissance: Journal of the Discipline and Practice, nr. 2012-UI (Primăvara 2012): pp. 110–112. Cea mai mare parte din această tehnologie a apărut ca urmare a lipsei de informații de calitate provenite de la surse umane din interiorul Uniunii Sovietice. În 1954, președintele Eisenhower a înființat o comisie care să analizeze posibilitatea unui atac-surpriză, comisie condusă de James Killian, de la MIT. Comisia a ajuns la concluzia că: „Trebuie să găsim mijloace de creștere a numărului de fapte concrete pe care ne întemeiem evaluările de informații, pentru a lansa avertismente strategice mai bune… recomandăm adoptarea unui program de folosire pe scară largă, în cadrul mai multor proceduri ale serviciilor de informații, a celor mai avansate cunoștințe tehnico-științifice“. A se vedea Politica de Securitate Națională, doc. 9, „Raportul Comisiei de Randament Tehnologic al Comisiei Științifice Consultative“, 14 februarie 1955, din Foreign Relations of the United States, 1955–1957, volumul XIX (Washington, D.C.: Biroul editorial al Guvernului, 1990).

36.Martin L. Brabourne, „Mai multe despre recrutarea sovieticilor“, Studies in Intelligence 9 (1965, iarna): pp. 39–60.

37.Paul Redmond, „Spionaj și contrainformații“, comisia 3, la conferința intitulată „Informațiile SUA și sfârșitul Războiului Rece“, desfășurată la Școala Bush de Guvernare și Servicii Publice, Universitatea Texas A&M, Colegiul Station, 18–20 noiembrie 1999.

38.Jerrol M. Post, „Anatomia trădării“, Studies in Intelligence 19, nr. 2 (1975): pp. 35–37. A fost făcută ulterior o tentativă de către William Marbes, în „Psihologia trădării“, Studies in Intelligence 30, nr. 2 (1986): pp. 1–11.

39.Milt Bearden și James Risen, The Main Enemy: The Inside Story of the CIA's Final Showdown with the KGB (New York: Random House, 2003), pp. 22–24, discută despre studiul lui Gerber și concluziile sale.

40.Ibidem, pp. 23–24. Despre Blee, a se vedea Weiser, A Secret Life, pp. 7–9.

41.Wallace și Melton, Spycraft, pp. 87–102.

42.Ibidem, pp. 87–96. Wallace este fostul director al Serviciului Tehnic din cadrul CIA.

Capitolul 2. Stația de la Moscova

1.Martha Peterson, The Widow Spy: My CIA Journey from the Jungles of Laos to Prison in Moscow (Wilmington, N.C.: Red Canary Press, 2012). A se vedea și Bob Fulton, Reflections on a Life: From California to China (Bloomington, Ind.: Authorhouse, 2008), p. 61.

2.Martha Peterson, interviu acordat autorului, 12 octombrie 2012, și The Widow Spy.

3.Fulton, Reflections, pp. 72–76.

4.Peterson, The Widow Spy, p. 174, și interviu.

5.Robert Fulton, interviu cu autorul, 12 mai 2012. Întâlnirea de la benzinărie a avut loc pe 12 ianuarie 1977, 131150Z; Fulton, Reflections.

6.Royden, „Tolkacev“, pp. 5–33. Aceasta este versiunea publică a monografiei mai complexe și secrete despre caz.

7.Ibidem, p. 6. Royden indică faptul că CIA programase alte câteva operațiuni la Moscova în lunile care au urmat și nu dorea să le rateze; în plus, noua administrație a președintelui Jimmy Carter se pregătea să îl trimită pe secretarul de stat desemnat, Cyrus Vance, la Moscova, la discuții cu privire la controlul armelor și nu dorea ca un scandal de spionaj să îi strice planurile.

8.Stația din Moscova către sediul central, 18 februarie 1977, 181010Z.

9.Royden, „Tolkacev“, pp. 6–7; Fulton, Reflections, p. 79.

10.James M. Olson, interviu cu autorul, 2 noiembrie 2012.

11.Peterson, The Widow Spy, pp. 241–242.

Capitolul 3. Nume de cod: Sphere

1.După arestarea și expulzarea lui Peterson, CIA a desfășurat o anchetă internă cu privire la cazul lui Ogorodnik și al agentei prinse câteva luni mai târziu. Potrivit reprezentantului CIA, Duane R. Clarridge, care a participat la anchetă, comisia a ajuns la concluzia că „agenții au pierdut din cauza propriilor acțiuni“. A se vedea Clarridge, A Spy for All Seasons: My Life in the CIA (New York: Scribner, 1997), pp. 167–168. Ulterior, aveau să afle că Ogorodnik fusese trădat de Karl Koecher, un ceh care venise împreună cu soția în Statele Unite, în 1965, pretinzând că doreau să scape de sistemul comunist, însă, în realitate, lucrau pentru serviciul ceh de informații și pentru KGB. Koecher absolvise Universitatea Columbia și fusese angajat ca traducător la CIA. Potrivit fișei postului, primea reproduceri de înregistrări telefonice pe care trebuia să le traducă. Unele dintre convorbirile pe care le tradusese se refereau la un diplomat sovietic din Bogotá care era sursă pentru CIA. Informația respectivă a determinat KGB să facă investigații care au condus, în cele din urmă, la Ogorodnik, care a fost arestat probabil la începutul verii, înainte de ambuscada în care fusese implicată Peterson pe pod. A se vedea Peterson, The Widow Spy, p. 241. Koecher a fost arestat în 1984, făcând parte în 1986, împreună cu soția sa, dintr-un schimb cu Uniunea Sovietică de nouă prizonieri, schimb care a condus la eliberarea disidentului Anatoli Șciaranski. Koecher a fost condangat pe viață, însă pedeapsa i-a fost redusă la ceea ce deja efectuase cu condiția să participe la schimbul respectiv și să nu se întoarcă niciodată în Statele Unite.

2.John T. Mason Jr., The Reminiscences of Admiral Stansfield Turner, U.S. Navy (Retired) (Annapolis, Md.: Institutul Naval SUA, 2011). Aceasta este o serie de 20 de interviuri orale pe teme istorice luate lui Turner, prin intermediul Institutului Naval al SUA.

3.Loch K. Johnson, A Season of Inquiry: Congress and Intelligence (Chicago: Dorsey Press, 1988).

4.John Raneleagh, The Agency: The Rise and Decline of the CIA (New York: Simon & Schuster, 1987), p. 234, unde se povestește cum i-a propus

Carter funcția generalului Bernard Rogers, însă acesta a refuzat-o și l-a propus pe Turner.

5.Stansfield Turner, scrisoare către promoția 1947 a Academiei Navale a SUA, 13 noiembrie 1980, Washington, D.C. A se vedea și Stansfield Turner, Secrecy and Democracy: The CIA in Transition (Boston: Houghton Mifflin, 1985), p. 15, și Mason, Reminiscences, pp. 744–748. Legat de caracterizarea lui Carter, a se vedea Raneleagh, Agency, pp. 634–635.

6.Pentru detalii legate de programele satelitului, a se vedea F.C.E. Oder, J.C. Fitzpatrick și P.E. Worthman, The Gambit Story (Chantilly, Va., 2012). De asemenea, Stansfield Turner, Burn Before Reading: Presidents, CIA Directors, and Secret Intelligence (New York: Hyperion, 2005), p. 161.

7.Insistențele lui Turner cu privire la o abordare mai analitică a bilanțului militar erau cât se poate de neobișnuite și au atras un conflict de proporții legat de evaluările serviciului de informații din 1980. A se vedea Gerald K. Haines și Robert E. Legget, Watching the Bear: Essays on CIA's Analysis of the Soviet Union (Washington, D.C.: Centrul pentru Studierea Serviciilor de Informații, 2003), p. 169.

8.Gates, From the Shadows, p. 138.

9.La o lună de la preluarea funcției, Turner i-a cerut lui Williams să desfășoare o „investigație detaliată" despre modul în care funcționa activitatea de spionaj. Turner își amintește că Williams i-a raportat că activitatea se desfășura în mod etic și sănătos, ceea ce i-a transmis mai departe lui Carter. Turner, Secrecy and Democracy, p. 197. Însă Williams a fost privit cu suspiciune pentru că putea întrebări legate de viața personală a angajaților, potrivit declarațiilor funcționarilor CIA date autorului. Williams lucrase la Colegiul Naval de Război împreună cu Turner.

10.Turner a spus: „Prea mulți salariați vechi țineau cu dinții de scaune". Direcția realizase în 1976 un studiu care concluziona că se impunea desființarea a 1 350 de posturi în următorii cinci ani, însă Bush nu luase nici o măsură în acest sens. Turner a desființat 820 de posturi în doi ani, 17 persoane fiind concediate, 147 fiind forțate să se pensioneze anticipat, iar restul fiind transferate în alte părți. Decizia respectivă a fost dată în august

1977, însă notificările au fost trimise pe 31 octombrie 1977, acțiunea rămânând cunoscută sub numele de Masacrul de Halloween. Salariații concediați au primit o scrisoare rece, de două paragrafe, ceea ce Turner avea să admită că fusese „lipsit de scrupule“. Turner, Secrecy and Democracy, pp. 195–205.

11.Jack F. Matlock Jr., corespondență cu autorul, 2 decembrie 2012; Dick Combs, interviu cu autorul, 27 septembrie 2013; James Schumaker, corespondență cu autorul, 23 septembrie 2013 și postare pe blog „Amintiri personale despre incendiul de la Moscova“, de pe MoscowVeteran.org. Schumaker era asistentul special al ambasadorului. Hathaway avea să fie decorat de CIA cu Steaua Informațiilor pentru acțiunile sale legate de apărarea stației de la Moscova.

12.Bearden și Risen, The Main Enemy, p. 26.

13.Sandra Grimes și Jeanne Vertefeuille, Circle of Treason: A CIA Account of Traitor Aldrich Ames and the Men He Betrayed (Annapolis, Md.: Naval Institute Pres, 2012), p. 59. Ambii autori au fost mult timp membri ai departamentului sovietic al CIA.

14.Gardner „Gus“ Hathaway, interviu acordat autorului, 10 iunie 2011.

15.Cazul Kulak reprezintă o poveste complexă, în care au fost implicați atât FBI, cât și CIA. Sub conducerea lui J. Edgar Hoover, FBI l-a considerat un agent adevărat, în timp ce CIA avea anumite rezerve, din cauza suspiciunilor lui Angleton. Cele două percepții s-au schimbat, însă, după plecarea lui Angleton și moartea lui Hoover. FBI a început să se îndoiască în privința loialității lui Kulak. Suspiciunile au apărut ca urmare a unor comentarii vagi făcute de acesta în cursul unei convorbiri telefonice dintre New York și Washington, în timp ce folosea o linie ascultată de FBI, potrivit unei surse directe. În același timp, CIA a făcut o investigație și a ajuns la concluzia că Aleksei Kulak era agent adevărat și că putea fi folosit la Moscova. Grimes a participat la investigație. A se vedea Grimes și Vertefeuille, Circle of Treason, pp. 55–57.

16.Ibidem, pp. 55–61.

17.„Foxbat/Noutăți despre lt. Belenko“, 12 octombrie 1976, eliberat autorului potrivit FOIA, Comandamentul Forțelor Armate, Departamentul Forțelor Aeriene, 25 august 2014; Forțele Aeriene din Pacific, „Povestea Aripii Bazei Aeriene 475, CHO (AR) 7101, vol. III, 1 iulie–31 decembrie 1976“, p. 316, eliberat autorului potrivit FOIA, 12 iunie 2014.

18.Hathaway, interviu acordat autorului, 10 iunie 2011.

19.„Evaluarea informațiilor furnizate de CKSPHERE“, raport, CIA, 29 decembrie 1977.

20.Stația de la Moscova către sediul central, 3 ianuarie 1978, 031450Z.

21.Ibidem.

22.„Raport către: Directorul Serviciului Central de Informații“, CIA, 3 ianuarie 1978.

Capitolul 4. „În sfârșit, te-am găsit“

1.Hathaway, interviu acordat autorului, 10 iunie 2011.

2.Royden, „Tolkacev“, p. 8.

3.Stația de la Moscova către sediul central, 2 martie 1978, 021500Z. Această telegramă, traducerea biletului lui Tolkacev, se referă la „facultatea“ din Harkov, dar termenul înseamnă mai exact „departament“, de aceea l-am înlocuit.

4.Royden, „Tolkacev“, p. 8.

5.Nina Guilsher Soldatenov, „Povestea familiei noastre“, nepublicată, mulțumiri Catherinei Guilsher, 5 aprilie 2013.

6.Catherine Guilsher, interviuri acordate autorului, 30 martie 2011 și 5 aprilie 2013.

7.Președintele Ronald Reagan aprobase Operațiunea GUNMAN în februarie 1984, cu scopul eliminării mașinilor care aveau microfoane ascunse, operațiune care a fost executată de Agenția Națională pentru Securitate. A se vedea Sharon Maneki, „Învățând de la dușman: Proiectul GUNMAN“, United States Cryptologic History, Seria VI, vol. 13, Centrul de istorie a documentelor secrete, Agenția de Securitate Națională, 2009. Mașinile de scris în care s-au găsit microfoane ascunse erau folosite de către diplomați, nu erau în biroul CIA, potrivit spuselor a două surse ale CIA.

8.Galina era adesea numită colonel, dar o anumită sursă i-a spus autorului că, deși era informatoare, nu avea nici un grad în cadrul KGB.

9.Catherine Guilsher, interviu acordat autorului, 30 martie 2011.

10.Stația de la Moscova către sediul central, 6 martie 1978, 060835Z. Telegrama lui Guilsher, trimisă a doua zi, reproduce convorbirea.

11.Cartea care a declanșat alarma a fost Edward Jay Epstein, Legend: The Secret World of Lee Harvey Oswald (New York: Reader's Digest Press, 1978), pp. 20, 263. Scurgerea de informații este descrisă în Grimes și Vertefeuille, Circle of Treason, p. 61.

12.Hathaway, interviu acordat autorului, 28 august 2013; Grimes și Vertefeuille, Circle of Treason, pp. 60–62. Kulak nu a fost descoperit și a murit mai târziu de atac de cord.

13.Hathaway, interviu acordat autorului, 28 august 2013; Royden, „Tolkacev", p. 9.

14.Stația de la Moscova către sediul central, 21 martie 1978, 210817Z.

15.Stația de la Moscova către sediul central, 21 martie 1978, 211350Z.

16.Sediul central către stația de la Moscova, 24 martie 1978, 242036Z.

17.Stația de la Moscova către sediul central, 11 aprilie 1978, 111215Z.

18.Royden, „Tolkacev", p. 10.

19.Sediul central către stația de la Moscova, 17 mai 1978, 170214Z.

20.Royden, „Tolkacev", p. 9.

21.Sediul central către stația de la Moscova, 13 iunie 1978, 13000Z.

22.Stația de la Moscova către sediul central, 25 august 1978, 251205Z.

23.Royden, „Tolkacev", p. 9.

24.Stația de la Moscova către sediul central, 1 noiembrie 1978, 011315Z.

Capitolul 5. „Suflet de disident“

1.Nu este posibil să se stabilească echivalentul real în dolari al sumei respective. Deși exista un curs oficial de 0,60 de ruble pentru un dolar, rubla sovietică nu era o monedă liber convertibilă, iar Tolkacev nu avea acces la dolari. Rublele sale aveau o valoare determinată exclusiv în funcție de ce se putea cumpăra sau achiziționa în economia sovietică. 1 000 de ruble reprezentau de trei ori salariul lunar al lui Tolkacev.

2.Stația de la Moscova către sediul central, 2 ianuarie 1979, 020805Z, urmată de o telegramă mai lungă către sediul central, 2 ianuarie 1979, 021403Z. De asemenea, Catherine Guilsher, interviu acordat autorului, 30 martie 2011.

3.O formă preliminară a notei informative a stației de la Moscova adresată agentului, fără titlu și fără dată, din colecția Tolkacev de la CIA.

4.Stația de la Moscova către sediul central, 2 martie 1979, 021410Z, care conține una dintre formele preliminare ale notei informative a lui Guilsher pentru următoarea întâlnire.

5.Stația de la Moscova către sediul central, 5 aprilie 1979, 050859Z.

6.Royden, „Tolkacev“, pp. 9–10, și o sursă confidențială.

7.Stația de la Moscova către sediul central, 26 aprilie 1979, 261013Z, și 30 aprilie 1979, 301033Z.

8.Sediul central către stația de la Moscova, 1 mai 1979, 012316Z.

9.Stația de la Moscova către sediul central, 4 mai 1979, 041429Z.

10.Sediul central către stația de la Moscova, 7 mai 1979, 072329Z.

Capitolul 6. Șase cifre

1.Pentru mai multe detalii despre economia sovietică plină de lipsuri, a se vedea David E. Hoffman, The Oligarchs: Wealth and Power in the New Russia (New York: PublicAffairs, 2002). Despre magazinele gastronomice, David Hoffman, „«Cele șapte surori» ale lui Stalin: Turnurile în stil «Tortul de nuntă» din anii ’50 marchează cerul Moscovei“, Washington Post, 29 iulie 1997, p. 1.

2.Royden, „Tolkacev“, p. 11.

3.Hathaway, interviu acordat autorului, 10 iunie 2011.

4.Sediul central către stația de la Moscova, 1 mai 1979, 012316Z.

5.Ibidem.

6.Sediul central către stația de la Moscova, 18 mai 1979, 182251Z.

7.Stația de la Moscova către sediul central, 22 mai 1979, 221139Z.

8.Stația de la Moscova către sediul central, 8 mai 1979, 081522Z.

9.De exemplu, în anii 1960 și începutul anilor 1970, Statele Unite au oferit serviciului militar sovietic de informații, GRU, informații despre crearea unui gaz paralizant „inedit“, însă, aceste informații erau false. Gazul paralizant nu exista în arsenalul SUA. A se vedea David Wise, Cassidy’s Run: The Secret Spy War over Nerve Gas (New York: Random House, 2000).

10.În telegrama pusă la dispoziția autorului, fusese șters domeniul de cercetare.

11.Sediul central către stația de la Moscova, 1 iunie 1979, 011954Z.

12.Stația de la Moscova către sediul central, 8 mai 1979, 081522Z.

13.CIA folosise o metodă similară la distribuirea informațiilor provenite din interiorul Pactului de la Varșovia prin intermediul agentului Ryszard Kuklinski, un colonel foarte respectat din armata poloneză. Sursă confidențială.

14.Sediul central către stația de la Moscova, 12 aprilie 1979, 120107, și informații confidențiale dintr-o altă sursă.

15.Este posibil ca Tolkacev să fi provocat confuzia. În scrisoarea sa, el a scris „Am“ afecțiunea. Dar apoi, după descrierea tratamentului, a scris: „Dacă există mijloace mai eficiente de tratament, familiei noastre i-ar face bine să le afle“. De la stația de la Moscova către sediul central, 30 aprilie 1979, 301033Z.

16.Stația de la Moscova către sediul central, 7 iunie 1979, 071342Z.

17.Despre discuția cu Ford, a se vedea Erin R. Mahan, ed., Foreign Relations of the United States, 1969–1976, vol. XXXIII, SALT II, 1972–1980 (Washington D.C.: Biroul de Editare al Guvernului, 2013), p. 452.

18.William Perry, secretar adjunct al apărării pentru cercetare și tehnologie în 1979, a estimat că, și dacă Uniunea Sovietică ar fi investit mult ca să încerce să îi ajungă din urmă, inclusiv între 50 și 100 de avioane de avertizare și control, 2 000 de interceptoare cu radar cu capacitatea look-down, shoot-down și între 500 și 1 000 de rachete sol-aer, care ar costa poate între 30 și 50 de miliarde de dolari și care ar necesita între cinci și zece ani ca să fie folosite, acestea ar fi putut distruge doar jumătate dintre rachetele de croazieră americane pe care le-ar fi atacat. Kenneth p. Werrell, The Evolution of the Cruise Missile (Baza Forțelor Aeriene Maxwell, Ala.: Air University Press, 1985), p. 191.

19.David Binder, „George T. Kalaris, 73, Oficialul care a schimbat direcția CIA“, New York Times, 14 septembrie 1995.

20.George T. Kalaris către directorul Serviciului Central de Informații și directorii adjuncți de operațiuni și informații, memorandum, 25 iunie 1979.

Capitolul 7. Aparatul de fotografiat de spionaj

1.Stația de la Moscova către sediul central, 30 aprilie 1979, 301033Z.

2.Wallace și Melton, Spycraft, p. 37.

3.Wallace și Melton, Spycraft, pp. 37–40.

4.Ibidem, pp. 90–92, 233. Tropel Inc. of Fairport, New York, a fost înființată în 1953 de către trei profesori de la Institutul de Optică de la Universitatea din Rochester: Rober Kopkins, Jim Anderson și Jack Evans. Li s-a alăturat un al patrulea, John Buzawa, care era președintele firmei pe vremea colaborării cu CIA. Tropel a fost ulterior achiziționată de Corning Inc. și apoi a fost iar divizată. Louis Denes (Corning Inc.), corespondență și interviu acordat autorului, 18 septembrie 2013.

5.Stația de la Moscova către sediul central, 15 februarie 1979, 15131111.

6.Spionul era Elyesa Bazna, având numele de cod CICERO, care a fotografiat documente luate de la ambasadorul britanic în Turcia, pe care le-a transmis serviciului german, SD.H. Keith Melton, Ultimate Spy, a 2-a ediție (New York: Dorling Kindersley, 2002), p. 34.

7.Stația de la Moscova către sediul central, nedatată, dar se pare că a fost scrisă imediat după întâlnire.

8.Stația de la Moscova către sediul central, 18 octombrie 1979, 181630Z.

9.Stația de la Moscova către sediul central, 16 noiembrie 1979, 161426Z.

10.George T. Kalaris, raport adresat directorului, 12 decembrie 1979.

11.Charles Battaglia, interviu acordat autorului, 7 februarie 2013.

12.Sediul central către stația de la Moscova, 15 decembrie 1979, 150019Z.

Capitolul 8. Reușite și pericole

1.Stația de la Moscova la sediul central, 28 decembrie 1979, 281255Z.

2.Guilsher l-a certat ulterior pe Tolkacev pentru că venise în fugă spre el. „M-am speriat puțin“, a mărturisit. „În asemenea situații, mai bine renunți la ce ai uitat și aștepți până data următoare.“ Guilsher a scris acest lucru în ciorna notei informative din februarie 1980, care nu a fost datată.

3.Stația de la Moscova către sediul central, 29 decembrie 1979, 290943Z.

4.Royden, „Tolkacev“, p. 18. Evaluarea de 70 de milioane de dolari este cuprinsă într-o telegramă de la stația de la Moscova către sediul central, 20 martie 1980, 200825Z.

5.Noua cursă a înarmărilor era dominată de racheta de croazieră dotată cu armament nuclear. După ce, la sfârșitul anilor 1970, Uniunea Sovietică instalase rachete SS-20 care țineau Europa de Vest, NATO a ripostat cu o abordare „în două direcții“, dorind să dialogheze, dar instalând totodată noi arme, printre care și racheta Pershing II și rachetele de croazieră 484.

6.Stația de la Moscova către sediul central, 9 ianuarie 1980, 091410Z.

7.Sediul central către stația de la Moscova, 16 ianuarie 1980, 160052Z.

8.Stația de la Moscova către sediul central, 8 ianuarie 1980, 081240Z.

9.„Memoriu adresat directorului serviciilor centrale de informații“, 17 ianuarie 1980.

10.Stația de la Moscova către sediul central, 28 ianuarie 1980, 281127Z.

11.Sediul central către stația de la Moscova, 12 ianuarie 1980, 120429Z. Sediul central a propus o poveste de acoperire de genul că „s-a confruntat cu o anumită problemă de proiectare a unui sistem la care lucrează în prezent și că a vrut să vadă detaliile unor sisteme mai vechi ca să își dea

seama dacă și acelea prezentau aceeași problemă. Evident că cel mai bine ar fi fost dacă CKSPHERE ar fi găsit un defect real.“

12.Sediul central către stația de la Moscova, 16 ianuarie 1980, 160052Z.

13.Sediul central către stația de la Moscova, 16 ianuarie 1980, 160058Z.

14.Sediul central către stația de la Moscova, 23 ianuarie 1980, 231655Z. În această telegramă, cei de la sediul central scriau: „Avem senzația că, în acest moment, trebuie să facem tot ce ne stă în putință ca să încercăm să îl determinăm pe CKSPHERE să nu își mai asume riscuri inutile. Asta include și fotografierea documentelor acasă… Înțelegem că CKSPHERE este un tip încăpățânat, hotărât să le provoace mari prejudicii autorităților sovietice în cel mai scurt timp posibil. Pe de o parte, intenționăm din tot sufletul să ne respectăm angajamentul, dar, pe de altă parte, considerăm că acest angajament cuprinde și obligația morală de a ne proteja colaboratorul cât de bine putem. Nu ne putem lăsa conduși de o atitudine de tipul Gotterdammerung, care pare să fi pus stăpânire pe agent. În timp ce, noi, ca organizație de informații, avem ca activitate colectarea de informații, ne revine și obligația profesională ca, în cazul de față, să îl domolim puțin pe CKSPHERE.“

15.Stația de la Moscova către sediul central, 18 ianuarie 1980, 181453Z.

16.Din motive rămase încă neclare, aparatul Tropel cel roșu, care era identic, a funcționat perfect.

17.Aparatele Tropel probabil nu ar fi funcționat bine în biroul lui Tolkacev, dacă ar fi reușit să le folosească acolo pe ascuns.

18.În perioada respectivă, avea loc o mare dezbatere în cercurile americane de informații și politice cu privire la atenția acordată de sovietici apărării civile și dacă aceasta însemna că sovieticii se pregăteau de un posibil război nuclear.

19.Notă informativă a lui Guilsher, scrisă la mașină, nedatată.

20.Stația de la Moscova către sediul central, 28 ianuarie 1980, 281135Z. Întrebările legate de permisul de acces sunt cuprinse în nota informativă a lui Guilsher de la întâlnirea din februarie, nedatată, scrisă la mașină.

21.Stația de la Moscova către sediul central, 12 februarie 1980, 121358Z.

22.Stația de la Moscova către sediul central, 14 februarie 1980, 141235Z.

23.Stația de la Moscova către sediul central, 20 martie 1980, 200825Z.

24.Sediul central către stația de la Moscova, 26 martie 1980, 262244Z.

25.Evaluarea informațiilor SUA citată în telegramă, care nu este datată, dar se crede că ar fi din 27 martie 1980. Documentul nu prezintă nici o ștampilă cu data și ora.

26.Stația de la Moscova către sediul central, 20 martie 1980, 200825Z.

27.Sediul central către stația de la Moscova, 12 aprilie 1980, 12184Z.

28.Sediul central către stația de la Moscova, 10 mai 1980, 100049Z.

29.Stația de la Moscova către sediul central, 14 februarie 1980, 141235Z.

30.Stația de la Moscova către sediul central, 20 martie 1980, 200825Z.

31.Sediul central către stația de la Moscova, 10 mai 1980, 100049Z.

32.Stația de la Moscova către sediul central, 8 mai 1980, 081428Z.

33.Saharov a fost arestat și trimis la Gorki pe 22 ianuarie 1980.

34.Guilsher a raportat către sediul central că probabil că aveau musafiri acasă și că Tolkacev nu putea pleca, având în vedere telefonul și vocea necunoscută. Ulterior, Tolkacev i-a spus că răspunsese fiul său, Oleg. În general, transferul de identitate presupunea ca ofițerul de contact să aibă ca partener „potrivit“ un lucrător de la ambasadă, cu o statură și înfățișare similare. Guilsher nu avea un asemenea partener; tentativa sa de a se

deghiza cât de cât adecvat fusese mai degrabă ad hoc și îndoielnică, însă a funcționat.

35.Stația de la Moscova către sediul central, 23 mai 1980, 231415Z.

36.Discusul era gata de utilizat cu vreo două decenii înainte de BlackBerry, care a apărut în 1999.

37.Sediul central către stația de la Moscova, 4 iunie 1980, 042348Z.

38.Stația de la Moscova către sediul central, 5 iunie 1980, 051345Z.

39.Stația de la Moscova către sediul central, 11 iunie 1980, 111407Z.

Capitolul 9. Un spion de miliarde

1.Stația de la Moscova către sediul central, 20 iunie 1980, 201145Z.

2.Ibidem.

3.Stația de la Moscova către sediul central, 24 iunie 1980, 241232Z.

4.În primăvara anului 1980, Guilsher a avut probleme de sănătate și s-a simțit lipsit de energie. Întâlnirile cu Tolkacev îl storceau de puteri. Soția sa îl implora să plece de la Moscova și să se ducă la doctor. L-a examinat doctorul de la Ambasada SUA și i-a spus să ia imediat avionul și să se ducă la Frankfurt la tratament. Însă Guilsher nu voia să părăsească stația înainte de a încheia povestea cu Tolkacev. Insista că nu poate să îl lase baltă. Ulterior, ajuns acasă, a suferit o operație pentru a-i fi îndepărtate tumori maligne din glanda tiroidă (Catherine Guilsher, interviu acordat autorului, 14 decembrie 2013). Guilsher, care a decedat în 2008, a primit post-mortem premiul Trailblazer al CIA în 2009, premiu prin care i s-a recunoscut contribuția „semnificativă și de durată“ la siguranța națională în cadrul operațiunii Tolkacev.

5.Memoriu către directorul Agenției Centrale de Informații, din partea șefului departamentul sovietic, 23 iulie 1980.

6.Stația de la Moscova către sediul central, 21 iunie 1980, 210715Z.

7.Ibidem.

8.Stația de la Moscova către sediul central, 24 iunie 1980, 241232Z.

9.Memoriu către directorul Serviciului Central de Informații din partea șefului departamentul sovietic, 23 iulie 1980.

10.Sediul central către stația de la Moscova, 11 iulie 1980, 110003Z.

Capitolul 10. Utopia își ia zborul

1.David Rolph, interviu acordat autorului, 3 februarie și 19 mai 2013.

2.Victor Șeimov, Tower of Secrets: A Real Life Spy Thriller (Annapolis, Md.: Naval Institute Press, 1993). În memoriile sale, Șeimov nu distinge între diverșii agenți de contact ai CIA pe care i-a cunoscut și descrie o parte a întâlnirii ca fiind un vis. Prezentul capitol se bazează în parte pe memoriile lui și pe informații separate din surse confidențiale.

Capitolul 11. Nevăzut

1.Wallace și Melton, Spycraft, p. 108.

2.David Rolph, interviu acordat autorului, 6 mai 2012 și 19 mai 2013. În acest capitol sunt incluse și informații din interviuri luate unor surse confidențiale.

3.Stația de la Moscova către sediul central, 9 septembrie 1980, 091200Z, care cuprinde și ciorna notei informative ale lui Rolph.

4.Stația de la Moscova către sediul central, 17 septembrie 1980, 171047Z.

5.Sediul central către stația de la Moscova, 29 septembrie 1980, 292348Z.

6.Stația de la Moscova către sediul central, 16 octombrie 1980, 161309Z.

Capitolul 12. Aparate și dorințe

1.David Rolph, interviu acordat autorului, 6 mai 2012.

2.Despre pastila letală, două surse confidențiale care știau despre aceasta.

3.În romanul din 1981, al lui Vasili Aksionov, The Island of Crimea (New York: Random House, 1983), este descrisă o insulă imaginară pe care o vizitează un ziarist ca să vadă o piață rusească prosperă și democratică, cerându-i-se să aducă înapoi bunurile care lipseau din Uniunea Sovietică comunistă.

4.Stația de la Moscova către sediul central, 18 octombrie 1980, 180826Z.

5.Stația de la Moscova către sediul central, 21 noiembrie 1980, 211118Z și 28 nov. 1980, 281231Z.

6.Stația de la Moscova către sediul central, 10 decembrie 1980, 101150Z. Tolkacev acorda o atenție deosebită remunerației. A scris un capitol întreg în nota sa informativă cu formule matematice de calculare a dobânzii și a cursului de schimb al rublei. A acceptat oferta CIA de 300 000 dolari pe an, plus dobânda pe care a trecut-o ca reprezentând 43 000 dolari pe an. La sfârșitul notei, a spus că CIA ar avea dreptate să întrebe, dacă se făceau planuri pentru extragerea sa din țară și „toți banii pe care i-am primit mai devreme nu au fost cheltuiți“, de ce a vrut atâția bani. „Întâmplător, plecarea noastră nu este planificată pentru azi sau mâine“, scria acesta. „Între timp se poate întâmpla orice care să ducă la întârzierea plecării mele sau chiar să o împiedice, de exemplu aș putea să sufăr un accident de mașină sau aș putea să mă îmbolnăvesc grav și apoi să îmi pierd capacitatea de muncă.“ Dorea banii, spunea, doar pentru eventualitatea în care ceva „neprevăzut“ ar face „imposibilă plecarea mea din URSS“.

7.Stația de la Moscova către sediul central, 9 decembrie 1980, 090811Z și 091505Z; ciorna notei informative a lui Tolkacev, nedatată; interviurile lui Rolph, 2 mai 2012 și 10 februarie 2013.

8.William J. Casey, „Dezvoltarea CIA“, memoriu, 6 mai 1981. Dosarele pe tema WHORM: FG006-02, doc. nr. 019195s, 6 mai 1981, Biblioteca prezidențială Ronald Reagan.

9.Bob Woodward, Veil: The Secret Wars of the CIA, 1981–1987 (New York: Simon & Schuster, 1987), pp. 86, 305.

10.Stația de la Moscova către sediul central, 11 martie 1981, 110940Z.

11.Stația de la Moscova către sediul central, 11 martie 1981, 111439Z.

12.Gerber a scris într-o telegramă către sediul central, pe 13 august 1980, 131400Z, că „nu considerăm că ritmul operațiunii și tipul produsului se pretează“ la comunicații electronice. „N-am suferit prea mult până acum de pe urma lipsei comunicării electronice și chiar nu simt nevoia acesteia pe viitor.“ A adăugat: „Ce i-am cerut în trecut lui CKSPHERE nu a fost nici scurt, nici precis și nici urgent. Și, din informațiile la care înțelegem că are acces CKSPHERE, nu ne așteptăm să ne furnizeze informații adecvate transmiterii“ prin Discus. Gerber a adăugat faptul că, chiar și când aparatul este folosit cu multă atenție„„există anumite riscuri ori de câte ori agentul se află în apropierea ofițerului coordonator, dacă acesta este urmărit. Cea mai mică greșeală din partea ofițerului de la post legată de amplasare, testare sau întreținere sau din partea agentului în privința comportamentului său sau a întreținerii aparatului poate fi dezastruoasă. În cazul lui CKSPHERE, nu avem ocazia să îl pregătim sau să îl antrenăm.“

13.Weiser, A Secret Life, pp. 230–232. Și Hathaway, interviu acordat autorului, 28 august 2013.

14.Bob Wallace (fostul șef al Biroului Tehnic al CIA), interviu acordat autorului, 7 octombrie 2013.

15.Stația de la Moscova către sediul central, 11 martie 1981, 111439Z. În această telegramă, Rolph spunea: „Deși CKS nu a pomenit despre planul lui inițial de producție, nu se poate să nu ne amintim că probabil a atins limita materialelor dorite pe care poate să le obțină într-un mod rezonabil și facil“.

16.Stația de la Moscova către sediul central, 11 martie 1981, 111439Z.

17.Stația de la Moscova către sediul central, 2 aprilie 1981, 020732Z.

18.Stația de la Moscova către sediul central, 23 iunie 1981, 231244Z.

19.Sediul central către stația de la Moscova, 26 iunie 1981, 260019Z.

20.Stația de la Moscova către sediul central, 26 iunie 1981, 261440Z. Două surse confidențiale au spus, separat, că antena aparatului era prea mică și că Moscova se afla la limita extremă a amprentei la sol de funcționare a satelitului Marisat. A se vedea și stația de la Moscova către sediul central, 2 iulie 1981, 021348Z. După circa doi ani, aparatul a fost trimis din nou pentru a fi testat la stația de la Moscova. Luni, 7 martie 1983, șeful adjunct al biroului, Richard Osborne, a dus aparatul pe un câmp deschis din Moscova, cunoscut drept Poklonnaia Gora. Osborne a instalat aparatul. A fost arestat imediat de KGB. Agenția sovietică de știri Tass a informat că Osborne, identificat ca fiind secretar principal al Ambasadei SUA, „a fost prins în flagrant delict la Moscova pe 7 martie, în timp ce lucra la un aparat de spionaj. I s-a confiscat un aparat portabil destinat exclusiv spionajului, folosit pentru transmiterea de informații secrete prin intermediul satelitului de comunicație al SUA «Marisat», precum și notițele acestuia scrise pe un bloc din hârtie ușor solubilă în apă și care au dat de gol activitățile de spionaj ale lui Osborne.“ Osborne a fost declarat persona non grata și a fost expulzat din Uniunea Sovietică. A se vedea John F. Burns, „Moscova expulzează un diplomat al SUA numindu-l spion“, New York Times, 11 martie 1983, p. 11.

21.Stația de la Moscova către sediul central, 11 aprilie 1981, 110812Z.

22.Sediul central către stația de la Moscova, 25 noiembrie 1981, 251829Z. Unele dintre aceste subiecte fuseseră incluse și în rolele de film precedente.

Capitolul 13. Chinuit de trecut

1.Cu excepția anumitor fragmente indicate ca atare, detaliile despre familia și activitatea lui Tolkacev din prezentul capitol au fost extrase din scrisorile și comentariile trimise de acesta către CIA, în principal din trei telegrame: de la stația de la Moscova către sediul central, 2 martie 1978, 021500Z, în care biroul informează cu privire la biletul în care Tolkacev își deconspiră identitatea; de la stația de la Moscova către sediul central, 26 aprilie 1979, 261013Z, în care se transmit răspunsurile lui Tolkacev la întrebările venite de la sediul central; și de la stația de la Moscova către sediul central, 10 decembrie 1980, 101150Z, care cuprinde răspunsuri legate de o posibilă fugă din țară. De asemenea, autorul i-a luat interviu unei surse confidențiale apropiate familiei.

2.Era Biserica celor nouă martiri de la Kizik, fondată de un patriarh care s-a opus reformelor lui Petru cel Mare, în secolul al XVII-lea.

3.Membrii elitei din aviație și rachete, care au locuit acolo, sunt menționați pe plăci de piatră montate la baza turnului.

4.Majoritatea rușilor se însurau înainte de 25 de ani. A se vedea Serghei Scerbov și Harrie van Vianen, „Căsătoria în Rusia: o reconstituire“, Demographic Research 10, articolul 2 (2004): pp. 27–60, www.demographic-research.org.

5.Liogkaia Industriia, 1 ianuarie 1937, p. 1, Arhiva Rusă de Stat, Moscova.

6.Liogkaia Industriia, 19 ianuarie–1 februarie 1937, Arhiva Rusă de Stat.

7.Robert Conquest, The Great Terror (New York: Oxford University Press, 1990), p. 252.

8.Robert Conquest, Stalin: Breaker of Nations (New York: Viking, 1991), p. 206.

9.Conquest, The Great Terror, p. 239. Potrivit lui Orlando Figes, dintre cei 139 de membri ai Comitetului Central ales la cel de-al XVII-lea Congres al Partidului din 1934, 102 au fost arestați și împușcați, iar alți 5 s-au sinucis în anii 1937–1938; în plus, 56 la sută dintre membrii congresului au fost închiși în acei ani. Dintre cei 767 de membri ai comandamentului superior al Armatei Roșii, 412 au fost executați, 29 au murit în închisoare, 3 s-au sinucis, iar 59 au rămas în detenție. A se vedea Figes, The Whisperers: Private Life in Stalin's Russia (New York: Metropolitan, 2007), pp. 238–239.

10.Examinând cimitirul comun din afara Moscovei, s-a constatat că lucrătorii cu gulere albastre și cei cu gulere albe erau cei mai mulți dintre cei care au suferit. Împreună cu țăranii, aceștia reprezentau două treimi dintre victime. A se vedea Karl Schlögel, Moscow, 1937 (Malden, Mass.: Polity Press, 2012), p. 490.

11.Figes, The Whisperers, p. 240; Schlögel, Moscow, 1937, pp. 492–493.

12.Conquest, The Great Terror, p. 240.

13.Ibidem, pp. 256–257.

14.Districtul evreiesc era o parte din vestul Rusiei imperiale, unde li s-a dat evreilor dreptul de a se stabili permanent. Evreii erau adesea săraci și concentrați în zone în care erau expuși atacurilor sau pogromurilor.

15.Bamdas, S.E., fond 1, opis 1, delo 282, pp. 1–2, Arhivele Memorialului Internațional, Moscova.

16.Kuzmin, I.A., fond 1, opis 1, delo 2543, pp. 1–2, Arhivele Memorialului Internațional.

17.Conquest, The Great Terror, p. 235.

18.Cathy A. Frierson și Semyon S. Vilensky, Children of the Gulag (New Haven, Conn.: Yale University Press, 2010), p. 167.

19.O sursă confidențială apropiată familiei. Nu se știe de ce sora Sofiei nu a luat-o pe fiica sa, dar rudele se temeau, de obicei, să accepte copii ai „dușmanilor poporului“. Sora Sofiei, Esfir Bamdas, era măritată cu Constantin Starostin, un lider de partid de la Moscova, care a fost arestat în decembrie 1937 pentru „activitate antisovietică“ și a fost condangat la 10 ani de închisoare. A murit în 1939. Esfir, care era și ea membră de partid, a fost arestată în 1951 ca urmare a unui denunț și a fost condangată la cinci ani, însă a fost eliberată în 1953 prin amnistie.

20.Kuzmin, I.A., fond 1, opis 1, delo 2543, pp. 1–2, Arhivele Memorialului Internațional, Moscova.

21.Vladimir Libin, „Deținut cu probe“, Novoie Russkoie Slovo, New York, 27 iunie 1997. Libin era un prieten apropiat de familie. O sursă confidențială apropiată familiei își amintește că Natașa citea Pasternak și Mandelstam.

22.Rodric Braithwaite, Moscow, 1941: A City and Its People at War (Londra: Profile Books, 2006), pp. 184–207. Inginerii și oamenii de știință sovietici studiau noua tehnologie radar din anii 1930, dar au rămas în urma Marii Britanii și a Statelor Unite, fiind împiedicați de rivalități, de indiferența forțelor armate și de epurările lui Stalin. Unul dintre cei mai buni oameni de știință din domeniul radarelor, Pavel Oșcepkov, a fost arestat în 1937 și și-a petrecut următorii zece ani în închisoare. John Erikson, „Radio-locația și problema apărării aeriene: proiectarea și dezvoltarea radarului sovietic, 1934–1940“, Social Studies of Science 2 (1972): pp. 241–268. Pentru detalii despre Fabrica nr. 399, a se vedea și http://en.wikipedia.org/wiki/Radar_in_World_War_II.

23.Tolkacev s-a născut la Aktiubinsk, un oraș la calea ferată, care a fost scena unei bătălii importante în războiul civil care a urmat după Revoluția bolșevică. În 1919, bolșevicii au ocupat orașul, care era apărat de Armata Albă. Potrivit arhivei locale, în 1919, un om pe nume Tolkacev a fost ales secretar al biroului local bolșevic de organizare din Aktiubinsk. Probabil că acesta era tatăl lui Tolkacev, Gheorghi. Zece ani mai târziu, în 1928, autoritățile sovietice încercau să predea conducerea locală cazacilor, iar familia Tolkacev a plecat la Moscova. A se vedea History of Aktyubinsk

Oblast: A Historical Chronicle of the Region in Documents, Research, and Photographs, http:myaktobe.kz.

24.„Fazotron: din secolul XX în secolul XXI“, Fazotron-NIIR Corp., 2003. Autorul îi este recunoscător lui Rustam Rahmatullin, istoric al arhitecturii rusești, pentru contextul referitor la clădiri și istorie.

25.La începutul Războiului Rece, amenințarea nucleară venea de la bombardiere care zburau la mare altitudine. Statele Unite pregăteau un nou bombardier de penetrare bine dotat, XB-70 Valkyrie, care urma să ajungă la o altitudine de peste 23 000 de metri și să atingă de trei ori viteza sunetului. A se vedea Muzeul Național al Forțelor Aeriene ale SUA, „Nord-americanul XB-70 Valkyrie“, fișă de informații. De asemenea, începând din 1956, avionul de spionaj U-2 al CIA zbura deasupra Uniunii Sovietice la altitudini de 20 000 de metri și chiar mai sus. Ca răspuns la aceste amenințări venite de la mare altitudine, proiectanții sovietici de aeronave au început să lucreze la ceea ce avea să devină avionul de interceptare MiG-25. Radarul a fost proiectat la Fazotron. Uniunea Sovietică a mai fabricat rachete sol-aer capabile să doboare aeronave aflate la mare altitudine. Pe 1 mai 1960, o rachetă sol-aer sovietică a explodat lângă un U-2 pilotat de Francis Gary Powers, la o altitudine de 21 500 de metri, deasupra localității Sverdlovsk, doborându-l pe Powers și marcând sfârșitul zborurilor CIA deasupra Uniunii Sovietice. Gregory W. Pedlow și Donald E. Welzenbach, „CIA și Renașterea aeriană: U-2 și Programele OXCART, 1954-1974“, Agenția Centrală de Informații, Washington D.C., 1992, accesibil publicului din 2013. Statele Unite au retras bombardierul XB-70 în 1961 și Forțele Aeriene ale SUA și-au schimbat strategia de amenințare a Uniunii Sovietice. În loc să lanseze bombe de la altitudini foarte mari, forțele aeriene au decis să trimită bombardiere de mică altitudine, de penetrare. Apărarea aeriană sovietică de joasă altitudine era slabă. De fapt, ambele supraputeri se confruntaseră cu această problemă; radarele din anii 1960 nu puteau detecta obiectele zburătoare aflate foarte jos din cauza conturului neregulat al solului. Însă acest neajuns al radarului era mai periculos pentru Uniunea Sovietică din cauza granițelor sale întinse, cele mai lungi din lume, și pentru că NATO se afla pe frontul de vest în Europa. Punctul critic de conflict din Europa se afla la o distanță mare de Statele Unite, dar era aproape de Uniunea Sovietică. Statele Unite au încercat să elimine acest

minus legat de altitudinea joasă cu sistemul aerian E-3 de avertizare și control (AWACS), capabil să localizeze ținte de la joasă altitudine pe o rază de peste 300 de kilometri, și cu avionul de luptă F-15, primul cu capacitate look-down, shoot-down.

26.Fazotron, „Din secolul XX în secolul XXI“, se consemnează că NIIP a fabricat radarul din piesele provenite de la Fazotron. Predarea către NIIP este descrisă și în „Ghid de suprascanare în aviația rusă“.

27.Lyudmila Alexeyeva și Paul Goldberg, The Thaw Generation: Coming of Age in the Post-Stalin Era (Boston: Little, Brown, 1990), p. 4.

28.Andrei Sakharov, Memoirs (New York: Knopf, 1990), pp. 282–285.

29.Ibidem, pp. 292–293. Michael Scammell, Solzhenitsyn (New York: W.W. Norton, 1984), p. 640.

30.Joshua Rubenstein și Alexander Gribanov, ed., The KGB File of Andrei Sakharov (New Have, Conn.: Yale University Press, 2005), p. 144.

31.Ibidem, p. 150.

32.Saharov descrie întâlnirea sa cu corespondenții în Memoirs, pp. 385–386, și reproduce unele dintre atacurile împotriva sa, pp. 631–640. De asemenea, Robert G. Kaiser, Russia: The People and the Power (Londra: Martin Secker, 1976), pp. 424–425.

33.Rubenstein și Gribanov, KGB File of Andrei Sakharov, p. 155.

34.Tolkacev scria: „Nu aș fi încercat să stabilesc vreo legătură pentru nici o sumă de bani, de exemplu, cu Ambasada Chinei. Mă rog, banii nu au miros? Ba da. Dar societățile, create de oameni, emană uneori mirosuri urâte.“ De la stația de la Moscova către sediul central, 26 aprilie 1979, 261013Z.

35.Libin, „Deținut cu probe“.

Capitolul 14. „Totul este periculos“

1.Stația de la Moscova către sediul central, 12 noiembrie 1981, 120858Z; interviu acordat de Rolph autorului, 6 mai 2012.

2.„MAȘINA“, nedatată, hartă și descrierea locației de semnalizare, care i-au fost date lui Tolkacev, puse la dispoziția autorului de către CIA.

3.Pe 3 septembrie 1981, un ofițer de contact al CIA a mers să se întâlnească cu un agent care era cetățean sovietic. Agentul fusese descoperit. La locația stabilită, ofițerul de contact și agentul au fost reținuți. Ziarul Izvestia l-a identificat pe bărbatul arestat ca fiind I.A. Kapustin. Dusko Doder, „Moscova arestează un cetățean sovietic ca fiind agent al CIA“, Washington Post, 4 septembrie 1981, A25.

4.Rolph, interviu acordat autorului, 6 mai 2012; de la stația de la Moscova către sediul central, 12 noiembrie 1981, 120858Z și 121233Z.

5.Royden, „Tolkacev“, p. 21. Fiecare transmisiune dura zece minute, un șir de mesaje false amestecate cu un mesaj adevărat. Ulterior, Tolkacev putea să descifreze mesajul adevărat derulând numere pe demodulator. Primele trei cifre din mesaj indicau dacă era inclus vreun mesaj real; dacă da, acesta putea să vizualizeze mesajul, cuprins în grupuri de cinci cifre, pentru ca apoi să îl decodifice folosind o plăcuță de unică folosință. Acesta putea primi până la patru sute de grupuri a câte cinci cifre în fiecare mesaj. Era complex și complicat, dar era un mod de a evita KGB.

6.Casey, „Dezvoltarea CIA“, memoriu, 6 mai 1981.

7.Burton Gerber, interviu acordat autorului, 30 ianuarie 2013.

8.Guy Weiss, „Dosarul de adio“, Studies in Intelligence, p. 39, nr. 5 (1996). Despre explozie, a se vedea Thomas C. Reed, At the Abyss: An Insider’s History of the Cold War (New York: Ballantine Books, 2004). Pentru mai multe detalii despre Verov, a se vedea Serghei Kostin și Eric Raynaud,

Farewell: The Greatest Spy Story of the Twentieth Century (Las Vegas, Nev.: Amazon Crossing, 2011).

9.Stația de la Moscova către sediul central, 9 decembrie 1981, 091105Z.

10.Sediul central către stația de la Moscova, 25 noiembrie 1981, 251829Z.

11.Stația de la Moscova către sediul central, 16 februarie 1982, 161100Z.

12.Această descriere a strictei acoperiri este din surse confidențiale.

13.Stația de la Moscova către sediul central, 13 ianuarie 1982, 130801Z, ciorna notei informative a stației.

14.Stația de la Moscova către sediul central, 16 februarie 1982, 161100Z.

15.Stația de la Moscova către sediul central, 9 martie 1982, 091400Z.

16.Stația de la Moscova către sediul central, 15 martie 1982, 150742Z.

17.Stația de la Moscova către sediul central, 17 martie 1982, 171006Z.

18.Royden, „Tolkacev“, p. 23.

19.Stația de la Moscova către sediul central, 25 mai 1982, 250800Z, și dintr-o sursă confidențială.

20.William Plunkert, corespondență cu autorul, 28 martie 2014.

21.Stația de la Moscova către sediul central, 8 decembrie 1982, 081335Z.

22.Stația de la Moscova către sediul central, 10 decembrie 1982, 101400Z și 22 decembrie 1982, 220940Z. Tolkacev i-a speriat pe cei de la CIA propunând în nota sa informativă să folosească din banii primiți de la CIA ca să cumpere tăcerea unui coleg de la serviciu în cazul în care ar fi fost prins. CIA a considerat această propunere drept îngrijorătoare și nerealistă și i-a spus lui Tolkacev ulterior că mai avea și alte opțiuni în afară de mită. A se vedea telegrama de la sediul central către stația de la Moscova, 1 martie 1983, 010053Z.

23.Stația de la Moscova către sediul central, 10 decembrie 1982, 100945Z.

24.Thomas Mills, interviu acordat autorului, 16 februarie 2013, și corespondență, 19 decembrie 2013.

25.Sediul central către stația de la Moscova, 19 februarie 1983, 190143Z.

26.Sediul central către stația de la Moscova, 1 martie 1983, 010053Z.

27.Robert O. Morris, interviu acordat autorului, 4 mai 2012, și 19 decembrie 2013; Robert O. Morris, Fighting Windmills (Virginia Beach, Va.: Legacy, 2012), p. 144.

28.Stația de la Moscova către sediul central, 17 martie 1983, 171555Z.

29.Sediul central către stația de la Moscova, 22 martie 1983, 220128Z.

30.Stația de la Moscova către sediul central, 22 martie 1983, 221210Z.

31.Sediul central către stația de la Moscova, 1 aprilie 1983, 010055Z.

32.Stația de la Moscova către sediul central, 25 aprilie 1983, 250900Z.

33.Stația de la Moscova către sediul central, 25 aprilie 1983, 251445Z.

34.Sediul central către stația de la Moscova, 13 și 23 iunie 1983, ambele telegrame fără vreo ștampilă care să indice ora și data.

35.Sediul central către stația de la Moscova, 23 iunie 1983, fără ștampilă care să indice ora și data.

36.Sediul central către stația de la Moscova, 6 iulie 1983, fără ștampilă care să indice ora și data.

Capitolul 15. Să nu mă prindă viu

1.Cu excepția unor fragmente la care este indicată altă sursă, această prezentare se bazează pe traducerea notei informative pe care Tolkacev a dat-o CIA și în care descrie evenimentele în detaliu, traducere inclusă în telegrama stației de la Moscova către sediul central, 17 noiembrie 1983, 171810Z. În telegramă, termenul „regim“ este tradus drept departamentul „de proceduri“, dar, în opinia autorului, termenul „securitate“ reflectă mai bine scopul și atribuțiile acestuia.

2.În aceste săptămâni de la începutul anului 1983, se desfășura o nouă campanie pentru „ordine și disciplină“ impusă de noul lider sovietic, Iuri Andropov, care folosea KGB și Ministerul de Interne ca să combată problemele legate de absenteism și de slabele rezultate economice. Oamenii erau „prinși trândăvind“ în timpul programului de lucru în metrou, în saune și la magazine. Tolkacev era conștient de atmosfera recent creată, deși părea puțin probabil ca aceasta să fie cauza investigației declanșate. Campania lui Andropov este descrisă în R.G. Pihoia, Uniunea Sovietică: Istoria puterii, 1945–1991 [în rusă] (Novosibirsk: Siberski Hronograf, 2000) și în Mihail Gorbaciov, Memorii (New York: Doubleday, 1995), p. 147.

3.Proprietarul casei l-a numit pe Tolkacev moștenitor, dar, de fapt, acesta nu avea nici un fel de drept, astfel că dacă proprietarul nu era serios putea oricând să îl revoce ca moștenitor. Libin, „Deținut cu probe“. Alte surse i-au confirmat autorului că așa se proceda pe atunci.

4.Ibidem.

5.Pentru detalii despre CKELBOW, a se vedea Wallace și Melton, Spycraft, pp. 138–156; Bearden și Risen, Main Enemy, pp. 28–29; și Rem Krasilnikov, Prizraki s uliți Ceaikovskovo (Moscova: Gei Iterum, 1999), pp. 179–188.

6.Stația de la Moscova către sediul central, 17 noiembrie 1983, 171007Z.

7.Stația de la Moscova către sediul central, 17 noiembrie 1983, 171810Z.

8.Stația de la Moscova către sediul central, 22 noiembrie 1983, 221400Z, despre propunerea de a îngropa aparatele de fotografiat.

9.Sediul central către stația de la Moscova, 30 noiembrie 1983, ștampila cu data și ora a fost ștearsă. Cei de la sediul central au spus că materialele scrise de mână ale lui Tolkacev nu au părăsit departamentul. Când au fost traduse, au fost transmise numai în memorandumuri ultrasecrete, cu margini albastre. Materialul a fost marcat ca fiind mai mult decât ultrasecret, iar marginile albastre constituiau un sistem de control care indica faptul că erau extrem de confidențiale. Nu fusese văzut niciodată de vreun contractant din domeniul apărării. Când a fost trimis „clienților“ guvernamentali, a fost ținut în seifurile pe care toate autoritățile le aveau pentru asemenea materiale secrete, cu margini albastre, și numai câteva persoane au avut acces la el. „Acest fapt, însă, din păcate, nu exclude scurgerile de informații“, spuneau cei de la sediul central într-o telegramă către Moscova. Dar „nu avem cunoștință de nici o scurgere de informații, nici verbală, nici în scris, cu privire la materialul nr. 19“.

10.„Extinderea puterii globale a forțelor navale“, Aviation Week and Space Technology, 31 august 1981, p. 48.

11.Sediul central către stația de la Moscova, 23 noiembrie 1983, ștampila cu data și ora a fost ștearsă. Nu este cunoscută identitatea ofițerului.

Capitolul 16. Semințele trădării

1.Thomas Mills, interviu acordat autorului, 16 februarie 2013.

2.„Edward L. Howard“, rezumat cuprins în FBI, „Raport al acuzării cu privire la Edward Lee Howard; Spionaj-Rusia“, 26 noiembrie 1986, Albuquerque, N.M., dosarul nr. 65A-590, sec. 2, pp. 201–202, publicat parțial sub FOIA, denumit în continuare „raportul FBI“. A se vedea și Edward Lee Howard, Safe House: The Compelling Memoirs of the Only CIA Spy to Seek Asylum in Russia (Bethesda, Md.: National Press Books, 1995), pp. 15–32, și David Wise, The Spy Who Got Away (New York: Random House, 1988), pp. 22–31.

3.Despre visul lui Howard de a pleca în Elveția, a se vedea Safe House, p. 38; despre băutură, Wise, The Spy Who Got Away, p. 31.

4.Wise, The Spy Who Got Away, p. 54.

5.Howard, Safe House, p. 39.

6.Datele la care Howard a lucrat acolo sunt luate dintr-un raport al Consiliului Consultativ al Președintelui pentru Informații Externe către Ronald Reagan și oficialii de la Casa Albă, de pe 2 octombrie 1986. A se vedea dosarul „URSS“, Consiliului Consultativ al Președintelui pentru Informații Externe, cutia 7, dosarele lui Donald T. Regan, Biblioteca Prezidențială Ronald Reagan.

7.Despre metoda de antrenament pentru CKELBOW, două surse confidențiale; raportul FBI, p. 273; despre pregătirea generală, a se vedea Wise, The Spy Who Got Away, pp. 58–63.

8.Howard, Safe House, pp. 40–42; Wise, The Spy Who Got Away, pp. 64–75.

9.Mary a spus FBI că Howard a încercat „să păcălească a doua oară detectorul de minciuni încordându-și mușchii“, iar când i-a mărturisit

adevărul examinatorului la al treilea test, acesta s-a enervat atât de tare încât a solicitat un al patrulea test. Raportul FBI, p. 353. Pentru relatarea lui Howard cu privire la poligraf, a se vedea Safe House, pp. 43–50; Wise, The Spy Who Got Away, pp. 76–86. David Forden, interviu acordat autorului, 6 februarie 2013.

10.Wise, The Spy Who Got Away, p. 85, îl citează pe Howard. Versiunea lui Howard cu privire la șirul evenimentelor se află în Safe House, pp. 46–47.

11.Raportul FBI, p. 306, despre cele întâmplate pe 28 octombrie 1985, interviu cu Mary C. Howard; deși numele acesteia este modificat, din context rezultă că este vorba despre soția lui Howard.

12.Wise, The Spy Who Got Away, p. 87; Howard, Safe House, p. 51.

13.„Edward L. Howard“, CV, din raportul FBI, p. 201.

14.Wise, The Spy Who Got Away, p. 85; Howard, Safe House, p. 51.

15.Raportul FBI, sec. 5, p. 1316, și interviurile FBI luate personalului Comisiei Legislative pe Probleme Financiare în sec. 4.

16.Raportul FBI, p. 285.

17.Modul aparte în care a abordat CIA problema i-a fost descris autorului de către oficiali ai agenției. Aceasta a constituit, de asemenea, și motivul unei investigații ulterioare efectuate de Consiliul Consultativ al Președintelui pentru Informații Externe și este analizat în Wise, The Spy Who Got Away, pp. 87–93. Un fost oficial al CIA i-a spus autorului că nu aveau suficiente dovezi palpabile la momentul respectiv care să determine FBI să acționeze.

18.Raportul FBI, p. 306.

19.Ibidem, p. 286, este citată Mary. Howard, Safe House, p. 54, spune că nu era hotărât: „Ce s-ar întâmpla dacă aș intra și le-aș spune tot ce știu?“ Spune că nu a intrat, dar omite să menționeze scrisoarea sa.

20.Victor Cherkashin, Spy Handler: Memoir of a KGB Officer, cu Gregory Feifer (New York: Basic Books, 2005), p. 146.

21.Raportul FBI, p. 307.

22.Howard, Safe House, p. 49.

23.Raportul FBI, pp. 285–286.

24.Ibidem, pp. 2, 23; a se vedea și Wise, The Spy Who Got Away, pp. 108–117; Howard, Safe House, p. 55.

25.Raportul FBI, p. 285.

26.Despre întâlnirea de la Santa Fe, Mills i-a spus autorului că nu își amintește de călătoria respectivă. Printre alte surse se numără Gerber, interviu acordat autorului; raportul FBI, p. 401; Wise, The Spy Who Got Away, pp. 137–140; Howard, Safe House, pp. 56–57.

27.Raportul FBI, p. 308.

28.Ibidem, pp. 11, 287.

29.Ibidem, pp. 10, 286.

30.Cherkashin, Spy Handler, p. 148.

31.Rapoartele FBI, p. 287. Cerkașin spune și că exista un sistem prin care se foloseau cărți poștale trimise la consulatul din San Francisco.

32.Ibidem, p. 277. Aceasta pare să se regăsească într-un interviu luat de FBI lui Mary Howard în ziua în care s-a confirmat că Ed fugise din țară.

Capitolul 17. Vanquish

1.Sediul central către stația de la Moscova, 27 aprilie 1984, fără ștampilă cu data și ora.

2.Stația de la Moscova către sediul central, 20 aprilie 1984, 201316Z.

3.Sediul central către stația de la Moscova, 22 și 23 februarie și 27 aprilie 1984, fără ștampilă cu data și ora.

4.Sediul central către stația de la Moscova, 27 aprilie 1984, fără ștampilă cu data și ora.

5.Ibidem. Această telegramă cuprinde traducerea notei informative a lui Tolkacev de la întâlnirea din aprilie.

6.Sediul central către stația de la Moscova, 25 mai 1984, fără ștampilă cu data și ora.

7.Stația de la Moscova către sediul central, 12 octombrie 1984, 121213Z.

8.Sediul central către stația de la Moscova, 31 octombrie 1984, fără ștampilă cu data și ora.

9.Ibidem.

10.O sursă confidențială apropiată familiei.

11.Sediul central către stația de la Moscova, 1 noiembrie 1984, 010133Z.

12.Stația de la Moscova către sediul central, 27 noiembrie 1984, 271314Z, o formă preliminară a notei informative pentru întâlnirea următoare.

13.Stația de la Moscova către sediul central, 19 ianuarie 1985, 191038Z; Royden, „Tolkacev“, p. 30.

14.Stația de la Moscova către sediul central, 27 noiembrie 1984, 271314Z, care cuprinde și o formă preliminară a notei informative care urma să îi fie dată lui Tolkacev în ianuarie 1985.

15.Stația de la Moscova către sediul central, 19 ianuarie 1985, 191038Z.

16.Sediul central către stația de la Moscova, 31 ianuarie 1985, 311535Z.

17.Sediul central către stația de la Moscova, 4 februarie 1985, fără ștampilă cu data și ora.

18.Ibidem.

19.Sediul central către stația de la Moscova, 6 februarie 1985, fără ștampilă cu data și ora.

20.Despre fortocika greșită, a se vedea Royden, „Tolkacev“, p. 30.

Capitolul 18. Trădarea

1.Raportul FBI, p. 10. Din registrele Comisiei Legislative pe Probleme Financiare din Santa Fe (New Mexico) rezultă că Howard a lipsit doar o dimineață, pe data de 9, din motive de sănătate. Se pare că se dusese la Viena în cursul weekendului. Ulterior, s-a descoperit că lipsea o filă din calendarul său de birou.

2.Raportul FBI, p. 285, interviul luat lui Mary Howard de FBI pe 17 octombrie 1985. Numele lui Mary a fost șters, dar din context rezultă cu certitudine că este vorba despre ea.

3.Raportul FBI, p. 10.

4.Ibidem, pp. 287, 399.

5.Ibidem, p. 1 390. FBI i-a pus întrebări cuiva de la agenția ONU și acesta a spus că interviul fusese programat pentru 24 aprilie, dar „cu puțin înainte de interviu, dl Howard l-a sunat pe reprezentantul UNRWA anunțând că își retrage cererea de angajare“. Scrisoarea lui Howard către ONU se află în raportul FBI, p. 1 086. Din evidențele cronologice ale FBI rezultă că Mary ar fi spus că atunci Howard își deschisese un cont la o bancă elvețiană, dar nu este clar în ce condiții, iar aceasta a mai declarat, de asemenea, FBI că Howard fusese plătit pentru informațiile furnizate abia ulterior, în august 1985.

6.Howard, Safe House, p. 59. Relatările făcute de Mary la FBI legate de o călătorie la Zürich sunt contradictorii. La un moment dat a spus că Howard s-a dus acolo ca să-și deschidă un cont bancar. Dar apoi a spus că s-a dus să-și deschidă contul bancar în august, când a fost singur.

7.Raportul FBI, pp. 11, 100–101, 112–117. Nu se menționează direct numele lui Bosch, dar acesta rezultă clar din context. Pentru mai multe detalii despre Bosch, a se vedea Wise, The Spy Who Got Away, pp. 103–108, 118–123, 160–164.

8.Howard, Safe House, pp. 141, 143.

9.Acestea sunt relatate de Vahtang Mikeladze, scriitor și regizor, în Fiola cu otravă, film făcut pentru televiziunea rusă, în 1997. Mikeladze i-a spus autorului că filmul se bazează pe materialele și interviurile originale furnizate de Serviciul Federal de Securitate, succesorul KGB. Nu toate afirmațiile referitoare la contraspionajul KGB din acest film sunt plauzibile sau credibile, însă varianta originală și interviurile furnizează informații suplimentare interesante despre ceea ce se cunoaște despre caz. Vahtang Mikeladze, interviu cu autorul, 19 septembrie 2011.

10.Comisia Specială pentru Informații a Senatului, „Evaluarea cazului de spionaj al lui Aldrich H. Ames și a implicațiilor sale asupra serviciului de informații al SUA“, 1 noiembrie 1994, punctele 1 și 2, Senatul SUA, al 103-lea congres, sesiunea a 2-a. A se vedea și Cherkashin, Spy Handler.

11.Fuga din țară a avut loc în mai. A se vedea Grimes și Vertefeuille, Circle of Treason, pp. 72–75; Bearden și Risen, The Main Enemy, p. 29.

12.În 1981, CIA a primit un plic de la un om de știință necunoscut, care cuprindea informații foarte detaliate și prețioase despre armele strategice sovietice, dar care nu acoperea anumite aspecte. Stația de la Moscova a încercat vreme de câțiva ani să dea de acel om de știință, ca să acopere și aspectele respective. La începutul anului 1985, CIA a crezut că a găsit o posibilă sursă, pe care a abordat-o la Moscova printr-o scrisoare care cuprindea detalii despre cum putea să contacteze CIA. Însă scrisoarea a ajuns, nu se știe cum, în mâinile KGB. Omul de știință nu a fost niciodată găsit. „Stas“ i-a spus lui Sellers că abordarea a fost greșită și că KGB știa despre scrisoarea CIA. A se vedea Bearden și Risen, The Main Enemy, pp. 50–59.

13.Sellers, interviu acordat autorului, 28 ianuarie 2014. A se vedea și Bearden și Risen, The Main Enemy, p. 59. A se vedea și pagina de web a lui Seller: http://mdsauthor.thejohncarterfiles.com, precum și Antonio Mendez și Jonna Mendez, Spy Dust: Two Masters of Disguise Reveal the Tools and Operations That Helped Win the Cold War, cu Bruce Henderson (New York: Atria Books, 2002), p. 120.

14.Această relatare provine dintr-o sursă primară. Bearden și Risen, The Main Enemy, p. 29, spune „casetele erau goale“, însă problema era și mai complicată; nu se mai transmiteau prin cablul respectiv informații utile.

15.Sediul central către stația de la Moscova, 1 aprilie 1985, fără ștampilă cu data și ora.

Capitolul 19. Luat prin surprindere

1.Dintr-o sursă confidențială, apropiată familiei.

2.Stația de la Moscova către sediul central, 6 iunie 1985, fără ștampilă cu data și ora.

3.Mikeladze, Fiola cu otravă.

4.Libin, „Deținut cu probe“. Libin era un prieten apropiat al familiei.

5.Mikeladze, Fiola cu otravă.

6.Libin, „Deținut cu probe“.

7.Dintr-o sursă confidențială, apropiată familiei.

8.Sediul central către stația de la Moscova, 26 aprilie 1985, fără ștampilă cu data și ora.

9.Royden, „Tolkacev“, p. 31.

10.Stația de la Moscova către sediul central, 23 mai 1985, 231358Z.

11.Royden, „Tolkacev“, p. 31.

12.Sellers, interviu acordat autorului, 28 ianuarie 2014. Sellers a fost ofițer de contact la stația de la Moscova în perioada aceea.

13.Wallace și Melton, Spycraft, p. 124, reproduce schița locației TRUBKA întocmită de CIA.

14.Stația de la Moscova către sediul central, 13 iunie 1985, 132347Z. Nu se menționează numele lui Stombaugh în telegrame, dar a fost identificat ca atare în lucrarea lui Bearden și Risen, The Main Enemy, p. 11.

15.Stația de la Moscova către sediul central, 13 iunie 1985, 132347Z, și 14 iunie 1985, 141518Z.

16.Stația de la Moscova către sediul central, 13 iunie 1985, 132305Z.

17.În cadrul atribuțiilor sale la CIA lui Ames, i s-a cerut să analizeze dosarul referitor la Tolkacev și la arestarea lui Stombaugh și să efectueze o analiză cu privire la ce determinase eșecul, însă acesta nu a finalizat-o, potrivit lui Grimes și Vertefeuille, Circle of Treason, p. 77. CIA a suferit în continuare mari pierderi în ceea ce a devenit cunoscut drept „pierderile din 1985“, care s-au prelungit în 1986 și ulterior. Howard nu a reușit să și le explice pe toate. Cine sau ce le-a provocat? Un timp, CIA a crezut că exista o scurgere de informații în sistemul de comunicații. Atât la sediul central, cât și la stația de la Moscova s-au implementat noi măsuri stricte de precauție și structurare. Însă nu erau comunicațiile de vină. Ceea ce nu știa CIA pe vremea aceea este că Ames tot vânduse informații legate de agenți și operațiuni. Ames nu numai că a confirmat informațiile legate de Tolkacev și de CKELBOW, dar a divulgat și un raport al serviciilor de informații ale SUA cu privire la radarul ZASLON și a încălcat „regulile lui Gerber“ cu privire la verificarea voluntarilor. L-a trădat pe Dmitri Poliakov, generalul din cadrul serviciilor sovietice militare de informații care s-a numărat printre primii care testaseră Buster, aparatul portabil de comunicații, și pe „Stas“, ofițerul KGB cu vocea guturală care le pusese la dispoziție „praful de spionaj“ și care avea să se descopere ulterior că era Serghei Voronțov. Ambii au fost executați. Potrivit unei evaluări a CIA privind pagubele suferite, nouă dintre agenții trădați de Ames pe 13 iunie au fost executați. Comisia Specială a Senatului pe Probleme de informații secrete a spus că Ames a recunoscut că a compromis peste 100 de operațiuni privind informațiile secrete ale SUA ale CIA, FBI, armatei și ale guvernelor aliate. Comisia a spus că „trădarea sa a fost cea mai grozavă din istoria americană“. Alte pagube au fost provocate de Robert Hanssen, un specialist în contrainformații al FBI, care și-a oferit serviciile KGB în octombrie 1985. Hanssen și Ames au fost mulți ani agenți sovietici. Legat de Ames, a se vedea Comisia Specială a Senatului pe Probleme de informații secrete, „Evaluarea cazului de spionaj referitor la Aldrich H. Ames și a efectelor acestuia asupra serviciilor de informații ale SUA“, p. 53; și declarația directorului Agenției Centrale de Informații, John Deutch, 7 decembrie

1995, și Grimes și Vertefeuille, Circle of Treason. Pentru detalii referitoare la Hanssen, a se vedea „Prezentarea faptelor“, Statele Unite ale Americii împotriva lui Robert Philip Hanssen, 3 iulie 2001, Dosarul penal nr. 01-188-A, Tribunalul Districtual al SUA pentru Districtul de Est al Virginiei, Divizia Alexandria.

18.Gerber, interviu acordat autorului, 30 ianuarie 1985, fără ștampilă cu data și ora.

19.Sediul central către stația de la Moscova, 12 iulie 1985, fără ștampilă cu data și ora.

20.Sediul central către stația de la Moscova, 8 iulie 1985, fără ștampilă cu data și ora.

Capitolul 20. Pe fugă

1.Gerber, interviu acordat autorului, 30 ianuarie 2013.

2.Unul dintre cele mai ciudate momente ale Războiului Rece a fost când CIA l-a trimis pe Ames – care era deja spion al KGB – să îl aștepte pe Iurcenko la Baza Andrews a Forțelor Aeriene, să îl ducă cu mașina și să înceapă să îi pună acestuia întrebări. Iurcenko divulga secrete ale KGB unui om al CIA care cu siguranță avea să le transmită din nou KGB. În câteva luni, Iurcenko va fi tot mai dezamăgit. Dorea ca sosirea sa în Statele Unite să rămână secretă, însă se aflase despre ea. Eșuase într-o tentativă de a relua o veche poveste de dragoste. Pe 2 noiembrie, pe când se afla la un restaurant din Georgetown, acesta s-a certat cu ofițerul său de contact de la CIA, care era lipsit de experiență. Pe data de 4 noiembrie, la o conferință de presă de la ambasada sovietică, a declarat că fusese răpit la Roma, drogat și reținut împotriva voinței sale. Apoi a plecat cu avionul înapoi la Moscova. Au existat speculații potrivit cărora Iurcenko ar fi fost doar o diversiune menită să distragă atenția de la operațiunea Ames, însă conducătorii CIA nu cred asta, spunând că informațiile furnizate de el au fost foarte confidențiale. Conducerea CIA consideră că Iurcenko chiar a vrut să fugă din țară, doar că, pur și simplu, s-a răzgândit ulterior. Conducerea CIA, interviuri acordate autorului; reproducerea conferinței de presă a lui Iurcenko, prin CREST, CIA-RDP88-01070R000301930005-9.

3.În memoriile sale, Milton Bearden, care era adjunctul lui Gerber în perioada aceea, își amintește că el și Gerber au informat FBI cu privire la Howard duminică, pe 3 august 1985, la o întâlnire dintr-o parcare din Virginia cu James Geer, șeful diviziei de informații a FBI. Bearden și Risen, The Main Enemy, p. 83. Și Gerber își aduce aminte de întâlnirea din parcare și că a transmis FBI cine era Howard și de ce considera că Howard era ROBERT. Geer spune că nu a avut o asemenea întâlnire în ziua aceea în parcare cu Gerber și Bearden, dar își amintește că s-a întâlnit cu niște reprezentanți ai CIA mai târziu, într-o parcare, în scopul de a i-l prezenta pe Iurcenko într-o locație sigură. Oricum, Geer nu își amintește să fi discutat atunci despre Howard. Adjunctul lui Geer, Phil Parker, a spus că nu își

amintește de o astfel de întâlnire și că Geer nu i-a pomenit niciodată despre ea. Geer, interviu telefonic acordat autorului, 10 septembrie 2014. Parker, corespondență cu autorul, 12 septembrie 2014.

4.Raportul FBI, p. 12; despre contul bancar elvețian, Ibidem; pp. 289–290.

5.Ibidem, pp. 309–312, rapoarte despre conținutul cutiei care a fost dezgropată de FBI pe 17 octombrie 1985.

6.Această relatare despre răspunsul inițial al FBI îi aparține lui Phil Parker, care era asistentul-adjunct al directorului de operațiuni din cadrul diviziei de informații a FBI și se ocupa, pe vremea aceea, de investigațiile pe probleme de contrainformații și contraspionaj. Parker, corespondență cu autorul, 12 septembrie 2014.

7.FBI, „Dispariția lui Edward Lee Howard“, Divizia Albuquerque, cercetare administrativă, 5 decembrie 1985, pp. 3–4, transmisă autorului potrivit FOIA. Acest raport, referitor la activitatea FBI de supraveghere a lui Howard, nu are legătură cu investigația FBI referitoare la activitatea de spionaj a lui Howard.

8.Raportul FBI, p. 12.

9.Ibidem, pp. 4, 17–18.

10.Ibidem, p. 20.

11.FBI, „Dispariția lui Edward Lee Howard“, pp. 3–4.

12.Ibidem, pp. 6–8.

13.Raportul FBI, p. 6. Howard susține în memoriile sale, Safe House, p. 91, că fuseseră urmăriți de când se aflau la restaurant, dar acest lucru nu este confirmat de rapoartele FBI. Mary Howard avea să spună ulterior FBI că Omulețul-pe-Arcuri funcționase pentru că agenții FBI care le urmăreau mașina Oldsmobile se aflau cu mult în urmă, însă acest lucru nu corespunde documentelor FBI, din care rezultă că echipele de urmărire nu i-au urmărit și s-au dus abia mai târziu în cartierul acestora. Howard spunea că el a avut

ideea convorbirii înregistrate cu psihiatrul său cu scopul de a le distrage atenția agenților FBI.

14.Wise, The Spy Who Got Away, p. 223.

15.Detalii legate de bilet, raportul FBI, p. 38.

16.Ibidem, p. 318.

17.FBI, „Dispariția lui Edward Lee Howard“, p. 7.

18.Raportul FBI, p. 7.

19.Ibidem. Raportul FBI a modificat numele lui Mary, dar din context rezultă cu certitudine identitatea sa. A se vedea Ibidem, pp. 285–447. Mary a anunțat divorțul, Ibidem, p. 57, sec. 1, hârtii disparate.

20.Howard, Safe House, pp. 140, 141, 144–145.

21.Departamentul de Stat, Biroul Purtătorului de Cuvânt, Washington, D.C., 19 august 2002. Departamentul a spus: „Potrivit autorităților ruse de poliție, Edward Lee Howard a murit la Moscova pe 12 iulie 2002, ca urmare a unei căzături în propria reședință. Trupul său a fost incinerat în cerc restrâns, potrivit instrucțiunilor venite de la persoanele sale apropiate.“

Capitolul 21. „Pentru libertate“

1.Mikeladze, Fiola cu otravă. Aparatele Tropel, fișele de acces la bibliotecă și pastila letală sunt prezentate în film, care cuprinde imagini originale din arhiva KGB, puse la dispoziție de Mikeladze, și interviuri cu ofițeri ai KGB care au lucrat la caz, printre care și Rem Krasilnikov, pe atunci șeful contrainformațiilor, și colonelul Oleg Dobrovolski, șeful departamentului de investigații al KGB. Mikeladze, interviu acordat autorului, 19 septembrie 2011, Moscova. Mikeladze a spus că filmul a fost făcut în 1997 și transmis în același an la televiziunea rusă.

2.Un videoclip cu pronunțarea sentinței se regăsește în Fiola cu otravă. Data este necunoscută.

3.O sursă confidențială, apropiată familiei.

4.Acest aspect a fost subliniat în cadrul investigației Comitetului Consultativ al Președintelui pentru Informații Externe în cazul lui Howard. John M. Poindexter, care era atunci consilierul pe probleme de siguranță națională de la Casa Albă, i-a spus lui Reagan într-o notă de prezentare a informării: „Am să vă atrag atenția în special asupra necesității de a ne asigura ca pe viitor cazurile să fie înaintate la timp FBI spre a fi investigate“. John M. Poindexter, „Memoriu adresat Președintelui“, 1 octombrie 1986, cuprins în dosarele Regan, Biblioteca Prezidențială Ronald Reagan. A se vedea și Wise, The Spy Who Got Away, pp. 87–93.

5.Dosarul „URSS“, Comitetul Consultativ al Președintelui pentru Informații Externe, 2 octombrie 1986, cutia 7, dosarele Regan, Biblioteca Prezidențială Ronald Reagan.

6.Andrew Rosenthal, „Cetățeanul sovietic care avea legătură cu cazul Howard a fost executat pentru trădare“, Associated Press, 22 octombrie 1986. În anunțul agenției Tass nu era menționat când.

7.Libin, „Deținut cu probe“, precum și o sursă confidențială, apropiată familiei. Informațiile referitoare la suferințele îndurate de familia Kuzmin, pregătite de Natașa, sunt incluse în arhiva organizației Memorial Internațional, de la Moscova.

8.Un reprezentant bine informat a spus că CIA a aflat despre cererea ei abia dintr-un articol scris de Libin în 1997. Veniturile foarte mari ale lui Tolkacev au rămas în contul escrow și CIA i le-ar fi dat Natașei dacă ar fi avut cunoștință despre cererea ei la timp, a spus o persoană oficială. Existența scrisorii a fost confirmată de o sursă confidențială, apropiată familiei.

9.O sursă confidențială, apropiată familiei.

Epilog

1.Această relatare se bazează pe Larry Pitts, interviu acordat autorului, 10 septembrie 2013, Colorado Sprigs, și pe următoarele: „Confruntările aeriene ale Furtunii în deșert“, History Channel, 5 noiembrie 2007; Craig Brown, Debrief: A Complete History of U.S. Aerial Engagements, 1981 to the Present (Atglen, Pa.: Schiffer Military History, 2007), pp. 51–59; Steve Davies și Doug Dildy, Eagle Engaged: The World's Most Successful Jet Fighter (New York: Osprey, 2007); Steve Davies, Red Eagles: America's Secret MiGs (2008; Oxford: Osprey, 2012). Autorul își exprimă, de asemenea, recunoștința pentru corespondența cu David Kenneth Ellis și Robin Lee.

2.Locotenent-colonelul (în retragere) James W. Doyle, „Spectacolul aerian sovietic din 1967: denumirile avioanelor“, Forțele Aeriene ale SUA și Centrul de Informații Spațiale, Baza Forțelor Aeriene Wright-Patterson, Ohio. NATO i-a dat avionului MiG-25 denumirea de „Foxbat“. Cu ocazia fugii din țară a lui Belenko s-au aflat mai multe detalii despre avionul respectiv. A se vedea Forța Aeriană a Cincea a SUA, „Incidentul cu avionul MiG“, vol. 3 din 13, obținut în baza FOIA.

3.Daniel L. Haulman, „Fără întreceri: luptele ariene în anii 1990“, Agenția de Cercetare Istorică a Forțelor Aeriene, prezentată la Societatea de Istorie Militară, Universitatea din Calgary, Calgary, Alberta, mai 2001, și actualizată pe 8 iulie 2002. De cele mai multe ori, forțele aeriene irakiene au preferat să nu lupte; 137 de piloți irakieni au plecat cu avioanele lor în Iran. Calculele respective nu cuprind și tragerile de la sol; Irakul a doborât 14 avioane ale Forțelor Aeriene ale SUA în timpul Războiului din Golf. De asemenea, nu au fost luate în calcul pierderile navale, doborârea locotenent-comandantului Michael Scott Speicher aflat într-un avion de luptă F/A-18 Hornet pe 17 ianuarie 1991, prima pierdere de luptă din timpul războiului. Nu se știe exact cum a fost doborât avionul. Rămășițele acestuia au fost descoperite în Irak, în 2009.

4.Thomas A. Keaney și Eliot Cohen, „Analiza forței aeriene din timpul Războiului din Golf: Scurt raport“ (Washington, D.C.: Biroul Editorial al Guvernului, 1993), pp. 58–62.

5.Cei doi specialiști intervievați de autor au solicitat să li se păstreze anonimatul. Aceștia au avut acces direct la informațiile furnizate de Tolkacev de-a lungul anilor.

6.De exemplu, CIA a supraestimat ritmul de dezvoltare al forțelor strategice sovietice în toate Evaluările naționale de informații dintre anii 1974 și 1986. Haines și Leggett, „Analiza Uniunii Sovietice de către CIA“, p. 291, din „Previziuni ale serviciilor de informații cu privire la forțele sovietice de atac intercontinental: Analiza evidențelor“, SOV 89-10031, 1 martie 1989.

7.Haulman, „Fără întreceri“. Aceste cifre se referă la luptele aeriene și la forțele aeriene, nu la pierderile din tragerile de la sol, nici la pierderile din alte servicii militare ale SUA, dar avantajul rămâne valabil.

8.Anatoly Chernyaev, My Six Years with Gorbachev (University Park, Pa.: Pennsylvania State University Press, 2000), p. 9.

Notă despre informațiile secrete

1.Memoriul dintre agenți cu privire la informațiile secrete 76-010, „Perspective de îmbunătățire a defensivei aeriene sovietice la mică altitudine“, martie 1976, top secret, dată parțial publicității, octombrie 1999.

2.CIA a avut mari bătăi de cap de-a lungul timpului cu această temă. Howard Stoertz Jr., „Observații cu privire la conținutul și acuratețea recentelor Estimări naționale a informațiilor legate de forțele strategice sovietice (NIE 11/3-8)“, 25 iulie 1987, pp. 5–6, 45–50, Colecția Anne H. Cahn, Arhiva Siguranței Naționale, Washington, D.C.

3.Experimentul cu Echipa A–Echipa B a început la sfârșitul anului 1976, într-o perioadă în care scădea tot mai mult susținerea din Statele Unite față de politica lui Nixon de relaxare a relațiilor cu Uniunea Sovietică. Conservatorii belicoși din Statele Unite, printre care și Paul Nitze, considerau că Uniunea Sovietică se străduia să obțină superioritatea militară și susțineau că CIA nu văzuse amenințarea. Directorul CIA, George H.W. Bush, a aprobat un experiment de analiză concurențială. Grupul de experți externi, condus de profesorul Richard Pipes și compus în mare parte din conservatori, a avut acces la aceleași informații primare folosite de analiștii care lucrau la CIA pentru evaluarea anuală referitoare la forțele strategice. S-au înființat trei comisii, dintre care una urma să analizeze capacitatea defensivă aeriană a sovieticilor. Comisia privind apărarea aeriană a Echipei B a tras concluzia că apărarea aeriană sovietică era „formidabilă“ și avea din abundență echipamente. „Sunt 30 de avioane sovietice de luptă și 100 de rachete sol-aer pentru fiecare bombardier care va sosi de peste ocean“, au declarat aceștia. „Sistemul se dezvoltă, ca dimensiune și ca funcții.“ Această concluzie alarmantă sugera faptul că sovieticii ar fi putut să împiedice bombardierele americane să ajungă la țintă, ceea ce însemna că o treime din elementul strategic de intimidare al SUA – componenta aeriană a triadei sol-mare-aer – era posibil să fie depășit. Dar analiștii externi din Echipa B au găsit și dovezi potrivit cărora sistemul sovietic nu funcționa foarte bine, pentru că unitățile radar de la sol și rețelele de comunicații erau încete. În concluzie, sublinia Echipa B, CIA habar nu avea. Comisia privind

apărarea aeriană a Echipei B concluziona: „Este puțin probabil să devină disponibile în viitorul apropiat informații suficiente și consistente care să clarifice sau să reducă numărul aspectelor neclare, prezente sau viitoare“. Întregul experiment Echipa A–Echipa B este bine descris în Anne Hessing Cahn, Killing Detente: The Right Attacks the CIA (University Park: Pennsylvania State University Press, 1998). A se vedea și „Experimentul analizei concurențiale: capacitatea defensivă aeriană sovietică la mică altitudine“, 24 februarie 1977, top secret; „Rezumatul constatărilor Echipei B – apărarea aeriană la mică altitudine“, nedatat; „Apărarea aeriană sovietică la mică altitudine: o informare colectivă către PFIAB, Rezumat“, nedatat; precum și memoriul pentru arhivă, Ședința Echipelor „B“ reunite, 9 septembrie 1976, obținute cu sprijinul Cahn Collection, Arhiva Securității Naționale, Washington, D.C.

4.Directorul serviciilor de informații, Evaluarea națională a informațiilor NIE 11/3-8/78, „Capacitatea sovietică pentru conflictul strategic nuclear de la sfârșitul anilor 1980“, 16 ianuarie 1979, 1:19-23.

5.Ofițerul serviciilor centrale de informații pentru Programe Strategice către directorul Serviciilor Centrale de Informații, „Evaluări ale forței defensive strategice aeriene sovietice“, memoriu, 30 octombrie 1981, prin CREST.

6.Directorul Serviciilor Centrale de Informații și secretarul pe probleme de apărare, „SUA și forțele strategice sovietice: o evaluare netă combinată“, memoriu, 30 octombrie 1981, prin CREST.

7.„Capacitatea sovietică pentru un conflict nuclear strategic, 1983–1993“, Evaluarea națională a informațiilor 11/3-8/83, 6 martie 1984, vol. 1, „Idei principale și rezumat“, pp. 9–10. O variantă a raportului care i-a fost dată președintelui conține o notiță scrisă de mână: „Preș. a văzut-o 3/8/84.“

8.Directorul serviciilor centrale de informații, „Defensiva aeriană a URSS-ului“, memoriu între agenții pe teme de informații nr. 85-10008, Rezumat, decembrie 1985. A se vedea și Evaluarea națională specială a informațiilor 11/7-9/85/L, „Reacțiile sovietice la Stealth“, august 1985.

9.Alfred Price, The History of Electronic Warfare, vol. 3: Rolling Thunder Through Allied Force, 1964–2 000 (Alexandria, Va.: Association of Old

Crows, 2000), pp. 339–347. O telegramăa CIA, de la stația de la Moscova către sediul central, 20 martie 1980, 200825Z, și Royden, „Tolkacev“, ambele surse susțin că informațiile lui Tolkacev au determinat forțele aeriene să își schimbe complet părerea cu privire la un pachet de avionică de 70 de milioane de dolari pentru cel mai modern avion de luptă. Detaliile rămân în continuare secrete. Poate să fie vorba despre un echipament electronico-strategic al avionului de luptă sau despre sistemul aerian de bruiaj cu autoapărare, care a devenit cunoscut ca ALQ-165. În anii care au urmat, proiectul referitor la sistemul de bruiaj s-a dovedit a avea o serie de probleme tehnice insurmontabile și nu a fost niciodată construit sau folosit în cantități mari.

10.Până atunci, sovieticii se bazaseră pe o aeronavă mai veche, cu elice, cunoscută drept MOSS, pentru radarul aerian. Existau numai nouă astfel de aeronave, dintre care două fuseseră dezasamblate. Sistemul MOSS putea să urmărească numai câteva ținte în același timp, nu vedea în jos și era, în mare măsură, depășit.

11.A se vedea „A-50“, Ugolok neba (Colț de rai), o enciclopedie aviatică online, în limba rusă, http:/www.airwar.ru/enc/spy/a50.html.

12.Directorul Serviciilor centrale de informații, „Apărarea aeriană a URSS-ului“. A se vedea și Douglas D. Mitchell, „Variante de bombardiere care să înlocuiască avioanele B-52“, memoriu nr. IB1107, Serviciul de Cercetare al Congresului, 3 mai 1982.

13.„Preocuparea sovieticilor cu privire la B-1 și la rachetele de croazieră“, memoriu, 24 iunie 1977, prin intermediul CREST, dată publicității în 2005.

14.Agenția de Informații a Apărării, „Perspectivele sistemului aerian de avertizare și de control al Uniunii Sovietice (SUAWACS)“, evaluare specială a informațiilor apărării, 6 august 1981, dată parțial publicității prin intermediul CREST. A se vedea și John McMahon, director, Centrul Național de Evaluare Externă, „Notă către: Directorul adjunct al serviciilor de informații“, 22 septembrie 1981, prin intermediul CREST. A se vedea și Memoriul privind informațiile dintre agenții, „Perspectivele îmbunătățirii defensivei aeriene sovietice la mică altitudine“, NIO IIM 76-010 J, martie 1976, declasificat parțial de CIA, 4 octombrie 1999.

15.Linkul de date este prezentat în lucrarea „Defensiva aeriană a URSS“, p. 14.

Fotografii

Adolf Tolkacev într-o vacanță la Marea Baltică, la începutul anilor 1970

Prin amabilitatea unui prieten de familie

O fotografie din timpul școlii, 1948

Prin amabilitatea unui prieten de familie

Tolkacev în 1984

Prin amabilitatea unui prieten de familie

Benzinăria din Moscova unde Tolkacev i-a abordat pentru prima dată pe cei de la CIA, 12 ianuarie 1977. Prin amabilitatea lui Valeri Smicikov

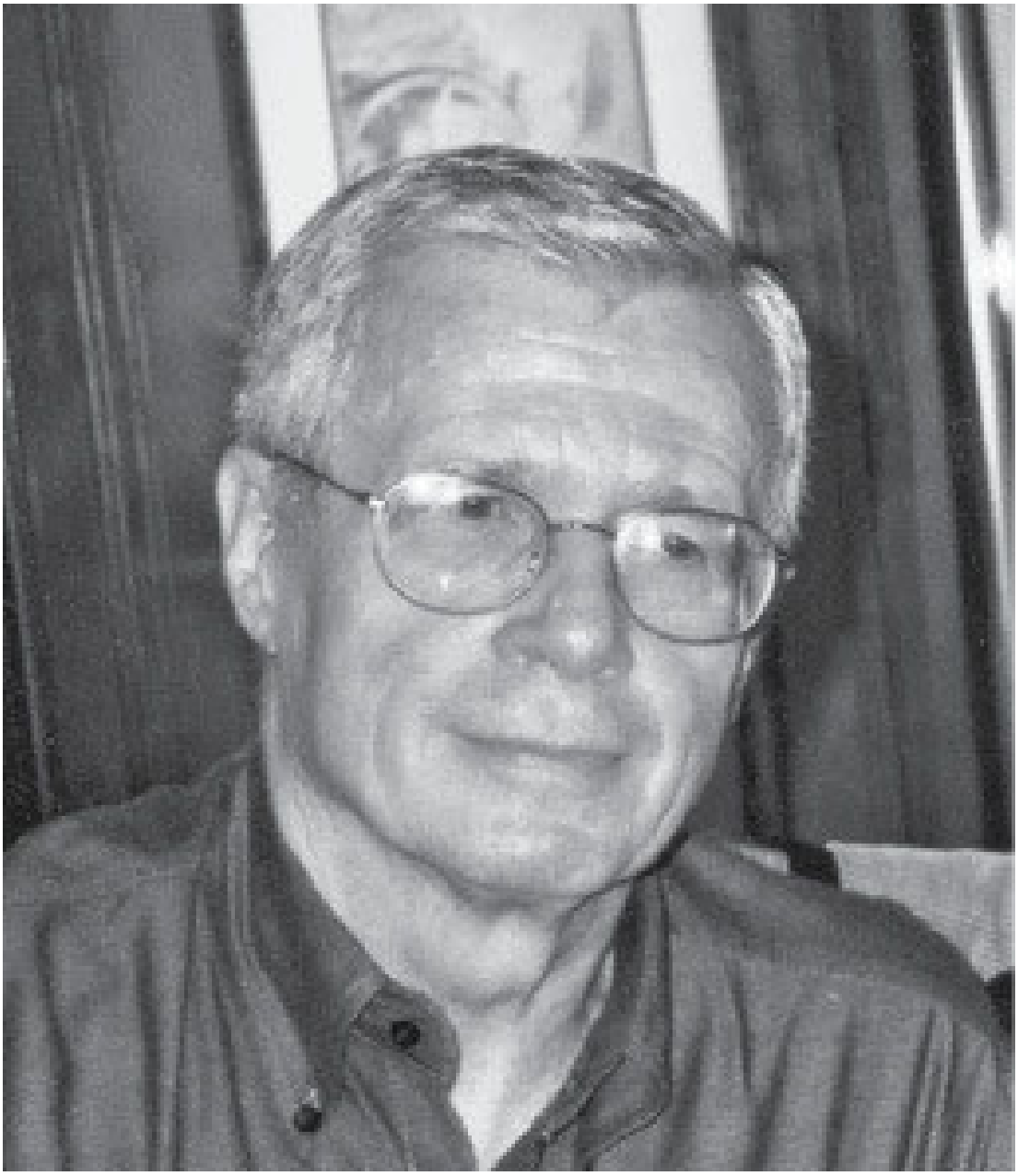

Robert Fulton, șeful stației CIA de la Moscova, din acel moment

Prin amabilitatea Robert M. Fulton Trust

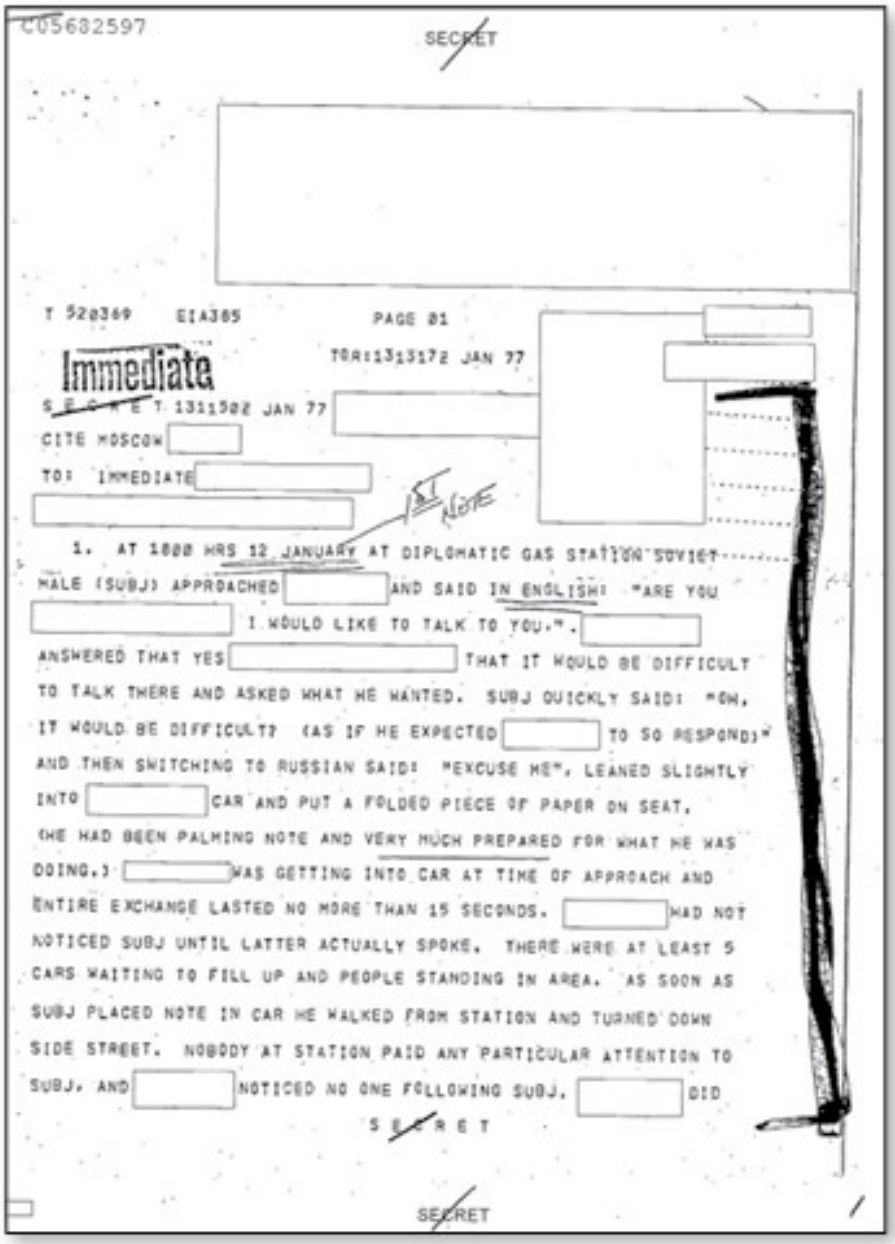

C05682597

SECRET

T 520369 EIA385 PAGE 01

TOR:1313172 JAN 77

Immediate

SECRET 1311502 JAN 77

CITE MOSCOW

TO: IMMEDIATE

1st NOTE

1. AT 1800 HRS 12 JANUARY AT DIPLOMATIC GAS STATION SOVIET MALE (SUBJ) APPROACHED AND SAID IN ENGLISH: "ARE YOU I WOULD LIKE TO TALK TO YOU.". ANSWERED THAT YES THAT IT WOULD BE DIFFICULT TO TALK THERE AND ASKED WHAT HE WANTED. SUBJ QUICKLY SAID: "OH, IT WOULD BE DIFFICULT? (AS IF HE EXPECTED TO SO RESPOND)" AND THEN SWITCHING TO RUSSIAN SAID: "EXCUSE ME", LEANED SLIGHTLY INTO CAR AND PUT A FOLDED PIECE OF PAPER ON SEAT. (HE HAD BEEN PALMING NOTE AND VERY MUCH PREPARED FOR WHAT HE WAS DOING.) WAS GETTING INTO CAR AT TIME OF APPROACH AND ENTIRE EXCHANGE LASTED NO MORE THAN 15 SECONDS. HAD NOT NOTICED SUBJ UNTIL LATTER ACTUALLY SPOKE. THERE WERE AT LEAST 5 CARS WAITING TO FILL UP AND PEOPLE STANDING IN AREA. AS SOON AS SUBJ PLACED NOTE IN CAR HE WALKED FROM STATION AND TURNED DOWN SIDE STREET. NOBODY AT STATION PAID ANY PARTICULAR ATTENTION TO SUBJ. AND NOTICED NO ONE FOLLOWING SUBJ. DID

SECRET

SECRET

Fulton a telegrafiat la cartierul general despre rusul care îl abordase la benzinărie.

Această clădire găzduia Ambasada SUA în timpul operațiunii Tolkacev. Stația CIA se afla la etajul 7, în 1977. Blocul înalt în care locuia Tolkacev poate fi văzut la stânga. AP Photo/Tania Makeieva

Gus Hathaway, șef de stație la Moscova, împreună cu un milițian sovietic, lângă un post de gardă din fața apartamentului său. Milițienii informau echipele speciale ale KGB despre venirile și plecările americanilor. Ofițerii de caz ai CIA se foloseau adesea de „transferul de identitate” pentru a scăpa de ei. Prin amabilitatea lui Karin Hathaway

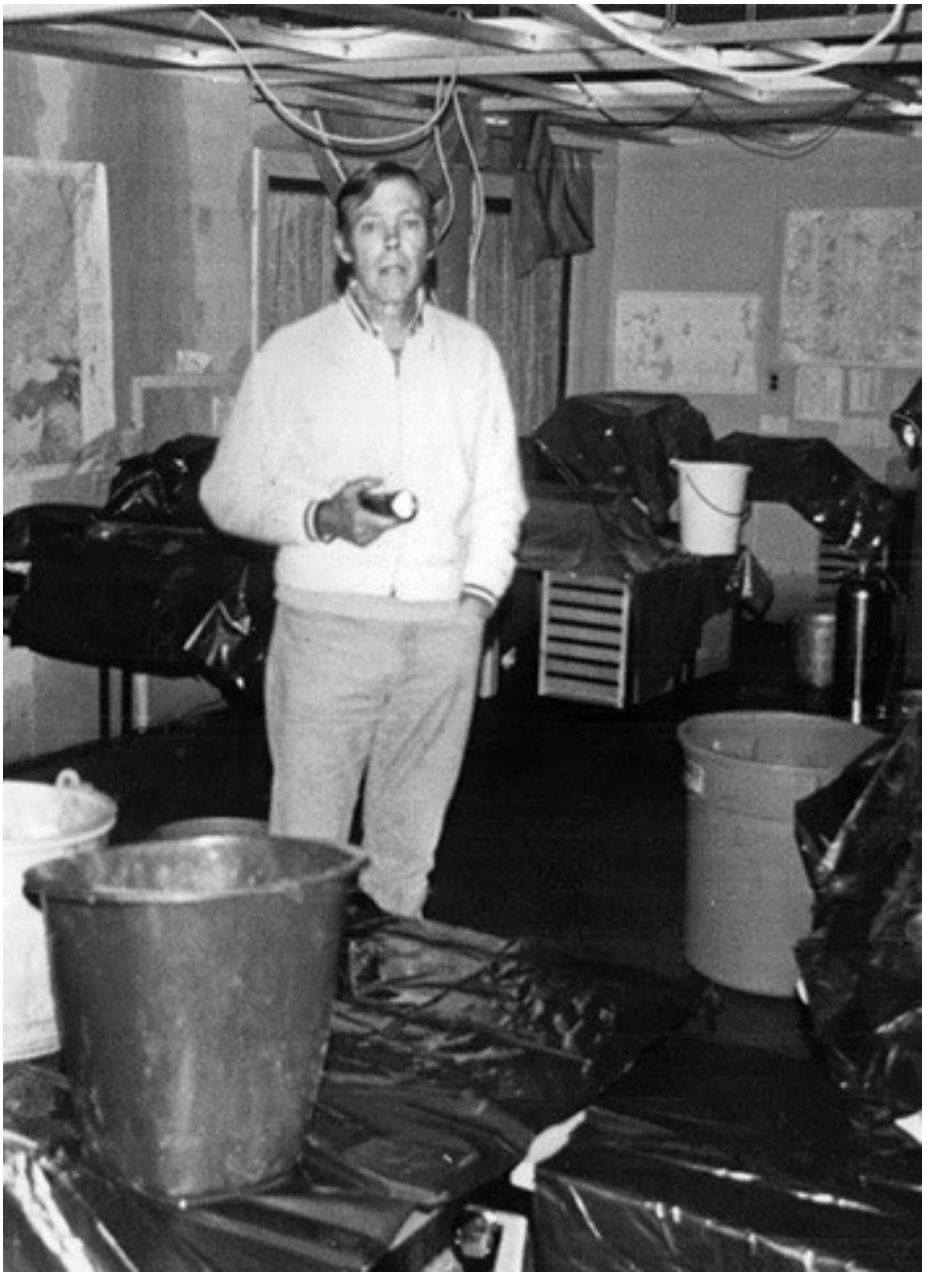

Gus Hathaway în stația de la Moscova, după incendiul de la ambasadă, din august 1977. În timpul incendiului, Hathaway i-a împiedicat pe cei de la KGB să intre în stație. Prin amabilitatea lui Karin Hathaway

Hathaway (în trenci) pe stradă, în dimineața de după incendiu

Prin amabilitatea lui Karin Hathaway

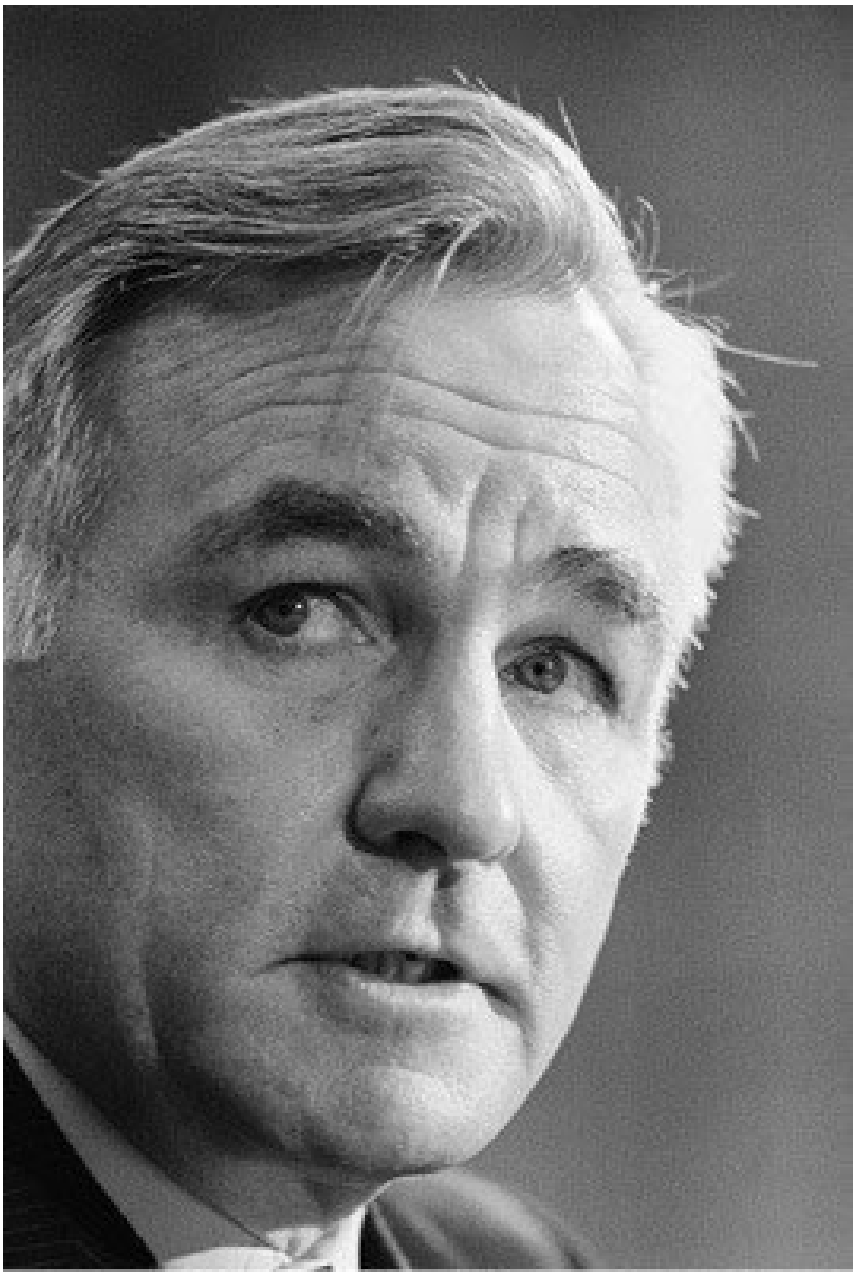

Stansfield Turner, amiral de marină care a devenit director CIA în 1977, era îngrijorat că se întâmpla ceva în neregulă la stația din Moscova și a ordonat sistarea tuturor operațiunilor. AP Photo/Bob Daugherty

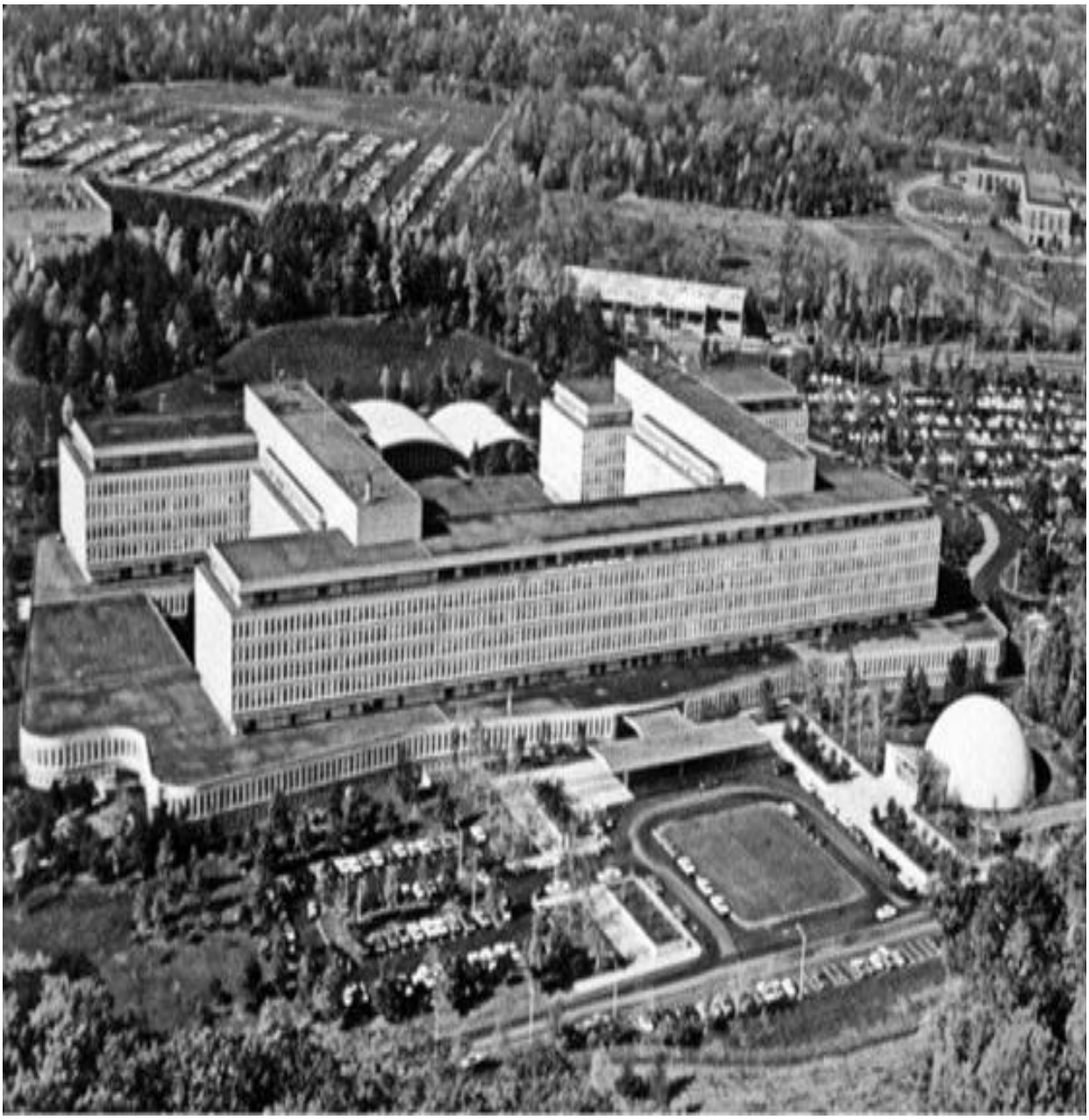

Sediul central al CIA, Langley, Virginia, 1979. AP Photo

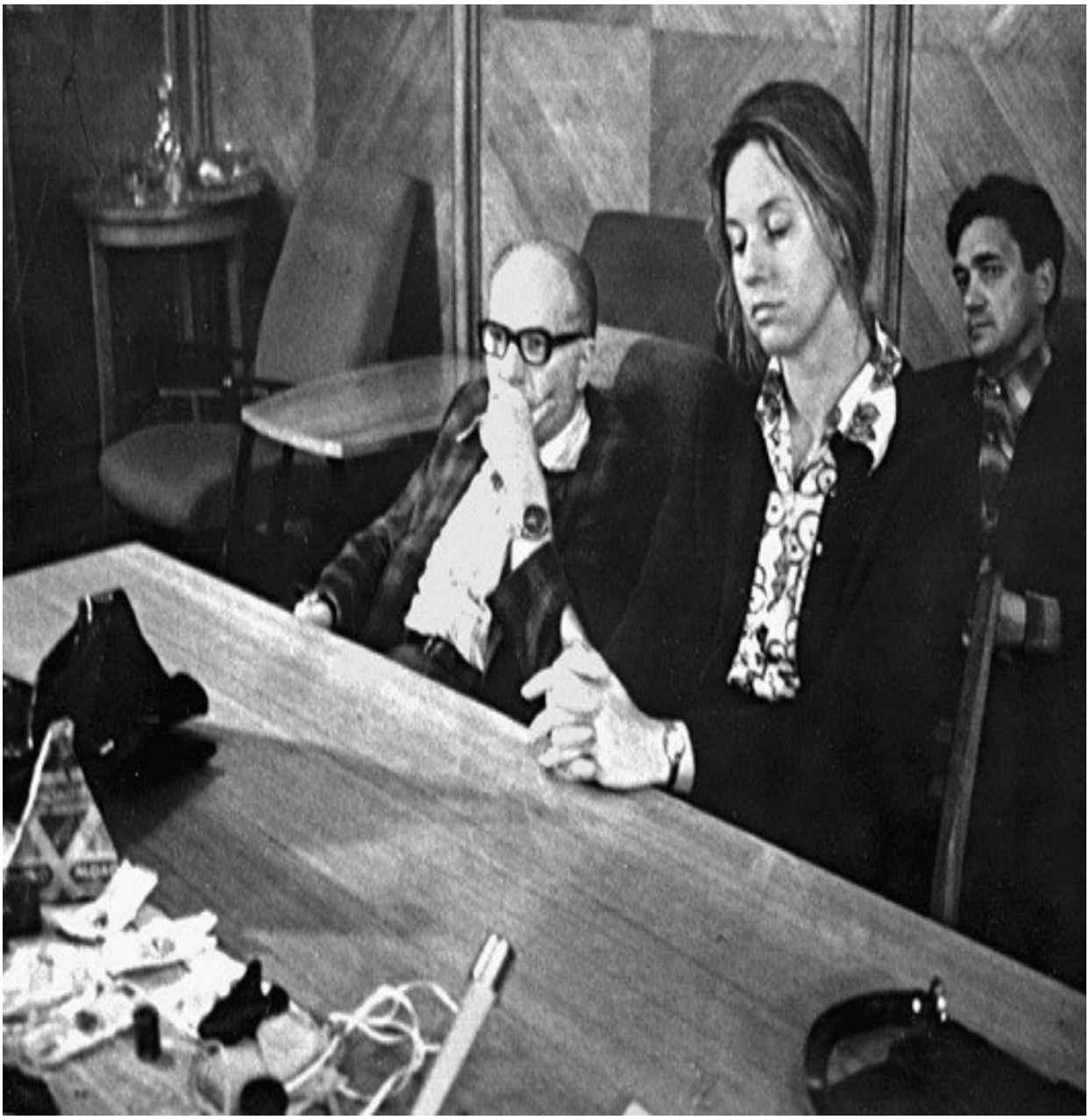

Ofițerul de caz al CIA Marti Peterson, la sediul KGB, 15 iulie 1977. A fost arestată după ce îi lăsase un pachet agentului Aleksandr Ogorodnik.

După arestare, acesta s-a sinucis cu o pastilă letală ascunsă de CIA într-un stilou. Prin amabilitatea lui H. Keith Melton și a Melton Archive

La întoarcerea la sediul CIA, Peterson l-a informat pe Turner și apoi pe președintele Carter. Prin amabilitatea Marthei Peterson

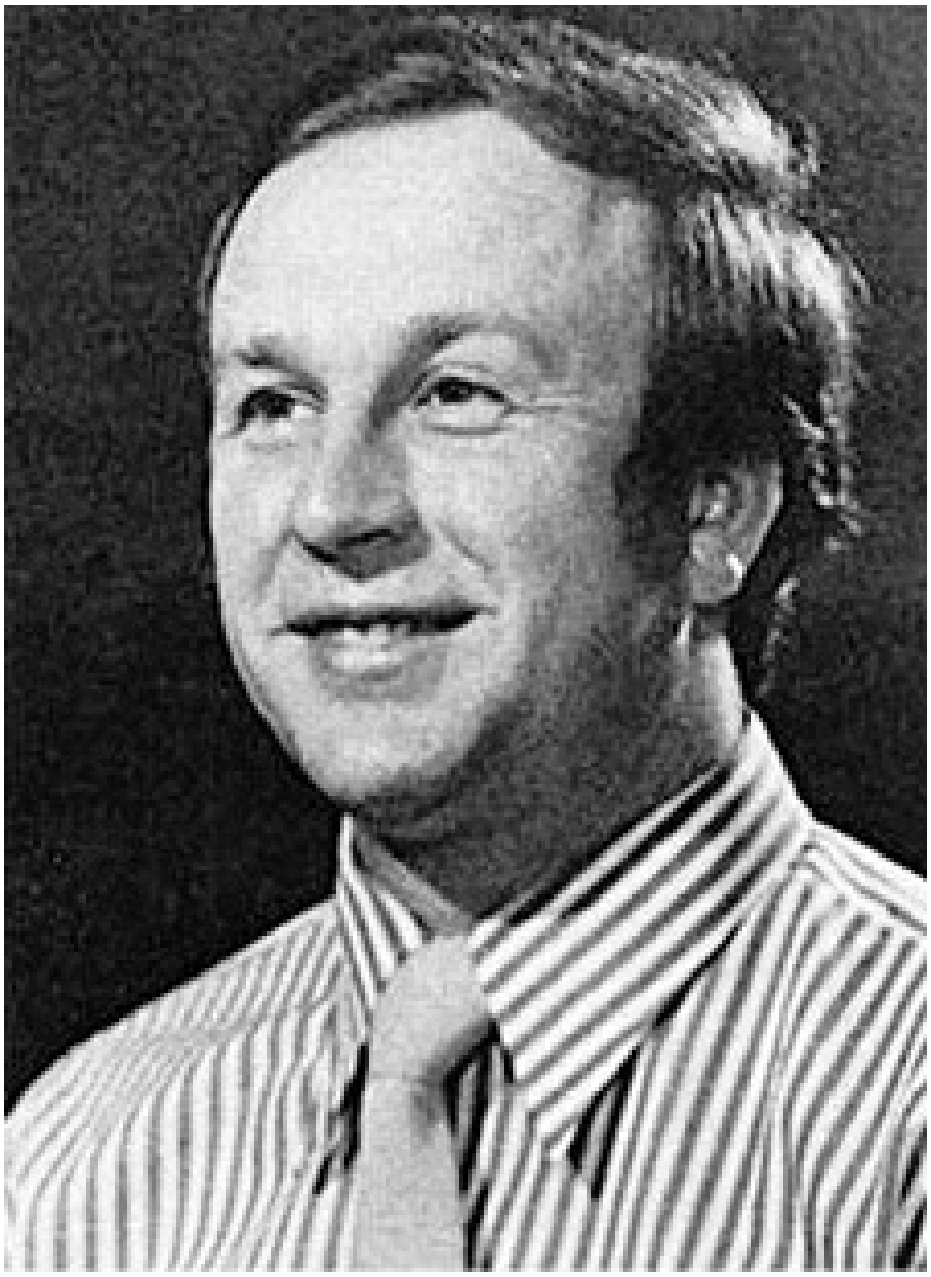

Aleksandr Ogorodnik, diplomat sovietic, a devenit agentul CIA TRIGON.
Prin amabilitatea Marthei Peterson

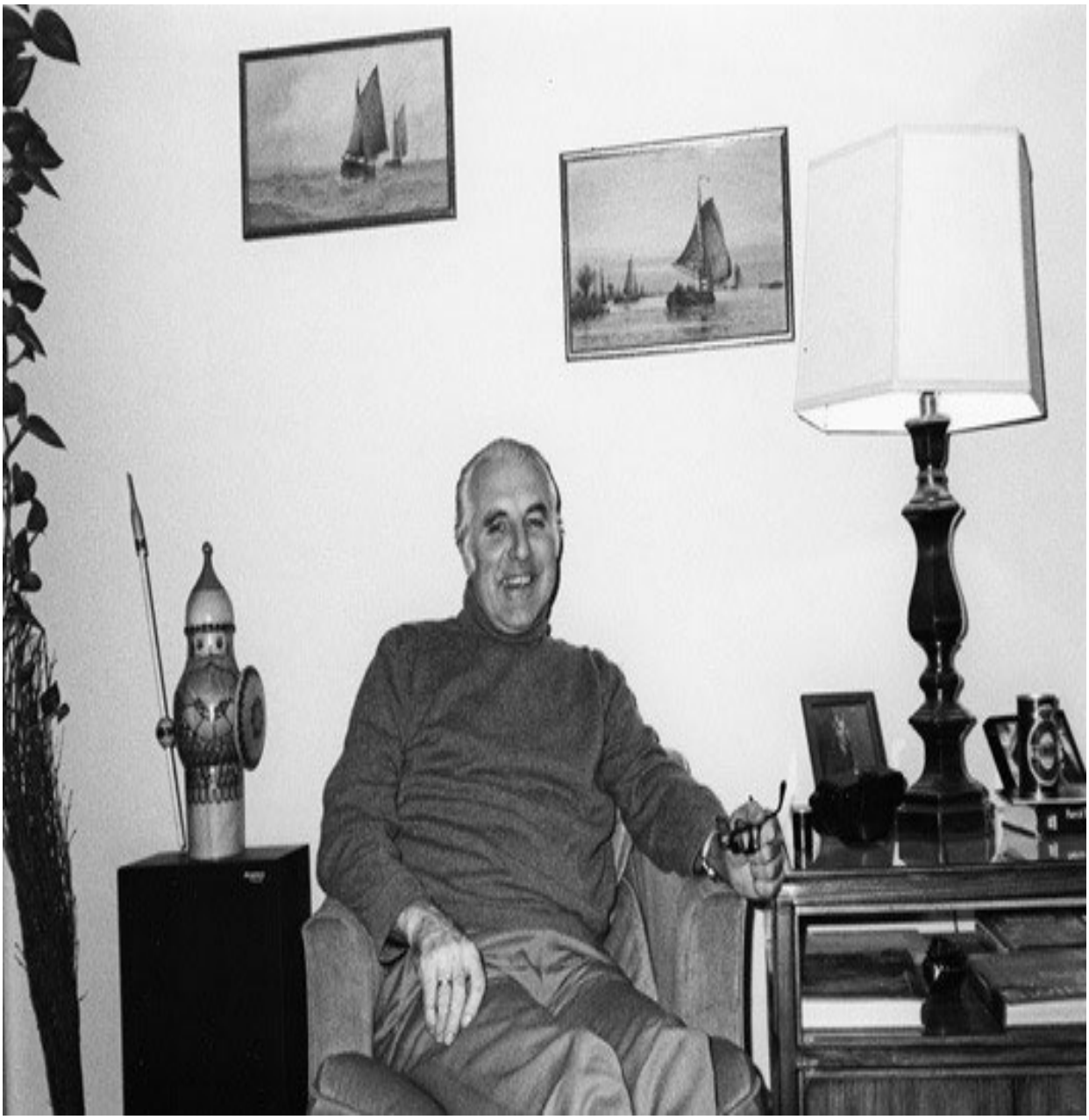

John Guilsher, în casa sa din Moscova. A fost primul ofițer de caz al lui Tolkacev. Prin amabilitatea lui Catherine Guilsher

Guilsher în stația de la Moscova. Prin amabilitatea lui David Rolph

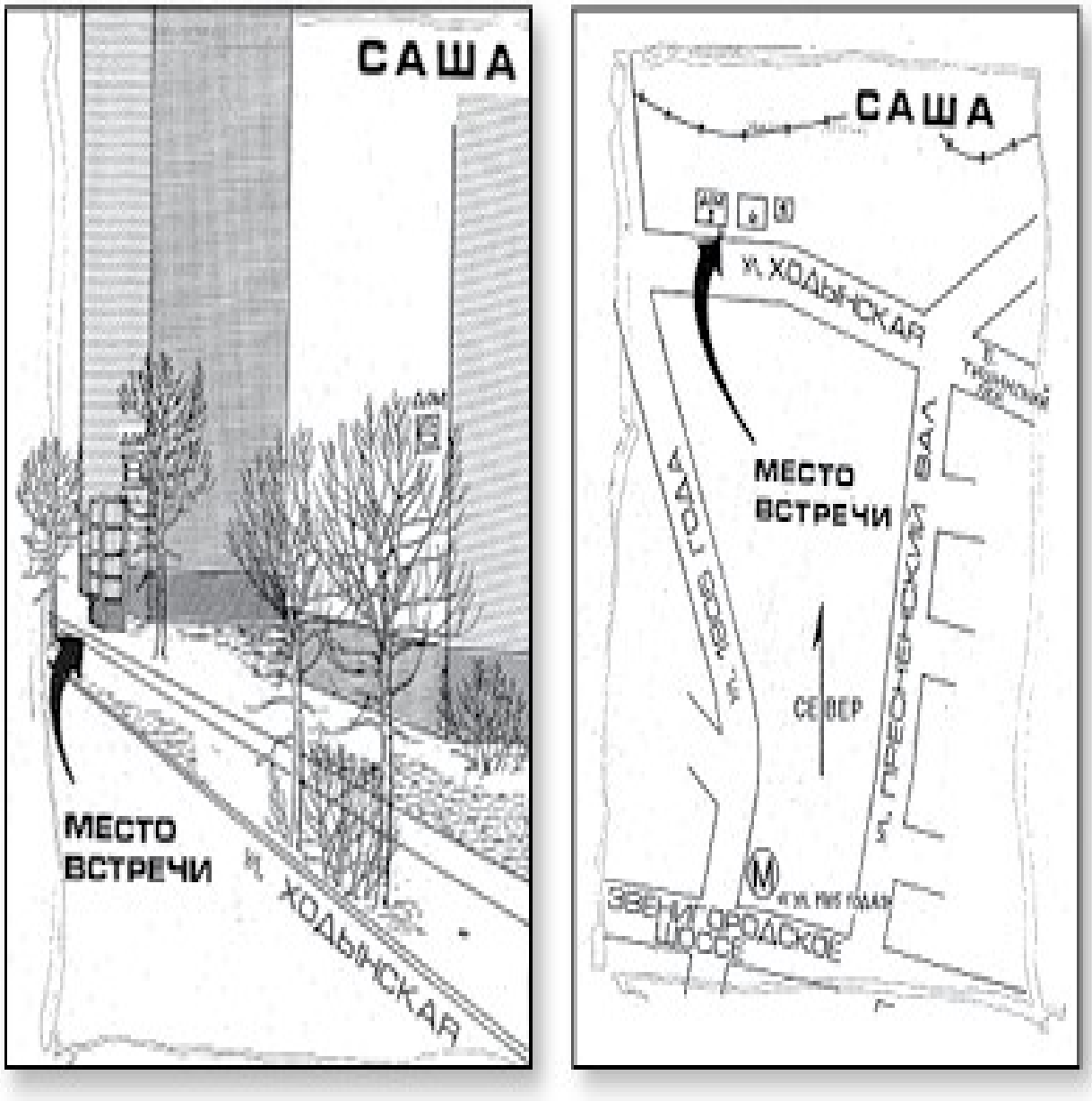

Guilsher și alte persoane din stație au pregătit hărți și desene pentru Tolkacev, indicându-i unde să se întâlnească – aici, o locație cu nume de cod SAȘA.

Prima cameră spion care i-a fost dată lui Tolkacev pentru a copia documente a fost „Molly“, sus dreapta, dar rezultatele au fost nesatisfăcătoare. Ulterior, CIA i-a dat camera spion miniaturală Tropel, ascunsă într-un breloc pentru chei. Mai jos, o pagină din instrucțiunile pentru Tropel. Tropel era o minune a ingineriei optice. Tolkacev a folosit-o o dată pentru a fotografia documente într-o toaletă publică. Prin amabilitatea lui Keith Melton și a Melton Archive

David Rolph, al doilea ofițer de caz al lui Tolkacev. Înainte de a se ocupa de Tolkacev, Rolph fusese responsabil de extracția îndrăzneață a agentului CKUTOPIA. Prin amabilitatea lui David Rolph

Semnalul „V“ de pe stâlp, lăsat de CKUTOPIA. Rolph l-a zărit într-o duminică, la începutul anului 1980, iar operațiunea a început la puțin timp după. Prin amabilitatea lui David Rolph

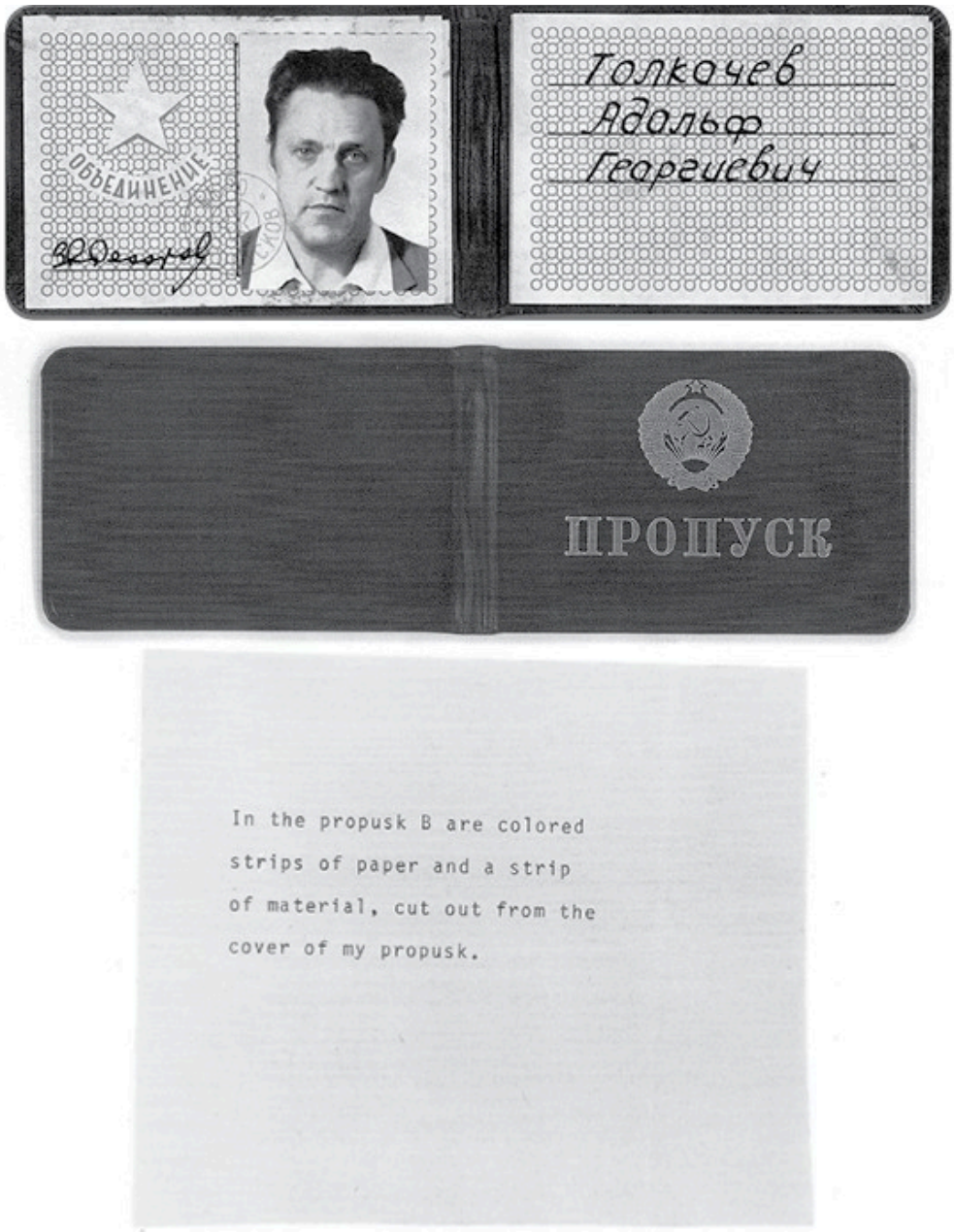

CIA a încercat să copieze permisul de acces în clădire al lui Tolkacev pentru a facilita scoaterea de documente secrete din institutul unde lucra. În ciuda eforturilor, planul a funcționat doar pentru o scurtă perioadă, în vara anului 1982. Sus, interiorul unui permis de intrare în clădire; mijloc, exteriorul și traducerea făcută de CIA unei note de la Tolkacev, care i-a dat lui Rolph o bucată din permis pentru a-l ajuta la copierea hârtiei și a culorilor cernelei. Prin amabilitatea lui Keith Melton și a Melton Archive

Burton Gerber, șeful stației din Moscova între 1980–1982 și ulterior șef al diviziei sovietice, cu soția sa, Rosalie. Gerber a ajutat la elaborarea regulilor CIA de verificare a noilor agenți și, mai târziu, a folosit pentru prima dată ofițeri de caz „sub profundă acoperire“ la Moscova. Prin amabilitatea lui Burton L. Gerber

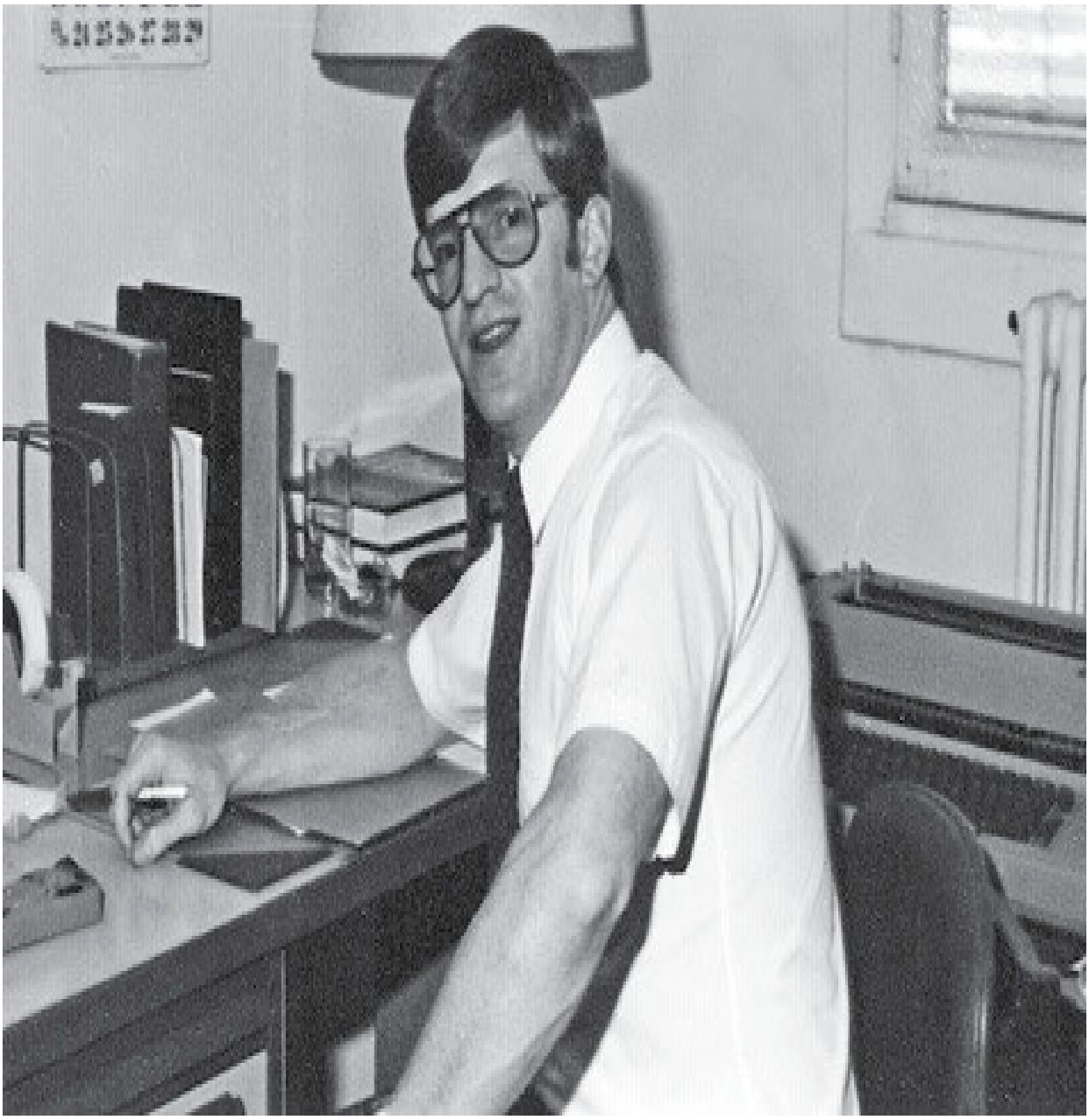

Robert Morris în biroul său de acoperire. Prin amabilitatea lui Robert O. Morris

Blocul lui Tolkacev găzduia elita aviației și a industriei rachetelor din URSS. El locuia la etajul 9. Pentru a semnaliza că era pregătit să se întâlnească cu CIA, deschidea o fereastră mică, numită fortocika, deasupra ferestrei principale. Prin amabilitatea autorului

Cel mai important aparat de spionat al lui Tolkacev era un aparat foto Pentax ME cu o singură lentilă reflex de 35 mm. A fotografiat mii de pagini de documente secrete cu aparatul pus la dispoziție de CIA. Prin amabilitatea Titrisol/Wikimedia Commons

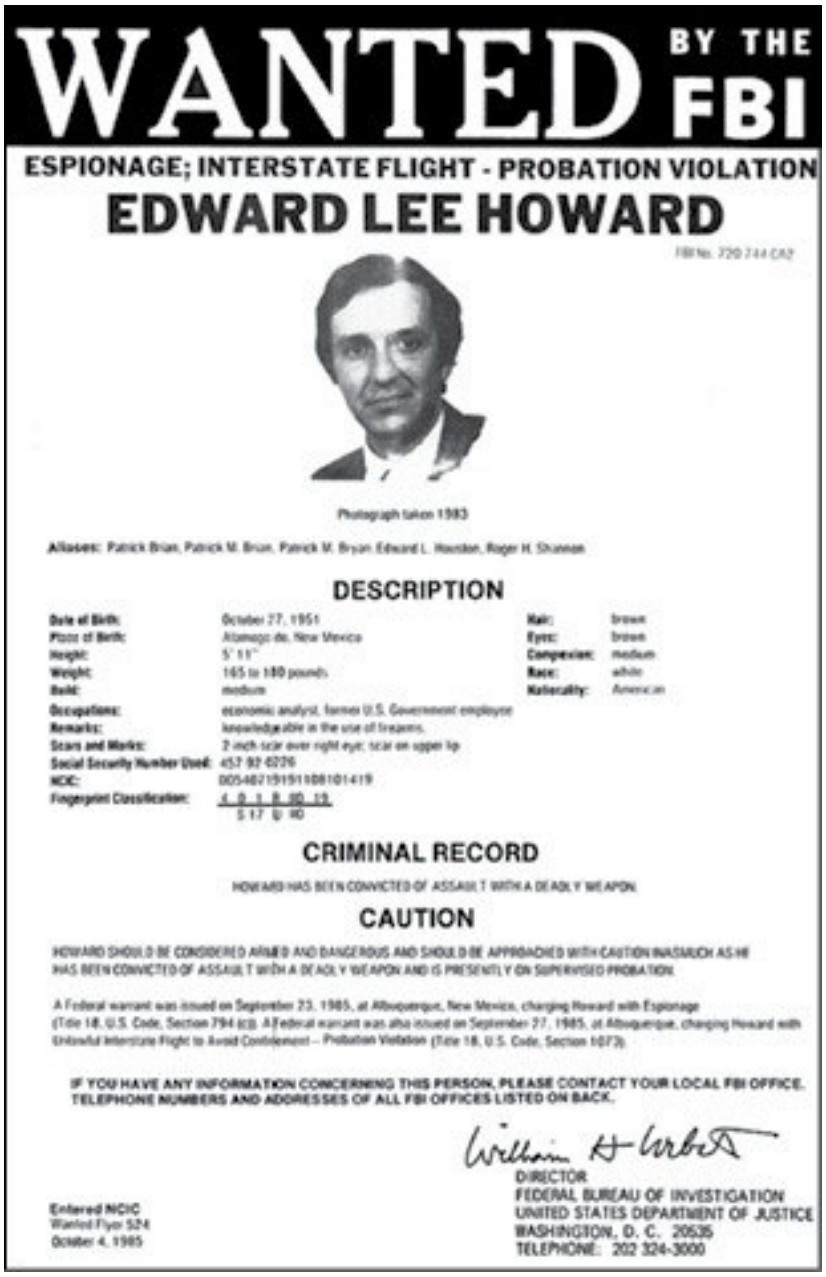

WANTED BY THE FBI

ESPIONAGE; INTERSTATE FLIGHT - PROBATION VIOLATION

EDWARD LEE HOWARD

FBI No. 720 744 CA2

Photograph taken 1983

Aliases: Patrick Brian, Patrick M. Brun, Patrick M. Bryan, Edward L. Hawdon, Roger H. Shannon

DESCRIPTION

Date of Birth:	October 27, 1951	**Hair:**	brown
Place of Birth:	Alamogo de, New Mexico	**Eyes:**	brown
Height:	5' 11"	**Complexion:**	medium
Weight:	165 to 180 pounds	**Race:**	white
Build:	medium	**Nationality:**	American
Occupations:	economic analyst, former U.S. Government employee		
Remarks:	knowledgeable in the use of firearms.		
Scars and Marks:	2 inch scar over right eye; scar on upper lip		
Social Security Number Used:	457 92 6276		
NCIC:	D05482191911081014 19		
Fingerprint Classification:	4 0 1 R 00 15 S 17 U 40		

CRIMINAL RECORD

HOWARD HAS BEEN CONVICTED OF ASSAULT WITH A DEADLY WEAPON.

CAUTION

HOWARD SHOULD BE CONSIDERED ARMED AND DANGEROUS AND SHOULD BE APPROACHED WITH CAUTION INASMUCH AS HE HAS BEEN CONVICTED OF ASSAULT WITH A DEADLY WEAPON AND IS PRESENTLY ON SUPERVISED PROBATION.

A Federal warrant was issued on September 23, 1985, at Albuquerque, New Mexico, charging Howard with Espionage (Title 18, U.S. Code, Section 794 (c)). A Federal warrant was also issued on September 27, 1985, at Albuquerque, charging Howard with Unlawful Interstate Flight to Avoid Confinement – Probation Violation (Title 18, U.S. Code, Section 1073).

IF YOU HAVE ANY INFORMATION CONCERNING THIS PERSON, PLEASE CONTACT YOUR LOCAL FBI OFFICE. TELEPHONE NUMBERS AND ADDRESSES OF ALL FBI OFFICES LISTED ON BACK.

William H. Webster

DIRECTOR
FEDERAL BUREAU OF INVESTIGATION
UNITED STATES DEPARTMENT OF JUSTICE
WASHINGTON, D. C. 20535
TELEPHONE: 202 324-3000

Entered NCIC
Wanted Flyer 524
October 4, 1985

Afișul „Căutat de FBI“ pentru Edward Lee Howard, 1985

Howard la Moscova, 1995 AP Photo/Tania Makeieva

~~SECRET~~

Memorandum J.H. Geer to E.J. Sharp
Re: Administrative Inquiry into the
Disappearance of Edward Lee Howard
from Santa Fe, New Mexico,
September 21, 1985

DETAILS: At the request of the Assistant Director, INTD, Assistant Director Glover, Inspection Division, had an administrative inquiry conducted in order to establish how Edward Lee Howard disappeared from Santa Fe, New Mexico, on 9/21/85, while under FBI physical surveillance. This administrative inquiry was conducted and included interviews of personnel in Albuquerque, San Diego and Los Angeles as well as FBIHQ. A copy of this report is attached for your review. (original memo only)

b6
b7C

A thorough review of this administrative summary has been conducted and it is INTD's recommendation that administrative action be considered for [redacted] who was assigned to the lookout on 9/21/85, the date of Howard's disappearance.

b6
b7C

[redacted] performance was less than adequate and is a critical element in the disappearance of Howard while under physical surveillance. It is noted that [redacted] after having been placed on notice that the Howards were to leave their residence, and knowing the approximate time that the babysitter was to arrive at the residence, failed to notice the departure of the Howards from their residence and also failed to notify the surveillance teams of the Howards' departure. [redacted] further failed to notice and/or advise the surveillance teams of the babysitter's arrival after having logged outgoing calls that the babysitter was making from the Howards' residence. [redacted] recorded an incoming call from Mrs. Howard wherein she stated that she was at Alfonso's Restaurant and, although he recorded this call [redacted] failed to notify the surveillance units of this call. [redacted] also failed to notice the return of Mrs. Howard to her residence.

b6
b7C

[redacted] was further delinquent in his performance in that he failed to report problems he experienced with the surveillance monitoring equipment and he made entries into his surveillance log which he later admitted he could not sustain.

[redacted] lack of performance in a very critical position is primarily responsible for the disappearance of Howard.

[redacted]

Supravegherea FBI era în plină desfășurare, dar Howard a reușit să scape pe 21 septembrie 1985, în Santa Fe, New Mexico.

Tolkacev ieșind din mașină în fața blocajului rutier din 9 iunie 1985, cu câteva momente înainte de a fi prins de ofițerii KGB. Prin amabilitatea lui Keith Melton și a Melton Archive

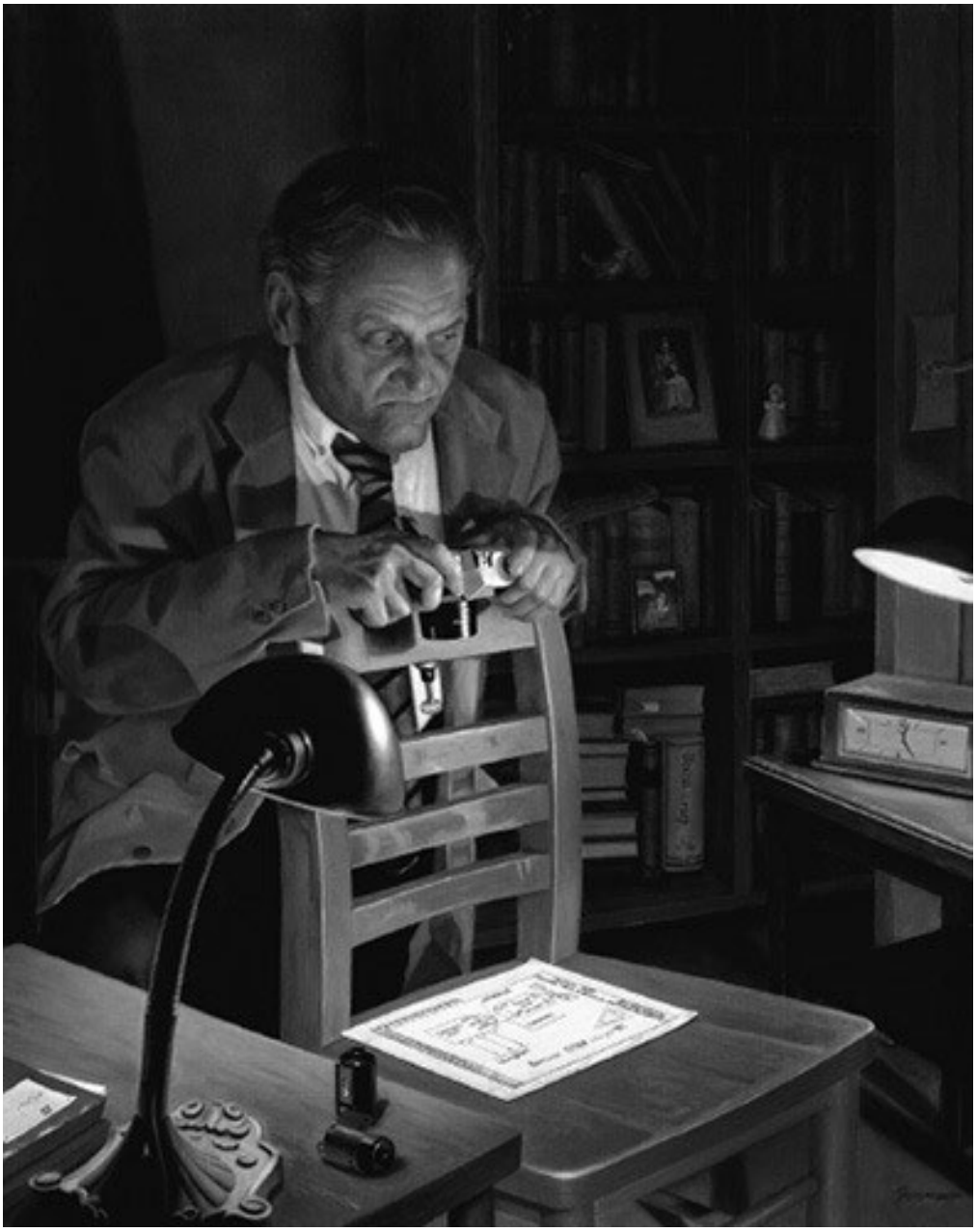

Un portret al lui Tolkacev, de Kathy Krantz Fieramosca, este expus la sediul central al CIA. Prin amabilitatea artistei

Table of Contents

Cover Page
Cuprins
Prolog
Ieșirea din jungla de oglinzi
Stația de la Moscova
Nume de cod: Sphere
„În sfârșit, te-am găsit“
„Suflet de disident“
Șase cifre
Aparatul de fotografiat spion
Reușite și pericole
Un spion de miliarde
Utopia își ia zborul
Nevăzut
Aparate și dorințe
Chinuit de trecut
„Totul este periculos“
Să nu mă prindă viu
Semințele trădării
Vanquish
Trădarea
Luat prin surprindere
Pe fugă
„Pentru libertate“
Epilog
Notă despre informațiile secrete
Mulțumiri
Note
Prolog
Capitolul 1. Ieșirea din jungla de oglinzi
Capitolul 3. Nume de cod: Sphere
Capitolul 4. „În sfârșit, te-am găsit“
Capitolul 5. „Suflet de disident“

Capitolul 6. Șase cifre
Capitolul 7. Aparatul de fotografiat de spionaj
Capitolul 8. Reușite și pericole
Capitolul 9. Un spion de miliarde
Capitolul 10. Utopia își ia zborul
Capitolul 11. Nevăzut
Capitolul 12. Aparate și dorințe
Capitolul 13. Chinuit de trecut
Capitolul 14. „Totul este periculos“
Capitolul 15. Să nu mă prindă viu
Capitolul 16. Semințele trădării
Capitolul 17. Vanquish
Capitolul 18. Trădarea
Capitolul 19. Luat prin surprindere
Capitolul 20. Pe fugă
Capitolul 21. „Pentru libertate“
Epilog
Notă despre informațiile secrete
Fotografii